

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATS BIDRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SJUTTIOFJÄRDE BANDET.
FEMTE FÖLJDEN. ADERTONDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCMLIX

INNEHÅLL.

Agerholt, J., Statsarkivar, Oslo, Sauebrevet 1298. En undersökelse i norrøn diplomatikk	236
Alfvegren, L., Docent, Uppsala, Om de nordiska runinskrifterna på Isle of Man	218
Belfrage, S., Fil. dr, Åkarp o. Lund, En liten samling ordspråk från 1571	268
Benson, S., se Ljunggren.	
Ekholm, G., Professor, Uppsala, Kragehulplattan. Ett obeaktat rundokument	112
Elgqvist, E., Fil. dr, f. d. Lektor, Lund, Vad svioniska ortnamn vittnar om grundandet av det danska väldet	161
Hansson, Åke, Fil. mag., Uppsala, Rec. av Dansk-svensk ordbok	279
Kiil, V., Dr. philos., Oslo, Tjodolvs <i>Haustrøng</i>	1
Ljunggren, K. G., Professor, Lund, <i>Landman</i> och <i>boman</i> i vikingatida källor	115
— och Benson, S., Arkivchef, Docent, Lund, <i>Litteraturkrönika</i> 1958	136
Nerman, B., Professor, Stockholm, Det heliga tretalet och Vqlospá	264
Rokkjær, C. C., Cand. mag., Aarhus, Arkæologisk datering af poetiske tekster	277
Salberger, E., Universitetslektor, Oslo och Lund, Runstenen i Kållands Åsaka	227
Steblin-Kamenskij, M., Professor, Leningrad, Concerning the Three Periods in the Scandinavian <i>i</i> -Umlaut	105
Till red. insända skrifter	282

VILHELM KIIL

Tjodolvs *Haustlǫng*.

I 64 bandet av dette tidsskriftet har Anne Holtsmark gitt en inngående analyse av *Haustlǫng's* 1.—13. strofe; det er den delen som handler om Tjatse-Idunmyten. Hun ser diktet mot en etnologisk bakgrunn og søker på denne måten å fravriste forhistorien kunnskaper om den religiøse kultus. Hvorvidt dette er lykket henne er avhengig av holdbarheten av den hypotesen hun stiller opp, nemlig at skjoldbildene, som danner grunnlaget for Tjodolvs dikteriske skildring, ikke er en illustrasjon av myten, men ei gjengiing i bilder av aktuelle kulthandlinger, slike som både billedskjærer og skald sjøl skal ha sett framført som dramatiske skuespill.

Tanken om et nordisk kultdrama som bakgrunn for *Haustlǫng* er ellers ikke ny. Bertha S. Phillpotts¹ har hevda dette for den siste delen av *Haustlǫng*, str. 14—20, som handler om tvekampen mellom Tor og Hrungne. Men A. H. går et skritt videre i sin oppfatning av diktets mytologiske innhold, idet hun taler om «billeder av kultopptrinn, som skalden dikter om til myte» og at skalden «kamouflerer det hele, dikter en myte om de spill han har sett og de billeder som er malt etter spillene».

Hvis A. H. hadde rett i dette, ville ikke bare *Haustlǫng's* verd som religionshistorisk kjelde måtte bli omvurdert i betraktelig grad, men det måtte også føre med seg konsekvenser for vår vurdering av tradisjonsverdien i de nordiske myter i det heile, også de som er overlevet gjennom eddadiktningen. Det ville såleis ikke bare bli Snorres kommentarer og gjenfortellinger av mytene som måtte bli gjenstand for vår berettigede tvil med omsyn til tradisjonssikkerheten.

Imidlertid kan ikke Anne Holtsmark sees å ha ført avgjørende argumenter for sin påstand om Tjodolv som mytedikter, og hva angår

¹ The Elder Edda and the Ancient Scandinavian Drama, Cambridge 1920, s. 77.

hypotesen om aktuelle kultopptrinn som sugett for skjoldbildene står også den på svake føtter. Når A. H. trekker paralleller mellom skjoldbildene og helleristningene fra nordisk bronsealder og tidlig jernalder, er dette neppe tilstedelig. Mens skjoldbildene har til formål å smykke et profant redskap, et våpen, er de nevnte helleristninger av reint rituell, magisk art. Det er vanskelig å skjønne hva den magiske hensikten skulle være med ei eventuell avbildning på et skjold av ei scene fra et kultdrama. A. H. må sjøl ha følt dette siden hun formoder at Tjodolvs skjold skulle ha vært et paradeskjold, «til å dikte over, skaldens høgtidsvåpen når han står fram i hallen og kveder,» men også denne formodning savner saklig underbygging. Vi veit tvertimot at de gamle norsk-islandske skaldene også vanligvis var krigerer og det er liten grunn til å tvile på at også praktskjoldene var tjenlige til krigerske formål, samtidig som de kunne smykke sin bærer eller sine omgivelser.

A. H. nemner også opptogene på Osebergtapetene som støtte for sitt syn. Men disse opptogene har tydelig funerær karakter og vi må tenke oss at tapetene har tjent funerære formål slik som de *tjold* og *valaript* som dekker likpodiet, *borg*, i *Sigurdarkv.* III, 66:

*Tjaldi þar um þá borg
tjoldum ok skjoldum
valaript vel fáð
ok vala mengi.*

Her går også skjoldene inn som dekor for krigerens gravbål, men det er neppe tenkelig at eventuelle bilder på disse skjoldene har spilt noen magisk rolle; skjoldene var helst også her vanlige våpen. Opptogene på Osebergtapetene er nærmest å sammenlikne med de bilder som pryder helleveggene i Kivikgrava i Skåne der det også er tydelig at avbildninga gjeller de kultiske opptogene og åtgjerdene ved likferda.

Heller ikke de små gullplatene med figurer som Magnus Olsen har tolka som illustrasjoner til Frøy-Gerdmyten kan gi noen støtte for A. H.'s hypotese; disse figurene har også en sannsynlig magisk oppgave: å fremme fruktbarhet.

Det kan neppe være tvil om at billedkunsten allerede tidlig har frigjort seg i større eller mindre grad fra sitt magiske grunnlag; kunsten er blitt et mål i seg sjøl. Men motivene er ofte av religiøs karakter; billedkunsten og religionen har ikke fått revet sine band heilt over. Dette forholdet kommer tydelig fram allerede i Iliadens skildring av Achilles' skjold (XVIII. 478 ff.). I nordisk billedkunst fra vikingetid er motivene henta både fra gudemytene og heltesagnene. Dette ser en tydelig på de got-

landske gravsteinene fra hedensk tid, og når det gjeller bildene fra stavkirkeportalene med hedenske heltesagnmotiver, kan det ikke være tvil om at de hører heime i et kunsthandverk med tradisjoner tilbake til hedensk tid. Av utenomnordiske paralleller kan det minnes om det angelsaksiske «Franks skrin» fra ca. år 700 med billedmotiv fra Volund-sagnet.

Imidlertid er vår vurdering av hvorvidt *Haustlǫng*'s skjoldbilder har gjengitt aktuelle kultopptog eller om de har vært tradisjonsbundne illustrasjoner av gamle myter ikke avhengig av disse meir eller mindre treffende paralleller fra annen kunstnerisk utsmykking i samtid og fortid. Vi er i den heldige stilling at vi direkte kan sammenlikne *Haustlǫng*'s skjoldbilder med de som er skildra i *Ragnarsdrápa*. «*Haustlǫng* viser», som A. H. sier, «kjennskap til dette diktet i stil og ordvalg»¹ og vi kan med trygghet gå ut fra at skjoldbildene som de to diktene skildrer ikke har vært væsensforskjellige. Det som er bevart av *Ragnarsdr.* skildrer skjoldbilder med motiv fra heile fire ulike sagnkrinser: Gjukunge- og Hjadningesagnene ved siden av mytene om Gevjons pløyning og Tors fiske. I de siste to tilfelle kan ikke billedsmeden godt ha gjengitt kult-dramaer, og for eksistensen av eventuelle «heltedramaer» i nordisk miljø gir Bertha S. Phillpotts' avhandling heller svake argumenter, et forhold som A. H. også er klar over.

Det som imidlertid avgjør saken, så vidt jeg kan se, er at skalden sjøl sier at skjoldbildene gjengir fortellinger, *sagnir*, jfr. *Ragnarsdr.* 7:

*þat segik fall á fǫgrum
flotna randar botni
— Ræs gofumk reidar mána
Ragnarr — ok fjöld sagna.*

eller i prosa: *þat fall flotna ok fjöld sagna segik á fǫgrum botni randar; Ragnarr gofumk Ræs reidar mána.* — «Det sjøfarernes fall og fortellingenes (sagnenes) mengde sier jeg (fins) på den fagre skjoldbunnen; Ragnar gav meg Ræs vogns (d.e. skipets) måne.» Skjoldkjenninga «skipets måne» henger ihop med skjoldenes plasing langs skipssiden.

Mot Anne Holtsmarks syn på Tjodolv som mytedikter kan det også reises vektige innvendinger a priori. Det er lite tenkelig at en hedensk skald på Tjodolvs tid ville gi seg av med å dikte inn nye trekk i mytene; tilhørerne kjente jo mytene fra før og deres innhold må i det vesentlige

¹ Jfr. også Finnur Jónsson, *Den oldnorske og oldislandske Litteraturs Historie*. 2. utg., I, Kbh. 1920, s. 439 f.

ha holdt seg uendra i ett og samme miljøet; det bærer jo også skaldenes *kennningar* vitnemål om. Skaldens oppgave, i hvert fall på denne tida, kan ikke ha vært å dikte nye myter, men å gi de kjente mytene ei dikterisk ramme, omforme prosafortellinga i poesiens rytme og rimklang og forsire den med de innfløkte og malende *kennningar*, ofte henta fra andre velkjente myter.

Det er, som nemnt, ingen grunn til å tru at motivene har vært væsensforskjellige for skjoldbildene i *Ragnarsdr.* og i *Haustlǫng*. At det også i *Haustlǫng* er tale om illustrasjoner av hendinger fra gammel tid gjør Tjodolv merksam på, som t.d. i str. 2a der han sier at de hendingene som skildres hendte for lenge siden, *fyrir óskǫmmu* eller i str. 6a *fyrir lǫngu*. Slike uttrykk høver godt om en gammel myte, men dårlig om kultdramaer som lever og virker i nuet.

Vi får på denne måten ei dobbel trygd for at tradisjonsgrunnlaget for *Haustlǫng's* myter er ekte: billedsmedens tradisjonelle skole og mytefortellerens kritiske tilhørerkrets. Den moderne forsknings vansker med diktet som religionshistorisk kjelde ligger framleis ikke i en berettiget tvil om truskap i tradisjonen, men i sjølvle lesinga og tolkinga av innholdet. Det er her kreftene må settes inn om vi skal ha håp om å vinne nytt land for nordisk religionshistorie. Tjodolvs *Haustlǫng* kan framleis hevde sin plass som ei religionshistorisk kjelde av første rang og det er mitt håp at de resultatene som jeg her skal legge fram av ei ny vurdering av detaljene i dette diktet vil bidra til å renske opp i denne kjelda.

Som mange andre av de eldre skaldediktene viser også *Haustlǫng* metriske uregelmessigheter, og disse er av de fleste tolkerer oppfatta som opprinnelige; såleis skriver Finnur Jónsson:¹ «I metrisk henseende står digtet på et alderdomligt standpunkt. Vel har de like linjer — eller har haft — helrim, og det sidste rim står altid i linjens næstsidste stavelse; men rimfrie ulige linjer er i et sådant antal tilstede, at det må antages, at skjalden har ment, at han kunde indrette dem som han vilde, med eller uden rim. Enkelte af de ulige linjer, der nu intet rim har, turde dog mulig være forvanskede. I rytmisk henseende er versene meget lette og flydende.» — I sitt tidlige arbeide «Kritiske studier over en del af de ældste norske og islandske skjaldekvad» (Kbh. 1884) uttaler F.J. seg meire avgjort for at *Haustlǫng* er dikta i en fullt utvikla metrikk for *dróttkvætt*. Han sier her bl. a. (s. 59): «Jeg må afgjort slutte mig til denne antagelse, at Þjóðólfr ikke er et led i den formelle udvikling, den oldnordiske poesi har taget, men at han i så henseende står på det afsluttende

¹ Den norsk-isl. Litt. Hist., s. 441.

trin, hvad der også bestyrkes ved Ynglingatal's formelle korrekthed.» — *Haustlǫng* har etter F.J. bare fire av 160 verslinjer som «ikke ser ud til at kunne forandres på nogen let og utvungen måde. Men det skulde være underligt, om ikke også disse 4 en gang har haft rim, men i tidens løb er bleven så forvanskede, at de nu trodser enhver forbedring.» — En må være enig i at en skald av Tjodolvs dimensjoner neppe med velberådd hu skulle dels ha brukt og dels gitt avkall på å bruke halvrim i de ulike linjene. I enkelte høve kan det beint fram gjøres sannsynlig at disse aberrasjonene skyldes seinere endringer av sjølve målforma på Tjodolvs tid, som vel må settes til siste delen av 800-tallet. I andre tilfelle kan uregelmessighetene best forklares ved at enkelte ord i Tjodolvs vokabular har vært meir lokalt avgrensa og derfor ikke fullt forstått, ja kanskje mistolka, av de islendingene som skreiv dem av. Slike endringer av de originale ordene kan allerede ha vært et faktum da Snorra edda ble til. En annen sak er det faktum at vokalene i halvrimene i *Haustlǫng* ofte ikke har samme kvantitet.

Heller enn å resignere overfor de usikkert overleverte ord og uttrykk har jeg våget å prøve med konjekturer der slike synes berettiget av sammenhengen, eller beint fram kreves av metriske omsyn.

Den tekniske framstillingsmåten er omtrent den samme som for min studie av Eilivs *Þórsdrápa* i ANF 71, og leseren vises til dette arbeide når det gjeller tilvisinger til handskriftutgaver og handbøker. Heller ikke i dette arbeide vil jeg kunne komme inn på alle detaljer i mine forgjengere's tolkningsforsøk; for den første delen av diktet kan det her henvises til Anne Holtmarks avhandling.

Str. 1a.

Tekst i R defekt, utfyllt etter W (i klammer):

Hve skal æk gott^a gioldvm^b

gvnvegiar^c b [ru leggia]^d

....

[raddkleif^e at þorleifi]^f

^a god's at W, ec got at T. ^b gioldo (u?) W, gioldo T. ^c veigar T. ^d bru leggia tilf. etter W, T. ^e naddkleif T. ^f tilf. etter W, T.

Korrigert tekst:

*Hvé skalk *Gauts at gjaldum
gunn- Veggjar -brú leggia?*

....

naddkleif at Þorleifi.

Denne første helmingen er overlevert i en så defekt forfatning at en ikke kan gjøre seg håp om å nå til en sikker rekonstruksjon. De to første linjene ser imidlertid ut til å inneholde et spørsmål om hvordan skalden skal kunne lage et dikt som takk for det skjoldet han har mottatt av Torleiv. Forbildet er helst å finne i *Ragnarsdr.*'s to første halvstrofer. Av tredje linje er det sannsynligvis ingen leselige spor, men den ser ut til å ha inneholdt en variant av det samme omkvedet som fins i str. 13b og 20b og som vi skal komme nærmere inn på i kommentaren til 13b. Hdskr.'s *naddkleif* «pilkleiv» er vel (en del av?) ei «skjold»-kjenning.

De to første linjene derimot kan gis ei rimelig mening med en relativ ubetydelig korreksjon. I den første linja vil ei endring av hdskr.'s *gods*, *got(t)* gi ei innvendingsfri kjenning for Suttungsmjøden, skaldekunsten, diktet, nemlig *Gauts gjold*, «Odins vederlag»; kjenninga har som bakgrunn Suttungsmytten om Odins forhold til Gunnlōð, jfr. Egils *Arinbjarnarkv.* 6, der «diktet» kalles *markar hœings bólstrverð* «markklaksens (d.e. ormens) bolsterpris». Odinsnamnet *Gautr* er vel helst her oppfatta som «stortaleren», siktende til Odins overtalingskunst, jfr. nyn. *gaut*, m «en uforsiktig snakker» og *gautr* i Egils *vísa*, sitert i komm. til str. 2a, likesom Odinsnamnet *Gauti* (jfr. ANF, 71, s. 120). I den andre linja ser det ut til å være ei «skjold»-kjenning *Veggjar gunn-bru*, der det sammensatte ordet er delt ved en tmesis, et skaldisk kunstgrep som Tjodolv også ellers nytter i dette diktet, jfr. *ó-skömmu* i str. 2a, *Íð-unnr* 10a, *berg-dolgi* i 16a, *ímun-íss* i 17a og *ból-Belja* i str. 18a. *Veggjar* er gen. av *Veggr* som forekommer som dvergnamn i *Völuspá* 12. Et jotunnamn *Veggr* kunne tenkes å ha sammenheng med *veggr*, m, nyn. *vegg*, m «kile, bløyg» og ville høve godt som navn på jotunen *Hrungnir* som jo hadde kasteheina som sitt våpen. Ordet *gunn-brú*, «kampbru», kunne i denne sammenheng høve godt i ei «skjold»-kjenning idet den sikter til den samme episoden i myten om tvekampen mellom Tor og Hrungne som også ligger til grunn for «skjold»-kjenninga *fjalla finns iljabrú* i str. 13b.

Som vi også skal se seinere, kan en stående *u* neppe ha virket omiyd av et foregående *a* på Tjodolvs tid, slik at hdskr.'s *gjaldum* vel står for et oppr. **gialdum* (se komm. til str. 2a).

Verbet *leggja* er her helst brukt i meininga «betale» og har som objekt *Veggjar gunnbrú*. Til *leggja* hører komplementet *at Gauts gjaldum* «med Odins lønn».

Prosa: *Hvé skalk leggja Veggjar gunnbrú at Gauts gjaldum; ... naddkleif at Þórleifi.*

Overs.: «Hvordan skal jeg betale Veggs kampbru (d.e. skjoldet) med Odins lønn (d.e. diktet); ... pilkleiv (skjold) hos Torleiv.»

Str. 1b.

Tekst i R defekt, utfyllt etter W (i klammer):

ty framra^a se æk tifa^b
tryglavst oc fia^c [þriggia
a hreingoro^d hlyri]
hild [ar] vez oc þiaza

^a *framma* T. ^b *tiva* W. ^c *far* W, *frar* T. ^d *hleingbro* T.

Korrigert tekst:

týframa sék tíva
trygglaust ok far þriggja
á hreingeyru hlýri
*Hildar *vats ok Þjaza.*

Denne helmingen forteller i et sammendrag hva som er hovedmotivet for en del av skjoldbildene, nemlig «gudenes svineheld» (med dyreveidn) og «de tres og Tjatses trulause åtferd». Konjunksjonen *ok* i annen linje binder disse to sideordnede objektene for *sék* sammen. Ordet *týframa* kunne også oppfattes som et adj. *týframr* i akk. pl. og høre sammen med *tíva*, som da må oppfattes som akk. av *tívar* «guder». Men siden det er tale om et abstrakt, *far*, i det sideordnede objektet, er det vel det rimeiligste å oppfatte *-frama* som et subst. Forleddet *tý-* er forsterkende og forekommer også i ordet *týmargr* «særs mange». Mulig har den etterfølgende *f*-lyd spilt inn for dannelsen av halvrimet med *tíva*.

Komponentet *á hreingeyru hlýri Hildar vats* inneholder ei «skjold (bule)»-kjenning *Hildar vat(t)r*, «Hilds hanske». Det er sannsynlig at hdskr.'s *vez* bør leses som *vøt(t)s*, idet islendingene neppe har vært fortrolige med den metrisk tilfredsstillende forma *vats*, gen. av *vattr*, m < **vanta-*, som sannsynligvis er oppstått som ei analogiform til den vanlige germ. *u*-stammen **vantru-* som ligger til grunn for gno. *vøttr*, gen. *vattar*. Ordet *Vøttr* forekommer i *Yngliga saga* som namn på en sagnperson; Snorre har her som kjelde Tjodolvs *Ynglingatal* 20, som etter Cod. Fris. tar til slik:

þa fra ec verc
vatz ok fasta

— — —

De øvrige handskriftene har *vøtz* og *uavtz*. Vi kan tryggt regne med ei opprinnelig form *vat(t)s* også i *Ynglingatal*, slik at begge disse diktene

bærer vitnesbyrd om at Tjodolv har brukt ordet *vattr*, m om en vott eller hanske. Ei analogiform **vanta-* til germ. **wantu-* måtte også ligge nærmere enn ei analogiform **wantwa-* som Magnus Olsen¹ har villet utlede. Tidligere tolkerers forsøk på endringer av hdskr.'s *vez* har ikke ført fram. E. A. Kock's² forslag *nets* faller direkte gjennom på grunn av kravet til heilrim og K. Gíslason's³ *fats*, som nok er metrisk tilfredsstillende, har den reelle svakhet at *fat*, n «kledningsplagg; fat, kar til oppebevaring av veske» ikke kan sies å ha et *hlýr*, slik som sammenhengen krever. Ordet *hlýr*, n må en med Bugge⁴ forklare som «den ene af to sammenhørende og parallellt med hinanden siddende genstander». Ordet nyttes i gno. om «baugen på et skip» og om «sidene på et økseblad» og om «kinn på menneske». De flate sidene på en vott vil også godt kunne kalles *hlýr*. En «bladvott» har jo nettop denne forma, jfr. ord som «økseblad» og «fotblad» som har samme «blad»-forma. Vi skal også merke oss at slike forestillinger sannsynligvis ligger bak Tjodolvs kjenning for «skjoldbuleflaten», *Hildar vats hreingeyrt hlýr*, som har sitt forbilde i *hreingróit ilja blað* i *Ragnarsdr. 1*.

Prosa: *sék á hreingeyru hlýri Hildar vats týframa tíva ok trygglaust far þriggja ok Þjaza.*

Overs.: «Jag ser på den heilt skinnende sida av hansken til Hild (d.e. skjold-bulen) gudenes svineheld og de tres og Tjatses trulause átferd.»

Str. 2a.

Tekst i R defekt, utfyllt etter W (i klammer):

Seggiondv^am flo sagna
sn[otar vlfr^b at m]oti
i gemlis ha[m] gomlv^m
glamma á fyr^c skommo

^a *segiondom* T og øvrige (se Skj. A I, s. 16). ^b *ylfr* R₂. ^c *o fyr* T₁, *á fyrir* U, *ofra* T₂, *ófyrs* 748, *œigi firi* 757, *vlfr fyr* leß.

Korrigert tekst:

*Segjandum fló sagna
snótar ulfr at móti
i gemlis ham gamlum
glamma ó- fyr -skammu.*

¹ Aarbøger 1907, s. 28.

³ Aarb. 1876, s. 329.

² Not. Norr. § 1809.

⁴ ANF 2, s. 216.

Her er bare ei setning og subjektet er *snótar ulfr* «kvinnens ulv» d.e. «kvinne-røveren» som må være Tjatse; det sentrale i myten er jo Idunns bortføring. Ordet 'snót, f blir brukt i norrøn diktning om ei framifrå kvinne, t.d. om Hild i Hjadningesagnet, jfr. *Hedins snót* i et vers i *Grettissaga* og vel også *saka snót* i Egils *Hofjuðl.* 13. I *Helgakv. Hund.* II, 11 kaller Helge valkyrja Sigrunn *snót svinnhugud* «den kloke kvinne» og ordet *snót* er i det heile brukt om ei energisk, livfull og rask kvinne; slik må en ha tenkt seg Idunn, hun som rådde for livsfornyelsen, for den evige ungdom. *Haustlǫng's snótar ulfr* har et tilsvarende i «jotun»-kjenninga *himintǫrgu Fridar gunnvargr* i Eilivs *Þórsdr.* 4a (ANF, 71, s. 105).

Idunns røver, *ulfr*, er i ørneham, *i gombum ham glamma gemlis*. Ørna kalles her *glamma gemlir*, der *glamma* vel er gen. pl. av *glam(m)*, n «brak, larm», slik som allerede Sv. E. (s. 18) har oppfatta det, mens *gemlir*, m er betegnelsen for en årsgammal hauk, jaktfalk (jfr. Hj. Falk i Festskr. til E. Sievers, 1920, s. 240). Ordet *glam* er her brukt om ørneskriket som lyder som et tut og derfor kan sammenliknes med hunde- eller ulvetut, jfr. *glammi*, m som ulvenavn i *Ragnarsdr.* 10 og i Eilivs *Þórsdr.* 10a, og dansk *glam* om hundegøyning. Også i Egils *lausav.* 27 ser *glamma gammr* ut til å være brukt om ørna, her i billedlig tale om kong Eirik blodøks:

*Þóttumk leið en ljóta
landbeidadar reiði;
*simrar gaufr ef glama
gammr veit of sik þramma*

som jeg med de foreslåtte endringer vil lese slik: *En ljóta reiði landbeidadar þóttumk leið; gaufr simrar, ef veit glama gammr þramma of sik.* «Landkreverens (d.e. kong Eiriks) stygge vrede tyktes meg utålelig; storskråleren¹ blir tilbakeholden² når den skjønner at glammenes store fugl (d.e. ørna) gjør seg ferdig til å slå ned på den.»

Predikatet *fló* er pret. ind. sg. 3 av *fljúga* og til det hører kompl. *at móti segjǫndum sagna* der styrelsen gjeller de tre gudene. Med Ivar Lindquist (Norr. lovkv. I, s. 8) oppfatter jeg *sagna segjendr* som «de som forteller historier». En må se dette som ei karakterisering av gudegruppen på skjoldbildet: gudene er sannsynligvis på veiding³ i ødemarka og har slått seg til under et tre (jfr. str. 4b) og mens de venter på at

¹ Jfr. nyn. *gaufr*, m «en uforsiktig snakker», se str. 1a.

² Jfr. nyn. *simra* «krympe seg, ville nødig til, klynke,» (Ross); jy. *simre* «støve, nøle», nyn. *semra* «tale langsomt og pent og søtlig», bair. frank. *semmeren* «klynke». Hdskr. har *sigrað, sigart, singia, sigrat, syngrat*, vel for *sigrar*, «saktner».

³ Jfr. *Hymiskv.* 1: *ár valttvar veidar námu.*

maten skal bli ferdig, korter de tida med å fortelle historier, som det er vanlig i slike høve. — Det er intet i uttrykket som gir grunn til å anta at *sagna* skulle sikte til den aktuelle gudemyten om Tjatse og Idunn, slik som Anne Holtsmark hevder.

I 4de linje er det rimelig å se en tmesis *ó- fyr -skammu* for uttrykket *fyr óskommu* «for ukort (d.e. lenge) siden», slik som allerede Þorleifur Jónsson (Edda Sn. St., Kbh. 1875, s. 257) har gjort. Da det kreves heilrim i 4de linje med *glamma*, tyder dette på at *u*-omlyden i *skommu* ikke er opprinnelig i Tjodolvs dikt, men er forma seinere, av den islandske tunge.¹ Som en konsekvens av dette må en også gå ut fra et oppr. *segjandum* i første linje og et *gamlum* i tredje, likesom vi før har lest *gjaldum* i str. 1 a. Som allerede Konr. Gíslason har peikt på, viser metrikken i str. 3b, 14b og 15a at heller ikke den lange vokalen *á* framom stående *u* kan ha vært omlydt i Tjodolvs målføre.²

Prosa: *Snótar ulfr fló fyr óskammu sagna segjandum í móti í gamlum ham glamma gemlis.*

Overs.: «Kvinnerøveren (d.e. Tjatse) flaug for lenge siden i glammenes hauks gamle ham (d.e. den gamle ørnehamen) imot de som forteller historier.»

Str. 2b.

Tekst etter R, utfyllt etter W (i klammer):

settiz avrn þar er æs [ir]
ar gnæfar^a mat^b baro
vara^c byrgi tyr biarga
bleyði vöndr^d a seðe^e

^a *gefjar* W, T. ^b *ma* W; *mar* T. ^c *naca* T. ^d *vendr* W, T. ^e *seidi* W; *seudi* T.

Korrigert tekst:

**seistisk orn þars æsir*
ár-Gefjar mar báru
— vasa byrgi-Týr bjarga
bleyði vændr — á seyði.

¹ Også yngre sydvestnorske runeinnskrifter viser manglende omlyd for kort *a* framom stående *u*, som t.d. i mannsnamnet *Agmundr* — *Qgmundr*, som på Sollevollsteinen i Våse på Lista, fra først på 1000-tallet (jfr. Norges innskr. med de yngre runer, III, s. 108), har forma *akmunt*, jfr. den ennå yngre innskrifta fra Bore kjerke i Klepp på Jæren med *ahmutr* (samme, s. 173); i østnorsk utelir denne forma av *u*-omlyd heilt.

² ANF 7, 1892, s. 52; jfr. A. Noreen, *Altisl. und altnorw. Gramm.*, 4. Aufl., 1923, § 80 og Axel Kock i ANF 10, s. 288 ff.

På grunn av kravet til halvrim i 1ste linje kan hdskr.'s *settiz* neppe være riktig. Jeg foreslår derfor ei endring til *seistisk*, pret. mediopassiv av **seisa*, nyn. *seisa* «slenge med et sving, klaske, slå til». Dette ordet høver godt inn i bildet av den store ørna som kommer flygende mot gudene og slår seg ned i tretoppen der æsene bar «hesten til åringsgudinna» på kokeelden, slik det fortelles i den omfattende setninga. På grunn av metrikken er det ikke tilstedelig å lese hdskr.'s *ar* som *ar* < **ard* som Anne Holtsmark foreslår. Heller ikke saklig ville dette være ei bedring: «pløye-Gevns hest» er inga god kjenning for «okse». Oksen, og ikke hesten, var det vanlige trekkdyret for ploget; en kan vise til *Haustlǫng*'s forbilde *Ragnarsdr.* også her, idet str. 13 taler om *œxn* som gikk foran plogfura. Når Ottar i Alfreds *Orosius* nemner at han pløyde med hester, viser nettop dette at det ikke var vanlig sør i landet, der åkerbruket var hoved-grunnlaget for gardsdrifta.

Etter Snorres gjenfortelling (*Bragarædur*, 2. kap.) av myten var det en okse de tre gudene hadde slakta og laga til: ... þrír æsir fóru heiman, Óðinn ok Loki ok Hœnir, ok fóru um fjöll ok eydimerkr, ok var fillt til matar. Enn er þeir koma ofan í dal nakkvarn, sjá þeir œxnaflokk, ok taka einn uxann, ok snúa til seyðis. Det er tydelig at det er det felte dyret som kalles *ár-Gefnar marr*, men det har neppe vært et vanlig slaktefé æsene har forsynt seg med. Som vi skal se av str. 3a kalles oksen beint fram *tál-hreinn* «lokke-rein». Det ligger nær å sammenlikne denne myten med de folkelige sagnene om storskytteren som feller en gild reinsbukk, som viser seg å være storoksen til trollet. Hvis det også her er tale om en reinsbukk, reinokse eller oksrein som den også kan kalles, som er trollets kjørerein, vil dette gi forklaringa på de vekslende kjenningar for «okse» og «rein»: foruten *tál-hreinn* også *þrumseilar hvalr* i str. 5 a og *ok-bjǫrn* i str. 6a. At æsene har forgrepet seg på jotunens eiendom er også tydelig av «Loke»-kjenninga *herfangs hirði-Týr* i str. 6b og dette *strandhogg* innafor Tjatses einemerker gir også en rimelig grunn til at gudene går med på Tjatses krav om del i steika.

Som jeg før har peikt på (jfr. ANF 71, s. 103 og 162) ser det ut til at de gamle nordboerers forestillinger om jotnene og deres verden har vært sterkt influert av kjennskapet til de finske (samiske) veidefolkene i finnmarkene mot nord. Samene må ha lært å temme reinen tidlig i forhistorisk tid, lenge før Tjodolv laga sin *Haustlǫng*; det viser de mange låneord i samisk fra urnordisk for temming, trekkredskap og kløvshal. Eksempler på dette kan hentes fra Konrad Nielsens avh. «Lappiske studier» (*Studia septentrionalia* I, s. 178—184): «*rai'de* 'en som passer andres ren' < urnord. **raidia* gno. *reidir*, nom. ag. til *reida*; *juk'ko* om en

'trekloss i enden av dragreipet'. Dette ord henger åpenbart sammen med en eldre form av gammelnorsk *ok* 'åk', (urnord. **juka*, indogermansk **jugo*), men er sannsynligvis kommet inn i samisk gjennom finsk formidling, smlg. Thomsen, GSI, s. 118.) — Når det gjelder det samiske låneordet *juk'ko* er vel jamføring med gno. *oki*, m 'tverrtre', nyn. *oke*, m d.s., rimeligere; jfr. også Nils Lids artikkel om nom. sg. av maskuline *an*-stammer i Norsk Tidsskr. f. Sprog., 16, s. 237—240. — Konrad Nielsen anfører videre: «*spákka*, pl. *spáqak* «kløvsal». Dette ord synes å gå tilbake på den oblikve kasusform *sviga* av gno. *svigi* 'tynn og myk kjepp'» — J. Qvigstad anfører i sin «Nord. Lehnw. im Lapp.» m.a. ordene *däbmat* 'temme', *lai'dit* «dede, føre», *raido* «ei rekke av reinsdyr som trekker sleder» og *rai'pe* «reinsens dragreip», som vel alle er lån fra urnordisk.

At finnene (samene) brukte reinen til å transportere kjerringer og unger med hører vi i Historia Norvegiæ (utg. av G. Storm, Kria. 1880, s. 83): et per condensa nivium ac devexa montium agitantibus cervis cum conjugibus et parvulis ave velocius transferuntur.

Hvis det dyret æsene har fellet er en rein, blir også kjenninga *ár-Gefnar marr* forståelig. «Árings-Gevn», gudinna som sørger for grøda, må helst være Idunn sjøl; som vi skal se tenktes hun å veksle med året, forsvinne med den visnende vegetasjonen om hausten men komme tilbake med det spirende livet om våren. Om vinteren tenktes Idunn å være i jotunheimen, i dødens land, og intet kan ha vært naturligere enn å tenke seg at hun har brukt reinen som sitt trekkdyr mens hun var *með jotnum* som det sies i str. 10a.

Uttrykket *bera á seyði* sikter til den måten dyreskrotten ble steikt eller koka på; ordet *seyðir* er ei nemning for kokeelden, et nom. ag. til *seyða*. Vanligvis har man tenkt seg at det i *Haustlång* er tale om ei kokegrop med glør der kjøttet ble steikt; slike kokegrop er vanlige funn i forhistoriske hustuffer her i landet. At det ikke kan være tale om sundlemming og koking av kjøttet i gryte er rimelig under de omstendigheter handlingen tenkes å foregå; en drog neppe gryte med på en jakttur. Dyreskrotten har dessuten vært heil i dette tilfelle; i strofe 5 er det jo tale om å dele oxen i fire deler, når de skal ete den. Som vi skal se av ordet *skutli* i str. 4a er det mest sannsynlig at okseskrotten tenkes steikt på spidd som ble snudd over elden, slik vi ser det på bildet av fyrstens «feltkjøkken» fra det noe yngre Bayeux-teppe. Som vi skal se kan også steikespiten forklare den *stong* som Loke deljer til ørna med i str. 6b.

Sjølve uttrykket *bera á seyði* tyder på at man har lagt skrotten direkte

på glodhaugen; det må være et fast uttrykk siden det også forekommer i *Hymiskv.* 14—15, der det er tale om å steike okseskrotter:

*þar vǫru þjórar
þrír of teknir,
það senn jötunn
sjóða ganga.*

*Hvern létu þeir
höfði skemra
ok á seyði
stíðan báru*

Den innskutte setninga sier at «trollet kunne ikke skyldes for feighet». Forma *byrgi-* er ei verbalform av verbet *byrgja* «stenge, lukke» (jfr. str. 18b). Tjatzse kalles *þjarga byrgi-Týr* «den Týr (gud) som lukker bergene»; og uttrykket er av samme konstruksjon som *herfangs hirði-Týr* i str. 6 b og *hárs hneigi-hlíð, sára reiði-Týr* og *ryðs hæli-ból*, i str. 20a. At trollene tenktes å kunne åpne og lukke bergene er et vanlig trekk i norsk folketru.

Adj. *vændr* er pts. av verbet *væna* her i meininga «skyldte en for noe, mistru», jfr. *bræði vændr* om Tor i Eilivs *Þórdr.* 4 (ANF 71, s. 107); *bleyði vændr* må meine «tiltrudd reddhug, skyldt for feighet», ikke «vant med å være veik» som Anne Holtmark oversetter det med.

Prosa: *grn seistisk þars æsir báru ár-Gefnar mar á seyði; þjarga byrgi-Týr vasa bleyði vændr.*

Overs.: «Ørna slo seg ned der æsene hadde båret hesten til åringsgudinna på elden; bergstengeren (d.e. Tjatzse) var ikke skylt for feighet.»

Str. 3a.

Tekst etter R:

Tormidladar^a var tifom^b
tal hrein^c meðal beina
hvat^d qvopo^e hapta^f snytrir^g
hialm^h faldinn þvi valda

• ^a *-míldadr* R₂; *miðladr* W, T (bis), U, 748, leß. ^b *tívi* R₂, 748, leß; *tífum* W, U; *tauu* T₂. ^c *hrein* W, T, R₂, T₃, leß. ^d *hvar* W. ^e *q²þu* R₂; *kvadv* W; *kvad þv* U; *kvadv* 748; *kvat þv* leß; *quedo* T (bis). ^f *hapt* W; *spacra* T. ^g *snyrtir* W, R₂.
^h *hialms* T.

Korrigert tekst:

*Tormiðlaðr vas *tyr(v)i
tálhreinn meðal beina;
hvat *kvað hapta snytrir
hjalmfaldinn því valda.*

De to første linjene utgjør ei sjølstendig setning. Iste linje mangler skothending og siden hdskr.'s *tifom, tivi, tauu* er det grafologisk mest usikre ordet, må et eventuelt korrigeringsforsøk foretas her. Ordet *tormiðlaðr* meiner «vanskelig å stikke (midt) gjennom». Forleddet *tor-* er vanlig brukt foran adjektiver også der disse er partisipper, t.d. *torkendr* «vanskelig å kjenne att», *torsóttir* «vanskelig å angripe» eller *torunninn* «vanskelig å vinne (på)». Hovedordet *-miðlaðr* er pts. av verbet *miðla* «stikke midt igjennom», slik som i *Sigurdarkv. sk. 47*, der det heiter om Brynhild:

*gullbrynju smó,
vasa gott í hug
aðr sik miðlaði
mækis eggjum.*

Subjektet i setninga må være ordet *tálhreinn*, der siste sammensetningsleddet utvilsomt er dyrenavnet *hreinn*. Forleddet *tál-* må være stammeform av gno. *tál*, f 'svik, list, luring', slik at *tálhreinn* må meine «lokkerein», jfr. *tálsigi*, m «lokkemat», *tálgrof*, f «fallgrav» og nyisl. *tálfugl* «lokkefugl». Lokkereiner var i eldre tid brukt til fangst av villrein og vi har et direkte vitnemål om at slike har vært brukt av finnene (samene) på Tjodolvs tid. Håloygen Ottar fortalte til den angelsaksiske kongen Alfred¹ (871—901) at lokkereiner, ags. *stælhranas*, var vanlige hos finnene og holdt i høg pris hos dem: Ohthere sæde his hlaforde, Ælfrede cyninge, þæt he ealra Nordmonna norþmest bude. He cwæð þæt he bude on þæm lande norþweardum wip þa Westsæ. He sæde þeah þæt land sie swiþe lang norþ þonan; ac hit is eal weste, buton on feawum stowum styccemælum wiciað Finnas, on huntode on wintra, 7 on sumera on fiscoþe be þære sæ. ... He wæs swyðe spedig man on þæm æhtum þe heora speda on beoð, þæt is, on wildrum. He hæfde þagyt, ða he þone cyninge sohte, tamra deora unbeohtra syx hund. Þa deor hi hatað 'hranas'; þara wæron syx stælhranas; ða beoð swyðe dyre mid Finnum, for ðæm hy foð þa wildan hranas mid.

Hdskr.'s *meðal beina* vil jeg, likesom I. Lindquist (s. 83) oppfatte som et

¹ King Alfred's Orosius. Ed. by Henry Sweet, I, London 1883, s. 17 f.

komplement der *beina* er. gen. pl. av *bein*, n «bein, knok», jfr. *medal herða* i str. 6b. Komplementet *medal beina* føyer seg naturlig til *tormiðladr*, slik at meininga blir: *tálhreinn vas tormiðladr medal beina*, «lökkereinen var vanskelig å gjennomføre mellom beinknokene». Denne sammenhengen gir oss ein peikepinn for ei rimelig korrigering av hdskr.'s *tifom* og varianter i 1ste linje, slik at ei endring til et *tyr(v)i*, dat. av gno. *tyr(v)i*, n, identisk med nyn. *tyre*, n «feit furuved» vil falle naturlig. Ordet *tyr(v)i* høver her godt om en hard pinne av furu som gudene tenkes å bruke for å kjenne etter om kjøttet var ferdigsteikt; en slik prøve med en pinne er vanlig ennå i våre dager. Også Snorre har åpenbart oppfatta denne halvstrofa av *Haustlǫng* på denne måten. Det heiter i hans gjenfortelling: Enn er þeir hyggja, at soðit mun vera, raufa þeir seyðinn, ok var ekki soðit. I annat sinn er þeir raufa seyðinn, þá er stund var lidin, ok var ekki soðit; mæla þeir þá sín í milli, hverju þetta mun gegna. Ordet *seyðinn* i Snorres gjenfortelling er brukt om steika; det er den som gudene gjennomfører, *raufa*, jfr. uttrykk som *sé hann grjóti barðr eða skeytum raufaðr* (overs. av *Vulgata*) og *rauфарsteinn*, m om en stein med hol i. Også i et vers av *Ketils saga hængs* brukes *seyðir*, m om det som er satt over elden: *snúa seyði* «vende steika».

De to siste linjene gjengir indirekte tale: *hjalmafaldinn snyrtir hapta kvæð hvat valda því*. En slik konstruksjon med acc. cum inf. er vanlig i poetisk bruk ved verb som *kveða*, *láta* o.l. (jfr. Eilivs *Þórsdr.* 1b og 7b, ANF 71, s. 118). Subjektets *snyrtir* må gis forrang framfor hdskr.'s annen versjon *snyrtir* på grunn av halvrimet med *hvat* og også av reale hensyn. *Hapta snyrtir* «gudenes pryder» gir neppe ei rimelig karakterisering av noen av de tre æsene, mens *hapta snyrtir* «etterforskeren blant guder» kan sikte til den aktuelle situasjonen, at én av gudene får mistanke om at ikke alt er som det skal være. Ordet *snyrtir*, m ser ut til å være et nom. ag. til et verb **snutra*, identisk med nyn. *snutra* «snake, snuse etter». Det tilhørende *hapta* må oppfattes enten som eiendoms-genitiv eller som «artens genitiv» i likhet med *óss víprandi ása* om Loke str. 5b. Ordet *snyrtir* kan være brukt om den som vil ha rede på skjulte ting gjennom en divinasjon, ei *frétt*. Hákon jarl Sigurdsson kalles *þjóðar snyrtir* i *Vellekla* 12, d.e. «han som etterforsker (gudenes vilje) på folkets vegne». Hákon jarl var vide kjent som en stor *blótmaðr* (jfr. også *Vellekla* 16), som sjølf *gekk til fréttar* slik som det direkte sies i *Vellekla* 30.

Hapta snyrtir, «etterforskeren blant gudene», er *hjalmafaldinn*, «dekket av hjelm» og det kan neppe være tvil om at det her er tale om Odin. Odin er den eineste av gudene som sies å drive med *seiðr* for å få rede på de skjulte ting. Han er volvenes herre og venn (*Völuspá* 28—29) og

har sjøl søkt viten i Jotunheimen (*Vafþrúðnismál* og *Suttungsmyten*) og funnet den der i dødsriket (myten om Odins hengning, *Hávamál* 138—139). I *Vegtamskv.* er det Odin som oppsøker den døde volva i *Niflhel* for å få vite hva *Balders ballir draumar* varsler og i *Völuspá* 46

mæliŕ Óðinn
við Míms höfuð

for å få tydet de illevarslende tegn på det kommende ragnarok. I *Sigrdrífumál* 13—14 får vi rede på at Odin (*Hroptr*) hadde hjelm på under denne seansen:

Hugrúnar skaltu kunna,

— — —
þær of réð,
þær of reist,
þær of hugði Hroptr

af þeim legi
es lekið hafði
ór hausi Heiðdraupnis
ok ór horni Hoddrofnis.

Á bjargi stóð
með brímis eggjar,
hafði sér á höfði hjalm;
þá mælti Míms höfuð
fróðligt hit fyrsta orð
ok sagði sanna stafi.

For å få del i Míms visdom sies Odin å ha satt sitt eine øye i pant.

I *Grimnismál* 46 nemnes Odinsnavnet *Hjalmberi* som også viser at utstyret med hjelm er karakteristisk for denne guden. Det er neppe som krigsgud at Odin har dette utstyret; han kalles *Síðhøttr* i *Grimnism.* 48. Det tildekte hodet er nemlig typisk for den som står i direkte samband med underverdenens makter. Vi hører stadig i de norrøne kjelder om at de som driver med trolldom er utstyrt med *skinnhúfa* eller sveiper skinn rundt hodet, slik som den trollkyndige Svanr gjør det i *Njáls saga*. I ei norsk folkevise heiter det om helten som søker inn i underverdenen:

De va Steinnfinn Fefinnsson
sveiper sitt hovu i skinn
so gjeng'e han seg i bergje nord
til sine systrar inn.

I det gamle Rom ofra man til maktene med tildekt hode, likeså har etruskernes *haruspex* en spiss hjelm på hodet (jfr. Martha, L'art étrusque, s. 506). En kan også minne om samenes gamle offerhabit der en «lignet qvinde-Snøre-Hatt» hørte til utstyret («Nærø-manuskriptet»). Odins utstyr med tildekket hode er vel også bakgrunnen for Odinsheitene *Grimr* og *Grimnir*, begge namnene meiner «den maskerte, formummede» (Falk, Odensheite, s. 14). I str. 5a skal vi se at Odin også kalles *foldar dróttinn*, som sannsynligvis helst må forstås som «høvdingen som er utstyrt med en *faldr*», et plagg til å hylle hodet inn i, svarende omtrent til *sveigr*, m. Det vil derfor være rimelig å tenke at også Odinsnamnet *Sveigðir* hos Guttorm sindre har dette ordet som første led, at det altså sikter til Odin som den som er utstyrt med tilhyllingsplagg for hodet, og ikke som den som er utstyrt med *sveigr* i meininga «bøyelig grein», som Falk hevda (samme, s. 27). Lesinga *kvæð* er først gjort av Rask.

I neste halvstrofe får vi høre at det var *Tjatse* som var skyld i at kjøttet ikke ble kokt. Dette er typisk trolldom. I Sætesdal het det at Oskoreii, åndehæren som farer gjennom lufta især i juletider, fikk grytene til å stanse i kokinga: «De tok Kasslann' av Sauinn' aa Straumi, itt 'u kaam ive 'Ròsti' — sossi kalleg kaam 'u dyrandi aa skangrandi aa kjøyrandi,» fortaalde Gamle-Hæge Straumi; «dei kaam aa Sau att', itt 'u rokk Holum i Tveitebø,» fortaald' 'u. (Skar, Gamalt or Sætesdal, III, s. 5).

Den naturlige forklaringa på disse forestillingene er helst den aktuelle atmosfæriske tilstanden under passasjen av en kvervelvind, ei skypumpe. Det er vindenes guddommer som får bålet til å flamme; en kan minne om fortellinga i Iliaden (XXIII, 192 ff.) der Akillevs lover vindgudene offer da han ikke får Patroklos's likbål til å flamme opp. I *Haustlǫng* er det vinddemonen *Tjatse* som holder vinden tilbake. Sannsynligvis er han identisk med likdemonen *Hræsvelgr* som tenkes å være opphav til vindene etter *Vafþrǫm*. 37, som vi skal komme tilbake til i komm. til str. 4a—b og 12b, jfr. ellers A. Noreen i «Uppsalastudier», s. 219.

Prosa: *tálhreinns vas tyrvi tormiðlaðr meðal beina; hjalmfaldinn snytrir hapta kvæð hvat valda því.*

Overs.: «Lokkereinene var vanskelig å gjennomføre mellom beinknokkene for feitvedpinnen; den hjelmdekte ettersporeren blant gudene (d.e. Odin) sa at noe var årsak i det.»

Str. 3b.

Tekst etter R:

margspakr of nam mæla
 mar valkastar baro^a
 vara^b henis^c vior^d hanom
 hollr af fornvm polli

^a bara T. ^b varat W; var at T. ^c hænis W; hbnis T. ^d vinr W; inr T.

**málsþakr of nam mæla*
már valkastar báru
 — *vasat Hænis vinr hánum*
hollr — af fornum polli.

Innholdet synes ikke å by på særlig innfløkte problem. På grunn av kravet til halvrim i linje 1 er det rimelig å endre *marg-* til *mál-* slik som allerede Thorlacius¹ har gjort. Et adj. *málsþakr* «ordhag» høver godt i sammenhengen; Tjatse belegger sine ord vel. Kjenninga *már valkastar báru*, «likdungens båres (d.e. blodets) måse», er her brukt om ørna. Samme kjenninga er brukt om en ramn i ei *lausavísa* som er tillagt en islending *Þorbjörn Þyna*. Både ørn og ramn går på åtsler, jfr. «ørne»-kjenninga *sveita nagr* i str. 8a. Þorbjörn's *vísa* har åpenbart hatt *Haustlǫng* 3b som modell; også i den sies fuglen (ramnen) å tale *af fornum meidi*, «fra det gamle treet». I str. 6a får vi vite at det gamle treet som gudene holder til under er ei eik.

I innskotssetninga er subjektet ei Loke-kjenning, *Hænis vinr*, og predikatet er *vasat*, «var ikke», med predikatsordet *hollr*, «shuld, gunstig stemt», og den tilhørende hensynsbetegnelsen *hánum*; etter sammenhengen må dette personlige pronomen sikte til Tjatse i ørneham, *már valkastar báru*.² At det er Loke som kalles «Hønes venn» går direkte fram av det som fortelles i str. 6b og 7; i 7b brukes tilmed den samme kjenninga «Hønes venn» om Loke i en situasjon der han er lett å identifisere; det samme gjeller Lokekjenninga *hugreynandi Hænis* i str. 12a. Det er uvisst om disse uttrykkene for vennskap mellom Loke og Høne sikter til et gammalt kultisk fellesskap eller om det bare er et uttrykk for det gode kameratskap mellom gudene på denne ferda. Også Odin tas med i dette vennskapet med Loke som en ser av str. 4a; vi har ellers fleire kjelder for intimitet mellom disse to gudene. Helst sikter derfor uttrykkene om

¹ Skúli Thorlacius, *Antiquitatum borealium observationes miscellaneae*, 6, Kbh. (Havniæ) 1799, s. 34.

² Om det uomlydte *báru* se K. Gíslason i ANF, 8, s. 52 ff.

vennskapet mellom de tre gudene til et meire alminnelig fellesskap mellom dem i mytene; vi kan bare minne om at det i prosainnledninga til *Reginismál* også berettes en myte der disse tre gudene er på ferd sammen. I myten om hvordan de første mennesker ble skapt (*Vǫluspá* 17—18) opptrær Odin, Høne og *Lóðurr* som vel må identifiseres med Loke. Vi kan minne om at Eyvind Finnsson kaller Odin *Lóðurs vinr* (*Háleygjatal* 10) og den samme kjenninga fins i Hauks *Íslendingadr.* Likeså kalles Odin *Lopt's vinr* «Lokes venn» i Einars *Vellekla* 12. Vi kan også minne om at Egil Skallagrimsson kaller Odin *Míms vinr* i *Sonatorrek* 23; den samme kjenninga er også brukt i et vers tillagt *Vǫlu-Steinn*. Ordet *vinr* synes altså her helst å uttrykke mytisk hopehav.

Prosa: *málsþakr mār báru valkastar of nam mæla af fornum þolli; Hænis vinr vasat hánun holtr.*

Overs.: «Likdungens bølges (d.e. blodstraumens) ordhage måke (d.e. ørna som er talekyndig) tok til å tale fra det gamle treet; Hønes venn (d.e. Loke) var ikke blid på ham.»

Str. 4a.

Tekst i R defekt, utfyllt etter W (i klammer):

Fjallgylþir^a bað fyllan^b
fet mela^c [sier deila]
hlvt^d af helgo^e skvtli
hrafn asar^f vin blasa^g

^a *gylðer* W. ^b *fyllar* W. ^c *fetmeila* W og tilf.: *sier deila*. ^d *hlaut* W. ^e *helgu* W. ^f *asa* W. ^g *l^æsa* W.

Korrigert tekst:

*Fjall-gylðir bað *fylli*
fet Meila sér deila
— hlaut — af helgu skutli —
hrafnásar vin blása.

Ordet *fjallgylðir* må utvilsomt inneholde ordet *gylðir*, m «ulv» som Tjodolv også nytter som et *elds heiti*, *ǫlgylðir*, i *Ynglingatal* 29, der meininga «ulv» er utvilsom. Også Snorre har oppfatta *fjallgylðir* som ei «ørne»-kjenning, «fjell-ulv»; det ser vi av ørnekjenninga *fjallvargr* i *Háttatal* (k. 54). Det heiter her at krigerne faller «til ørnemat», og de to linjene bærer sterkt preg av å være inspirert av *Haustlǫng* 4a, slik de lyder:

falla þar til fyllar
fjallvargs jǫru þallar.

Ordet *gyldir* svarer til *ulfr* brukt om Tjatse i str. 2a og ordet *fjall-* er lokalitetskjennermerke slik som i *fjalla finnr* om Tjatse i str. 13b. Det er sannsynlig at *fjall-* hos Tjodolv er brukt om en lokalitet inne i berget, altså om underverdenen, jfr. det islandske uttrykket *deyja í fjall*. I så fall er *fjall-gyldir* «ulven som holder til inne i fjellet» ei utvetydig kjenning for *jøtunn*, jfr. *snótar ulfr* om Tjatse i str. 2a.

Da ordet *fjallgyldir* ikke kan være valt av metriske hensyn, ligger det nær å tenke seg at han har ei særlig meining med *gyldir*, at det står i en indre sammenheng med innholdet i helmingen. Som Magnus Olsen¹ har peikt på hører ordet *gyldir* sannsynligvis sammen med gno. *gol(a)*, *gul(a)* «blåst, luftning» og sikter vel opprinnelig til ulvens pæsende måte å ånde på. Som allerede nemnt tør det være i egenskap av vind-demon at Tjatse tenkes å hindre gudene i å få kjøttet stekt. En kan derfor være enig med Anne Holtsmark i at meininga «fjellblåseren» nok har stått klar for skalden.²

Som predikat til subjektet *fjall-gyldir* står *bað*, pret. ind. sg. 3. av *biðja* med personobjektet *fet Meila* som må være ei kjenning for en av de tre æsene. Vi skal, før vi ser nøyere på *fet Meila*, gå videre i vår setningsanalyse. Til personobjektet står infinitiven *deila* «utdele, tildele, gi» som igjen har som personobj. det pers. pron. *sér* og som tingsobj. hdsk.'s *fyllar* som kan være akk. pl. av *fyllr*, f «magefyll, mette», men da ei fleirtallsform her er påfallende og ordet i R gjengis som *fullan* foreslår jeg å erstatte det med *fylli*, akk. sg. av *fylli*, f «fylling, mette, matmål» og denne korrigeringa støtter seg også til gjenfortellinga av episoden i Snorra edda (se foreg. citat i komm. til str. 3a): þá heyra þeir mál í eikina upp yfir sik, ok sá, at þar sat, kvadst ráða því, er eigi soðnadi á seyðinum. Þeir litu til, ok sat þar örn, ok eigi lítill. Þa mælti örninn:

¹ «Hild Rolvsdatters vise o. s. v.» Maal og Minne, 1942, s. 8 f.

² Hans Ström nemner i sin «Beskrivelse over Søndmør» I (1762) s. 536 *væsa* som noaord for «ørn» blant fiskerne når de var på sjøen. Dette namnet ser ut til å være laga av verbet *væsa* «puste, blåse», jfr. vestnorsk *væsa*, v «aande, puste» (W. F. K. Christie: «Norsk Dialect-Lexicon» fra først på 1800-tallet) og nyisl. *væsa*, v. «puste, blåse» (Blöndal), jfr. nyn. *væsa* og *vesa* «sladre, tiske». Verbet *væsa* hører vel til gno. *vás*, n, identisk med nyn. *vás*, n «strabas, besværlig færdsel, især i væte og uveir», som Torp (Nyn. etym. ordb.) meiner har sammenheng med nyn. *våt* (germ. *wēt-s-). Verbet *væsa* kan opprinnelig ha sikta til anding eller blåsing av våt luft, jfr. nyn. *våse*, m som ser ut til å være brukt på samme måte som *ande*, «puste», i uttrykkene *skjóta vaose* og *rinda vaose* fra Hardanger om å «puste ut etter legemlige og sjelelige forstyrrelser», jfr. gno. *hrinda öndurnni* «puste» (*Fóstbræðrasaga*) og *skjóta öndu (upp)* d.s. Örnenamnet *væsa*, f har kanskje sikta til en karakteristisk åndingsmåte hos ørn i opphisselse.

vilit þér gefa mér *fylli* mína af oxanum, þá mun soðna á seyðinum. R's *fullan* má helst skyldes at avskriveren har oppfatta dette ordet som et adj. i akk. ent. hankj., hørende til *hlvt* i tredje linje, altså: *deila sér fullan hlut*; men trass i at *hlut* ville være metrisk bedre enn W's *hlaut*, må likevel det siste være det riktige siden det nødvendigvis må høre sammen med *blása* i 4de linje.

Til *fylli* hører komplementet af *helgu skutli*. Samtlige forskerer har følgd Rasks endring av *helgu* til *helgum*, idet *skutli* har vært oppfatta som dat. sg. av *skutill*, m «lite bord, disk, fat». Ei slik endring er ikke påkrevd; den forutsetter tilmed et usannsynlig ord. Ordet *skutill* i nemnte meining er lånt fra ags. *scutel* som igjen egentlig er det latinske *scutella*. Riktignok er *skutill* med meining «fat» nytta i *Rigspula*, så det uten å bli en anakronisme vel også kan tenkes å forekomme i Tjodolvs munn. Det usannsynlige er imidlertid at skalden kan ha tenkt at gudene hadde med seg et anretningsfat her i ødemarka, enn si et anretningsbord. Heller ikke ville det være rimelig å kalle dette underlaget *heilagt*; et slikt ord ville derimot falle naturlig om sjølve maten gudene eter, slik at ordet *skutli* helst burde gjelle sjølve steika. Det er jo den Tjatse vil ha metta si av. En kan vel derfor regne med at det her er tale om et ord **skutl*, n eller **skutli*, n med meininga «steik på spit», helst laga av verbet *skutla* «gjennombore med en *skutill*» synonymt med nyn. *skutla* «stange Fisk», «støde» (Aasen). — Vi skal også merke oss at uttrykket *deila fylli af helgu skutli*, med ei slik meining av *skutli*, faller nær sammen med *gefa fylli af oxanum* i sitatet fra *Snorra edda*. Som nemnt er det sannsynlig at okseskrotten er steikt over glørne og at man har brukt ei stong, *skutill*, til å snu steika med.

Tjatse ber om å få ete seg mett av steika og han retter denne *beizla* til den av æsene som kalles *fet Meila*. Den vanlige lesingsmåten av disse orda er etter SvB. Eg. *fet-Meila* som oppfattes som ei kjenning for guden *Hœnir*, siden han i *Skáldskpm.* kalles *hinn langi fótr* og *hinn skjóti áss*. Men «skritt-Meile» som namn på Høne ville heller dårlig der den står atmed Torskjenninga *Meila blóði* i str. 14b. Her er det tale om Tor som «bror til Meile», slik som også i *Hárbarðsljóð* 9, der Tor rekner opp sine nærmeste skyldfolk:

ek em Óðins sonr,
Meila bróðir,
en Magna faðir,

— — —.

I *Haustlǫng* 19b kalles også Tor *Óðins burr*, «Odins sønn», slik at en heller skulle vente at *fet Meila* var ei nemning for Odin enn for Høne.

Når Tjatse i ørnehamen tar til å tale, er det etter sammenhengen svar på ytringa fra Odin, *hjalmsfaldinn snytrir hapta*, om årsaka til uheppa med steikinga. Etter vanlig skikk og bruk ville vel også Tjatse rette sine ord til den øverste av de tre æsene, likesom vi seinere (str. 5a) får høre at det er Odin som avgjør saka og ber Loke dele ut steika.

Men hvis det er Odin som kalles *Meila fet*, må denne kjenninga meine «far til Meile». Ei slik oppfatning av *fet* (*Meila*) ble allerede hevda av Thorlacius som endra ordet til *fedr*, men ei (dativ)form *fedr* er neppe mulig som personobj. for *bað* (jfr. F.J.: «Krit. Stud.», s. 45).

Imidlertid er det ikke nødvendig å endre teksten for å få en slik sammenheng. Ordet *fet* kan nemlig være akk. sg. av et gno. **fetr*, m, identisk med nyn. *fet*, m «Fod paa et Skind»=«Fetling» (Aasen) med svak-forma *fete*, m, d.s. I nyn. forekommer foruten *fetling*, m og *fet*, m også *fit*, m, svarende til gno. *fit*, f < **fetið*- i samme meining.

Av huda på nerdelen av baklemmene på større dyr som hest, storfe og rein, laga nordmennene i eldre tid sko, som derfor kaltes *húðskór* eller *fitiskór*, i nyn. kalt *fetasko* (*fitasko*, *fitjahudsko*), *fete*, *fetling* og *fitjung* (jfr. Hj. Falk, Altwestn. Kleiderk., 1918, s. 132) og det er i sammenheng med dette etnologiske draget at jeg våger å forklare Odinskjenninga *Meila fetr*. En sko laga av huda på høgre bakfoten på en trefors okse var den sentrale ritualgjenstanden i de seremonier som de gamle norske lovene påla de som tok del i ei *ættleiðing*, d. v. s. en adopsjon eller legitimering av barn utafor ekteskap. I kapitlet *um ættleiðing* har Gulatingsloven (58) følgende: Nu ma maðr bæta rað sunar sins ef hann vill. oc leida hann i ætt. ef sa iatter er arve er nestr. Nu ef hann a sunu þa er moðer er mundi keypt. þo at einn se fulltíða ef sa iatter. þa iatter hann firi alla þa er i umegð ero. oc sva firi alla þa er ualner ero. Sa scal odrle iatta er oðal a með þeim. þa scal hann gera þriggia sallda ól horzcra mæla. oc hogga við oxa þritíðung. oc fla af fit af fremra (!) fœte hœgra megin. oc gera af sco oc setia við skapker. Sa scal fyst i sco stiga er mann leidir i ætt. en þa hinn sialfr er i ætt er leiddr. en þa hinn er arve iatte en þa hinn er odrlom iatte. en þa þeir frendr. Engi ma gefa arf undan odrom. velakaup scal at vettoge have. Engi scal odrom arfsvic veita. Nu scal stiga faðer i sko. ef hann leidir sun sinn i ætt. oc sunr hans sa er fulltíða er. Nu er þat ættleiðing at fullu. Nu er sunr eigi til. þa scal sa stiga i sco er hanom iatter. arve. En þa scal sa stiga i sco er hanom iatter odrle. Nu scal hann sva mæla. at ec leidi þenna mann til fiar þess er ec gef hanom. oc til giallz oc til giavar. oc til sess oc til sætes. oc til bota oc til bauga. oc til allz rettar sva sem moðer hans væri mundi keypt. Nu ma leida broðer oc systir broðor i ætt við sic. oc faður broder broðor sun. Nu scal sva

leida hornong oc risung i ætt við sic sem sun þyborenn. Sva megu fleiri frendr i ætt leida. oc til arfs gera sem nu hevi ec talt. ef sa iatter er arve er nestr. þann mann ma oc leida i ætt. ef faðer gefr frælsi fyrr en hann have netr .xv. hinar helgu. þa scolo þeir aller iatta er i erfðum ero við hann. Nu scal hann þat hava allt er hann er til leiddr. meðan þeir liva er i sko stigu við hann. þa scal hann taca sidan þeir ero daudir bæde arf oc odal. Nu scal maðr lysa ættleiding sinni a hverium .xx. vetrum til hann tecr arf. þa scal arfr bera hanom vitni um alldr. oc um æve sidan.

Det tilsvarende kapitel i Frostatingsloven (IX, 1) er noe annerledes redigert: Sá er ættleidingr at fullu er faðer leidir í ætt sun sinn oc þeir menn iáta er þá ero þess manns arfar næster er sun sinn leidir í ætt. þriggia sállda öl scal gera. oc höggva uxa þrevetran oc flá af heming af eftra foeti hinum hœgra fyrir ofan hœkilinn. oc gera scó or. þar scal faðer láta ættleiding stíga í¹. oc hafa sunu sína þá í fadmi ser er í ómegð ero. en þeir sculo synir hans í þann scó stíga er fulltíða ero. En ef hann á sunu enga arfgenga. þá sculo þeir menn í þann scó stíga er þá ero arfi hans næstir. en þann mann scal leida á reca scaut oc rygja. Jamt sculo conor bera vitni þeim manni sem carlmaðr [til ættleidingar at fullu. oc scór sá er þeir stígu í ef hann er hirðr. þann þyborenn sun scal í ætt leida er honum er frelsi gefit. oc gefr annarrtveggia faðir eða bróðir. eða hvegi maðr er arfi hans er næstr. hvárt sem sá er ungr eða gamall. oc iáta þeir menn er arfi ero þá næstir þeirra manna er þá vilia mann í ætt leida. En iamt scal friálsrar kono sun sem þýiar í ætt leida. Svá sculo aller bauggilldismenn ættbornir leida mann í ætt sem faðir eða bróðir ef þeir ero eigi til.

Ordet *fetr* i *Haustlǫng*'s *jet Meila* kan etter dette være brukt om den som *ættleiddi* en sønn, idet skoen her må ha symbolisert det fedrene opphav. Som ei støtte for dette vil jeg nemne at det nyn. *fitjung*, m «Sko af Fodskind eller Beenlinger» (Aasen) kan jamføres med ordet *fitjungr*, m som forekommer i *Hávam.* 78, der det er tale om hvordan arvet rikdom er forgjengelig:

*Fullar grindr
sák fyr fitjungs sonum,
nú bera þeir vánar vǫl;
svá es auðr
sem augabragð,
hann es valtastr vína.*

¹ var.: þar scal faðer ættleidings stíga i.

Den rimeligste forklaringa på dette er at *fitjungr*, m her er ei nemning for faren i egenskap av den lovlige arvelater til sønnene; det er kanskje her tenkt på sønner som er leidd inn i ætta, *ættleidingar*, og derfor kunne tenkes å sette rikdommen lettere over styr enn de som var *ættbornir*. Kanskje er det dikterens egen innstilling til disse forhold som skimter fram; en skal merke seg *ek*-forma. Også gno. *erfingi*, m, nyn. *erving*, m og gsv. *arfvinge*, m som Torp (Nyn. etym. ordb.) antar må avledes av *erfigengi*, *arfgenzi*, jfr. gno. *arfgengr* «arveberettiget» kunne tyde på at en seremoniell *gangr* har vært det centrale i ritene ved overtaking av arv. — Det er også mulig at de gammalnorske oksenamnene *Arfr* og *Arfuni* (*Pulur*) har sammenheng med de ættleidingsritene som var fastsatt i lovene; oksen har vel vært arvetakerens offer til forfedrenes ånder.

Vi kan også minne om at fotsporet spilte en viktig rolle i seremoniene ved inngåing av fosterbrorskap. I et *Brot* av *Sigurdarkv.* (17) heiter det:

*Mantat Gunnarr
til gorrva þat
es blóði í spor
báðir rendut?*

Ordene *fetr* og *fitjungr* vekker tanker om at kanskje også gno. *ættleggr*, m, identisk med nyn. *ættlegg*, m «Slægtlinje, Slægtrække» (Aasen) har sammenheng med disse *ættleiding*-seremoniene, likeså gno. *ættreif*, n «ætt, avkom», nyn. *ættrev*, n «Slægt, Stamme; en Familie-Egenskab, en vis Tilbøielighed i en Slægt; oftest om en Feil» (Aasen). I det siste ordet henger vel *-(h)rif* helst ihop med gno. *hriflingr*, som i *Parcival*-sagaen brukes om *húðskór* og som Hj. Falk¹ jamfører med ags. *(h)rifeling* «obstrigellus (Schnürschuh)».

Vi skulle da helst vente at *Meili* var namnet på en av Odins sønner utafør ekteskap og en ville helst tenke på en av de to, *Váli* eller *Vidarr*. Odin avla sønnen *Váli* med jotunmøya *Rindr* mot hennes vilje. Denne Odinssønnen hemner bare ei natt gammel sin bror Balder, slik *Völuspá* 32—33 forteller:

*Baldrs bróðir
vas of borinn snemma,
sá nam Óðins sonr
einnætr vega.*

*Þó hann æva hendr
né hofuð kembði
áðr á ból of bar
Baldrs andskota.*

¹ Altw. Kleiderk., s. 134.

I *Vegtamskviða* 11 gjengis disse linjene uendra, med unntak av de to første, som lyder: *Rindr berr Vála/ í vestrsǫlum*. Også *Hyndluljóð* 29 nemner Våle som Baldrs hemner:

*es Baldr hné
við banapúfu;
þess létsk Váli
verðr at hefna,
síns bróður
sló hann handbana.*

Den andre Odinssønnen, *Vidarr*, er fader-hemneren, slik det sies i *Grímnism.* 17:

*Hrísí vex
ok há grasi
Vidars land Víði;
en þar mǫgr of lætsk
af mars baki
frækn at hefna fǫður.*

I *Vǫluspá* 55 skildres Vidars hemn slik:

*Þá kemr hinn mikli
mǫgr Sigfǫður
Vidarr vega
at valdyri;

lætr hann megí Hvedrungs
mund of standa
hjǫrr til hjarta;
þá es hefnt fǫður.*

Også Vidar er avla utafor ekteskap; hans mor var jotunmøya *Gríðr*.

Men disse Odinssønnene har ikke bare overtatt hemnpliktene men også arverettighetene ved ei *ættleiðing*, det hører vi i *Vafþrm.* 51:

*Vidarr ok Váli
byggja vé góða
þás sloknar Surta logi*

At Odinssønnene *Vidarr* og *Váli* har tenktes å *stíga í skó* ved en slik ritus i ei *ættleiðing* kunne forklare det merkelige mytedraget som *Snorra edda*

har bevart at *Víðarr* hemner far sin og dreper Fenrisulven ved å trampe ned kjeven på den med den tunge skoen sin: Ulfrinn gleypir Ódinn; verðr þat hans bani; enn þegar eptir snýr fram Víðarr, ok stígr þódrum fœti í nedra kjapt ulfsins; á þeim fœti hefir hann þann skó, er allan aldr hefir verit til samnat; þat eru bjórar, þeir er menn sníða ór skóm sínum fyrir tám eða hæl; því skal þeim bjórum braut kasta sá maðr, er at því vill hyggja, at koma ásunum at líða. ... Som motiv i Vidars hemn er dette draget ikke nemnt i *Völuspá* og sannsynligvis er det et sekundært tilheng; men at Vidars tunge sko nettop kommer til nytte da hans far skal hemnes kan, som nemnt, forklares ved at skoen har spilt en rolle i Vidars ættleiding.

Imidlertid vil jeg heller tru at *Meili* er identisk med *Váli* enn med *Víðarr* og dette skyldes den etymologi som kan gis for namnet *Meili*. Dette er vel helst å oppfatte som et nom. ag. til et verb **meila* < germ. **mailjan* «plette, sette flekker» svarende til ghty. *meilen* «beflecken», mhty. *meilen* «verletzen» og vel også ags. *mælan* «plette». Hit må vel også føres færøysk *meila*, f «Stribe af Snavs i Tøj; indgroet Snavs» (Jacobsen og Matras, Føroysk-Donsk Orðabók) og jysk *mejle*, pl. *majlʳ* «pjalter; simple, forrevne klædningsstykker» (Feilberg, Ordb. o. jyske almuesmål, II, s. 570); sv. di. *mäl*, n «föflekk», got. *maile*, gen. pl. av *mail* «rynke», ghty. *meil*, f «fleck», ags. *mæl*, *mál* «merke, tegn, o. s. v.» Det skotske *mail* «a spot in cloth, especially what is caused by iron» og *to mail* «to discolour, stain» er vel helst lån fra nordisk. — Falk og Torp (Norw.-dän. etym. Wörterb. I, s. 691) fører disse ordene til ei rot **(s)mei* «schmieren».

Gudenamnet *Meili* skulle etter dette kunne meine «han som søler til, setter flekker» og egentlig være en betegnelse for et spedbarn, jfr. spedbarnnemninga, «skjitaren» i ei gåte fra Setesdal¹ og betegnelser som nyn. «skitunge, dritunge».

Om *Váli* hørte vi at han bare var «ei natt gammal», *einnætt*, da han hemna broren Baldr. Dette er et vanlig drag i helteskildring, jfr. Herakles som drepte slangene før han var ei natt gammal, eller Hermes som stjal Apollons kveg da han lå i vogga. Mot denne bakgrunnen er det mulig å tolke namnet *Váli* som et nom. ag. til verbet *vála* «jamre seg». Det faktum at *Váli* er brukt som mannsnamn i Norge og på Island (jfr. t.d. Nørstebø-innskrifta fra Lesja i Gudbrandsdal som settes til 2nen halvdel av 1000-tallet, Norges innskr. med de yngre runer, I, s. 71) kan nettop tyde på at ordet ikke opprinnelig er et gudenamn men ei nemning for et spedbarn.

¹ Skar, Gamalt or Sætesdal, VIII, s. 99.

Den innskutte setninga *hrafnásar vin hlaut blása* inneholder et Odins-heite, *hrafnáss*, «ramneguden». Odin tenkes å ha to ramner, *Huginn* og *Muninn* som sitter på akslene hans og segja í eyru honum ǫll tíðendi. Etter disse ramnene har Odin namnet *Hrafnagóð* heiter det i *Gylfag. I Grímnm.* 19 fortelles det om de to ulvene til Odin og i str. 20 om ramnene:

*Huginn ok Muninn
fljúga hverjan dag
jǫrmungrund yfir;
óumk of Hugin,
at hann aptr ne komit,
þó sjámk meirr of Munin*

I ei vise som tillegges Hofgarda-Refr kalles diktet *heilagt full hrafnásar*. Likeså ser vi den hjelmkledde Odin ride med sine to ramner på ei figurgruppe på en hjelm fra Vendel og vi mins Ulfr Uggasons *Húsdrápa* 9:

*Þar hykk sigrunni svinnum
sýlgs valkyrjur fylgja
heilags tafns ok hrafna.*

I neste strofe av *Húsdrápa* kalles Odin *hrafnfreistuðr*, som omtrent har samme innhold som Hallfrød vandrådeskalds «Odins»-kjenning *hrafnblóts goði*.

Odins forhold til ramnene kommer også vanlig til uttrykk i skaldenes *kennningar* for «ramn», som t.d. *Gauts gaukr* hos Gísli Súrsson, *Ódins haukr* i *Helgakv. Hund.* II, 43, *Yggjar már* hos Hávardr Ísfirdingr eller *Yggs gjóðr* hos Sigvatr Þórdarson. *Hrafnásar vinr*, «ramnegudens venn», må etter sammenhengen være Loke. Uttrykket *hrafnásar vin hlaut blása* er uten subjekt og må oppfattes som upersonlig; *vin* er «hensynsbetegnelse». Det sies at «for Loke ble det å blåse».

Vi skal se at Loke kalles *herfangs hirdi-Týr* i str. 6 b, likesom det i str. 5 fortelles at det er Loke som legger opp de fire delene av steika.

Prosa: *fjallgylðir bað fet Meila deila sér fylli af helgu skutli; hrafnásar vin hlaut blása.*

Overs.: «ulven som holder til inne i fjellet (d.e. Tjatse) bad hudskoen til Meile (d.e. han som har leid Meile i ætt, Odin) gi seg metta av den hellige steika; for ramnegudens venn (d.e. Loke) ble det å blåse.»

Str. 4b.

Tekst i R defekt, utfyllt etter W (i klammer):

ving ravngnir^a let [vagna]
vigfrekr ofan sigaz
þar er velsparir voro
varnendr goða farnir.

^a rognir W.

Korrigert tekst:

ving-rognir lét vagna
vigfrekr ofan sigask
þars *vellsparir váru
varnendr goða farnir.

Subjektet i hovedsetninga, som utgjør de to første linjene, er *vagna ving-rognir* som må være ei kjenning for Tjatse, siden det jo må være han som i ørneham lét sigask ofan «lot seg sige ovanav». Forleddet *ving-* er det hittil ikke gitt noen plausibel forklaring på. Som Anne Holtsmark gjør merksam på forekommer ordet i en del mytologiske namn og vel også i en del norske stadnamn. Det rimeligste er vel å stille det sammen med ord som nyn. *vingla* «flagre om, fare hit og dit, gå vill, slompe til», o. s. v., nyisl. *vingla* «forvirre», sv. *vingla* «bevege seg hit og dit», «være ør, ustadig», da. di. *vingle* «drive bytthandel», shetl. *wingl* «slingre, gå slingrende el. svingende, gå ut og inn i sikk-sakk», skotsk *wingle* «flagre, dingle, logre». Fra samme grunnordet er også avledet nyn. *vingsa* «gå og svinge seg, hugge (i lufta)», nyisl. *vingsa* «svinge (i lufta), vifte», shetl. *wings* «drive om uten mål og med, slenge om». Det shetlandske *wing* «slingre, gå i sikk-sak, svinge, slenge, gå svingende og slengende», *to gang wingin* (J. Jakobsen, Ordb. over det norr. sprog på Shetland) ser ut til å forutsette et nordisk verb **vinga* «svinge», «slenge», som kan være trengt ut av låneordet «svinga».

Dette **vinga* må helst føres til germ. **weng*, ei sideform til **sweng* i ghty. *swingan*, «svinge», gfr. *swinga* «svaie», ags. *swingan* «slå (med vingene)», gnty. *swingan* «svinge seg», o. s. v.

Ordet *ving-* er helst ei stammeform av et subst. **vingr*, m, vel en *i*-stamme. Det ser ut til at det er dette ordet som fins i bygdenamnet *Vingrum* og *Vingnes* i Oppland fylke; de kan begge ha namn etter den lange kromme enden av Mjøsa beint for Lillehammer. Likeså ligger *Vinger* sokn i Hedmark fylke ved en skarp krok av Glåma. Det er ikke

her høve til å gå nøyere inn på disse namnene; det skal bare minnes om at elvenamnet *Ving*, f i *Þulur* kan gis ei rimelig forklaring ved vårt **weng-* «sving», idet namnet kan sikte til en meanderformasjon som er typisk for mange elver.

I *Hávamál* 138 og i Eyvinds *Háleygjatal* 7 kalles galgen *vingameiðr*; Ordet *vinga* kan være gen. pl. av vårt *vingr*, m og *vingameiðr* kan ha meint «svingtre» eller «krok-tre», som høver meget vel om en galge. Egil Skallegrimsson bruker ordet i ei kjenning for arm: *heidis vingameiðr* (*Lv.* 12), likesom han i samme visa også bruker *galgi* som «arm»-kjenning: *geirvedrs seids galgi*.

Også det mytiske namnet *Vingskornir* på hesten til valkyrja *Sigrdrífa* i *Fáfnism.* 44 ser ut til å inneholde dette *ving-*. Det andre sammensetningsleddet *-skornir* er helst en *ia*-stamme til pts. *skorinn* av *skera*, og hestenameit *Vingskornir* sikter da til ei viss form for klipping eller skjæring av hestemana, slik at den fikk bølgeform. Hester med ei slik staffert man kan en se avbilda t.d. på et tapet fra Osebergfunnet. I Telemark er *skormeit*, f «en Linie i Manen paa en Hest, dannet derved at en Rad af Haar paa hver Side klippes kortere end den mellemste Rad» (Aasen), og pts. av det tilsvarende verbet er *skormeitt* «klippet paa Manen, saa der er 'Skormeit'» (Ross). Ordet er sammensatt av nyn. *skor*, f «trinn», gno. *skor*, f om «tverrklippt hårlugg», og *meita* «skjære, klippe» (jfr. *Atlakv.* 37: *manar meita*). — I folkevisa om Ivar Elison (Norske Folkeviser, Folkeutg. ved Knut Liestøl og Moltke Moe, II, Kria. 1922, s. 90) møter vi også dette ordet:

Fljóte folen på stalle stend'e,
no feller han faksi, grå.
Han hev alli vor' skórmeitt'e
si' fa'i din fall ifrá.

Av særlig interesse er namnet *ving-Þórr* på tordenguden. Det kan jammeføres med namn som *okú-Þórr*, der forleddet må være gen. sg. av et subst. **aka*, f identisk med gsv. *aka*, f «kjørsel», sv. di. *aka* «litet lass» og nyn. *oka*, f «sledespor». — I *Haustlǫng's* str. 19a forekommer *Vingnir* som namn på Tor. *Vingnir* er sannsynligvis laga av et substantivisk brukt adj. *vinginn* til vårt verb **vinga* «svinge, slenge, gå i sikk-sakk». Jeg har tidligere (ANF, 71, s. 144) tenkt meg at Torsnamnene *ving-Þórr* og *Vingnir* kunne sikte til Tor som den som styrte himmelkvelvets svingning, men jeg er nå meir tilbøyelig til å oppfatte disse namnene slik at de er laga av nemninger for Tors hammer, som utvilsomt er identifisert med lynstrålen. Det er denne som sannsynligvis har vært kalt *vingr* og *vinginn*,

som begge vel egentlig er adjektiver og må ha meint «tilbøyelig til å gå i sikk-sakk». Dette er jo karakteristisk for lynet og det er nettop denne buktende gangen av Torshammeren som kalles *hrökkva* i str. 16b. Om slike forestillinger om «torekilen» vitner også bildene på autonome gullmynter fra de keltiske bajakassernes område.¹ Her slynger en kjørende eller ridende mann ut en hammer med kort skaft, bundet til ei lang snor som går i buktninger. Torsnamnet *ving-Þórr* er derfor helst å omsette med «lynstråle-Tor» og *Vingnir* med «han som hører sammen med lynstrålen», slik at begge namnene sikter til egenskaper hos tordenguden.

Ordet *rognir*, m er samme ordet som got. *ragineis* «rådgiver» (jfr. H. Gering, Glossar zu den Liedern der Edda, Paderborn 1896). Det brukes som Odinsnamn i *Vellekla* 5 og i «kriger»-kjenninger. Hj. Falk (Odensheite, Vid. selsk. Skr. II, 1924, No. 10, s. 24) antar at man med dette namnet har tenkt på Odin som høvdingen på gudetinget. Dette høver med Loke-kjenninga *galdrs sagna rognir* «trolldomsskarens høvding» i Eilivs *Þórsdr.* 3a (jfr. ANF, 71, s. 101). — Et *ving-rognir* «sving-styrer» krever imidlertid ei forklaring på hva dette *ving* gjeller, og det får vi ved den tilhørende genitiven *vagna* som helst må oppfattes som gen. pl. av *vagn*, m «vogn». I dette tilfelle ser *vagna* ut til å være brukt om stjernebildet «Karlsvognen», (*Ursus major*), i Norge vanlig kalt «Vagnen». Særlig i yngre skaldediktning nytttes gjerne fleirtallsforma i genitiv *vagna* om dette stjernebildet.

Vagna ving- «Karlsvognens sving- eller avbøynings-» må sikte til den stadige dreining av stjernene som er særlig i øynefallende for de sirkumpolare stjernebildene. Denne dreiningen ble tidlig brukt til tidsbestemmelse om natta. Namnet *vagna ving-rognir* «Vagnens sving-styrer» på Tjatse tyder på at jotunen tenkes å dirigere denne rundgangen av himmelvogna. Dette må forutsette at Tjatse er representert ved et stjernebilde i nærheten av *Ursus major*. Vi veit av *Snorra edda* at de gamle nordmenn kjente til to stjerner som kaltes «Tjatse-augene» og at de må ha ligget høgt på himlen siden det sies å være ett av Tors storverk at han kasta jotunens auger dit. I *Ragnarsdr.* 20 sies det om Tor:

*hinn es varp á víða
vinda ondurdísar
of manna sjöt margra
munnlauð fœður augum.*

¹ Chr. Blinkenberg, Tordenvåbenet i kultus og folketro. Studier for Sprog- og Oldtidsforsk. 19 (Kbh. 1909), s. 86.

I *Hárbarðsl.* 19 nemner Tor som sitt storverk:

*Ek drap Þjaza
hinn þrúðmóðga jötun,
upp ek varp augum
Allvalda sonar
á þann hinn heiða himin,
þau eru merki mest
minna verka,
þau 's allir menn síðan of sé.*

Vi må gå ut fra at de to stjernene som har vært kalt «Tjatseaugene» har vært særlig klare og strålende, og de kan ha vært hovedstjernene i ei større samling stjerner som har forestilt Tjatse, *Vagna ving-rognir*. Det ser ut til at det er det samme stjernebilde som kalles *Vagna vári* «Karlsvognens vokter» i den kanskje apokryfe sluttstrofa i Egils *Hofudlausn*:

*Njóti bauga
sem, bragi, auga
vagna vára
eðr vili-tára!*

som kan oppfattes slik: «Måtte fyrsten nyte ringer (så skinnende) som Vagnens vokters auger (d.e. stjernebildet «Tjatseaugene») eller gledes-tårenes.» Ordet *vári*, m forekommer også i *Húsdr.* i ei strofe som er gjengitt i komm. til str. 9 b av *Haustlǫng*.

Som før nemnt ser det ellers ut til at Tjatse har vært identifisert med den kosmologiske ørna som sitter «på himmelenden», slik det skildres i *Vafþrm.* 37:

*Hræsvelgr heitir
es sitr á himins enda
jötunn í arnar ham;
af hans vengjum
kveða vind koma
alla menn yfir.*

Uttrykket *á himins enda* kan tenkes å sikte til himlens nordpol som man meinte var toppen på verdenssula eller verdenstreet. Forestillingene om ei ørn i toppen av verdenstreet går att i gammelindisk og gammelpersisk religion¹ og vi møter den samme forestillinga i det kosmologiske diktet

¹ Om disse forestillingene som også fins hos nordeurasiske folk, der avbilder av «sula som aldri faller» har en tohoda fugl i toppen, se Uno Harva i F. F. Comm., vol. 52, No. 125, s. 43 ff.

Grímnismál der (str. 32) det er tale om ekornen som bærer avindsord mellom ørna i toppen og ormen ved rota av Yggdrasill:

*Ratatoskr heitir íkorni
es renna skal
at aski Yggdrasils:
arnar orð
hann skal ofan bera
ok segja Niðhoggvi niðr.*

At skalden nettop nytter jotunkjenninga *vagna ving-rognir* om ørna som *vigfrekr lét sigask ofan* fra tretoppen der den hadde tatt til med si *uppsaga*, kunne høve godt med dette. Karlsvognen ligger jo nær himmel-polen og kan tenkes dirigert fra den.

Forestillingene om den kosmologiske ørna som sitter ved himmelenden kunne vel kombineres med stjernebildet «Tjatseaugene» — en må jo ha tenkt seg Tjatse i ørneham.

Tjatse lot seg sige ned *pars vellsparir varnendr góða váru farnir*. I denne stedsbisetninga må *vellsparir varnendr góða* være subjekt. Ordet *góða* oppfatter jeg som gen. sg. av *góði*, m «god ting», her vel i meininga «lekkerbiskken», likesom i str. 9b. Når gudene kalles «den gode tings vernerer» så må dette sikte til at de nødige lar Tjatse få del i steika, jfr. *herfangs hirdi-Týr* om Loke i str. 6b. Men likesom de forholder (*varna*) steika, slik blir de sjøl *vell-sparir* «spart for koking», idet adj. *sparr* her later til å være brukt i passiv meining, ikke i den vanlige aktive, jfr. *andar sparr* i *Nóregs konungatal* 65. Ordet *vell-*, som her er satt for hdskr. *vel-*, kan jamføres med gno. *vell-heitr*, adj. «kokheit», nyisl. *vell*, n «Syden, Boblen, vellid í katlinum» (Blöndal), jfr. nyn. *vell*, n «Væld, Kilde» (Aasen) og gno. *vella*, f «bobling, syding, kokende masse» og gno. verb *vella* «boble, syde, koke», nyn. *vella* «gi et linnt oppkok», «forvelle». — Den tidligere lesinga *vél-sparir varnendr góða* «gudenes svigløse beskyttere» (Skj. I B, s. 15) kan neppe være riktig. De av æsene som ellers oppfattes som gudenes særlige vernerer er jo i første rekke Tor og Heimdall, men ingen av dem er det jo tale om her. Heller ikke kan gudene i den aktuelle situasjonen sies å være «sparsomme på list», som A. Holtsmark uttrykker det. Skalden har jo i innleiinga kalt de tre guders og Tjatses forhold *trygglaust* og Kormákr sier i sitt innskot i *Sigurdarkv.*: *vélta goð Þjaza* «gudene sveik Tjatse».

Tjodolv sier at ørna er *vigfrekr*, «kamplysten» der den lar seg falle ned blant de sultne gudene som ikke får stekt kjøttet. Dette må være

bakgrunnen for at Odin går inn på Tjatses vilkår, slik som vi hører i neste helming.

Prosa: *Vagna ving-rognir lét vígfrekr ofan sigask pars vellsparir varnendr góða váru farnir.*

Overs.: «Vagnens sving-styrer (d.e. Tjatse) lot seg stridslysten sige ned der de som er spart for koking og verner den gode tingen (d.e. steika) hadde slått seg til».

Str. 5 a.

Tekst etter R:

Fliot^a bað foldar^b drottin
farba^cta^c mög v^doro^d
þekkiligr^e með þegnum^f
þrv^gm^g seilar hval deila

^a *Fliott* T. ^b *folldar* W, T. ^c *jaar-* W. ^d *vara* W; *..ra* T. ^e *þekiligr* T.
^f *þegnom* T. ^g etter faksimileutg. av R; *þrym* W, T.

Korrigert tekst:

Fljótt bað foldar dróttinn
Fárbauta mög, Váru
þekkiligr, með þegnum
þrumseilar hval deila.

Det er bare ei setning og subjektet er *foldar dróttinn*, som etter sammenhengen må være ei Odins-kjenning. Den vanlige oppfatninga er at *foldar* er gen. sg. av *fold*, f «jord», egentlig i meininga «sletteland». Men å kalle Odin for «jordens fyrste» er lite rimelig i en ekte hednings munn; det måtte i så fall heller være tale om Valhalls dróttinn eller Ásgards. *Foldar dróttinn* kunne vel brukes om vedkommende lands fyrste, men de tre gudene er jo nå i Tjatses land. Heller ikke kan det her være tale om et namn *Fold* på Odins «hustru», Jörd; *dróttinn* som nemning for mannen i ekteskapet er neppe brukelig. Det ser derfor ut til å være et heilt anna ord vi her har for oss, sannsynligvis er det gen. sg. av et ord *foldr*, m som er ei avlydsform til *faldr*, m et gammalt ord som er brukt om et plagg til å hylle hodet inn i, jfr. gsv. *falda* «innhulle». Forma *foldr*, m er belagt to stader i *Strengleikar* og vel også i hdskr.'s *folld-* til Egils *Adalsteinsdr.* Ordet *faldr* bøyes som en *a*-stamme, skjønt gen. sg. ikke kan sees belagt i norrøne kjelder. Nyisl. *faldur*, m har gen. *falds* (Blöndal), men dette hindrer ikke at gno. *foldr*, m kan ha hatt ei genitivform *foldar*; en kan jamføre med nyisl. *sveigur*, m som brukes om et tilsvarende hodetøy

for kvinner og som i gen. sg. har *sveigs* (Blöndal) mens det tilsv. gno. *sveigr*, m har genitivformene *sveigar* og *sveigs* ved siden av hverandre.

Det enstyldige *faldr*, m er i *Vellekla* 37 brukt i ei «hjeml»-kjenning *Hedins reikar faldr* og hos Einarr Skúlason er *snáks faldr* ei kjenning for *ægishjalmr*. Den definitive genitiven i dette *foldar dróttinn* har en fullstendig parallell i *geirs dróttinn* om Odin i Egils *Sonatorrek* 22 og i *hafra dróttinn* om guden Tor i *Hymiskv.* 20 og 30. *Foldar dróttinn* må altså meine «fyrsten (anføreren) som er karakterisert med en *faldr* («hodehyll»)» og ei slik nemning på Odin høver vel med uttrykket *hjalmfaldinn hapta snytrir* om denne guden i str. 3a.

Til subjektet *foldar dróttinn* kommer apposisjonen *Váru þekkiligr* som E. A. Kock (Not. norr. § 137) riktig har tolket som «tekkelig for Vár». Gudinna *Vár* overvåker avtaler som er inngått med eder, især ekteskape-lige. Det heiter i *Gylfag.* k. 36: *Vár*, hon hlýðir á eiða manna ok einkamál, er veita sín á milli konur ok karlar; því heita þau mál várar; hon hefnir ok þeim er brigða. Men «han som er tekkelig for løftets gudinne» kan ikke være ei generell karakterisering av Odin, som jo er kjent for å være trulaus, særlig i sine erotiske forhold, jfr. *Hávam.* 110, *Hárbdl.* 20, *Hákonarm.* 15 og Hallfrød vandrådeskalds *lausav.* 8. Odin kalles da også beint fram *Skollvaldr* (*Pulur*); det meiner «den svikrådige». Det må derfor være i denne spesielle situasjonen som skildres her at Odin handler slik at han tekkes *Vár*. Skalden trekker opp på en virkningsfull måte den indre kontrasten i den renkefulle guden med det tilhyllete hode, *foldar dróttinn*, som her går inn på en avtale og er *Váru þekkiligr*. Overenskomsten går ut på at Tjatse skal slippe vindene laus igjen, slik at kjøttet blir steikt, og til gjengjeld skal han få sin del av steika. Odin gir Loke beskjed om å dele oxen mellom mennene, *með þegnum* som det heiter. *Þegnar*, som brukes om frie menn i en høvdings tjeneste, forekommer også brukt om Odins undersåtter, æsene, i ei kjenning *Háars þegnar* i ei *lausavisa* av Egil Skallagrímsson. Når Tjodolv bruker ordet *þegnar* i dette tilfelle, henger det vel ihop med at han før har brukt ordet *dróttinn* som jo egentlig gjeller lederen for en krigerflokk. I begrepet *þegnar* «fri menn» er også åpenbart Tjatse tatt med; vi hører i neste strofe at Loke deler oxen i fire luter.

Til predikatet *bað* står personobjektet *Fárbauta mög* «Fárbaute-sønnen», ei Loke-kjenning som også forekommer i Ulv Uggasons *Húsdrápa*. Som tingsobjekt for *deila* står *hval*, akk. sg. av *hvalr*, m «kval» med den tilhørende genitiven *þrumseilar* som skal gjøre uttrykket til ei kjenning for «okse». Det siste sammensetningsleddet i dette ordet er vel helst gen. sg. av *seil*, f «band, reip», mens forleddet er meire omdiskutert. Etter

faksimileutg. av Cod. reg. (R) synes dette hdskr. å ha ordet *þrym*; de øvrige har *þrym*. Ordet må helst høre sammen med *seilar* og ei slik sammensetning støttes også av «Laufás-edda» som har innskotet hér er uxinn kalladr þrymseilar hvalr. Lesinga *þrum-* har den store fordel at den gir oss ei eintydig og god kjenning for «okse» nemlig *þrumseilar hvalr* «mulebandets kval», idet muleband er den vanligste form for styresele på en okse. Ordet *þrum-* er stammeform av et **þrumr*, m identisk med sv. di. *trumm*, m «mule på hest og okse», også kjent fra Østfold. Ordet er vel å jamføre med nyn. *trum*, n «fating» og går til bake på ei avlydsform **pruma-* til **pramu-* → gno. *þromr*, m «ytterste kant av noe», jfr. sv. di. *trömm*, m «avhuggen klabb, del av en stamme, sommerlede», nyn. *trom*, *trøm*, *tråm*, m «kant, rand, karm». — Hvis forma *þrym-* skulle være opprinnelig, måtte ordet helst ha vært en *i*-stamme **þrumi-*; den er ellers ikke belagt.¹

Anne Holtsmark tolker *þrymseil* som «larmtaug» og tenker seg at ordet dekker et rituallt offerutstyr som hun sammenlikner med «ranglene» fra Osebergfunnet. Tjodolvs skildring av gudenes opplevelser i ødemarka er så realistisk at den aktuelle situasjonen ikke godt kan tenkes å tillate også spesialutstyr for en eventuell offerritus. Det er her tale om et jaktbytte som gudene skal lage til og holde måltid på; det er nok *heilagt* fordi gudene eter det, men et offer kan det ikke godt være; i det høyeste kan vel myten ville forklare opphavet til en eller annen offerskikk. Uttrykket *deila þrumseilar hval með þegnum* har en parallell i *Lokasenna* 46:

*þegi þú, Byggvir!
þú kunnir aldri
deila með þonnum mat*

som kan jamføres med uttrykket *deila víg með verum* i samme dikts str. 22.

Da det er liten grunn til å tvile på at hdskr.'s *þekkiligr* og *þegnum* er de opprinnelige ordene, må halvrimene i denne linja være representert av suffikset *-ligr* og *þegnum*.

Adverbet *fljótt* blir vanligvis tenkt å høre til verbet *bað*, men det kan også like rimelig høre sammen med *deila*.

¹ Jeg anser det mindre sannsynlig at genitiven *-seilar* inneholder et ord **seil*, f eller *seil*, m svarende til nyn. *seil*, m, *sél*, f (jfr. *seila*, f) som brukes om «en Huulning eller Fordybning paa en Flade (=Dokk, Hola)» (Aasen); jfr. nyisl. *seila*, f d.s. Hvis så var tilfelle måtte ordet *þrymseil* ha meint «bulder-grop» og kunne sikte til den sydende steikegropa. Men ei oksekjenning der hovedordet er *hvalr* ville i så fall være påfallende.

Prosa: *Foldar dróttinn, Váru þekkiligr, það Fárbauta mög fljótt deila þrumseilar hval með þegnum.*

Overs.: «Høvdingen med hodeduken (d.e. Odin), tekkelig for Vår, bad sønn til Fárbaute (d.e. Loke) raskt å dele muleband-kvalen (d.e. oxen) mellom mennene.»

Str. 5b.

Tekst etter R:

en af breiðo biode
bragðviss at þat lagðe
osvifrande^a asa
vp þior^b hlifi^c ora^d

^a *osviptandi* W. ^b *þor* W; *þiors* T (ifl. Skj. I A, s. 17; van Eeden's utg. har: *þiorir*) ^c *hluti* W; *luti* T. ^d *fjora* W, T.

Korrigert tekst:

*en af breiðu bjóði
bragðviss at þat lagði
óss víprandi ása
upp þjórshluti fjóra.*

De største vanskene ved tolkinga av denne helmingen ligger i hdskr.'s *osvifrande*, *osviptandi* i 3dje linje, som samtlige tolkerer har oppfatta som sammensatt med prefikset *ó-*. Men ei slik lesing kan ikke godt gi det ventede halvrimet med *ása*. Det synes derfor rimelig å lese *ós-* eller *óss*. Det andre leddet kunne være pres. pts. *sviptandi* av *svipta* «føre fort i veg, rive bort fra sitt sted, rykke, kaste, slenge». I så fall måtte *ós-* helst være et subst. i stammeform og en kunne vel helst tenke på et ord identisk med nyn. *ós*, m «Oos, Damp, stærk Uddunstning el. Lugt» (Aasen), jfr. gno. *spánósa*, adj. «som lukter av høvlspån (om nytt trearbeid)». Men da måtte helst genitiven *ása* stå til dette *ós-*, og en betegnelse «den som slenger gudenes lukt» er lite rimelig, selv om nok Loke som kokk kunne sies å sprede steikos for gudene. Hvis en imidlertid kombinerer de to varianter i hdskr., får en pres. pts. *víprandi* til *vípra*, identisk med nyn. *vípra* «bruge besynderlige Skikker eller unødige Ceremonier»; det tilhørende subst. er nyn. *vípra*, f «Paafund, Gjøglespil, besynderlig Maneer eller Ceremonie» (Aasen). Til samme ordgruppe hører nyisl. *viþrur*, pl. «affekterte leppebevegelser» og gno. *vípur*, f. pl. «barneleiker, bagateller». Ordet *víprandi* skulle da meine «den som driver med ablegøyer» og dette kunne høve godt om Loke. En må da særlig tenke på den episoden som det fortelles om i slutten av Snorres gjenging av

myten om Tjatse og Idunn. Det fortelles her at da Tjatse var blitt drept av æsene, drog dattera *Skadi* til Åsgard for å kreve bøter for far sin. Hun stilte vriene vilkår og det eine var at æsene skulle få henne til å le, for det meinte hun de ikke ville makte. Men Loke løyste oppgaven og utførte en obskøn pantomime med ei geit (*Bragarædur*, k. 2): þat hafði hon ok í sættargjörð sinni, at æsir skyldu þat gera, er hon hugði at þeir skyldu eigi mega, at hlæja hana. Þá gerði Loke þat, at hann batt um skegg geitar nokkurrar, ok öðrum enda um hredjar sér, ok lét þau ýmsi eptir, ok skrækti hvártveggja við hátt; þá lét Loke fallast í kné Skada, ok þá hló hon; var þá gjör sætt af ásanna hendi við hana. Også andre av Lokes *vípur* er kjent fra mytene, t.d. klippinga av håret til Sif, Tors hustru. Gen. *ása* må helst oppfattes som «artens genitiv»: «mellom eller av æser», jfr. *hapta snytrir* i str. 3a. Til det substantiverte *víprandi* hører adjektivet *óss* som ser ut til å kunne være identisk med nyn. adj. *os* «brusende, sprudlende» og «geil, brunstig; især om Hest eller Hoppe» (Aasen). Til subst. *víprandi* høver da best «geil, brunstig», jfr. fortellinga om Lokes geile ablegøyer med geita som er citert ovenfor. Vi kan også minne om hvordan Loke tok på seg hoppeham og lokka jotunhingsten *Svadilfari* fra arbeidet med borgen: Ok hit sama kveld er smidrinn ók út eptir grjótinu, þá hljóp ór skógi nokkurum merr at hestinum, ok hrein við. Enn er hestrinn kenndi hvat hrossi þetta var, þá óddist hann, ok sleit sundr reipin, ok hljóp til merarinnar,

Adjektivet *bragðviss*, «som forstår seg på brå omskiftninger» høver også godt om Lokes snedige natur; *bragðviss* er her brukt som substantiv, i likhet med *vreidr* om Tor i str. 11b. Som apposisjon til dette *bragðviss* må en oppfatte *ása óss víprandi*.

Det kan ikke være tvil om at den som kalles *bragðviss* og *óss víprandi* *ása* er guden Loke, enda Snorre merkelig nok ser ut til å ha sett subjektet i setninga som ei nemning for Tjatse. For det heiter i fortellinga i *Bragarædur* (framh. av citatet i komm. til str. 4a): Þeir játa því. Þá lætr hann sígast ór trénu ok sezt á seyðinn, ok leggr upp þegar hit fyrsta lær uxans II ok báða bógana. Det kan tenkes at Snorre har oppfatta *ása víprandi* som noe i likhet med «den som vrenger på munnen åt æsene» altså den som håner æsene. Likeså kan han ha tenkt seg at det var jotunen som var *óss*. Snorre har meint at uttrykket *þjórshluti fjóra* galt de fire ekstremitetene på oxen, men *hlutr*, m brukes vanlig om «del, stykke av noe, part», og da det her er tale om nettop fire personer, vil det være naturligst å se uttrykket slik at Loke oppfyller Odins påbud å *deila* oxen *með þegnum*. Det heiter også at Loke la opp de fire partene *at þat*, «der etter». Det er såleis ingen grunn til å holde fast ved oppfatninga

av de fire partene som særlige organer av oksekroppen, som visse deler av innvoller etc. slik som Anne Holtsmark gjør det.

Oppdelinga av steika skjer direkte på bakken; det heiter at Loke legger opp de fire delene *af breiðu bjóði* «fra det breie bordet». Noe anna underlag kan det ikke heller godt være tale om her i ødemarka under de primitive forholdene som rår her. Også prep. *upp af* høver med at oppdelinga av steika er gjort på sjølve jorda. Loke legger sannsynligvis partene opp på eikerøttene; vi hører i neste halvstrofe at ørna åt oxen *af eikirótum*.

Prosa: *en bragðviss, ása óss víprandi, lagði at þat af breiðu bjóði upp fjóra þjórshluti.*

Overs.: «og lurendreieren, gudenes geile pantomimiker (d.e. Loke), la deretter opp fire deler av oxen fra det breie bordet.»

Str. 6a.

Tekst etter R:

Oc slíðrliga^a síðan
svangr var þat firir^b longo
át^c af eikirot^d
oc^e biorn fadir morna^f

^a -loga W. ^b F^s W, *firi* T. ^c *let* W. ^d -rotu W; -rotum T. ^e z W. ^f *niorna* T.

Korrigert tekst:

Ok slíðrliga síðan
svangr — vas þat fyrir langu —
át af eikirótum
*okbjörn faðir *Njörnar.*

Subjektet i yttersetninga er Tjatsekjenninga *faðir Njörnar*. Tolkerne har oppfatta hdskr.'s *morna*, *niorna* som identisk med hdskr.'s *mornar* i str. 12b og gjengitt ordet likt begge steder enten som *Mjornar* eller *Marnar*, gen. av «gygre»-namnet *Mjorn* som nemnes i *Pulur*. Av metriske grunner kan ordene i de to strofene neppe være identiske. I str. 6a skal det gi heilrim med *-björn*, i str. 12b derimot med *arn-*. I siste tilfelle må ei form *Marnar* være den riktige, den må være gen. sg. av *Mjorn*. I str. 6a derimot ser ei genitivform *Njörnar* ut til å være den riktige og har støtte i T. *Njörn* fins mellom *kvænna heiti ókend* i *Pulur* og det er mulig at det har vært oppfatta som et appellativ også, i likhet med *Mjorn* (jfr. *mjörnir* i *Völsa þáttr*). Det ville forklare gen. pl.-forma *-na* i handskriftene. Men

det opprinnelige har vel helst vært et egennamn *Njorn* her brukt om *Skadi*, Tjatses datter og einearving til *Frymheimr*. Det må nemlig være henne som kalles *Morn* (gen. *Marnar*) i str. 12b, likesom hun kalles *ǫndurdís* i str. 7a. Ordet *Njorn* er vel av samme opphav som åsynjenamnet *Njorun* i *Pulur*; dette nyttes ofte av skaldene i «kvinne»-*kenningar*. Namnene er vel brytningsformer av ei idg. rot **ner* «snevre inn» og tyder på at det er tale om opprinnelige marevesen, slik som det også er sannsynlig for *Morn* — *mornir*.

«Okse»-kjenninga *okbjorn* har som første ledd *ok*, n «åk, bæretre eller dragtre over hals og aksler» også brukt i overført mening «åk, tvang, trelldom». Namnet sikter til det temte dyret som vi har sett kalles *ár-Gefnar marr* og *tál-hreinn* og helst er oppfatta som en reinokse, jfr. *þjór(s)* i str. 5b. Man kunne kanskje innvende at Tjodolv bruker *okhreinn* som kjenning for «okse» i *Ynglingatal* 16, men her er det tale om et heilt anna miljø, der reinen ikke tenkes å være i tam tilstand. Dessuten er ikke forma *-hreinn* i *Ynglingatal* 16 så heilt sikker, heller. Hdskr. har *okreins*, *oc hreins* og *at reins*, slik at det er mulig ordet kan være identisk med et gno. **reindr* < **reina-* «hingst», ei sterkform til gno. *reini*, m i denne mening, jfr. ghty *reinno* o. s. v. At det her er tale om dens horn, kalt *logðir*, «sverd», gjør det også tvilsomt at det er tale om et reinsdyr, som jo også har horn.

Hdskr. *lǫngu* i 2nen linje er som nemnt neppe opprinnelig; heilrimet krever et uomlydt **langu*, likesom **skammu* i str. 2a.

Adv. *slíðrliga* svarer vel til adj. *slíðr* i *Guðr. hvqt* 5: *slíðrar ok sárar bræðrahefnðir*. Ordet har vel helst meninga «slem», jfr. nyn. *slid*, got. *sleips* «slem». Det er her tale om den grådige måten ørna eter på; den kalles da også *svangr*, «slunken», jfr. dens bøn om *fylli* i str. 4a.

Prosa: *Ok svangr faðir Njornar át síðan slíðrliga okbjorn af eikirótum; þat vas fyrir langu.*

Overs.: «Og den svange far til Njorn (d.e. Tjatse) át etterpå på en skrekkelig måte åkbjørnen (d.e. oksen) på eikerøttene; det gikk for seg for lenge sia.»

Str. 6b.

Tekst etter R:

adr divphvgadr drepí
 dolg ballastan^a vallar
 hirð.^b tyr meðal herpa
 herfangs^c ofangs^d ofan stavngo

^a ballaðan W. ^b i R er slutten uleselig; *hirði* W, T. ^c -fang W. ^d mangler i W, T.

Korrigert tekst:

*ádr djúphugaðr dræpi
dolg ballastan vallar
hirði-Týr meðal herða
herfangs ofan stangu.*

Tidskonj. *ádr* innleier tidsbisetninga som former denne halvstrofa og binder den sammen med den som går føre. Subjektet er Lokekjenninga *djúphugaðr hirði-Týr herfangs*, der *hirði-* er ei vanlig brukt verbalform, jfr. komm. til str. 2b. Verbet *hirða* «ta vare på, passe på, gi akt på» hører sammen med gen. *herfangs* og har innholdsmessig dette ordet som objekt. Loke er den som tar vare på steika. Vi har hørt at han ikke var blid på Tjatse som hindret steikinga slik at Loke måtte blåse på glørne. Loke kalles her *djúphugaðr*, og hvis dette meiner «dypsindig» gjeller det Loke ikke bare i den aktuelle situasjon, men er et alminnelig karakteristikum for denne guden, som jo var kjent for sin evne til å greie ut flokene. Imidlertid kan det også oppfattes som et forsterket uttrykk for å være modig, *hugaðr*, svarende til *fullhugaðr*. Ordet *djúphugaðr* forekommer nemlig i denne meninga i en visestomp av ukjent opphav om guden Tor (*Anon.* II, B, 3); hva form og ordvalg angår minner den om *Haustlǫng* 6b:

*ádr djúphugaðr dræpi
dolga rammr með hamri
gegn á græðis vagna
gagnsæll faðir Magna.*

Ordet *græðir* er et vanlig ord for «hav» hos skaldene. *Vagna græðir* «vognenes hav» må derfor være ei kjenning for «slette», «voll»; det var jo den eineste staden vognene kunne nyttes i veglause strøk. Heile «jotun»-kjenninga *vagna græðis dolgr* svarer derfor fullstendig til *Haustlǫng's* *vallar dolgr* «vollens fiende». Dette uttrykket er vanligvis oppfatta slik at jotunen var en antagonist av dyrka jord, som jo er et vanlig trekk i forestillingene om jutuler. Det er tydelig at den anonyme visestompen er laga med *Haustlǫng* 6b som mønster og når det gjeller meninga med *vǫllr* må vi derfor holde oss til *Haustlǫng*. Ordet *vǫllr* er ikke et særord for dyrka eng. Som dets etymologi viser (jfr. Torp, Nyn. etm. ordb.) har det intet med jordodling å gjøre og i den gamle diktinga nyttes det mest om «kampvollen», den slette marka som var laglig til slag eller tvekamp, slik som i *Hávamál* 38:

*Vápnnum sínum
skala maðr velli á
feti ganga framarr*

eller i Kormaks *lausavísa* 16:

*en ef á víðum velli
vega tveir at mér einum.*

I *Vafþrúðnismál* 18 er det tale om plassen for den siste store gudekampen:

*Vigríðr heitir vǫllr
es finnast vígi at
Surtr ok en svásu goð*

og i *Helgakv. Hund.* II, 10 heiter det:

*Víg lýsir þú,
varð fyr Helga
Hundingr konungr
hníga at velli.*

I *Vellekla* 21 er det tale om å *halda velli* «holde stand på kamppladsen» (Skj. I B, s. 120) og i samme dikts str. 30 sies det at Hákon jarl etter å ha drevet fiendene på flukt *gekk til fréttar ... á velli*.

Det trengs som vi ser intet forklarende ord for *vǫllr* i mening «kampplass»; det går fram av sammenhengen. I uttrykket *ballastr dolgr vallar* må også sammenstillinga av *ballastr*, superlativ av *ballr* «sterk, kraftig» med *dolgr* «fiende, motstander», som nettop nyttes av Tjodolv i *Ynglingatal* om en motstander i kamp: *jóta, Ála* og *eistra dolgr*, framkalle forestillinger om en kampplass, en *vǫllr*, ikke om dyrka jord som *akr*, *eng* eller *tún*. Vi skal også merke oss at den siste delen av *Haustlǫng* skildrer en tvekamp mellom Tor og jotunen Hrungne, slik at tankeassosiasjonene med jotunen som motstander i tvekamp ikke har ligget fjern.

Ordet *ballr*, som også brukes om jotunen *Hymir* i *Hymiskv.* 17, høver godt om en kraftig motstander i kamp, men er mindre rimelig om et vesen som er en antagonist av odla jord; hvis dette var meininga ville vel også, som nemnt, et ord som var nærmere knytt til jordodling enn *vǫllr* ha vært nytta. Videre skal vi merke oss at når oxen kalles *herfang* må dette forutsette en krigersk innstilling også fra gudenes side; Tjatse er sett på som deres naturlige *dolgr*.

Loke slo (*dræpi*) «den kraftigste motstander på en kampplass» med ei stong (*stǫngu*) oventil mellom herdene (*ofan meðal herða*) og ei slik

handling skulle tyde på at han var «modig», *djúphugaðr*; særlig ettertanke eller klokskap røper jo ikke denne overilte handlinga til Loke. — Den *stong* som Loke slår med er vel helst steikespiten, den stonga han har brukt til å snu steika med over elden. Siden det er tale om *herfang*, «krigsbytte», bringer ordet *stong* tanken hen på den gamle skikken at herfanget ble båret fram til høvdingens *merkisstong* og der delt mellom krigerne, jfr. uttrykket *bera fé til stangar* om «å dele krigsbyttet». Det kan nok være at skalden her har valt sine ord og vendinger med underfundighet siden han kjenner Loke, som jo er *rög véttir*, ved krigsguden Tys namn og lar steikespiten tjene som hans merkestong. Forma *stongu* er helst yngre enn diktet; heilrimet krever et **stangu*, jfr. komm. til 2a og 6a.

Prosa: *áðr djúphugaðr hirði-Týr herfangs dræpi ballastan dolg vallar stangu ofan meðal herða.*

Overs.: «til dess krigsbyttets meget modige vokter-Ty (d.e. Loke) slo kamplassens kraftigste motstander med stonga ovan til mellom herdene.»

Str. 7a.

Tekst etter R:

Þá varp fastr við fostra
farmr Signyiar^a arma
sa^b er avll regin eygia^c
avndor^d gvðs i bavndom^e

^a -yniar W, T. ^b þa W. ^c æygia W; eugia T. ^d aundr T. ^e hondvm W; bondom T.

Korrigert tekst:

Þá varð fastr við fóstura
farmr Sigynjar arma —
sás öll regin eygju —
öndurgoðs — í böndum

Sigynjar arma farmr er ei eklatant Loke-kjenning som kan ha dannet forbilde for Tors-kjenninga *meinsvárans sóknar haptis arma farmr* i Eilivs *Þórdr.* 3 (ANF, 71, s. 100). Sigyn er kjent fra *Völuspá* 35 som Lokes trufaste hustru som sitter hos ham i fangenskapet i underverdenen.

Likeså må kjenninga *fóstri öndurgoðs* gjelle Tjatsse, som i *Ragnarsdr.* kalles *faðir öndurdísar*. Også i *Háleygjatal* kalles Tjatses datter Skade *öndurdís*. Forleddet i disse ordene er stammeform av *öndurr*, m ei slags

trugeski fora under med reinskinn med håra vendt ut. Denne skitypen hører etnologisk heime i den nordeurasiske kulturkrinsen og er velkjent hos samene; fra dem må den være kommen til nordmennenes kunnskap. Ordet *ǫndurr* om samenes ski er allerede nemnt i *Historia Norvegiæ* (utg. av G. Storm, Kria. 1880, s. 83), der det heiter om samenes vinterferdsel: ... *pedibus subfixis, quod instrumentum ondros appellat, ...*

Det må være Skades samband med jotunheimen som har vært årsak til at skaldene kaller henne *ǫndurdís* og *ǫndurgóð*; noe kultisk grunnlag har neppe disse namnene. Vi har før sett at reinen kalles «hesten til åringsgudinna» (str. 2b) og i Eilivs *Pórsdr.* 19 er jotunen Geirrød kalt *tvíviðar Týr*, der *tvíviðr* må være en betegnelse for den sammensatte finnbogen (ANF, 71, s. 162). Skades rike var *Frymheimr* som i *Grímnism.* nemnes som den sjettede av gudenes boliger:

*Frymheimr heitir enn setti
er Þjazi bjó
sá hinn ámátiki jotunn;
en nú Skaði byggvir,
skír brúðr goða,
fornar toptír fjóður.*

Jotunheimen tenktes adskilt fra menneskenes verden ved ville fjell, jfr. *Skírnism.* 10, der Skirne sier til hesten:

*Myrkt es úti
mál kveðk okr fara
úríg fjöll yfir
þursa þjóð yfir.*

At Skades rike tenktes å ligge i en fjellheim går også direkte fram av av de to bevarte strofene av ei veksel-kveding mellom Skade og Njord, der Njord sier seg lei av oppholdet hos ektefellen:

*Leið erumk fjöll,
varka lengi hjá*

....

Det heiter i helmingen at Loke *varð fastr við*, «ble sittende el. hengende fast ved» Tjatse og vi får høre meir om dette i de følgende strofene.

Relativsetninga *sás* ... er ikke nødvendig for å forklare Loke-kjenninga «Sigyns armbyrde» nærmere, men er vel tatt med som ei avrunding. Subjektet er *öll regin* og predikatet er *eygja*. Komplementet *í bǫndum*

gjeller Lokes tilstand. Det kunne her være tale om Lokes permanente fengsling, slik vi hører det i *Völuspá* 35 (jfr. ANF, 71, s. 121). Men kombinasjonen den bundne Loke og Sigyn har neppe her i *Haustlǫng's Sigynjar arma farmr* annen bakgrunn enn den ekteskapelige og Loke i *bǫndum* synes her heller å sikte til den episoden i myten som blir omtalt i str. 10—11, der det fortelles at *allir áttir Ingi-Freys*, som også her kalles *regin*, rådslo på tinget inntil volvene fant ut hvor Idunn holdt til og på magisk vis bandt Loke. Setninga *sás ǫll regin eygja í bǫndum* minner altså tilhøreren om et anna tilfelle av magisk fjetring av Loke, da han seinere i fortellinga blir ført fram på tinget i band, slik som det var vanlig med delinkventer. Enkelte tolkerer har villet lese *ægja* med meninga «skremmer, truer», slik som SvB. E. foreslo (Edda AM III, s. 44), men ei fleirtallsform av dette verbet høver reelt dårlig med det skalden forteller i str. 11 b at det var Tor, som her kalles *vreidr*, «den vrede», som skremte Loke med en usæl daue, såframt han ikke førte Idunn attende til gudene.

Ordet *regin* brukes i den gamle poesien om gudene som de styrende, ordnende makter. Det er *regin* som rådslår i de vanskelige sakene, slik vi hører det i *Völuspá* 6, 9, 23 og 25:

*Þá gengu regin ǫll
á rokstóla,
ginnheilög goð,
ok um þat gættusk,*

...

og i *Hymiskv.* 4 er det *ginnregin* som søker å finne ei løysing på problemet om bryggerkjelen og her er de sideordna med *tívar*:

*Né máttu mærir tívar
ok ginnregin of geta hvergi*

I *Haustlǫng* str. 13 a er det også *ginnregin* som finner på råd i den kritiske situasjonen da trollet i ørneham holder på å nå att Loke i falkeham på heimtur med Idunn.

Regin synes helst å være brukt om de ktoniske maktene, de som tenktes å høre heime nede i jorda, i underverdenen. Fra disse vise maktene meintes runene å ha sitt opphav, slik *Hávam.* 80 meddeler:

*Þat es þá reynt,
es þú at rúnum spyrr
hinum reginkunnum,*

*þeim 's gǫrðu ginnregin
ok fáði fimbulpulr,
þá hefr hann bazt, ef hann þegir.*

Som ktoniske vesener har *regin* skapende kraft. I *Grimnismál* 40—41 sies at det var *blíð regin* som skapte universet av jotunen Ymes kropp og laga *Míðgarðr* for menneskene. I *Vafþrnm.* 25 og 26 er det *nýtt regin* som skapte månefasene og *fróð regin* som først ordna årstidvekslinga.

Disse strofene står midt inne i et avsnitt i diktet som handler om verdens skapelse av jotunen Ymes kropp (*Vafþrðm.* 20—28) og vi må derfor tru at også *Vafþrðm.* tillegger *regin* denne skapergjerninga. Ellers sies det i *Grimnm.* 6 at det var *blíð regin* som la sølvtak på *Valaskjólfr*, likesom de sies å ha gjømt «blåsebelger» under bogene til solhestene (str. 37), jfr. A. Holtsmark's «Ísarnkol» («Studier i norrøn diktning» av samme forf., Oslo 1956, s. 37). De to siste skaperverkene høver ellers meir for dvergene; men disse kan neppe kalles *blíð*. I folketrua har dvergene et stridig gemytt og det er vel grunnen til at dvergene kalles *úfregin* i *Alvíssm.* 10. Hdskr. har her riktignok *vpregin*, men bokstaven *p* kan skyldes ei feillesing av *f*, jfr. det riktig skrevne *upp* (*-heim*) i str. 12 i samme hdskr. Ordet *vpregin* står i siste linje i str. 10 og det er den plassen som i de øvrige strofene er forbeholdt dvergene. Det sies at *vpregin* kaller «jorda» for *aurr* og dette høver jo godt med namnet *Aurvanga sjót* på dvergeheimen i *Völuspá* 14, likesom *Aurvangr* opptrær som dvergnamn i *Völuspá* 13 (jfr. *Reginn* som dvergnamn i str. 12 og ellers i kjenninger og som namn på Sigurd Fávnesbanes fosterfar, som var dvergr af vøkstr iflg. prosainnl. til *Reginism.* Men denne *Reginn* har også trekk felles med Odin og er kanskje oppr. identisk med ham, jfr. Falk, Odensheite, s. 24). Ordet *vpregin* i *Alvíssm.* 10 bør derfor helst leses *úfregin*, der føreleden er stammeform av adj. *úfr*, «ublid, stridig», jfr. gno. *yfa*, «gjøre uvennlig».

Ellers er *ginnregin* brukt om vanene i *Alvíssm.* 20 og 30, der ordet opptrær i 3dje linje, den plassen som i 8 andre strofer er reservert *vanir*.

Føreleden *ginn-* er vanlig oppfatta som et forsterkingsord. Det ser ut til å henge i hop med nyn. *ginsk*, «ypperlig, livfull, sprek». Men en kan ikke se bort fra at det i *ginn-regin* har hatt ei særmeining av «trolldom(s) makt», jfr. gno. *ginn*, n «svik, falskhet» og *ginna* «forgjøre». Dette høver godt med at vanene var trolldomskyndige guder som kjente seidkunsten og var framvise; en kan minne om de velkjente linjene i *Þrymskv.* 15 om Heimdall:

*vissi hann vel fram
sem vanir aðrir.*

I *Vafþrm.* 39 fortelles det at vaneguden Njord var skapt i vanenes verden av *vis regin* og gitt til gudene som gissel:

*I Vanasheimi
skópu hann vis regin
ok seldu at gíslingi goðum;
í aldar rök
hann mun aðtr koma
heim með vísum vönum.*

Vi skal merke oss at mens *goð* her kan brukes om æsene uten forklarende tillegg, har *regin*, brukt om vanene, det forklarende adj. *vis*. Ordet *goð* kan nok brukes om vanene også, men da må det suppleres, slik som i *Völuspá* 23, citert nedenfor; der er «gudene» kalt *æsir* mens vanene kalles *ginnheilög goð* og *goðin ǫll*, der *ǫll* er ei karakterisering av vanegudene som en hittil har misforstått.

Vanenes visdom henger sammen med deres karakter av ktoniske guddommer. Vanene tenktes å holde til nede i jorda, i underverdenen. *Vafþrm.* 13—14 sier at «Natt» blir dregen «austfra over de dugelige rådsaktene»:

*hvé sá jór heitir,
es austan dregr
Nótt of nýtt regin?*

I et *brot* i *Snorra edda* fortelles det om åsynja *Gná* at vanir nøkkurir sá reid hennar í loptinu, þá mælti einn:

*Hvat þar flýgr,
hvat þar ferr
eða at lopti liðr?*

Det er tydelig at vanene tenkes å oppholde seg nede på eller i jorda.

Det er visdommen til de ktoniske maktene, *regin*, Odin vil prøve når han sier i *Vafþrúðnismál*:

*Fjöld ek fór,
fjöld freistaðak,
fjöld ek reynda regin.*

Det går fram av den fire ganger gjentatte halvstrofa i *Vǫluspá* at det var *regin ǫll*, *ginnheilǫg goð* som tok seg av ordninga av kaos, gav tingene namn og fikk dem under kontroll (str. 6), og det var de samme maktene som bestemte over dvergene (str. 9). Av særlig interesse er *Vǫluspá* 23, der det fortelles at disse samme maktene også var virksomme med å bringe forlik istand mellom æser og vaner:

*Þá gengu regin ǫll
á rǫkstóla,
ginnheilǫg goð,
ok of þat gættusk
hvárt skyldu æsir
afráð gjalda
eða skyldu goðin ǫll
gildi eiga.*

Det er vanskelig å skjønne dette annerleis enn at *goðin ǫll* her står som motparten til *æsir*, altså at *goðin ǫll* er et *heiti* for *vanir*. Det som *regin ǫll*, *ginnheilǫg goð* overveier er om æsene skal betale bøter, *gjalda afráð*, og vanene motta betaling, *eiga gildi*. Konj. *eða* må her være brukt i samme, nærmest sideordnede meining som i str. 25, der de samme *regin ǫll*, *ginnheilǫg goð* etterrøker

*hverr hefi lopt allt
lævi blandit
eða ætt jotuns
Óðs mey gefna.*

I konflikten mellom vaner og æser er det tydeligvis vanene som er den fornærmede part; det er deres *Gullveig* som æsene har tatt livet av og tre ganger har brent opp i Odins hall (str. 21). Det er derfor rimelig at vanene har fått *sjalfdæmi* i denne saken og at det er vanene som *gengu á rǫkstóla* for å drøfte om de skal forlike seg med æsene og motta bøter av dem. Disse rådslagningene brytes tvert av da Odin på si trulause vis åpner krigen mot dem, den første krig i verden (str. 24):

*Fleygði Óðinn
ok í folk of skaut;
þat vas enn folkvíg
fyrst í heimi.*

Hvis vår identifisering av *goðin ǫll* med vanene er riktig, kan ikke adj. *ǫll* her ha den vanlige meininga «alle, samtlige», men det må være brukt

i ei særmeining *allr* «oppbrukt, avkrefta, som det er ute med, død». I denne meininga brukes også ordet i ei *lausavísa* av Kormak (jfr. ANF, 71, s. 126), likeså i uttrykket *vesa allra tíma* i Egils *Sonatorrek* 8 eller i *verða allr* i *Grógaldr* 5 og i *Ísl. dr.* 9. I nyn. brukes *all* også i meininga «tilendebragt, sluttet; udbrugt, forødet, som det er forbi med» og «om Personer: træt, udmattet, afkræftet, ogsaa: affældig, som har tabt sine Kræfter; død, omkommen» (Aasen).

Med ei slik meining av *allr* i *godin ǫll* vil denne nemninga måtte oppfattes som «de avfeldige, avkrefta maktene» og være et reakt tilsvar til ordet *vanir*, som vi på denne måten med større tryggleik kan stille sammen med gno. *vanr* «manglende», got. *wans*, o. s. v., jfr. verbet *vana* «forminske, unnlate, lemleste», o.l. — Bakgrunnen for disse namnene er helst at de ktoniske maktene er opprinnelige vegetasjonsguder som gjennomgår vegetasjonens syklus med spiring (fødsel), vekst, modning og forfall (død). Men har *allr* meininga «oppbrukt, avfeldig» i uttrykket *godin ǫll* i *Völuspá* 23, så har ordet sannsynligvis samme meininga også i *regin ǫll* i samme strofe og i strofene 6, 9 og 25, og som vi har sett ser det her ut til å være brukt om de framvise vanene.

I Eyvinds *Hákonarm.* er det *rád ǫll ok regin* som hilser den døde kongen velkommen til Valhall og vi tør tru at skalden her helst har tenkt på vanegudene, som jo rådde over liv og død, jfr. Frøy som herre til Alvheim og Frøya som deler «valen» med Odin, som også viser sterke ktoniske drag.

I yngre eddadikt ser det ut til at disse uttrykkene *regin ǫll* og *godin ǫll* er blitt skabloner der *ǫll* er oppfatta som «samtlige», slik som i *Vegtamskv.* 1:

*Senn váru æsir
allir á þingi
ok ásynjur
allar á máli,
ok um þat ræðu
ríkir tívar
hví væri Baldri
ballir draumar.*

Vegtamskv. er med full grunn vurdert som et dikt av sein dato og det samme gjeller *Þrymskv.*, der str. 14 er nøyaktig den samme som *Vegtamskv.* I på de to siste linjene nær.

Når Tjodolv bruker *ǫll regin*, kanskje med *Völuspá's regin ǫll* i tankene, så har uttrykket i *Haustlǫng* aktuell meining; det er her tale om gudene som er blitt avfeldige fordi den periodiske oppattnyinga er blitt borte

med Idunn. Tjodolv har neppe skjelnet skarpt mellom *vanir* og *æsir* i denne situasjonen. Selv om han tydeligvis har hatt vanegudene i tankene når han i str. 10b skildrer «Inge-Frøys avfeldige slektninger», så kaller han likevel i str. 9a Idunn «møya som kjenner lekemidler mot æsenes alderdom.» På Tjodolv's tid var *æsir* blitt det vanlige namn for *god*, slik at også vanegudene, som Njord og Frøy, ble rekna som æser, noe myten om disse gudene som opphavelige gissler vitner om.

Vi har etter disse granskingene gode grunner til å holde fast ved den tanken som før er satt fram at *Haustlǫng's* *sás ǫll regin eygja í bǫndum* sikter til den situasjonen som nøyere skildres lenger ut i diktet, at den fangne Loke føres fram for de avfeldige gudene på tinget.

Prosa: *Þá varð Sigynjar arma farmr, sás ǫll regin eygja í bǫndum, fastr við jóstra ǫndurgóðs.*

Overs.: «Da ble Sigyns armbyrde (d.e. Loke), den som de avkreftede rådsmyndene ser i lenker, hengende fast ved far til (truge)ski-gudinna (d.e. Tjatse, far til Skade).»

Str. 7b.

Tekst etter R:

lodde ra við ramman
reimod iotvn heima
en hollz^a vinar hæniss^b
hendr við stangar enda

^a holz T. ^b hœniss T.

Korrigert tekst:

*loddi *rim við ramman*
reimuð jötunheima,
en holds vinar Hœniss
hendr við stangar enda.

På grunn av hdskr.'s manglende halvrim i 1ste linje foreslåes hdskr.'s *ra* endra til *rim*, idet gno. *rim*, f «stong», nyn. *rim*, f d.s. har omtrent samme meningsinnhold som gno. *rá*, f, nyn. *rå*, f.

Ordet *reimuð* er helst akk. sg. av et *reimuðr* og må, som allerede Thorlacius (s. 61) var viss med, henge i hop med ordet *reimleikr*, m «skrømt, spøkeri» og adj. *reimt* i uttrykket *þar er reimt* «det spøker der». J. Qvigstad (Nord. Lehnw., s. 254) har peikt på det nordiske låneordet i samisk *raibmat* «å bli sjuk av likdunster eller dunster fra jorda», jfr. samisk *raib'mán* «behexend, auf schlimme Weise zaubern» (Itkonen,

Heidn. Rel. bei den finn. Lappen, s. 153). Ordet *reimuðr* er et gammelt nom. ag. til et verb **reima* < germ. **raimian* som E. A. Kock (NN §158) har stilt sammen med ghty. *uzraimian*, ags. *aræman* «to raise, lift up, elevate». Mulig er også gno. *reimir*, m som namn på hoggorm i *Fulur* å oppfatte som et nom. ag. til dette samme verbet og i så fall kan det sikte til hoggormens karakteristiske angrepsstilling med hodet og forkroppen løfta i været. *Reimuðr* har da helst samme mening som gno. *risi*, m, nyn. *rise*, m (*rysil*, *risil*), gnty. *wrisil* «gigas», ghty. *riso* som Torp (Nyn. etym. ordb.) fører til germ. rot **wris-* «stige i været». Ordet *reimuðr* har vel trengt til den forklarende genitiven *jötunheima*, jfr. *berg-risi* som nemnes fleire stader i *Grottasöngur*.

Loke-kjenninga *holdr vinr Hænis* karakteriserer Loke som *holdr* «kjøttfull, fyldig», jfr. adj. *holdugr* «i godt hold». I str. 8a kalles Loke *fróðugr* og i str. 8b *pungr*, så det er ingen grunn til å endre ordet *holds* til *holls*, gen. sg. av *hollr* «hull, vennlig stemt», slik det har vært vanlig blant tolkerne siden Thorlacius (s. 61). Episoden med Loke som henger fast med hendene i steikespiten og føres av stad av trollet i ørneham er også bakgrunnen for Lokekjenninga *gammleidir* i Eilivs *Þórsdr.* 2a (ANF, 71, s. 96.).

Prosa: *rim loddí við ramman reimuð jötunheima, en hendr holds vinar Hænis við stangar enda.*

Overs.: «Stauren sat fast ved den ramme risen fra jotunheimen og Hønes fyldige venns hender ved stongenden.»

Str. 8a.

Tekst etter R:

Flo með fróðgom^a tifi^b
fangsæll of veg langan
sveita nagr sva at slitna
svndr vlfs favðor^c mvnde^d

^a ...vm W; frodgom T. ^b tifa W. ^c favðir W, T. ^d mvndi W; myndi T.

Korrigert tekst:

Fló með fróðgum tifi
fangsæll of veg langan
sveita nagr, svát slitna
sundr ulfs favðir mundi.

Første linja mangler tilsynelatende halvrim, men forma *fló* har sannsynligvis på Tjodolvs tid vært uttalt med aspirert *ó* (< **flóh*) og tjent

som skothending med *tív-*, jfr. *tý-fr-* og *tív-* i str. 1b. I sine «Krit. Stud.» (s. 35) uttalte F.J. at «*fló:tívi* kan meget godt betragtes som skothending i lighed med andre af lignende beskaffenhed, jfr. Egils *á:ívu*». Det er her tale om 1ste linje i Egils *lausavísa* 24 som etter hovedhdskr. lyder slik:

Kominn emk af io ifa
anгр beittan veg langan
aulldu enskrar foldar
at sitianda at vitia

som kan leses rett fram:

Kominn emk af jó Ífa
anгрbeittan veg langan
ǫldu enskrar foldar
atsitjanda at vitja.

Jeg oppfatter dette slik: *Emk kominn af jó Ífa, anгрbeittan langan veg ǫldu at vitja atsitjanda enskrar foldar.* — «Jeg er kommen fra skipet den bekymringsfulle, lange bølgevegen for å besøke styreren av den engelske jord.» Uttrykket *koma af jó Ífa*, «komme (direkte) fra skipet» kan jammeføres med *þó komstu heill af hafi* i *Sigrðrm.* 10. F.J. velger hdskr. W's *a* i staden for *af* og endrer *-beittan* til *beittum*. Vi har også et anna eksempel på at Egil har uttalt *af* med lang vokal, nemlig i ei *lausavísa* om Atle skamme (Maal og Minne, 1956, s. 103):

af því at eggjar deyfði

...

F.J.'s eksempel på ei slik særform for skothending er såleis ubrukelig.

Til *tívi* hører adj. *fróðgum*, av *fróðugr* som må være identisk med nyn. *frødug* «moden, fuldt utviklet (om Planter og Dyr)» (Ross). Det er Loke som kalles *fróðugr týr* og nemninga kan jammeføres med Lokekjeninga *holdr vinr Hænis* i str. 7b og *þungr Loptr* i str. 8b. Det er tenkelig at denne Lokes fyldighet, fullmodenhet og tungleik henger ihop med forestillinger om Loke som den drektige guden. Vi har fleire vitnemål om at Loke tenktes å være *hafandi*. I *Hyndluljóð* 41 fortelles det at

Loki át hjarta
lindi brendu,
fann hann halfsviðinn
hugstein konu;

*varð Loptr kviduðgr
af konu illri;
þaðan 's á foldu
flað hvert komit.*

I *Lokasenna* 23 sier Odin til Loke:

*átta vetr vast þú
fyr jörð nedan
kýr molkandi ok kona,
ok hefr þú þar born borit,
ok hugðak þat args aðal.*

En kan videre minne om myten om Loke som ble «følldiger» med *Sleipnir*.

I «ørne»-kjenninga *sveita nagr* er *sveiti*, brukt i meininga «blod», slik som også nyn. *sveite*, m brukes om «Blod af slaktede Dyr» (Aasen). Fuglenamnet *nagr*, m fins også i andre skaldedikt, dessuten i *Pulur*. I ei vise av Torv-Einar jarl alternerer *nagr* i «ramne»-kjenninger med *valr*, m «falk», ja i ett av hdskr. står tilmed *valr* på begge stadene. Ordet *fangsæll* «som har god fangstlykke» ville høve særs godt om en dressert jaktfalk, her brukt om Tjatse som i ørneham sleper Loke med seg. Også ordets etymologi kan høve med at *nagr* egentlig er et namn på falken. Det må nemlig helst høre sammen med nyn. *nagge*, m «Stump, Spids, liden Læderflik paa en Saale» (Aasen); også formene *nadde*, *nadd* forekommer. I Hallingdal brukes *nagg* om en «spids Steen i Jorden» (Aasen), identisk med nyisl. *naggur*, m «liten skarp stein el. bergspiss», jfr. sv. di. *nagg* «avbitt stykke». Fordoblinga av konsonanten må skyldes ei intensivering og ordene høre sammen med nyn. *nag*, n «gnag», jfr. nyn. *snag*, n og *snage*, m «fremstaaende Spids, en Odde eller Tange af Landet» (Aasen) også brukt om «pigg, framstående naken kvist» (jfr. Ross), nyisl. *snagi*, m «Knage, Hage, Krog til at hænge noget paa» (Blöndal) og gno. *snaghyrindr* om ei øks med utsvungne hjørner. Falkenamnet *nagr*, m sikter såleis helst til «falketanna», en liten «nagge» bak spissen av overnebbet, som er et særmerke for falkeslekta. En slik detalj ville bare blitt lagt merke til hos en fugl i så intim kontakt med mennesket som den dresserte jaktfalken. «Falketanna» er ellers avbildt på tidlige egyptiske bilder, t.d. av falleguden Montu fra Medamûd (i Handb. d. Altert. wiss., herausg. von Walter Otto, 6, Abt. I. Tafelband, Taf. 73,4, München 1939). — Falken opptrær ikke som åtselfugl slik som ørna og ramnen og den er derfor ikke tenkt som en bloddrikker, slik som ørna er det når den kalles *sveita nagr*, jfr. ørnekjeninga *már báru valkastar* i str. 3b.

Prosa: *Sveita nagr fló fangsaell of langan veg með fróðgum tivi svát ulfs faðir mundi slitna sundr.*

Overs.: «Blod-falken (d.e. ørna) fór, heldig med fangsten, langt av stad med den fullmodne guden, slik at far til (Fenris-)ulven var ferdig å slitne sund.»

Str. 8b.

Tekst etter R:

þa varð þors^a of rvnni^b
þvngrs^c var loptr of sprvnginn
malo navtr^d hvatzs^e matti
mildings^f fridar biðia

^a þor T. ^b rvni W, T. ^c þvngs W, T. ^d navtz T. ^e hvatz W; huaz T.
^f miðvngs W, T.

Korrigert tekst:

Þá varð Þórs of-rúni
— þvngr vas Loptr of sprunginn —
málmunauts hva't's mátti
miðjungs fridar biðja.

Også i denne helmingen mangler tilsynelatende skothendingen i 1ste linje. Men det er mulig at tidsadv. *þá* ennå på Tjodolvs tid har vært uttalt med nasalt *á* (<*þan, jfr. got. þan, ags. þon, gnt. than, o. s. v.), jfr. Eggjumsteinens *hia-* (ANF, 70, s. 168 f.).

Subjektet i den omfattende hovedsetninga må være *Þórs of-rúni* der *of-* helst må oppfattes som et prefiks med meninga «altfor stor». Under tiden brukes dette til å uttrykke det motsatte av hovedordet, t.d. i *of-ljóst*, «altfor tydelig» d.e. «uklart», om en versfigur. *Of-rúni* kunde derfor meine «han som har altfor fortrolig samtale (*rún*) med Tor» og helst sikte til den episoden som omtales i str. 11b, der Tor, som kalles *vreidr*, truer Loke på livet. En kan sammenlikne denne Lokekjeninga med den Eiliv bruker i *Þórsdr.* 1b, nemlig *þrumu Gauts vilgi tryggv geðregnir* der også disse to gudenes vennskap sies å være høgst problematisk. Predikatet i denne setninga er *varð (at) biðja* «laut be, fikk be» med objektet *málmunauts fridar*, der *fridar* er det egentlige objektet og *málmunauts* den tilh. eiendomsgenitiv. Dette ordet *málu-nautr*, m må helst meine «en som har sams målestong med en annen», idet *málu-* kan være gen. sg. av **mála*, f, «måleredskap» identisk med nyn. *mála*, f «en Touglængde; Toug eller Line af sædvanlig Længde, til Brug ved

Fortøining og Fiskerie» (Aasen), ordet brukes også i sammensetninger som *streng-måla* og *togmåla*. «Et 'Maal Jord' er efter gammel Brug et Stykke, som udgjør 8 Stænger i Længde og Bredde, idet Stangen regnes til 6 Alen og 'eit Nevetak'» (Aasen). Ved bruken av målestonga holdt to mann i hver sin ende av stonga og det er da denne situasjonen som skalden tenker på når han ser på skjoldbildet.

Ordet *miðjungs* «måtelig, middels» er synonymt med *miðlungs* og ser helst ut til å høre i hop med *mátti*, slik at ellipsen *hvats miðjungs mátti* får meininga «det lille han formådde». Ei slik tolking stemmer også med Snorres gjengiing av fortellinga som fortsetter (se komm. til str. 5b): Þá varð Loki reidr, ok greip upp mikla stong, ok reidir af þllu afli ok rekr á kroppinn erninum. Qrninn bregdzt við hoggit, ok flýgr upp; þá varð fóst stongin við kropp arnarins, ok hendr Loka við annan enda. Qrninn flýgr hart, svá at fœtr Loka taka niðr grjótit ok urdir ok vídu; hendr hans hyggr hann at slitna munu ór oxlum. Han kallar, ok biðr allþarfliga qrninn friðar, ...

Prosa: *Þá varð Þórs of-rúni (at) biðja friðar málunauts hvats miðjungs mátti; þungr Loptr vas of sprunginn.*

Overs.: Da fikk den som Tor taler altfor intimt med (d.e. Loke) be om målestongfellens (d.e. Tjatses) fred det lille han formådde; den tungføre Lopt var sprengt.»

Str. 9a.

Tekst etter R:

Ser það sagna hræri
sorg eyra^a mey^b föra
þa er elli lyf asa
att rvn^c hymis kvni

^a eura T. ^b meu T. ^c runnr T.

Korrigert tekst:

Sér það sagna hræri
*særgeyra mey föra
þás ellilyf ása,
áttrunnr Hymis, kunní.

Her er ei hovedsetning og ei relativ bisetning. I hovedsetninga er *áttrunnr Hymis* «Hymes ætling» subjekt; det er ei tydelig «jotun»-kjenning. *Hymir* er namnet på den jotunen som etter *Hymiskv.* er far til guden *Týr*. Namnet er vel helst å føre tilbake til idg. rot *(s)ku «dekke til»

og henger vel i hop med nyn. *hum*, n «mørk Luft, Mørke af optrækkende Skyer» (Aasen), jfr. gno. *húm*, n «halvmørke, skumring» og nyn. *hume*, m «Dunkelhed i Luften» (Aasen), hertil adj. *humen* «dunkel, mørk», jfr. gno. *húma*, nyn. *hýma* «mørkne, bli skumt». Rotvokalen ser ut til å være kort i *Hymir* likesom i de nyn. ordene *hum*, *hume* og *humen*, jfr. sv. di. *hum*, m «utydelig forestilling» og msv. *humi*, m «dunkelt begrep, mistanke». Namnet **Humia*- skulle såleis ha meint «han som hører til, har å gjøre med mørket», og da *Hymir* er far til himmelguden Ty er det tenkelig at vi her har et nordisk tilsvarende til grekernes Ouranos; likesom denne var stamfar både til titaner og guder, er *Hymir* stamfar til jotner og æser (jfr. *Hymis meyjar* om jotunjentene i *Lokasenna* 34). At *Hymir* i eldre tid også har vært oppfatta som identisk med den kosmiske jotunen *Ymir* går fram av *Haraldskv.* 2, der ramnen kalles *Hymis hausreyfir* «han som borer gjennom Hymes haus »d.e. «han som skjærer gjennom skyene», jfr. *Grimnismál* 41 der det er tale om Ymes kropp som kosmisk grunnlag:

*en ór hans heila
váru þau hin hardmóðgu
ský ǫll of sköpuð*

og *Vafþrm.* 21:

himinn ór hausi

Predikatet i vår hovedsetning er *bað* med personobjektet *sagna hræri* som etter sammenhengen må være ei kjenning for Loke. Siste ordet er akk. av *hrærir*, et poetisk nom. ag. til verbet *hræra*, her med meininga «føre fram, ha fram, reise», mens *sagna* er gen. pl. av *sogn*, f «det som blir sagt, tale, utsagn, ord», nyn. *sogn*, *søgn*, f d.s. Tjodolv kaller Loke «den som fører fram utsagn, ord» og det er tydelig at det her siktes til den aktuelle situasjon; vi har jo nettop hørt at Loke måtte be Tjatsen tynt om fred. Jutulen satte sine vilkår: Loke skulle føre Idunn i Tjatses vold, *þæra sér mey, þás ...* Hdskr.'s *sorgeyra* (-*eura*) har falt tolkerne tungt for brystet. Svb. E. (s. 27) stiller det som et adj. til *mey* og oppfatter det som «læknandi sorgir», om Idunn; F.J. (Kr. St., s. 50) fant at Svb. E.'s identifisering av siste ledd med stammen i 'Eir' var «grammatisk-fonetisk utilladeligt» og meinte sjøl at det bare kunne være tale om å lese ordet som **sorgceran* som et passende epitet for Loke, ei retting som også følges av I. Lindquist og av A. Holtsmark. Men *sorg-* om Lokes smerte høver dårlig i denne sammenhengen, og ordet lar seg i virkeligheten uten vansker naturlig føye inn når det leses *sørgeyra* og stilles som adjektiv til *sagna*. Ordet er sammensatt av adj. *særr*, «som kan

sverges på», i stammeform, jfr. *særr eiðr*. Etterleddet er det vanlige adj. *geyrr*, *gørr* etc. i fem. gen. pl. Ordet *særgeyrr* vil si «som fullt kan sverges på», «fullstendig edelig» el. l. Loke kalles *hrærir særgeyra sagna* «framføreren av utsagn som er fullt ut edelige». At dette er den riktige lesinga er umiddelbart begripelig og det blir til fulle styrkt av *Bragaræðir*'s gjenfortelling av myten, som holder slik fram (se komm. til str. 8b): enn hann (d.e. Tjatse) segir, at Loki skal aldri lauss verða, nema hann veiti honum svardaga, at koma Idunni út af Ásgarð með epli sín; enn Loki vill þat, verðr hann þá lauss, ok ferr til lagsmanna sinna; ok er eigi at sinni sögd fleiri tíðendi um þeirra ferð, ádr þeir koma heim.

I Eilivs *Þórsdr.* 8a kalles Loke *eiðsvari gauti*, «den edsvorne storprateren»; i myten om Geirrød tvinger jotunen Loke til å sverge på at han skal svike guden Tor, og det ser ut til å være Tjodolv Loke-kjenning *særgeyra sagna hrærir* som har vært forbildet for Eilivs Loke-kjenning.

Denne helmingen i *Haustlǫng* sier altså at Loke måtte sverge på å føre Idunn til Tjatse. Det er Idunn som kalles «møya som skjønner seg på lekemidler mot æsenes alderdom». Det er tydelig av *ása ellilyf* at Tjodolv ikke har tenkt seg æsene i motsetning til vanene; *æsir* er her brukt synonymt med «guder» og Tjodolv tenker seg dem som mottakelige for *elli*.

Prosa: *áttrunnr Hymis bað hræri særgeyra sagna færa sér mey þás kunnir ellilyf ása.*

Overs. «Hymes ætling (d.e. Tjatse) bad framføreren av de utsagn som fullt kan sverges på (d.e. Loke) føre til seg den møya som kjenner lekemidler mot æsenes alderdom.»

Str. 9b.

Tekst etter R:

brvN^a akrs^b of kom keckiar^c
 brisings goða disi
 girþi þiofr igarða^d
 griot niþaðar siþan

^a bron W; brun T. ^b akr W. ^c beckiar W; beciar T. ^d j garda T. ^e uid- T.

Korrigert tekst:

brunnakrs of kom bekkjar
 brisings goða disi
 girði-þjófr í garda
 grjót-Niðaðar síðan.

I denne helmingen hører vi at Loke oppfylte sitt svorne løfte. Det er ei Loke-kjenning *bekkjjar brising's girðiþjófr* som er subjekt i den setninga helmingen inneholder. Ordet *brisingr*, m fins mellom *elds heiti* i *Pulur* og er identisk med nyn. *brising*, m «Baal, Blus, Lueild; især om Lystild som antændes paa et høit Sted for at sees i Frastand» (Aasen). Sammen med *bekkjjar*, gen. sg. av *bekkr*, m, «bekk», danner det ei «gull»-kjenning av vanlig type hos skaldene, jfr. *bekks eldr*, «gull», hos skalden Arnórr Þórðarson. Ordet *girði*- må være stammeform av *girði*, n «gjord, belte, band»; det forekommer ikke sjelden i den eldre poesien. *Bekkjjar brising's girði*, «bekkeldens gjord», kunne meine «gullringen» l. «gullbandet», og Loke kalles denne tingens tjuv. Denne Loke-kjenninga refererer seg vel helst til en myte som fortelles i *Sgrla þáttr* (*Flateyjarbók*, I), om Loke som en gang stal Frøyas smykke. I *Þrymskv.* kalles Frøyas smykke *it mikla men brisinga* og etter *Sgrla þáttr* har man villet oppfatte *Brisinga* som gen. pl. av et dvergnamn. Namnet er vel opprinnelig av utenom-nordisk opphav og et *brosinga* kan vel for et nordisk øre naturlig ha vakt assosiasjonen med ordet *brisingr* «eld», kanskje fordi man har tenkt på et ravsmykke; ravet er jo som bekjent elektrisk og slår gnister når det gnides. Det er dessuten brennbart, jfr. tysk *Bernstein*.

I Ulfr Uggasons *Húsdrápa* sies det at Heimdall tok dette smykket fra Loke, og her kalles det uttrykkelig *haf-nýra*:

*Rádgegninn bregðr ragna
rein- at singasteini
frægr við firna slægjan
Fárbauta mög -vári;
móðþflugr ræðr mæðra
mögr hafnýra fogru,
kynník, áðr ok einnar
átta, mæðdar þáttum.*

som vel bør leses slik: *frægr ragna reinvári bregðr rádgegninn at singasteini við firna slægjan mög Fárbauta; móðþflugr mögr átta mæðra ok einnar ræðr áðr fogru hafnýra, kynník mæðdar þáttum*, og oversettes: «Gudenes berømte grensevokter (d.e. Heimdall) griper rådsnar etter smykkesteinen (jfr. ags. *sincstān*) i kappestrid med den overlag sluge sønnen til Fárbaute (d.e. Loke); den hugsterke sønnen til ni mødre (d.e. Heimdall), får først tak i den fagre havtestikkel; jeg sier fram strofene i diktet.»

Snorre har oppfatta *singasteinn* som et stadnamn. Det heiter i *Skáldskapsm.* kap. 7 om Heimdalls *kenningar*: hann er ok tilsoekir Vágaskers ok Singasteins; þá deildi hann við Loka um Brisingamen. — Det er vel

sannsynlig at også Snorres *Vágasker* skyldes ei misoppfatning, helst av ei kjenning for «rav»: *vágaskær*, n «havlys» til gno. *skær*, n «skjær, lysning» og *skæra*, f «grålysning; skumring».

Predikatet i setninga er *kom*, som her er brukt i transitiv meining «fikk, førte», med det tilh. tidsadv. *síðan* «siden, etterpå». Som objekt står ei Idunn-kjenning: *brunnakrs¹ góða dísi*. *Brunn-* er stammeform av *brunnr*, m «kjelde, oppkomme», nyn. *brunn* også brukt om en vassputt, «Vandgrube» (Aasen). Ordet *góða* må i denne sammenhengen helst oppfattes som gen. sg. av *góði*, m «god ting», «Afkastning, Udbytte som man faar af noget» (Fritzner), jfr. nyn. *gode*, m «Gavn, Hjælp, Fordeel; det bedste, den bedste Deel» (Aasen). I et brev om Húsabýr í Sánnum fra år 1349 (DN IV, nr. 343) stilles *góði* sammen med ordet *lóð* «grøde, avling»: at Hakon skall after fera sua mycklæ lood ok godæ sem han brott færde ... Da (korn)åkrer vanligvis ligger på tørrlendte steder, må *brunnakr* sikte til en høgvoxsen vegetasjon ved vassputter og oppkommer, og *góði* får oss helst, likesom i str. 4 b, til å tenke på en spiselig ting, en lekkerbiskken. «Kjeldeåkrens gode ting» vekker tanken om den spiselige kvannplanten, gno. *hvønn*, f, *Archangelica officinalis*, som jo nettop vokser på fuktige steder ved oppkommer og langs bekkelulper. Også for oldtidens nordmenn var kvanna ansett som en lekkerbiskken; om det vitner fortellinga i Heimskringla om kong Olav Tryggvason som ga dronning Tyre en kvannstilk: Svá er sagt, at þat var einn dag snimma um várit, at konungr gekk eptir stræti, en vid torg gekk maðr í móti honum með hvannir margar ok undarliga stórar þann tíma várs. Konungr tók einn hvannjóla mikinn í hönd sér ok gekk heim til herbergis Þyri dróttningar. Þyri sat inni í stofunni ok gret, er konungr kom inn. Konungr mælti: «Sé hér hvannjólí mikinn, er ek gef þér.» ...

Heile Idunn-kjenninga *brunnakrs góða dísi* må såleis meine «kvann-disa, kvanngudinna»; det er henne som Loke *kom i garða grjót-Níðadar*, «førte til stein-Níðuds innhegninger». Vi får her den interessante opplysninga at kvannplanten tenktes å høre Idunn til, at hun kunne kalles «kvanngudinna», og dette forklarar som vi skal se også ordet *aul-Gefn* i str. 11 a.

Kvanna spilte en sær s viktig rolle i folkemedisinen i eldre tider. I vår flora er den førstegrøden av spiselige urter og derfor ble den også dyrka i hage, *hvanngardr*. I de fuktige frodige fjell-liene står disse plantene gjerne tett sammen i *kvanngrær* slik at de kan sammenliknes med en åker. Kvanna har sikkert med sine C-vitamin vekket livsåndene hos

¹ Om halvrimet *-akrs* — *bekkejar* jfr. *akrmurur* — *jökla* i Eilivs *lausavtisa*, gjengitt i komm. til. str. 11 a.

mangen skjærbukherja nordmann og dette er vel den reale grunnen til at kvanna i Norden er blitt symbolet på udødelighet. Nils Lid, som har trukket fram interessant stoff om de magiske forestillingene som er knytt til denne planten i sin monografi «Joleband og vegetasjonsguddom» (Skrifter utg. av Det norske Vid. Akad. i Oslo, II, 1928, No. 4), peiker på at den mytiske *Óðáinsakr* har sin islandske avlegger i et lokalt namn på ei kvanngrøe på Nordlandet. I *Hervarar saga* ligger *Óðáinsakr* på *Glasisvellir* som nærmest er et nordisk tilsvaret til grekernes Elysiske sletter. Kvannplanten som udødelighetsgudinna Idunns symbol har tydelige paralleller i samenes gamle religiøse forestillinger om kvannplanten. Også hos dem var kvanna symbolet for vårgudinna, *Rananeida*. Dette går fram av Hans Skankes «*Epitome historiæ missionis lapponicæ*» (jfr. E. Reuterskiöld, *Källskr. till lapparnas mytol.*, Sthm. 1910, s. 100) der det heiter: «*Blenen*, den Kraft og Virkning, ved hvilken Löv og Græss aarligen fremkommer, hvilken Lapperne ellers kalde Radien-neide eller Rananeide». Wiklund forklarer (smst., s. 113) *blenen* som ei gjengjøing av sørsamisk *plēnē* «bladen af *Angelica archangelica*». Samisk *neide* svarer til gno. *mær*, f «møy, jomfru» og denne *Rananeida* tenktes å få graset til å spire om våren. I nordiske som i samiske gåter er kvanna personifisert som ei jomfru. I ei samisk gåte fra Kåfjord i Lyngen skildres kvannplanten som ennå ikke er sprunget ut slik: «En Jomfru sidder ved Kildens Bred med Hætte paa Hovedet» (Friis, *Lappiske Sprogprøver*, s. 115). Ei nordisk gåte fra *Hervarar saga* (gåte nr. 18) handler om en *hvannkalfr*, m «ung Angelicastilk, som nylig er voxen op fra samme Rod, som bar en eller flere andre» (Fritzner), jfr. nyn. *kvannkalv*, m (Telemark) om «Stilken el. Margen» av kvann (Aasen). Gåta lyder slik:

*Hverjar 'ro þær rýgjar
á reginfjalli?
elr við kván kona,
mær við meyju
mög of getr,
og eigitt þær vardir vera.*

Og løysinga på gåta er: Þat er fjallhvannir tvær saman, ok rennr upp hvannkalfr í milli þeira.

At nettop ordet *garðar* blir brukt om den nye tilholdsstaden for «kvann-gudinna» kan tenkes å ha sin bakgrunn i at kvanna nettop ble dyrka i innhegninger, *hvann-garðar*.

Samenes *Rananeida* er også åringsgudinne, likesom Idunn. Om denne gudinna sier Thomas v. Westen: denne qvinde, hvilken er for jordens

grøde, dyrkes med ligesaa store ofringer ..., af aarsag, hun er den største af alle gudinder, og kaldes til ære, for det grønne græs, hun giver, Rananeyda, en grøn jomfru, ... (E. Reuterskiöld, Källskr., s. 97). Og Jens Kildal forteller: «Til Rananeyda ofres og aarlig, hvert høst, en oxer af reyn, eller andet fæe, til den ende, at hun i betids om vaaren skal gjøre fiældene grønne, at reynen kand faae nyt græs, at æde, og hende til ære settes ved ofre-alteret en rok og snælle, hvilke blive oversmurdte med den oxes blod, som bliver hende ofret, ...» (samme, s. 95).

Ordet *grjót-Níðuðr* er ei kjenning for Tjatsse, «stein-Nidud», der *Níðuðr* vel er identisk med det mytiske namnet på den onde kongen i *Völundarkv.* ags. *Níðhad*. Det er mulig at dette namnet for et norsk øre er blitt oppfatta som et nom. ag. til verbet *níða*.

Prosa: *bekkjar brisingis girði-þjófr of kom síðan brunnakrs góða dísi í garða grjót-Níðadar.*

Overs.: «bekke-eld-bandets (d.e. gullbandets) tjuv (d.e. Loke) bragte siden kjeldeåkerens gode tings gudinne (d.e. kvann-gudinna, Idunn) til stein-Niduds (d.e. Tjatses) innhegninger.»

Str. 10a.

Tekst etter R:

Vrdot^a biartra^b borpa
byggvendr^c at þat hrygvir^d
þa var íð með jotnvm
vðr^e nykomin svnan

^a vrdott T. ^b brattra W. ^c byggendr W, T. ^d hryggvir W, T. ^e udr T; i W vðr, men seinere tilfeyd vnnr.

Korrigert tekst:

Urðut brattra borða
byggvendr at þat hryggvir
*þat vas Íð- með jotnum
-unnr nýkomin sunnan.

Allerede Thorlacius innså at *brattra borða byggvendr* er ei «jotun»-kjenning. Ordet *borða* er gen. pl. av *borð*, n som også brukes om «kant, rand» og «bredd, barde». At jotnene holder til i bratte berg er ei forestilling som er velkjent fra norsk folketru; en kan også minne om at *flugstallr*, *gnípa*, *urð* og *stop* brukes om tilhaldsstader for jutuler i Eilivs *Þórsdr.* (ANF, 71, s. 96). Ved *borð* siktes vel helst til at jotunheimen

tenkes å ligge ved strendene på den andre sida av storhavet, jfr. *hring-bólkr*, m «skillevegg som er ringforma» i Eilivs dikt (ANF, 71, s. 141). Jotunheimen ligger mot nord; Idunn sies å være kommet dit *sunnan*, «sørfra».

På grunn av mangel på halvrim i 3dje linje foreslåes ei endring av det suspekte *þa* til *þat* som her kan oppfattes som konj., mens det foregående *þat*, i 2nen linje, er det nøytrale pronomenet. Det påfallende i et tidsbestemmende *þá* har også slått F.J. som i sine «Krit. Stud.» (s. 51) foreslår å endre ordet til *þvít*; dette er imidlertid metrisk mindre heldig.

Etterleden i namnet *Idunnr*, som her er delt ved en tmesis, henger vel sammen med verbet *unna* «elske», og føreleden kan være et forsterknings-prefiks, det samme som i *idglíkr*, *idgnógr* o.l., samt i elvenamnet *Idsvól* i *Pulur*. — Et epitet som «den meget kjære» høver godt om Idunn; hun kalles jo også *ása leika* «gudenes elskerinne» i str. 12a.

Prosa: *brattra borda byggvendr urðut hryggvir at þat, þat Idunnr vas nýkomin sunnan með jotnum.*

Overs.: «De som bor i de bratte strendene (d.e. jotnene) ble ikke sturne etter det at Idunn var nykommen sørfra blant jotnene.»

Str. 10b.

Tekst etter R:

gordoz^a allar attir
 inge freys^b at þinge
 vǫro heldr oc harar
 hamliot regin gamlar

^a gerdoz T. ^b ingifreus T.

Korrigert tekst:

*gættusk allar áttir
 Ingi-Freys at þingi,
 váru heldr, ok hárar,
 hamljót regin, gamlar.

Første linje mangler halvrim og det mest mistenkelige ordet er *gerðusk*. Dette ordet, som er predikat i setninga der *allar áttir Ingi-Freys* er subjekt, må ha *gamlar ok hárar* som predikatsord. Men at gudene «ble» gamle og grå høver dårlig med tidskonjunksjonen *unz*, «inntil», i følgende halvstrofe.

Finnur Jónssons forslag («Krit. Stud.» s. 52) å erstatte *gerðusk* med *gættusk*¹ bøter på det manglende halvrimet og skaffer et ord som logisk kan etterfølges av et *unz*. Ordet *gætusk* «forske», egtl. «se seg om» (Lex. poet.), forekommer også brukt om en liknende situasjon i den før siterte strofa *Völuspá* 6, 9, 23 og 25. Som F.J. hevder er det neppe nødvendig at *gættusk* skulle ha objekt. Som allerede nemnt i komm. til str. 7a må *allar áttir Ingi-Freys* helst være et uttrykk for de avfeldige vanegudene og *gamlar ok hárar* være apposisjon til dette subjektet i den omfattende setninga. Forma *Ingi-* er fastlagt ved heilrimet *þingi* og er dessuten vanlig i personnamn som Ingimundr, Ingibjörg, m. fl. Som vi så av *ása elli-* i str. 9a har Tjodolv neppe skilt klart mellom *æsir* og *vanir*, men *allar áttir Ingi-Freys* synes likevel å tyde på at han spesielt her har hatt vanegudene i tankene. De fleste gudene var av ktonisk opphav. Et undtak turde vel være hovedåsen Tor, som jo også i denne myten ser ut til å ha beholdt sin kraft, jfr. str. 11b der han som *vreidr* truer den bundne Loke på livet. Disse forestillingene om en forskjell mellom æsene og vanegudene binder vel i at mens vanene var ktoniske guder som hvert år døde og oppstod med vegetasjonen, var æsene opprinnelig kosmiske guder som tenktes uforanderlige og urokkelige likesom de naturkrefter de representerte. I *Grimnism.* 4 heiter det såleis om Tor:

*en í Þrúðheimi
skal Þórr vesa
unz of rjúfask regin.*

Prosa: *allar áttir Ingi-Freys gættusk at þingi, gamlar ok hárar; regin váru heldr hamljót.*

Overs.: Inge-Frøys avfeldige slektninger (d.e. vanene) forsket på tinget, gamle og grå; maktene var heller ljote i hamen (d.e. stygge av utseende).»

Str. 11a.

Tekst etter R:

VNZ hrvn sævar^a hræva
hrvnd^b qlgefnar^c fvndo
leipe þir^d oc læv^e
lvnd avlgefnar bvndo

^a *hrynseva* W, T. ^b *hund* W, T. ^c *aul-* T. ^d *þir* W, T. ^e *at leva* W; *ok leua* T.

¹ Den oppr. forma av dette ordet har vel vært **gætpusk* < **gættu sik*. Allerede tidlig kan en kontaminasjon til *gerðusk* være kommet inn her; jfr. *Snorra edda*: En *æsir* urðu illa við hvarf Idunnar, ok gerðust brátt hárir ok gamlir. Þá áttu *æsir* þing ok spýr hver annan, ...

Korrigert tekst:

unz hrynsævar hræva
Hrund ǫlgefnar fundu,
**leidipív ok læva*
lund aul-Gefnar bundu.

Tidligere tolkerer har oppfatta denne helmingen som ei subjektlaus setning, idet de har tenkt seg et underforstått *þær* eller *þau* for de respektive *áttir* eller *regin* (jfr. Svb. E., s. 5). Men en slik uttryksmåte er uten sidestykke i dette diktet. Videre har man villet se ei og samme genitivform *ǫl-Gefnar* i både 2nen og 4de linje og har tatt denne som ei kjenning, *ǫl-Gevn*, for «kvinne», som skulle være ei nemning for Idunn. Bortsett fra at en burde være varsom med å tillegge et *hǫfuðskáld* som Tjodolv ei gjentakning av ei så triviell kjenning som «*ǫl-Gevn*» for Idunn, så vil en genitiv *ǫl-Gefnar* i 2nen linje være vanskelig å binde sammen med *hrynsævar hræva*, som utvilsomt er meint å høre sammen med hdskr.'s *hrund* (*hund*). A. Holtsmark hevder riktignok at gen. *ǫl-Gefnar* «styrer hele det komplekset som ulvekjenningen (d.e. *hrynsæva(r) hræva hund*) danner». Men den eineste parallellen jeg er istand til å finne i dette diktet er *fjalla finns iljabrú minni* i str. 13b, og her dreier det seg jo om et «overordnet» eiendomspronomen. Ei eventuell kjenning *hrynsæva hræva hund*, «blodhund», for «ulv» er heller ikke særlig klar, og etter vanlig bruk ville vel en tilhører være bøydd til å la en eventuell genitiv *ǫl-Gefnar* styre *hryn-*. A. H. regner med at det er Tjatse som er «Iduns ulv» og at «gudene fant Tjatse, fant ut at han hadde Idun», men *finna* i denne meining med obj. i akk. er vel ellers ukjent. Meininga måtte jo være «leitte opp, traff på, fikk tale med»; men dette kunne jo ikke skje mens gudene var på tinget.

For å komme til ei sannsynlig løysing av denne floken skal vi merke oss at hdskr. R tydelig skjelner mellom *ǫl-* i 2nen linje og *avl-* i 4de, et forhold som viser at disse to ordene har vært oppfatta som ulike av avskriveren. Heller ikke etterleddet *-gefnar* må nødvendigvis være det samme for de to ordene. I linje 2 må *ǫlgefnar* helst oppfattes som subjekt i setninga og da som et substantivisk brukt adjektiv i hunkjønn fleirtall av et *ǫlgefinn*. Vi har i følgende halvstrofes *vreidr* «den sinte», brukt om Tor, et anna eksempel hos Tjodolv på en slik bruk av et adjektiv. Etterleddet *-gefinn* er egentlig et pts. av verbet *gefa* «gi» og synes å ha meininga «hengiven til noget» (Fritzner), jfr. nyn. *gjeven* og det avleide subst. nyn. *givnad* «natur, medfødt egenskap, sindelag, begavelse; held, lykke»; Ordet *gefinn* kan også meine «traktert med», slik at *ǫl-gefnar* i *Haustlǫng*

kan ha vært brukt om kvinnelige vesen som er «hengivne til», «glade i» eller «traktert med» det som ordet *ǫl-* inneholder.

Til *ǫl-gefnar* som subjekt hører to predikat: *fundu* og *bundu*, hver med sitt sjølstendige objekt. Det første verbet, *fundu*, har som objekt *hrynsævar hræva hrund*. De to første genitivene ser ut til å inneholde ei kjenning for «blod»: *hræva hrynsær*, «likenes styrt-sjø». Føreleden *hryn-* (*hrun-*) må ha sammenheng med verbet *hrynja* «falle, styrte, ramle ned», også om lyden som følger med, jfr. nyn. *rynja* som også brukes i meininga «brake, larme». Ordet *hrund* er det enklest å oppfatte som identisk med øynamnet *Hrund*, f som forekommer i *Pulur* og som vel er identisk med øya *Runde* på Sunnmørskysten. Dette øynamnet nemnes av Einarr Skúlason som en geografisk lokalitet i uttrykket *sunnan Hrund* i *Runhenda* 10, men denne skalden nytter det også som et alminnelig *heiti* for «øy» i «hav»-kjenninga *Hrundar men*, likesom han lager «hav»-kjenninger av liknende type: *Karmtar*, *Stordar* og *Lygru men*; *hringr Hvedru* og *Brymlinga*; *Bolmar baugr*; *Manar þjalmi*. Det er derfor det rimeligste å oppfatte *Hrund* i *Hauslǫng* 11a som et *heiti* for *ey*. Uttrykket *hræva hrynsævar Hrund* må såleis helst meine «blod-øya». Helmingen forteller altså at «de *ǫl-* gjevne kvinner leitte opp blodøya».

Ordet *finna* meiner i dette tilfelle «søge op, finde efter foregaaende Søgen» (Fritzner), i nær sammenheng med germ. **fenþ-* «gå etter noe, søke opp» (jfr. Torp, Nyn. etym. ordb.). De kvinnelige vesener, *ǫl-gefnar*, som altså oppsøker underverdenen (for å leite etter Idunn) kan ikke godt være andre enn *volve*ne. Det var vanligvis *volve*ne som meintes å kunne finne bortkomne personer, slik som t.d. i *Saga Hrólf's konungs kraka* der kong Frode leiter etter brorsønnene: lætr hann sækja *vǫlvur* ok *vísindamenn* um allt landit, ... Og seinere i sagaen: *Vǫlva* ein var þar komin, sem Heidr hét; hana bað Fróði at neyta listar sinnar ok vita, hvat hon kynni at segja til sveinanna; gjörði hann þá gilda veizlu í móti henni, ok setti hana á seidhjall ein háan. ...

Det var i underverdenen, i dødsriket, *volve*ne søkte sin viten om de skjulte ting og at dette dødsriket tenktes som ei *øy* i et blodig hav går også fram av *Helgakv. Hund.* I, der heltene Gudmund og Sinfjotle skjeller hverandre ut for de værste skjendigheter; ordduellen dreier seg især om gjensidige beskyldninger for *ergi*. Sinfjotle sier her (str. 37):

*Þú vast vǫlva
í Varinseyju,
skǫllvís kona,
bart skrök saman,*

*kvazk engi mann
eiga vilja
segg brynjadan
nema Sinfjotla.*

Namnet *Varinsey* må meine «den materiefulles eller slimfulles øy», idet *varinn* må være et substantivert stoffadjektiv til et gno. **var* identisk med nyn. *var*, m «slim (især i øye)», nyisl. *var*, n d.s., sv. *var*, n «materie», da. *vor* (eldre også *vaar*) jy. *var* d.s., jfr. meng. *war*, *wor* «materie», som er et lån fra nordisk; hertil hører også gno. *vari*, m «blodvann (serum)». Et sidestykke til Helgediktenes navn *Varinn* på sjøen som omgir dødsriket er ormenamnet *holdvarinn* i *Fulur*; det må meine «den som er slimet i holdet». At det er det havet som omgir dødsriket som kalles *Varinn* stemmer også med anførslen *Blóðvarinn* (*sjó*) i et *eddubrot* (Sn. E. II, 494). Ei anna sammensetning med sjønamnet *Varinn* er *Varinsfjórðr* også i *Helgakv. Hund.* I, i str. 26. Det nemnes sammen med andre mytiske stadnamn. Likesom *vík Varins* (d.e. *Varinsvík*) i *Helgakv. Hjörv.* 22 ligger i *Hatafjórðr*, som bærer navn etter jotunen *Hati*, Hrimgerds far, ser det ut til at også namnet *Varinn* gjeller en stad som ligger i Jotunheimen, i de liketende demoners verden. Vi skal merke oss at også *Sámsey* synes å være navn på denne underverdenens øy. Her sies Odin å ha drevet med seid ifølge *Lokasenna* 24:

*En þik *sída kóðu
Sámseyju í
ok draptu á vett sem vplur;
vitka líki
fórtu verþjóð yfir
ok hugðak þat args aðal.*

Namnet *Sámsey* kan ha vært oppfatta som jotunen *Sámr*'s øy, jfr. sjøen *Amsvartnir* og jotunnamnet *Ámr*. Begge disse jotunnamnene kan jo være særnamn på Tjatse. Det er ikke sannsynlig at det er den danske øya *Samsø* (med kort rotvokal) som ligger til grunn for det norrøne mytiske *Sámsey* der jo også striden stod mellom heltene *Hjalmarr* og *Orvar-Odd* på den eine sida og *Angantýr* og hans elleve brødre, *Arngrímssønnene* fra *Bolm*, på den andre.

Tanken om dødsriket som ei øy i et hav med drivende lik har også manifestert seg i namnet *Náströnd*, «likstrand», som skildres slik i *Völuspá* 38—39:

*Sal sá hon standa
 sólu fjarri
 Náströndu á,
 norðr horfa dyrr;
 féllu eitrdropar
 inn of ljóra
 sá's undinn salr
 orma hryggjum.*

*Sá hon þar vaða
 þunga strauva
 menn meinsvara
 ok mordvarga*

...
*þar saug Níðhoggr
 nái framgengna,
 sleit vargr vera.*

Dette *hrunsævar hræva* *Hrund* høver godt som namn på Tjatses rike, *Brymheimr*, som jo også meiner «larm-verden». I str. 18a kalles jotunen *Hrungnir ólágra gjalfra fjalfrs bolmr* «de høge braks skjuls bjørn» som må meine «underverdenens el. jotunheimens kriger». I dette miljøet er det også rimelig å plasere *Hræsvelgr, jötunn í arnarham*, som kan ha vært en av Tjatses aspekter (jfr. komm. til str. 4b). Her i dødsriket, *und hveralundi*, er det også Loke lenkes og det høver også med miljøet at det er Tjatses datter *Skadi* som iflg. prosaen til *Lokasenna* tók eitromm ok festi upp yfir andlit Loka; drap þar ór eitr.

Den religiøse trua at åringsgudinna holder til i underverdenen i vintertida og at denne hennes vinteroppholdsstad tenkes som ei øy ute i et umåtelig hav møter vi også i Tacitus's skildring av vårfesten hos de nordgermanske stammene som dyrka gudinna Nerthus, Moder Jord. Likesom den nordiske *ár-Gefn*, Idunn, kommer også Nerthus til menneskene fra ei øy i storhavet (in insula Oceani) og fra denne lønnlige opphaldsstad (adesse penetrali) kommer gudinna kjørende i ei vogn trukket av kyr (jfr. at den temte reinen kalles *ár-Gefnar marr*). «Da er det fest og glade dager alle stader som hun gjør den ære å gjeste». En kan sammenlikne med *Haustlög* 10 der det fortelles at jotnene ikke ble sturne da Idunn var kommet til dem sørfra. — En kan også minne om at finnlendernes vårgud *Sämpsä*, som hadde planten myrstart, *Scirpus silvaticus*, (tysk *Semse, Simse*) som sitt symbol, tenktes å komme om våren

i en slede eller et skip fra ei naken øy ute i havet. Også Beowulf-sagnet viser reminisenser fra liknende vegetasjonskultus.

Av sammenhengen i det som sies i de to første linjene i *Hauslǫng* 11a har vi sett at subjektet i setninga, *ǫl-gefnar*, helst må være et namn på «volver», «spåkvinner». På dette grunnlaget vil vi nå søke å komme nærmere inn på meininga med føreleden *ǫl-*, det som disse kvinnene, som søkte etter Idunn i dødens land, var tilbøyelige til, glade i, eller mulig traktert med.

Det enkleste måtte være å oppfatte dette *ǫl-* som stammeform av gno. *ǫl*, n «øl, drikk laga av gjært malt», også «drikkelag, gilde». Ordet *ǫl-gefnar* måtte da meine enten «de kvinner som er tilbøyelige til el. glade i å drikke øl» eller også «de kvinner som det holdes gjestebud for». Begge disse nemningene ville kunne høve om volvene. Realt er jo de to meiningene sammenfallende: gno. *ǫl*, n så vel som nyn. *-øl*, n i meining «gjestebud» viser tydelig at ølet var hovedtraktelementet. De gamle islandske litterære kjeldene veit alltid å berette at det ble stelt til gjestebud for de omvandrende volvene når de kom til gards eller ble sendt bud på, slik vi også nettop har sitert det fra Rolv krakes saga.

Det er sannsynlig at denne tradisjonen bygger på faktiske skikker og at hensikten med gjestebudet var at volvene under innflytelse av rusen skulle bli satt istand til å spå. Øl var ellers neppe den vanlige kvinnedrikk. Yngre kvinner og barn har vel helst drukket mjød som var søtere av smak; men volvene, som gjerne var eldre av år og vel ofte maskuline av legning, har kanskje foretrukket ølet.

Dag Strömbäck har i sin monografi «Sejd» peikt på slående paralleller mellom den nordiske seidkunsten og den samiske sjamanens, noaidens, virksomhet. Det er i denne sammenhengen verd å legge merke til at likheten også gjeller mottakinga og trakteringa av spåmannen. Det heiter i Isak Olsens beretning (Qvigstad, Kildeskrifter II, s. 93): Naar Noiden da kommer nu i finnernis bye, saa gaar de ud i mod hannem ... og biuder hannem ind, og sætter hannem paa den beste sted for sig self ... de ligger Et nytt Reine skind under hannem at sidde paa, og giver hannem den beste mad som til er, og brændeviin om de har.

Det ser ellers ut til at vi for *ǫlgefnar* bør foretrekke meininga «de kvinner som er tilbøyelige til øl». I *Hauslǫng* 20a blir nemlig volva *Gróa*, som skal *gala* heina ut av hodet på Tor, kalt *ǫl-Gefjon*. Tidligere tolkerer har i dette ordet villet se ei kjenning for «kvinne», men ei slik kjenning ville jo her være intetsigende. Det er jo ikke i egenskap av «kvinne» at *Gróa* maner heina ut, men som volve. Heller ikke ser det ut til at de øvrige sammensetninger av *ǫl-* med *ásynjenamn* er egentlige

«kvinne»-kjenninger. Ordet *ql* i typiske *kvenningar* for kvinne» fins i nominal bøyningsform, som t.d. *qls eik* hos Einarr Gilsson eller *qls Sága* (neppe *ql-Sága*, slik som det vanlig leses) hos Kormákr; i stammeform er det knytt til andre ord, som i *qlbekkjar Syn* hos Hallfrøðr vandráðaskáld. Der *ql-* (i stammeform) er satt sammen med et åsynjenamn har vi helst å gjøre med ei omskriving for spåkone eller volve. Gísli Súrsson bruker såleis kjenninga *ql-Nanna* i ei *lausavísa* (17) der det er tale om ei *draumkona* som varslar at han er *feigr*. Av særlig interesse er kjenninga *ql-Gerðr* som Eyvind Finnsson bruker i ei *lausavísa*. Den siteres i Heimskringla i ei fortelling om uår på Hålogaland og lyder slik:

*Látum langra nóta
lǫgsóta verfótum
at spáþernum sporna
spordfjǫðrudum, norðan;*

*vita, ef akrmurur jǫkla,
ql-Gerðr, falar verði,
ítr, þær's upp of róta
unnsvín, vínnum mínum.*

I prosa må vel denne visa leses slik: *Látum langra nóta lǫgsóta sporna verfótum norðan at spordfjǫðrudum spáþernum; vita, ef jǫkla akrmurur, þær's unnsvín upp of róta, verði falar vínnum mínum, ítr ql-Gerðr!* — Bakgrunnen for visa ser ut til å kunne være at ei av husets kvinner en sommerdag er kommet inn med ei gledelig tiend om «sildesyner»; hun kan ha fortalt husbonden at hun har sett ternene (måkefugler) samle seg sør på sundet. Det kan være dette som har fått Eyvind til å lage ei improvisert vise der han oppfordrer sine husfolk til å sette ut notbåtene og ro sørover for å prøve et steng: «La de lange nøters sjøhester (d.e. notbåtene) trå med havføttene (d.e. roes med årene) nordfra til de spåterner som er fjera med spord (d.e. sildene som kjennes ved fuglenamnet «terne» og som spår sildeinnsig); la oss se om isflakenes åkermurer (d.e. «havmurene», sildene som sammenliknes med den sølvglinsende planten «mure», *Potentilla anserina*), de som bølgesvinene (d.e. notbåtene) roter opp, blir til fals for mine venner, gilde spåkvinne!» — Visa er retta til den som kommer med meldinga. Vi kan kanskje ikke se bort fra at det kan være ei virkelig spåkvinne, ei volve, heller. Volvene ga seg av med å spå fiske også, slik vi kjenner til det fra tradisjonen om volva Þúríðr sundafyllir fra Hålogaland i *Landnámabók* (ANF, 70, s. 144).

Det ligger nær å føre også valkyrjenamnet *Qlrún* i *Vöglundarkv.* sammen med disse volve-namnene på *ql-*. Også *Qlrún* tenkes å fare i ham; dette er et typisk volvetrekk. En kunne være tilbøyelig til å trekke inn også visse mannsnamn, især der det gjelder namn fra mytenes verden som *Qlmóðr*, far til *Ísolfr* og *Ásolfr* i Ottars ættlegg i *Hyndluljóð* 21 eller *Qlrøðr* som ligger til grunn for sverdnamnet *Qlrøðarnautr* i *Fulur*; selv om vi her sannsynligvis har å gjøre med namn som vi finner att hos andre germanske folk, er det ikke derfor utelukket at namnene kan ha hatt tilknytning til religiøs kultus.

Rusdrikk har spilt en meget viktig rolle i alle indoeuropeiske folks religioner. Vi kan bare minne om den gammelindiske *soma* og den avestiske *haoma* eller Dionysosreligionens vinkultus hos grekerne, som har sine røtter i trakisk rusdrikkkultus, slik som Jane Ellen Harrison (*Prolegomena to the Study of Greek Religion*, 1903, s. 412—426) har vist.

I gammelnordisk kultus kommer disse religiøse drikkeskikkene særlig fram i signinga av *full* ved blotene; drikken, ølet, ble innvidd av den som forestod blotet. Av særlig interesse er bruken av mannsnamnet *Qlvir* i et par *lausavísur* som handler om *alfablót* og *disablót*, nemlig i ei vise som Egil Skallagrímsson skal ha dikta til Atleyjar-Bård, der det ser ut til at han kaller Bård, som står fore diseblotet og signer ølet, for *qlvir* og dessuten i ei av Sigvats *Austfararvísur* der Sigvat klager over at han er blitt vist bort fra gardene, der de holdt *alfablót*, og at han tre ganger er blitt vist bort av personer som heiter *Qlvir*. Dessverre er ikke her høve til å gå nøyere inn på analysen av disse versene; jeg skal bare føye til at hovedforstanderen for blotene på det sentrale helligdomsstedet Mære i Inntrøndelag heiter *Qlvir* (Olav den helliges saga) og vi finner dette samme namnet knytt til den centrale helligdommen i Skogn, gravhaugen *Qlvishaugr* like ved Skogn fylkeskjerke. Jeg skal også gjøre merksam på at prestegarden i Stadsbygd i Uttrøndelag sannsynligvis har hatt dette samme namnet *Qlvishaugr* (jfr. K. Rygh, Gaardnavne i Søndre Trondhjems Amt).

Ordet *alu-* er den urnordiske forma av gno. *ql-* i meining «øl». Etymologisk går ordet helst tilbake på ei rot **alu-* «bitter», jfr. lat. *aluta* «en slags bløtt garva lær» og *alumen* «alun». Det kan være at det er dette samme ordet vi finner i eldre runeinnskrifter som *alu*; det er åpenbart brukt som magisk verneord og fins bl. a. på braketeater. Realt skulle det også høve godt sammen med andre runeinnskrifters magiske verneord som *lina* og *laukar* som vanskelig kan identifiseres med anna enn konkretene «lin» og «lauk», som jo begge i folketrua har magisk vernekraft.

Det ser ut til at ølbrygging opprinnelig har vært sett på som en kunst

med magisk grunnlag. Den primitive bryggingsmåten og det ureine kornet førte med seg fare for forgiftninger, slik at det her baud seg fram et høvelig felt for «medisinmannens» virksomhet. Det er derfor ikke urimelig at den som forestod de religiøse drikkelagene, *ǫl*, opprinnelig har vært kalt *ǫlvir* < **alu-wihar*.

Da volvene a priori må ha spilt en viktig rolle både ved *alfablót* og *disablót*, som begge har vært vidd ktoniske guddommer, ville et særnamn *ǫl*- også på dem være naturlig.

Etter disse betraktningene er det både språklig og reallt et godt grunnlag for å tolke *ǫlgefnar* i *Haustrǫng* 11a som ei nemning for «volver». Strofa forteller oss at volvene tilslutt fant fram til underverdenens øy på si leiting etter den forsvunne Idunn.

De to næste linjene i halvstrofa forteller videre at volvene *bundu aul-Gefnar leidi-pív*. På grunn av halvrimet med *læva* kan ikke hdskr.'s *leidi pí(r)* være den opprinnelige forma; det siste ordet ser ut til å måtte være et oppr. *pív(i)*, ei eldre dativform av *pír*, f < **piwir* (jfr. Noreen, Altisl. u. altnorw. Gramm. 4. Aufl. § 123,2 og § 381, Anm. 1), «trellkvinne», jfr. *Pír* som trellkvinnenamn i *Rígspula* og gno. *pírr*, m «trell». I fall dette er riktig må *v*-lyden i dette ordet ha vært i behold ennå på Tjodolvs tid (jfr. *tý-frama* i str. 1b).

Verbalforma *leidi*- til verbet *leida* «leie, føre» har tallrike paralleller i *Haustrǫng*, slik som allerede nemnt i komm. til str. 2b. Til dette *leidi-pív* hører *aul-Gefnar* i 4de linje, som tydeligvis er gen. av et *aul-Gefn*, ei nemning som etter sammenhengen må gjelle Idunn, som jo ble bortført fra Åsgard av Loke, som her later til å ha vært forkledd som trellkvinne, jfr. *Brymskv.* der også Loke opptrer som ei ledsagende terne. Ordet *aul*- må være stammeform av gno. **aulr*, m, identisk med nyn. *aul*, m «stilk av skog-angelica», et namn som er kjent fra Vestlandsbygdene i Sogn og på Voss. Namnet sikter sannsynligvis til den hole stilken (jfr. gresk *aulos* «rør») på denne planten og har et etymologisk tilsvar i namnet *sløyke*, *sløkje* (se Torp, Nyn. etym. ordb.). I overført mening brukes i nyisl. *auli*, m om en «Dumrian» eller «stor Torsk» (Blöndal).

Tjodolvs nemning *aul-Gefn* for Idunn gir ny støtte for tolkninga av Idunn-kjenninga *brunnakrs góða dís* som «kvann-gudinna» i str. 9b.

De to siste linjene i str. 11a forteller at volvene bandt Loke og de sies å gjøre dette på en måte som kalles *læva lund*. Ordet *læva* må være gen. pl. av *læ*, n «mein, skade, svik» og *lund* oppfattes som dat. sg. av *lund*, f i meininga «huglag» eller «måte». Et uttrykk: «med svikets huglag» eller «på en svikefull måte» kunne tydes slik at bindinga av Loke er ei magisk fjetryng, som skyldes volvenes trolldom. Dette høver godt med

at Loke også ellers tenkes å bli magisk bundet. Vi har tidligere sett hvordan Loke ble sittende fast, *loddi*, til stanga som han slo Tjatse med (str. 7a og b) og at dette har vakt skaldens tanker om Lokes framføring på tinget i lenker. I forspillet til myten om Tors besøk hos jotunen Geirrød hører vi også at Loke ble fjetra til veggen i Geirrøds hall og at han etterpå ble fengsla i ei kiste (ANF, 71, s. 120).

Men i nyn. har *lund*, f også meininga «Melodie, Tone til Sang» (Aasen) og det er såleis ikke utelukket at *læva lund* vil si *mein-galdr*, en trolldomsang som fjetra Loke, slik at han ikke fikk rømme unna som han hadde for vane.

Prosa: *unz ölgefnar fundu hræva hrynsævar Hrund ok læva lund bundu aul-Gefnar leiði-þív.*

Overs.: «inntil volvene (egtl. 'de ølgjevne kvinner') oppsøkte blod-øya (d.e. Nåstrand, dødsriket) og bandt med mein-galdr (el. «på svikefull vis», d.e. med trolldom) terna som viste kvann-Gevn vegen.»

Str. 11b.

Tekst etter R:

þv skalt velltr^a nema vælom^b
 reidr mælti^c sva leiðar
 mvnstorande mora^d
 mey aptr loki

^a *vellt* W. ^b *velom* T; *vel* W. ^c *myil* T. ^d *mbra* T.

Korrigert tekst:

*þú skalt véltr, nema vælum,
 *vreidr mælti svá, *leiðir
 munstærandi mæra
 mey aptr, Loki, deyja!*

Denne helmingen gjengir direkte tale, noe som er sjeldsynt i norrøn bunden form. I 2nen linje er det rimeligst med F.J. å velge et oppr. *vreidr*, som også kreves av metriske omsyn. Skothendinga i 4de linje er kommet i stand ved å føye til ordet *deyja*, slik som allerede Thorlacius har komplettert den defekte linja etter et yngre hdskr. som har *teyja*. Likeså må en med Wisén endre 2nen linjes *leiðar* til *leiðir*. Det substantivisk brukte adjektivet *vreidr*, «den vrede» må her være ei nemning for Tor, som jo var kjent for å være bråsinnt, *bræði vændr*, som det

heiter om ham i Eilivs *Pórsdr.* 4b (ANF, 71, s. 107). I *Hauströng* str. 14b hører vi også at *móðr svall Meila blóða*, likesom jo *Þrymskv.* innledes med

Vreidr vas þá ving-Þórr.

Tor er den eneste av gudene som Loke har respekt for, ifølge *Lokasenna*; der truer også Tor ham med direkte refsing, og Loke må da gi seg og sier til Tor:

*en fyr þér einum
munk út ganga,
því at ek veit at þú vegr!*

Også i *Skáldskpm.*'s (k. 37) gjenfortelling av myten om Sifs gullhår hører vi at Tor truer Loke på livet; i myten om Lokes tilfangetaking er det Tor som får fatt i Loke som da er i lakseskikkelse (*Gylfag.* k. 62); likeså er det Tor som griper den flyktende Loke i episoden med dvergen *Brokkr*, og i Eilivs *Pórsdr.* 4b kalles Tor *Loka þolkveitir* (ANF, 71, s. 107). Som en ser, later dette antagonistiske forholdet mellom Tor og Loke til å være et fast mytedrag. Hdskr.'s *véltr*, *vellt* leser jeg med Sv. E. (s. 30) som *véltr* og oppfatter det som et adj. «sveken», et pts. til verbet *véla* «lure, lokke, svike», jfr. nyn. *vela*, og stiller det sammen med inf. *deyja*. Uttrykket å *deyja véltr* må sikte til en uærlig død, en død som ble trollmenn til del. Det er sannsynligvis det samme begrepet vi møter i Listersteinenes *weladaude* og *weladud(s)* (jfr. ANF, 70, s. 148, 150). En må her helst tenke på en død under pinsler, t.d. slik som det fortelles om trollmannen *Rauðr hinn rammi* i Olav Tryggvasons saga (*Flateyjarb.* I, s. 395) eller om *Ásbjörn prúði* (*Flateyjarb.* I, s. 527); i det siste tilfellet er det trollet sjøl som utfører pinslene. En slik trusel ville være virksom overfor en *rog væltr* som Loke, og vi hører da også i neste halvstrofe at Loke *hræddisk*. At Tjodolvs ordvalg har ført tanken hen på pinsler vitner også Snorres gjenfortelling av myten om. Den holder fram slik (se komm. til str. 9a): Enn at ákvedinni stundu teygir Loki Idunni út um Ásgarð í skóg nokkvorn, ok segir, at hann hefir fundit epli, þau er henni munu gripir í þykkja ok bað, at hon skal hafa með sér sín epli, ok bera saman ok hin. Þá kemr þar Þjazi jötunn í arnarham, ok tekr Idunni ok flýgr braut með, ok í Þrymheim til búss síns. Enn æsir urðu illa við hvarf Idunnar, ok gerðust þeir brátt hárir ok gamlir. Þá áttu æsir þing, ok spyrr hverr annan, hvat síðarst vissi til Idunnar; enn þat var sét síðarst, at hon gekk út ór Ásgarði með Loka. Þá var Loki tekinn ok færðr á þingit, ok var honum heitit bana eða píslum.

I vilkårssetninga i den direkte talen er subj. *þú* utelatt, en poetisk ellipse som kan sammenliknes med Brynhilds ord i *Brot av Sigurdarkv.* 8:

*Vel skulut njóta
vápna ok landa.*

Predikatet er *leidir*, pres. konj. sg. 2. av *leiða* «føre, lede», jfr. *leiði-þír* om Loke i str. 11a. Som objekt for *leidir* står Idunn-kjenninga *mæra munstærandi mey*, der *-stærandi*, pres. pts. av *stæra* «gjøre stor, la vokse, fremme», jfr. nyn. *støra* «tilskynde, anbefale» (Aasen), står som adj. til *mey*, akk. sg. av *mær*, f «møy, ugift kvinne». Hdskr.'s *mora*, *móra* har tidligere tolkerer villet oppfatte som akk. fem. sg. av adj. *mærr* «gjæv, gild.» men ei slik form jamsides med det adj. brukte pres. pts. *-stærandi* virker som en moderne litterær konstruksjon. Det synes naturligere å oppfatte *mæra* som ei genitivform direkte knytt til forleddet i *munstærandi*; dette *mun-* er stammeforma av *munr*, m «monn, tilvekst, auking». Ordet *mæra* kan være gen. pl. av et gno. **mæri*, n, identisk med nyn. *mære*, n «liden Vantrivning, stakkels Kræ» som Ross har notert fra Sunnhordland, jfr. nyn. *mår*, m «en liden svag Figur; et Kræ» (Ross), ellers brukt om boklus, treorm, mit, o.l., også kalt *mære*, m. Tjodolvs *mæra munstærandi mær* «møya som fremmer veksten for de små vantrivningene» kan høve godt om Idunn som jo er åringsgudinne, *ár-Gefn*, og den møya som kjenner lekemidler mot æsenes alderdom, *mær þá es kunni ellilyf ása*.

I denne sammenhengen faller det også naturlig å oppfatte 1ste linjes *vælum* som dativobjekt, som dat. pl. enten av **væla*, f eller **væli*, m, synonymt med resp. nyn. *væla*, f og *væle*, m «en slapp, tung, vissen person». Et *vælum* i denne meninga ville høve meget godt om de aldrende vane-guder, *allir áttir Yngi-Freys*, som jo var blitt *gamlar ok hárar* og stygge i hamen, slik det sies i str. 10b, jfr. *öll regin* i str. 7a.

Adjektivet *aptr* «att, attende, tilbake» hører til verbet *leidir*.

Prosa: *vreiðr mælti svá: þú skalt véltr deyja, Loki, nema (þú) leidir mæra munstærandi mey vælum aptr.*

Overs.: «den vrede (d.e. Tor) talte slik: du skal dø en pinefull død, Loke, hvis du ikke fører møya som fremmer vantrivningenes vekst attende til de som er visne!»

Str. 12a.

Tekst etter R, mgl. i W:

Heyrdat^a sva þat síþan
 sveik ept^b asa leikom^c
 hvgreynande^d hænis^e
 havðs^f flvg bialfa^g avkin

^a *Heurda ec T.* ^b *ept el. opt* (jfr. Skj. I A, s. 18); *ept T.* ^c *leiko T.* ^d *-rbn- T.*
^e *hbnis T.* ^f *haucs T.* ^g *bialfa T.*

Korrigert tekst:

**Hræddisk svá þat síðan
 sveik ept ása leiku
 hugreynandi Hænis
 hauks flugbjalfa aukinn.*

Første linje mangler halvrim og hdskr.'s *heyrdak* høver også dårlig sammen med *svá þat* «slik at». Dessuten er det lite rimelig at Tjodolv midt i fortellinga om hvordan Tor truer Loke, der han tilmed gjengir direkte tale, plutselig skulle avbryte den dramatiske framstillinga med et antiklimaks: «jeg har hørt slik at ...» Vi venter å få høre følgene av Tors trussel; derfor er det rimelig å sette *hræddisk*, som seinere fikk forma *hræddisk*, i staden for hdskr.'s *Heyrdat*, *Heurda ec*. Det indirekte subjektet i setninga er nemlig Loke-kjenninga *Hænis hugreynandi*, «Hønes hugrøyner», jfr. *Hænis vinr* om Loke i str. 7b. Det er Loke som *hræddisk svá þat*, «ble så redd at ...» og dette får da også direkte støtte ved ordvalget i Snorres gjenfortelling av myten som lyder (framhald av sitatet i komm. til str. 11b): Enn er hann varð hræddr, þá kvadst hann mundu sökja eptir Idunni í Jötunheima, ef Freyja vill ljá honum valsham, er hon á. Ok er hann fær valshaminn, flýgr hann norðr í Jötunheima. — Tjodolvs helming har, som en ser, ei elliptisk setning, idet den eine av de to setningene mangler subjekt; det kan være uvisst om *hugreynandi Hænis* grammatisk hører til hoved- eller til følgesetninga *svá þat ...* Som apposisjon til subjektet står *aukinn hauks flugbjalfa* «utstyrt med hauks flygepels» og vi får på denne måten vite at Loke var i falkeham da han henta Idunn tilbake fra underverdenen. Som vi så av sitatet ovenfor, vil Snorre vite at Loke lånte Frøyas fjørham, og det ser ut til at dette bygger på en tradisjon; også i *Frymskv.* fortelles det at Loke lånte en *fjadrhamr* av Frøya for å komme til Jotunheimen, jfr. også innledninga til myten om Tors besøk hos jotunen Geirrød. At Frøya tenktes å fare i ham henger vel i hop med at denne gudinna var nær knytt til seidkunsten. Ordet

aukinn om Loke i denne sammenhengen tyder også på at det er tale om magisk utstyr, jfr. *rammaukinn mjök* og *aukinn jarðar megni* om Heimdall som ales opp av de ni jotunmøyer (*Hyndluljóð* 35 og 38).

Predikatet i følgesetninga er *sveik*, pret. ind. sg. 3 av *svíkja*, *svíkva* som samtlige tolkerer har villet oppfatte i den vanlige meininga «svike, bedrage». Det er nok en mulighet for at ordet kan ha denne meininga her, og det kunne da jamføres med uttrykket i ei nidvise mot Sigvalde jarl, dikta av islendingen Stefnir Þórgilsson, der det heiter om jarlen:

*Panns Svein konung
sveik ór landi*

....

Som objekt for dette *sveik* måtte en da ha *ása leiku* «æsenes leikesøster el. elskerinne», som utvilsomt er ei kjenning for Idunn. Men da høver ikke hverken et *opt* «ofte» eller et *ept* «etter», «baketter». A. Holtmark foreslår å lese *apt(r)* eller la *ept* stå, idet hun tenker seg denne kortforma av *eptir* «brukt i samme mening som *aptr*» i *Vǫluspá* 61 og i *Eiríksmál* 3. Hun bygger vel her på Lex. poet., som uttaler at *eptir* på disse to stadene «synes ... at betyde 'igen', være=*aptr*». Dette er imidlertid neppe riktig. I *Vǫluspá* er det tale om æsenes funn etter ragnarok; *þar munu eptir ... tǫflur ... finnask*, som vel må meine «der fantes seinere tavler». — I *Eiríksmál* er *eptir* brukt i samme mening «baketter». Det er her tale om et varsel, et «førebud»; Odin hører en larm i hallen som av ei stor mengd folk og Brage foreslår at det er førebud for Balders komme:

*Braka ǫll bekkpili
sem myndi Baldr koma
eptir í Óðins sali.*

Men Odin svarer at dette er tåpelig tale; larmen varsler for kong Eiriks komme.

Heller ikke synes et uttrykk *svíkja aptr* «svike tilbake» å være rimelig; dette kan jo ikke godt kalles svik overfor Idunn, og det er jo hun som er objekt for *sveik*. Dessuten skal vi merke oss at i str. 11b brukes nettop *aptr* sammen med *leida*, slik at et påfølgende *svíkja aptr* ville være påfallende. I str. 12a vil det derfor være naturligst å oppfatte hdskr. *ept* som preposisjon med dat. «etter, for å få tak i, for å hente», slik at vi får et komplement *ept ása leiku*, «etter, for å få tak i, for å hente æsenes kjæreste», slik Tjodolv også nytter *ept* i *Ynglingatal* 2:

*pás í stein
enn stórgedi
Dusla konr
ept dvergi hljóp,*

...

Det er her tale om at *Sveigðir* løp inn i steinen for å få tak i dvergen. Også i *Helgakv. Hjörv.* 36 brukes *ept* i denne meininga «etter, for å hente»:

*Sendi Helgi
Sigar at ríða
ept Eylima
einga dóttur.*

Komplementet *ept ása leiku* vil altså si «for å få tak i Idunn, for å hente Idunn». Men da kan ikke *sveik* ha den samme meininga her som i vårt «sveik, bedrog». Likesom tilsv. verb i andre germanske språk kan imidlertid også gno. *svikja*, *svikva* ha hatt ei særmeining «glide vekk, sveve av stad» el. likn., nær ordets opprinnelige meining, jfr. ags. *swican* også «vandre, *swician* d.s., ghty. *swíhhôn* «streife om», mht. *swích*, m «tidens) gang». Nyn. *svikja* «likne på» og *svik*, m «(iøynefallende, men ubestemmelig) likhet» o. s. v. antas av Torp å «høre sammen med den ghty. bet. 'svæve om'» (Torp, Nyn. etym. ordb.).

Idunn-kjenninga *ása leika* synes helst å måtte meine «æsenes elskerinne»; i nyisl. brukes *leika*, f også om *cunnus* (Blöndal) og en kan ikke se bort fra at ordet kan ha hatt denne meininga allerede på Tjodolvs tid. Som hos alle «fruktbarhetsgudinner» har erotikken vært det sentrale. Namnet *Ídunn(r)* ser som nemnt ut til å ha sammenheng med verbet *unna* «elske» og har kanskje meint «den meget kjære», jfr. *Lokasenna* 17 der Idunn kalles *allra kvenna vergjarnasta*, «den mest mannfolk-gale av alle kvinner». Prosa: *Hænis hugreynandi hræddisk svá þat (hann), aukinn hauks flugbjálfa, síðan sveik ept ása leiku.*

Overs.: «Hønes hugrøyner (d.e. Loke) ble så redd at han, styrkt med hauks flogham, siden sveiv av etter æsenes elskerinne (d.e. Idunn).»

Str. 12b.

Tekst etter R; mgl. i W:

oc lomhvgaðr lagðe
leikbláðs reginn fiáðrar^a
ern at avglis barni
arnsvg faðir mornar

^a *fiáðran* T.

Korrigert tekst:

*ok lómhugaðr lagði
leikblaðs reginfaðrar
ern at oðlis barni
arnsúg faðir *Marnar.*

Det er her bare ei setning og subjektet er Tjatse-kjenninga *lómhugaðr faðir Marnar*. På grunn av kravet til heilrim i 4de linje må *Marnar* være den riktige forma. Ordet er gen. av *Mǫrn* som Heusler har villet avlede av et **Marōni-* (jfr. Hans Sperber, Hårnevi, s. 43, Uppsala univ. årsskrift 1911). Også i Eilivs *Pórsdr.* 7b gir et *Marnar* heilrim med *-barna*; her har hdskr. *Ma^urnar*. *Mǫrn* er åpenbart et epitet på Tjatses datter *Skaði*, hvis karakter av marevesen jeg skal belyse annetsteds.

I vår helming er rimordet *arn-*; dette kan ikke godt være stammeform av *ørn*, f, slik som tidligere tolkerer har oppfatta det. Et *arn-súgr* i meininga «ørne-sug» om virkningen av vingeslagene til ørna høres besynderlig ut; det er tydelig at det ligger ei særmeining i ordet siden det jo sies at Tjatse *lagði arnsúg*, og at han i denne sammenhengen kalles *lómhugaðr* «svikefull», jfr. nyn. *lómfúl*, adj. «som snedig går andres rettigheter nær» og nyisl. *lómur*, m «Bedrageri», jfr. gno. *lómbragð*, n «list, knep». Det later til at dette *arnsúgr* er brukt om en sugende kvervelvind, ei sky-pumpe, som jo i folketrua tenkes framkalt ved trolldom, jfr. jøtuns *audsúgr* («som suger tom»?) blant *trolls heiti* i *Anon.* II, B6. Ordet *arn-* er vel helst å utlede av samme rot som adj. *ern* «rask, sprek, kraftig, dugelig», som vi finner i 3dje linje brukt om Tjatse i den aktuelle situasjonen; jfr. sv. di. *arnig* «flittig, livlig, rask». Torp (Nyn. etym. ordb., s. 13) tenker seg at også gno. *árna* «oppnå, vinne, tilvende en noe (især ved bønn til gud)» og nyn. *árna* «erhverve, gjøre fangst» kan høre hit, og peiker også på ags. *earnian* «fortjene, erhverve» og ghty. *arnón* «erhverve». Til *arnsúg* (akk. sg.) hører genitivene *leikblaðs reginfaðrar* «storfjørs leikblads», så det er tydelig at kvervelvinden tenkes framkalt ved Tjatses mektige vinger. Ordet *regin-* er her brukt i samme meining som i *regin-dómr*, *regin-ping* og *regin-fjall*. Vi skal i denne sammenhengen minne om at Tjatse sannsynligvis er identisk med jotunen *Hræsvelgr* som sitter i ørneham ved himmelenden og som vi har sett kan være bakgrunnen også for Tjatse-kjenninga *vagna ving-rognir* i str. 4b; fra «dikslukerens» vinger sies vindene å komme over jorda.

Tjatse *lagði*, førte, dreiv fram «vingens kraftsug» *at oðlis barni*. I dette komplementet er *oðlis* gen. av *oðlir*, m «hauk»; ordet meiner vel helst «den kvalme» (jfr. Hj. Falk, Die altnordischen Namen der Beizvögel,

Germanica, Festskr. til Eduard Sievers, 1925) og sikter vel helst til rovfuglenes oppguling av ufordøyde rester.

Ordet *barni*, dat. sg. av *barn*, n blir vanligvis oppfatta som «barn, unge»; men *oglis barn* kan ikke godt meine 'haukunge' i denne sammenhengen; vi har før hørt at Loke var utstyrt med haukeham, *aukinn hauks flugbjalfa*. Det må følgelig være Loke som her kalles *oglir*. Haukens *barn* kan være Idunn. I Snorres gjenfortelling hadde Loke skapt Idunn om til ei nøtt som han holdt i klørne; fortellinga lyder slik (framhald fra sitat i komm. til str. 12 a): ... ok kemr einn dag til Þjaza jötuns; var hann róinn á sæ, enn Idunn var ein heima; brá Loki henni í hnotarlfíki, ok hafði í klóm sér, ok flýgr sem mest. Enn er Þjazi kom heim ok saknar Idunnar, tekr hann arnarhaminn, ok flýgr eptir Loka, ok dró arnsúg í flugnum.

Ordet *barn*, n meiner egentlig «det bårne», germ. **barna-* til verbet *beran*, gno. *bera*. Denne opprinnelige meininga kan ha vært bevart i norsk ennå på Tjodolvs tid; i *Völsunga saga* (kap. 2) nemnes ei eik som står midt i hallen og tydeligvis bærer taket. Denne eika har namnet *barnstokkr*, som enklest kan tydes som «bærestokk, byrdestokk». *Oglis barn* ser altså helst ut til å meine «haukens byrde», og det er mot denne, at *oglis barni*, Tjatse la sine vingers kraftsug.

Prosa: *ok lómhugaðr faðir Marnar lagði ern reginfjadrar leikblaðs arnsúg at oglis barni*.

Overs.: «og den svikhuga faren til Morn (d.e. Tjatse) la djerv storfjær-svingbladets (d.e. vingens) kraftsug mot haukens byrde.»

Str. 13a.

Tekst etter R; mgl. i W:

Hofu skiot en skofo
skopt ginregin^a brina
en son bipiss^b
sveipr varð i favr greipar

^a ginn- T. ^b bidils svíðnar T.

Korrigert tekst:

Hófu skjót, en skófu
skopt ginnregin, brinna;
en *svon bidils svíðnar
— sveipr varð í fjar — Greipar.

Denne halvstrofa hører til de meire omdiskuterte i dette diktet (Sophus Bugge i ANF, 5, s. 21—22, 43—45, E. A. Kock, Not. norr. § 225 og

1811; Finnur Jónsson, *Krit. Stud.*, s. 54 f.). Vanskene er imidlertid forstørret ved at tolkerne oftest har følgd Thorlacius's (s. 45) lese-måte av hdskr.'s *skiot* som *skjótt* «hurtig, fort». Ordet må imidlertid etter sammenhengen helst være et substantiv, ikke et adverb. Det er dette *skiot* som må være subjekt i setninga; det er *skiot* som «tok til å brenne», *hófu brinna*, der *hófu* er pret. ind. pl. 3. av *hefja*, her i meininga «ta til med, begynne» med den tilh. inf: *brinna* «brenne» (intr.). Den tilhørende bisetninga er *en ginnregin skófu skopt*, der *en* helst må være tidskonj. *en*, «da». Subjektet i denne tidsbisetninga er *ginnregin* som vi allerede i komm. til str. 7a har sett helst er et namn på de trolldomssterke vane-gudene, som jo hadde vært særlig ille ute ved tapet av foryngingsgudinna. Det er disse *ginnregin* som fant på et motmiddel mot trollets *arnsúgr*, som *skófu skopt*, «skov skaftene», slik at *skiot* tok til å brenne. Bruken av konj. *en* må nemlig helst oppfattes som et uttrykk for en tenkt årsakssammenheng mellom skavinga av skaftene og eldfatninga.

Det er rimelig med Anne Holtsmark å se dette *skófu skopt* som et uttrykk for at *ginnreginn* har laga *naudeld*. Torp (Nyn. etym. ordb.) antar at dette ordet egentlig meiner «gnidnings-eld», og *eld laga* på denne måten er et velkjent middel mot trolldom også i vårt land. Det er rimelig at *skopt*, nom. pl. av *skapt*, n «skaft» her meiner skaft på våpen, enten på spjut eller på piler.

Av resten av halvstrofa skjønner vi at resultatet av ginnregins tiltak var at fjørhamen til Tjatse tok fyr, slik at trollet falt til jorda. Det vil da være rimelig å tenke at gudene har skutt ut brennende skyts, kaste-spjut eller piler mot ørna som kom flygende over dem. Å skyte brennende piler for å sette varme på et mål som ellers var utilgjengelig, var en vanlig framgangsmåte i gammal tid. Til dette bruktes ei særskilt pil, ei såkalla *tundr-ør*, f, som var tilbudd med knusk, gno. *tundr*, nyn. *tunder*, jfr. gno. *tundra* «ta til å brenne».

I *Landnámabók* 3,8 fortelles hvordan en av de norske landnåmsmennene på Island, Qnundr víss, bar seg at med å sikre seg landet i konkurranse med en annen landnåmsmann: Qnundr skaut yfir ána með tundrøru ok helgadi sér svá landit fyrir vestan. Ellers var det jo vanlig at landnåmsmannen *bar eld* rundt landet sitt og helliget det. I *Landn. bók* 3,6 heiter det ... Sæmundr fór eldi um landnám sitt, og i 5,3: Þat land fór Jgrundr eldi ok lagði til hofs. Om Sæmund heiter det i *Vatnsdæla saga* (k. 10): fór með eldi at fornum síð ok nam sér land ..., og i *Víga-Glúms saga* (k. 26) sier Hallbera til Glum, den forrige eier av garden: komit hefi ek nú eldi á Þveráarland ... ok er landit helgat Einari syni mínum. Det er sannsynligvis samme skikken som de angelsaksiske munkene i Abing-

don holdt oppe, da de lot et tendt voksllys på et skjold med et kornnek seile nedover elva og viste ved et jertegn at et omstridt stykke jord rettelig hørte klostret til (jfr. Chadwick, *The origin of the English people*, Cambridge 1907, s. 279 ff.).

Elden var et vanlig middel mot trolldom, også i eldre tid. I prosa-innledningen til *Grimnism.* fortelles at kong Geirrød, som trudde Odin var en trollmann, lét hann pina til sagna ok setja milli elda tveggja. I *Hyndluljóð* 48 truer Frøya trollkjerringa Hyndla med eld:

*Ek slæ eldi
of íviðju,
svá at eigi kemsk
á braut heðan.*

Runesteinen fra Stedje i Sogndal, Sogn, bærer innskrifta: *olafr kunnukr skaut mili stæina þe(s)a*, og Magnus Olsen (Norges innskrifter m.d. yngre runer, IV, s. 197) tenker seg at kong Olav har skutt med ei brennende pil for å vie området. Det kan ha vært tale om ei særskilt innvidd *tundrør*, ei slik vi hører om i Harald gilles og Magnus blindes saga (*Formn. sögur*, VII, s. 192). Her fortelles det om hvordan ei slik pil med *vígðr eldr* ble skutt mot en trollmann blant de vender som gjorde åtak på den norske byen Konungahella ved Gøtaelva: Sá var einn af heidnum mǫnnum, er svá djarfliga bardist, at hann gekk allt at kastalahurðinni, ok lagði þann mann, er fyrir innan stóð hurðina, en menn báru á hann skot ok spjót; hann var hlifarlauss, en svá fjölkunnigr at ekki vápn festi á honum. Þá tók Andreas prestur vígðan eld, ok skar tundur, ok lagði eldinn í ok blézadi, setti hann tundrit á orvarodd, ok fekk Ásmundi, en hann skaut þessi or með tundrinu at hinum fjölkunniga manni. Þetta skot beit svá, at honum vann at fullu, ok fell hann dauðr til jarðar.

Etter sammenhengen er det såleis rimelig at det er redskap svarende til slike *tundr-orvar* som kalles *skiot*, slik at dette ordet helst må ha meint «piler el. kastespjut». En kunne tenke på et subst. **skjót*, n til verbet *skjóta* «sette i bevegelse», svarende til nyn. *skjót*, n «Jagen, Driven»; men det ser ikke ut til at et slikt nøytralt ord har hatt konkret mening. Det ser derfor ut til at *skiot* i *Haustlǫng* er et poetisk *heiti* for «piler», at det må oppfattes som et substantivisk brukt adj. *skjót* i nøytrum pl. Intetkjønnsforma er vel helst brukt fordi skalden har tenkt på et tilsvarende intetkjønnsord som t.d. *skeyti*, n. pl. «skotvåpen, kastevåpen, pil» eller *skot*, n.pl. d.s. — Jfr. *skaptsnǫr*, f som namn for «pil» i *Pulur*.

Helmingen forteller altså at «de hurtige», d.e. pilene eller kastespjutene tok til å brenne, da de trolldomssterke gudene skov skaftene.

De to siste linjene av *Haustl.*'s str. 13a har også to setninger, den eine skutt inn i den andre. I den omfattende setninga, *en svǫn biðils Greipar sviðnar*, er brukt 'historisk presens' av *sviðna* «svides, bli sveden». Subjekt i setninga er *hdskr.*'s *son* som tolkerne etter Thorlacius (s. 45) oppfatter som *sonr*, m «sønn». Men ei Tjatse-kjenning «sønnen til frieren til Greip» høres meire kunstlet ut enn vi skulle vente det av dette *hofuðskáld*, og ei «jotun»-kjenning *biðill Greipar* «frieren til Greip» er fullt entydig. Verbet *sviðna* høver heller ikke godt om en person, *sonr*; det samme gjeller sammenstillinga med et *són*, f som skulle meine «blod». Det må jo være fjørhamen som ble svidd. *Hdskr.*'s *son* er derfor helst ei feilskrivning for et ord som har vært uforståelig for den islandske avskriveren. Jeg er bøydt til å lese ordet som *svǫn*, identisk med nyn. *svon*, f, pl. *svaner*, som Aasen har notert fra Hardanger som enstydig med nyn. *svana*, f, gno. *svanr*, m «svane». Da jo svanen er den vanlige ham-fuglen kan et *svǫn* < **swanō*- her være brukt om en *fjǫðrhamr*. At det var fjørhamen til Tjatse som ble svidd stemmer også godt med uttrykket i innskotsetninga *sveiþr varð í þǫr*, som må sikte til den brå vendinga som ferda fikk for Tjatse.

Snorre har åpenbart ikke oppfatta *skjót* som «skyts»; ordets mening har neppe stått klart for ham siden han tenker seg at æsene satte fyr på en dunge høvelspon; han gjenforteller episoden slik: (framhald av citatet i komm. til str. 12b): Enn er æsirnir sá, er valrinn flaug með hnotina, ok hvar ǫrninn flaug, þá gengu þeir út undir Ásgarð, ok báru þannig byrðar af lokarspánum. Ok þá er valrinn flaug inn of borgina, lét hann fallast niðr við borgarvegginn; þá slógu æsirnir eldi í lokarspánum, enn ǫrninn mátti eigi stöðva sik, er hann misti valsins; laust þá eldinum í fidri arnarins, ok tók þá af fluginn. Þá váru æsirnir nær, ok drápu Þjaza jotun fyrir innan ásrindr, ok er þat víg allfrægt.

Prosa: *skjót hófu brinna en ginnregin skófu skopt, en svǫn biðils Greipar sviðnar; sveiþr varð í þǫr*.

Overs.: «De hurtige (d.e. pilene eller kastespjutene) tok til å brenne, da de magiske maktene skov skaftene; men fuglehamen (egtl. «svanen») til frieren til Greip (d.e. Tjatse) svies; det ble ei brå vending på ferda.»

Str. 13b.

Tekst etter R; mgl. i W:

þaz of fat^a a fialla
finz ilia brv mini
bavgs^b bifom faða
bifeleifi^c at þorleife

^a *fatt* T. ^b i T tilf.: *þa er*. ^c *-leif* T.

Korrigert tekst:

*pats *allt fátt á fjalla
finns ilja brú minni;
baugs þák bifum *fágna
bifkleif at Þórleifi.*

Setninga i de to første linjene har ei «skjold»-kjenning *fjalla finns ilja brú* «fjellenes finns fotsåle-bru»; denne kjenninga refererer seg til myten om Tors tvekamp med jotunen *Hrungnir*, som vi får høre om i resten av *Hauströng*. Den episoden det siktes til er den at jotunen narres til å stille seg sjøl oppå skjoldet, jfr. str. 17a. «Jotun»-kjenninga *fjalla finnr*, «fjellenes finn» svarer til *fjall-gylðir* i str. 4a og er ikke enstydig med det nynorske «fjell-finn» som brukes i motsetning til «bu-finn»; kjenninga er av samme type som *berg-danir* i str. 18b og hører til en type «jotun»-kjenninger som blir flittig brukt i Eilivs *Þórdr*. Forbildet for denne Tjodolvs «jotun»-kjenning ser ut til å være henta fra *Ragnarsdr.* 1, som jo har «skjold»-kjenninga «*Þráðar*» þjófs ilja brú.

Av omsyn til skothendinga i 1ste linje synes hdskr.'s *of fatt* å burde leses *allt fátt*, som har intetkjønnsformer i nom. ent. av adj. *allr* «det heile» og adj. *fáðr*, egtl. pts. av verbet *fá* «fargelegge», «male».

De to siste linjene danner et omkvede som også fins i str. 20b og ser ut til å ha hatt en variant også i str. 1a. I skjoldkjenninga *baugs bif-kleif* må *baugs* være gen. sg. av *baugr*, m her brukt om skjoldbulen; det går fram av m.a. *Ragnarsdr.* 2, der *baug-nafat hjól* brukes om skjoldet. Til denne genitiven *baugs* hører vel *bif-*, som helst er stammeform av et **bifr*, m, identisk med nyn. *biv*, m «beven», jfr. nyisl. *bifr*, m «frygt, antipati»; ordet er vel brukt om dirringa av skjoldet når det treffes av våpen. Ordet *-kleif*, f «bratt skrent», brukes også om skjoldet i str. 1a; det sikter vel til den skrå eller vertikale stillinga av skjoldflaten.

Som apposisjon til *baugs bifkleif* står *bifum fágna*, der *fágna* er satt i staden for hdskr.'s *fáða* som ikke gir skothending. *Fágna* er akk. sg. fem. av et adj. **fáginn* til verbet *fága* «pryde», nyn. *fåen* «forfrisket, mættet, forsynet» (jfr. Torp, Nyn. etym. ordb.). Ordet *bifum* er dat. pl. av et subst., sannsynligvis *bif*, n, som jeg med Finnur Jónsson (*Lex. poet.*) er tilbøyelig til å identifisere med nyn. *biv* «en flygtig og ubestemmelig, men dog straks mindende, lighed, former»; det ser ut til at ordet omtrent dekker det seinere låneordet *bilæti*, n, slik at *bifum fágða* kan ha meint «prydd med bilder».

Prosa: *pats allt fátt á fjalla finns ilja brú minni; þák baugs bifkleif, bifum fágna, at Þórleifi.*

Overs.: «Det er altsammen malt på fjellfinnsålebrua mi (d.e. skjoldet mitt); jeg fikk bulens bevende kleiv (d.e. skjoldet), prydd med bilder, hos Torleiv.»

Str. 14a.

Tekst etter R:

Eðr of ser er^a iotna
 otti let^b of sottvm^c
 hellis biar^d a hyriar
 havg^e griotvna baugi

^a of W. ^b liet W; let T. ^c sottan W, T. ^d baur W; maur T. ^e haugs W.

Korrigert tekst:

*Eðr *þat sér es jotna
 ótti lét of sóttan
 hellis þor á hyrjar
 haugs grjóttún á baugi*

Denne helmingen har to setninger: ei omfattende hovedsetning, *eðr þat sér á baugi*, og ei bisetning, *es ...*. Første ledd mangler halvrim og en kan med Finnur Jónsson («Kritiske Studier», s. 55) fristes til å erstatte hdskr.'s *of* i første linje med *þat*. Skaldens *eðr ... sér* «videre kan man se» markerer innledningen til skildringa av de skjoldbildene som hadde episoder fra Hrungnemyten som susjetter. I bisetninga er det Tor, *jotna ótti*, som *lét of sóttan*, «oppsøkte», *hellis þor*. Dette siste uttrykket må være ei kjenning for «jotun» eller for Hrungnir, vel helst det første. Ordet *þorr*, m brukes ofte i skaldenes *kenniingar* for «mann»; egentlig er det vel et «bartre» < *barwa-. *Hellis þorr* for «jotun» har et tilsvarende i *hellis sprund* for «jotunkvinne» i Eilivs *Þórsdr.* 14b. — Komplementet *á hyrjar haugs grjóttún* er et tilstedes-uttrykk: «henimot, til, opp på eldhaugens steintun». Jotunen tenkes å sitte oppe på toppen av en «eldhaug», som uvilkårlig får en til å tenke på en vulkan. Som vi skal se av str. 17a og som også bekrefte av Snorres gjenfortelling, narra Tors våpendrager Tjalve jotunen til å tru at Tor ferr ... hit nedra í jörðu, ok mun hann koma neðan at þér. Jotunen skaut da skjoldet under føttene på seg, en episode som vi allerede har sett er bakgrunn for ei «skjold»-kjenning hos Tjodolv. Dette støt også hypotesen om at *Hrungnir* er en vulkandemon, og at denne myten mulig har sin parallell i mytene om Zevs-Jupiters gigantiske kamp med Tyfon, en kamp som i den romerske versjonen stedfestes til vulkanen Etna på Sicilia. Snorre later til å ha oppfatta *hyrjar haugr* som en plass der det står en *viti*, en vedstabel til å sette eld på for å varsle ufred; i

Skáldskpm. er det nemlig tale om at Tor skal berjast vid hann at landmæri á Grjóttúnagörðum.

Prosa: *Eðr þat sér á baugi es jötna ótti lét of sóttan hellis þgr á hyrjar haugs grjóttún.*

Overs.: «Videre kan en se på skjoldbullen at jotnenes skrekk (d.e. Tor) oppsøkte holemannen (egtl. «hellerens bartre»?) på eldhaugens steintun (d.e. vulkan-krateret?).

Str. 14b.

Tekst etter R:

oc at isarnleiki^a
iadr^b svnr^c en^d dvndi^e
mopvr^f svall meila^g broþvr^h
mana vegr vnd hanvm

^a *jstarns* 757. ^b *iardar* de øvr. ^c *son* 757; *sonr* T bis, U. ^d *ok* R2, *hinn* 757. ^e *dolpi* U; *darfe* 757. ^f *míodr* T1; *modr* de øvr. ^g *meide* 757. ^h *bloþa* R2, W2, T2; *bloþi* U; *blóde* 757.

Korrigert tekst:

ók at isarnleiki
Jardar sunr, en dundi
— módr svall Meila blóða —
mána vegr und hánum.

Denne helmingen synes fullt klar og har ikke gitt grunn for divergenser blant tolkerne. Den innskutte setninga i 3. linje ser ut til å ha sitt forbilde i *Ragnarsdr.* 10, 3. linje: *þá svall heipt í Högna*. Om det uomlydte *hánum* se K. Gíslason i ANF, 8, s. 52 ff.

Prosa: *Jardar sunr ók at isarnleiki, en mána vegr dundi und hánum; módr svall Meila blóða.*

Overs.: «Jordsønnen (d.e. Tor) kjørte til jarnleiken (d.e. kampen) og månens veg (d.e. himmelkvelvet) dundra under ham; sinnet voks hos Meiles bror (d.e. Tor).»

Str. 15a.

Tekst etter R:

Knattv oll en vllar
endi lág firir^a magi
grvnd^b var grapi hrvindin
ginnivnga^c ve hrina^d

^a *firi* W, T. ^b *grund* T. ^c *ginnvnga* W, T. ^d *brinna* W; *brinra* T.

Korrigert tekst:

*Knáttu ǫll, en Ullar,
endilág, fyr mági,
grund vas grápi hrundin,
ginnunga vé brinna.*

Trass i ei usedvanlig sterk infiltring av ordene i de to setningene helmingen inneholder er meininga også her klar. Med F.J. (Lex. poet.) må *ginnunga* helst oppfattes som gen. pl. av haukenamnet *ginnungr*, m, slik at *ǫll vé ginnunga* «alle haukeboliger» vil si «heile lufta». Ordet *mágr* er her brukt om en mannlig slektning gjennom giftermål. Tor var gift med Ulls mor, Sif, jfr. Eilivs Torsdrápa 18b der Tor kalles *ítr gollí Ullar* (ANF, 71, s. 156 f.). Jorda kalles *endilág* «som har låge kanter»; dette henger vel ihop med at jorda tenktes som ei skive med et sentralberg i midten, *himinbjörg*, men med lågere land i grense mot storhavet.

Om det uomlydte *lág*, jfr. K. Gíslason i ANF 8, s. 52 f.

Prosa: *ǫll ginnunga vé knáttu brinna fyr Ullar mági, en endilág grund vas hrundin grápi.*

Overs.: «Alle haukeboliger (d.e. heile lufta) brente på grunn av Ulls måg (d.e. Tor) og den kantlåge flatmarka ble slått med haglvær.»

Str. 15b.

Tekst etter R:

*þa er hofregin hafrir^a
hogreiþar^b fram drogv
sedr^c geck svaʎnis^d eckia
svndr at hrvngnis fvndi*

^a *hofðv* W; *hafði* T. ^b *reidir* T. ^c *seiðr* W; *seidi* T. ^d *svol-* W, T.

Korrigert tekst:

*þás hof-Regin *hafrar
hógreidar fram drógu
— *svid gekk Svǫlnis ekkja
sundr — at Hrungnis fundi.*

I den omfattende tidsbisetninga er *hógreidar hafrar*, «lettvintvognbukkene», subjekt. Vi har før (str. 14b) hørt at Tor *ók*, «kjørte», til møtes med jotunen, og her nemnes trekkdyrene som *hafrar*, «geitebukker»; i *Húsdrápa* 3 kalles Tor *hafra njótr*, i *Hymiskv.* 20 *hafra dróttinn* og i *Brymskv.* 21 heiter det:

*Senn váru hafrar
heim of reknir,
skyndir at sköklum
skyldu vel renna;
björg brotnuðu,
brann jörð loga,
ók Óðins sonr
í jötunheima.*

Som en vil se faller denne skildringa av Tors ferd med bukkene på det nøyeste sammen med *Haustlǫng*'s skildring (str. 14—16). Predikatet i vår setning er *drógu*, pret. ind. pl. 3. av *draga* med tilh. adv. *fram*. Som objekt står *hof-Regin*, der etterleddet helst må oppfattes som akk. av namnet *Reginn* som ofte forekommer i «manns»-kjenninger og i disse tilfellene helst må være et Odinsnamn (jfr. Lex. poet. og Hj. Falk, Odensheite, s. 24); som vi har sett av komm. til str. 7a er appellativet *regin*, n. pl. brukt om de ktoniske maktene, især vanegudene, og det er vel også Odin i samband med magien, seid-guden Odin, som ligger bak *Reginn* som Odinsnamn.

Forleddet *hof* kan vanskelig være anna enn stammeform av *hof*, n «gudehus, tempel», som vi på denne tida finner i vanlig bruk både i Norge og på Island. Når Tor på denne måten kan kjennetegnes som «hov-Odin», d.e. hovguden, tyder dette på at Tor framom andre guder har vært dyrka i hovene, iallfall på Tjodolvs kanter av landet. Dette styrkes også av stadnamnene. Både på Vestlandet i Norge og på Island er *Hof* og *Hofstadir* det vanlige helligdomsnavnet i vikingetida og vi finner ikke særskilte gudenamn sammensatt med *-hof* i disse strøkene. Som vi veit også fra litteraturen må Torskulten ha vært den rådende både på Vestlandet og på Island, som jo fikk sin vesentligste immigrasjon fra Norges vestland.

I *Vellekla* 15 tales også om *Einriða hofslond* «Tors hovland», og i sagalitteraturen er det tallrike skildringer av Torskultus i hov, mens Odin neppe nemnes i tilknytning til hovkultus. Dette må ha en reel grunn i tradisjonen, og Torskjenninga *hof-Reginn* i *Haustlǫng* kan derfor sammenstilles med Torskjenninga *prumu Gaufr* i Eilivs *Fórsdr.* 1 (ANF, 71, s. 95).

Det kunne også være mulig å oppfatte *-regin* som det nøytrale appellativet i pl. akk.; *hof-regin* måtte da gjelle Tor og Tjalve; men da Tjalve åpenbart er løpt i forvegen, slik det går fram av str. 17a, er et slikt *-regin* ikke så sannsynlig. I tilfelle måtte Tor og Tjalve kalles *hof-regin* i motsetning til vanegudene som helst hadde sin kultus knytt til en *hǫrgr*.

Vi skal merke oss at «jord»-kjenninga *Svölnis ekkja* har som bakgrunn Odins svikefulle erotiske forhold, jfr. Eyvind Finnssons *lausavísa* der han taler om jorda som *Svölnis Vár* (ANF, 71, s. 149). Mulig er det at det er bruken av Odinsnamnet *Reginn* i 1ste linje som har sammenheng med denne tankeassosiasjonen hos skalden. Sigurd Fávnesbanes fosterfar *Reginn*, som vi med Hj. Falk (Odensheite, s. 24) tør oppfatte som en utgave av Odinn, har jo også et sterkt svikefullt drag som viser seg i handlinger både mot broren *Fáfnir* og mot Sigurd.

Jotunnamnet *Hrungnir* er ikke gitt ei sikker etymologisk forklaring. Det kunne tenkes å ha sammenheng med et verb **hrunga*, svarende til sv. di. *runga* «drøne», da. *runge* «drøne, gjenlyde», eng. *rung* «gi en ringende gjenlyd». Namnet kunne i så fall høve for *Hrungnir* som vulkandemon. Men det er og mulig at *Hrungnir* kan ha primær sammenheng med ags. *hrunz*, f «Teil des Wagens der die Wagenleister hält, Stange, Stab», eng. *rung* «Sprosse einer Leiter, Stab», jfr. mnty. og mhty. *runge*, f, ndl. *rong* «Wagenrunge» og got. *hrugga* «Stab». At *Hrungnir* kan tenkes å være mytisk forbundet med ei vogn kan også *Sigrdróm.* 15 tyde på. Det er der tale om de mytiske runene

*á því hvéli es snýsk
undir reid *Hrungnis*

der Sophus Bugge (Sæm. Edda, s. 230) har endra hdskr.'s *raungnis* til *Hrungnis* som gir den nødvendige alliterasjon. Vi skal også minne om at det i Snorres gjenfortelling av Hrungne-myten er en episode om kappriding mellom Odin og Hrungne og at det videre berettes at Tor gav Hrungnes hest *Gullfaxi* til sin sønn Magne. Det er mulig at Hrungne er blitt identifisert med stjernebildet *Auriga* som jo framstiller «vognstyrreren», styrreren av himmelvogna, og dette støttes ved at det gamle islandske namnet på dette stjernebildet er *Ásar bardagi*, «ásens (d.e. Tors) kamp» (jfr. Alfrædi íslenzk, II, Rímtöl, utg. av N. Beckman og Kr. Kálund, Kbhn. 1914—16, s. 72). — Det ville være underlig om ikke *Ásar bardagi* skulle sikte til den mest vidgjetne av alle Tors kamper, tvekampen med Hrungne.

Hdskr.'s *seðr*, *seiðr*, *seiði* er det rimelig å stille sammen med subj. *Svölnis ekkja* og lese det som *svið*, nom. sg. fem. av adj. *sviðr*, *svinnr* «rask, kraftig»; den kraftige jorda *gekk sundr*, jfr. *björg brustu* i neste str. Prosa: *pás hógreiðar haftrar drógu hóf-Regin fram at Hrungnis fundi; Svölnis svið ekkja gekk sundr.*

Overs.: «dengang da lettivtogn-bukkene drog hovguden (d.e. Tor) fram til møtes med Hrungne; Svölnes kraftiga enke (d.e. jorda) gikk sund.»

Str. 16a.

Tekst etter R:

Þyrmpit^a baldrs of^b barmi
 berg solgnvm þar^c dolgi
 hristvz biorg ok brvstv
 braN vpp^d himin maNa^e

^a þverridit W; þyrmdit T. ^b af W. ^c sak W. ^d raan W. ^e mana W.

Korrigert tekst:

*Þyrmdit Baldrs of barmi
 berg- solgnum þar -dolgi;
 hristusk björg ok brustu,
 brann upphiminn manna.*

Hdskr.'s *berg* i 2. linje kan neppe høre sammen med *hristusk* eller *brustu*, slik som er den vanlige lesinga; to identiske subjekt *berg* og *björg* er ei urimelig sammenstilling. Verbene *hristusk* og *brustu* står i logisk følge-riktig rekke som predikater for *björg* nom. pl. av *bjarg*, n, slik at *berg* naturlig må oppfattes som hørende til objektet for *þyrmdit* «sparte ikke». Det enkleste er vel å oppfatte ordet som hørende til *dolgi*, slik at det blir en tmesis av *berg-dolgi*, dat. sg. av *berg-dolgr*, m «fiende som bor i berget, jfr. *berg-danir* i str. 18b og *ballastr dolgr vallar* i str. 6b. Ordet *dolgr* meiner begge steder «motstander», i denne helmingen er det jo tale om en motstander som Tor ikke sparte, *þyrmdit*. Adjektivet *solginn* om Tors motstander meiner «forsluken» og høver vel med forestillingene om bergtrollene, jfr. Snorres fortelling om at Hrungne drakk opp alt øllet for æsene (*Skáldskpm.* 16).

Genitiven *manna* i 4de linje hører vel helst til *upphiminn*; denne nemninga for «himmel» som forekommer i heile 4 eddadikt står alltid i motsetning til *jerð*; også i *Ragnarsdr.* 20 tales det om himmelen som ei skål som ligger *of manna sjöt* slik at *manna upphimin* må meine «den himmelen som menneskene har over seg».

Også i Torskjenninga *Baldrs of barmi* i 1ste linje kan en spore forbildet i *Ragnarsdr.* 3's *Erps of barmar* om «Erps halvbrødre»; kanskje har også Tjodolv tenkt på Tor som halvbror til Balder.

Prosa: *Baldrs of barmi þyrmdit þar solgnum bergdolgi; björg hristusk ok brustu; manna upphiminn brann.*

Overs.: «Baldrs bror (d.e. Tor) sparte ikke der den forslukne motstanderen som holder til i berget; fjellene rista seg og brast; himlen over menneskene brann.

Str. 16b.

Tekst etter R:

mioc fra ec moti^a hræckva
 myrk hreins^b baka^c reinar
 þa er vigligan vægna^d
 vátr^e sin bana þatri^f

^a *mæti* W; *mbti* T. ^b *myrkbeins* W; *meinþorns* T. ^c *haka* W, T. ^d *vogna* W.
^e *vatt* W, T. ^f *patti* W, T.

Korrigert ekst:

mjök frá k mæti hrækkva
myrkbeins Haka reinar,
*þás vigligan *vægna*
vátr sinn bana þátti.

Helmingen har to setninger, hver på to adskilte linjer. Subjektet i første setning er *ek* og pred. *frá*. pret. ind. sg. 1. av *fregna* «ða vite». Også her styrer utsagnsverbet en acc. cum inf., idet *mæti* er akk. av *mætir*, m «en som møter, går imot» med tilhørende genitiver *Haka reinar myrkbeins*, der *Haki* er et vanlig «sjekonge»-navn, altså *Haka rein* ei kjenning for «hav» og *Haka reinar myrkbein* «havets mørke bein» ei kjenning for «mørk stein», som her må være et uttrykk for Hrugnes våpen, den berømte heina som vi skal høre meir om i str. 19 og 20.

Den som går imot denne heina og derfor kan kalles dens *mætir*, m er Tors hammer, *Mjöllnir*. Det er den som sies å *hrækkva* «bukte seg», også «fare fram, gjøre motstand, vende seg». Ordet *hrækkva* høver meget godt om lynstrålens buktninger, jfr. kjenninga for «giftig orm», *hrækkvi-áll Volsunga drekku*, i *Ragnarsdr.* 18. Til dette *hrækkva* hører gradsadv. *mjök*.

I tidsbisetn. *þás* ... er *vægna vátr* subjekt. Hdskr.'s *vægna*, *vogna* ble oppfatta som gen. pl. av *vogn*, f om kvalarten «vagn, staurhyrning» av Sv. Eg. (s. 30) og dette er gjentatt av adskillige tolkerer; men ei «jotun»-kjenning «staurhyrningenes vitne» høres urimelig ut. Ivar Lindquist (s. 86) har foreslått å lese *vægna vátr*, «bevittnande (ljung-)jeldarna», som gir ei god skothending med *vig*-. Ordet *vægin*, m forekommer mellom *elds heiti* i *Fulur* og det kan godt tenkes å være et særord for lynelden; ordet kan være laga av subst. *vágr*, m «bukte» og meine «den som er tilbøyelig til å gå i buktninger», jfr. etymologien for Torsnamnet *Vingnir* i komm. til str. 4b. En kan minne om vanenes namn på elden i *Alvissmál* 26: *kalla vag vanir*; det kan nok være at dette ordet *vag* bør leses *væg* og

at det gjeller et ord **vægr* < **vāgr*. Forma *vag* i Cod. Reg. kan jo være kommet i stand ved innvirking fra *kalla vág vanir* i str. 24 der det er tale om *vágr* «sjø». Ordet *vátrr*, m, «vitne», høver godt om Hrungne som står oppe på skjoldet og speider etter motstanderen og blir vitne til det voldsomme toreværet som varsler at Tor er i kjømda. Lesinga *vægna vátrr* faller også godt i tråd med Snorres gjenfortelling: því næst sá hann eldingar, ok heyrði þrumur stórar; sá hann þá Þór í ásmóði, fór hann ákafliga, ok reiddi hamarinn, ok kastaði um langa leið at Hrungni. Hrungnir færir upp heinina báðum höndum, kastar í mót; mætir hon hamrinum á flugi, ...

Prosa: *frák Haka reinar myrkbeins mæti hrökkva mjök, þás vægna vátrr þátti sinn vígligan bana.*

Overs.: Jeg har hørt at Hakes (åker)reins (d.e. sjøens) mørkbeins (d.e. den mørke steinens) møter (d.e. Tors hammer Mjølne som møter Hrungnes hein) snodde seg sterkt fram, den gang da han som var vitne til lynene (d.e. Hrungne) ble var sin stridsføre banemann (d.e. Tor).»

Str. 17 a.

Tekst etter R:

Bratt flo biarga gæti
bænd ollv þvi randa
imvnfaʎr ok^a iliar
iss vildv sva dísir

^a und W, T.

Korrigert tekst:

Brátt fló bjarga gæti
— bænd *olli þvi randa —
imun- fǫlr und iljar
-íss; vildu svá dísir.

Helmingen har tre setninger; den lengste dannes av 1ste og 3dje linje samt ordet *-íss* i 4de linje. Subjektet er *fǫlr imun-íss*, «gulbleik kamp-ís(flak)», som er ei kjenning for «skjold»; *fǫlr* er helst brukt om den gulbleike trefargen på et skjold. *Ímun-íss* er skilt ved en tmesis, en teknikk som også er brukt i str. 1 a, 2 a, 10 a, 16 a, 18 a. Som predikat står *fló*, pret. ind. sg. 3. av *fljúga* «fare, flyge» (jfr. str. 8 a) og det tilh. komplementet *und iljar* «inn under fotsålene». Dativobjektet *bjarga gæti* «bergvokteren» er ei kjenning for Hrungne; *gætir* er her neppe brukt med henblikk til den aktuelle situasjonen at jotunen står oppe på *hyrjar harugs grjóttún*

og speider etter motstanderen; fleirtallsforma *bjarga* viser at det er tale om ei kjenning for «jotun-fyrste», en som vokter sine landområder, bergene.

I den innskutte setninga i 2dre linja må ordet *band* på grunn av heilrimet med *randa* være den opprinnelige forma og dermed følger ei nødvendig endring av predikatet *ollu* til *olli*, pret. ind. sg. 3. av *valda* «volde, være årsak i». På denne måten får dette innskottet ei heilt anna meining enn den som tidligere tolkerer har godtatt, nemlig at «gudene voldte det». Men et slikt utsagn ville være en lite høvelig pendant til 4de linjes *vildu svá dísir*. *Dísir* er her brukt om skjebnegudinnene, og deres vilje måtte også gudene bøye seg for, jfr. *Völuspá* 8.

At skjebnetrua har hatt sterk forankring hos Tjodolv ser vi av den stadige bruk av verbet *skulu* «skulle» om det uavvendelige, skjebnebestemte i *Ynglingatal* (jfr. Lex. poet. og Finnur Jónssons bemerkninger om skalden Tjodolv i «Den norsk-isl. Litt. Hist.» I, s. 442), der han også bruker vendingen *at skoppum*, ja i str. 32 talar om Ynglingekongen Halvdan, *pás ... norna dóms of notit hafði*. ... Her i *Haustlǫng* må 'disenes vilje' sikkert sees i sammenheng med det religiøse grunnlaget for *holmganga*; Tor og Hrungne er jo blitt enige om å avgjøre sitt mellomværende ved en tvekamp, slik det berettes i *Skáldskpm.*

Ordet *band* er styrt av genitiven *randa*, gen. pl. av *rǫnd*, f «skjold», jfr. *randar botn* «skjold-botn» i *Ragnarsdr.* 7 (se innledninga til denne artikkelen), og tallrike andre stader i den eldre poesien. Uttrykket *randa band* må her meine «skjoldbandet», band til å henge skjoldet over hals eller aksel med (jfr. Hj. Falk. Altn. Waff., s. 142). Skalden sier altså at det var «skjoldbandet» som voldte at Hrungne la skjoldet under fotbladene på seg. Forklaringa på dette underlige utsagnet er at *randa band* er ei omskriving for namnet på Tors tjener og sekundant *Þjalfi*. Som jeg har peikt på tidligere i dette tidsskr. (ANF 71, s. 98 og 125 ff.) må dette namnet ha vært oppfatta som identisk med *gjǫrð*, f, og i Eilivs *Þórsdr.* blir denne tolkinga av namnet Tjalve direkte knytt til en episode i myten om Tors vading over elva Vimur (ANF 71, s. 128 f.). Avskriverne av *Haustlǫng* har ikke skjønt dette, de kan ha tenkt at *band* her var ei misskriving for *bǫnd* «guder» og som følge av det også endra *olli* til *ollu*.

At det var Tjalve som fikk Hrungne til å legge skjoldet under fotsålene sies også i Snorres gjenfortelling av myten (*Skáldskpm.*, 16. k.):

Þá rann Þjalfi fram at, þar er Hrungnir stóð, ok mælti til hans: þú stendr óvarliga, jǫtunn, hefir skjöldinn fyrir þér, enn Þórr hefir sét þik, ok ferr hann hit neðra í jǫrðu, ok mun hann koma neðan at þér. Þá skaut Hrungnir skildinum undir fœtr sér, ok stóð á, enn tvíhendi heinina.

Hvis Hrungne tenkes å stå oppå toppen av et eldsprutende berg er det, som nemnt, forståelig at Tjalve narrer jotunen til å tru at Tor ville ta på ham nedenfra. På denne måten kan også Hrungnes skjold være kommet inn i myten som ei forklaring på et naturfenomen, nemlig den runde, flate forma på vulkankjegla; jfr. også Skáldskpm.'s bemerkning om det stykket av Hrungnes hein som falt ned på jorda: ok eru þar af orðin öll heinberg. En kan også minne om bruken av ordet *víkr*, f «pimpstein» i str. 19b; pimpstein er jo en vanlig vulkansk steinart.

Prosa: *Fölr ímuniss fló brátt bjarga gæti und iljar; randa band olli því; dísir víldu svá.*

Overs.: «Den gulbleike kampis (d.e. skjoldet) flaug brátt inn under fot-sálene på bergvokteren (d.e. Hrungne); Skjoldbandet (d.e. Tjalve) voldt det; disene bestemte slik.

Str. 17b.

Tekst etter R:

varpat^a hogs^b fra horþv^c
hraundrengs^d þápan lengi
trionv trollz^e of rvna
tíþr fiollama^f at bipa^g

^a var þat W; vardat T. ^b hogs T. ^c hordo T. ^d -drengr W; dreingr T. ^e travullz T. ^f fjöll lama W. ^g bidia T.

Korrigert tekst:

vardat hoggs frá hórðu .
hraundrengr þáðan lengi
trjónu trolls *ófrýna
tíðr fjöl-lama at bíða.

Denne helmingen har bare ei setning og subjektet er *hraundrengr*. Dette ordet må meine «steinmark-karen»; *hraun*, n «steinmark» ble på Island brukt og brukes om storkna lava og vi skal merke oss at i nyisl. blir *hraundrangur*, m brukt om en «opretstående spids Lavaklippe» (Blöndal), også *hraunkarl*, m brukes om en «høj, spids Klippe i en Lavamark» (Blöndal). Når Hrungne kalles *hraundrengr* kan det tyde på at dette ordet er knytt til tanken på en naturformasjon — et troll som tenkes å være blitt til stein. Ordet *drengr*, m er sannsynligvis oppr. brukt om en stolpe, en tjukk stokk. Vi skal i denne sammenhengen legge merke til namnet på Hrungnes sekundant, leirjotunen *Mokk(u)rkalfi*. Om ham heiter det i *Skáldskpm.* at han stod ved siden av Hrungne: á aðra

hlið honum stóð leirjótunn, er nefndr er Møkkurkalfi, ok var hann allhræddr; svá er sagt, at hann meig, er hann sá Þór.

Denne leirjotunen hadde kolossale dimensjoner: Þá gerðu jøtnar mann á Grjótúnagörðum af leiri, ok var hann 9 rasta hár, enn þriggja breiðr undir hönd.

Dette merkelige namnet er ikke gitt ei rimelig forklaring. Det er fristende å sette føreleden *Møkk(u)r-* sammen med ordet *møkkur*, m «tykk tåkesky», nyisl. *mökkur*, m «Rögsöjle (spec. om vulkanske Udbrud)» og *mökkvi*, m d.s. (Blöndal). En skulle vente at føreleden var ei genitivform, og det kan vel tenkes at ordet opprinnelig har lydt *Makkar-*, jfr. nyisl. *mökkur*, som i gen. sg. har *makkar* og *mökks*. Etterleden *kalfi*, m er vel helst identisk med gno. *kalfi*, m, nyn. *kalve*, m «tjukklegg», som både i gno. og i nyisl. er brukt om ei sule (jfr. ANF 71, s. 163). Et *Makkar-kalfi* kan såleis ha meint «Røyk-sule» og det kan i denne sammenhengen tenkes at namnet opprinnelig er brukt om den røyksula som står opp av et vulkankrater. Som vi så i str. 14a oppsøkte Tor Hrungne á *hyrjar haugs grjóttún*, ei nemning som kunne tyde på at det er tale om en vulkan. Namnet «Røyksule» på Hrungnes sekundant styrker den oppfatninga at Hrungnir opprinnelig er en vulkandemon svarende til grekernes Tyfon.

Det må være '*Møkkurkalfi*' som kalles *fjöl-lami*, m «den heilt ubrukbar», jfr. nyisl. *lami*, m «ubrugbar Ting» (Blöndal), og nyn. *læm*, m og *læma*, f «slapp person». Adj. *tíðr* må helst meine «som en er opptatt med» eller «kjær, hengiven». Uttrykket *tíðr fjöl-lama* står som apposisjon til subjektet *hraundrengr*; det må være Hrungne som kalles «den som den heilt ubrukelige er opptatt med»; uttrykket kan høve med at *Møkkurkalfi* er Hrungnes uduelige sekundant i tvekampen.

Det heiter i helmingen at «steinmarkkaren, som den heilt ubrukelige er opptatt med» *vardat lengi þaðan at bíða* «kom ikke til å bie lenge deretter» og som objekt for *bíða* står *hogg*, gen. sg. av *hogg*, n «hogg, slag», med tilhørende komplement *frá hörðu trjónu trolls ófrýna*. Hdskr.'s of *rvna* kan vanskelig gi ei rimelig meining sammen med *trolls* hvis en skal lese det som of *rúna*, som det har vært vanlig. Det synes udiskutabelt at (*frá hörðu trjónu* hører sammen, og «det harde trynet» som gir hogg må helst sikte til «hodet» på Tors hammer; det må derfor helst være hammeren, *Mjöllnir*, som kalles *troll*. Også entallsforma av dette ordet viser at det neppe er tale om en betegnelse for bergtroll, men at ordet her brukes om en bestemt ting som ødelegger ett eller anna. I Sn. E. II, s. 513 heiter det om bruken av ordet *troll* i denne meininga: þess hlutar alls er *troll* sem þat má fyrirfara og s. 429: fé er *troll* fóðrs. Også «sverd»-kjenninga *fetils troll* «bærebåndets troll» i ei *lausavísa* av Þorleifr jarla-

skáld má sikte til sverdet som ødeleggende våpen, jfr. også *hamartroll* om ei øks i et vers i *Grettis saga*.

Vi skulle derfor vente en objektsgenitiv for *trolls* og denne må være representert ved hdskr.'s *of rvna*; dette skulle såleis helst være ei nemning (i gen. pl.) for «jotner». Den enkleste lesinga synes å være *ófrýna*, gen. pl. av adj. *ófrýnn*, her brukt som et substantiv, jfr. *vreidr* i str. 11b, *ólgefnar* i 11a og *skjót* i 13a. Ordet *ófrýnn* meiner «ublid, uvennlig», jfr. nyn. *ufrjona*, f «en plump og barsk Person, en Grobian» (Aasen), og høver godt med de forestillingene en hadde om jotnene. Det kunne vel også være at det er dette ordet *ófrjóna* i gen. pl. som er gjengitt med *of rvna*; en får riktignok da adalhending i staden for skothending, hvis en ikke vil erstatte *trjónu* med **trýni*-. Men dette forutsetter meire inngripende endringer enn en *v* til *y* som for vårt *ófrýna*.

Prosa: *hraundrengr, tíðr fjóllama, varðat lengi þaðan at biða hoggs frá hörðu trjónu ófrýna trolls*.

Overs.: «steinmark-karen (d.e. Hrungne), som lå den heilt ubrukelige (d.e. *Mokkurkalfi*) på hjerte, kom ikke til å bie lenge deretter på hogget fra de arriges ødeleggers (d.e. Torshammerens, Mjollnes) harde tryne.»

Str. 18a.

Tekst etter R:

Fjorspillir^a let falla
fjalbrs olagra gialbra
bølverþvngar belja
bolm arandar^b holmi

^a *Fibr* T. ^e *bolmarandar* T.

Korrigert tekst:

Fjorspillir lét falla
fjalfrs ólágra gialfra
ból- verðungar -Belja
bolm á randar holmi.

Subjektet i den setninga som denne helmingen inneholder er ei Torskjenning, *ból-Belja verðungar fjorspillir*, «mein-Beles hirds livspiller», idet en tmesis av et *ból-Belja* synes å være den enkleste løysinga av en ellers problematisk syntaks. Ordet *fjor-* må nemlig styres av genitiven *verðungar* som jo brukes om en fyrstes krigerflokk, i seinere tid kalt *hird*, f. Men da kan ikke *ból-* godt høre til et *-verðungar*; i så fall måtte jo *Belja* styre substantivet *ból-* og «hærflokken til Beles mein» er like urimelig som

«Beles ondskaps hærflokk». *Beli* er et jotunnamn særlig brukt om Frøys motstander; men det er også namnet på en sagnkonge i Fridtjovs saga, og det kan vel tenkes at Tjodolv har føyd til et *bǫl-* for å gjøre kjenninga utvetydig.

Predikatet er *lét falla* og objektet er «jotun»-kjenninga *ólágra gjalfra fjalfrs bolm*. Denne kjenninga er både generell og aktuell. Hrungne kalles «bjørnen (*bolmr*) som holder til i hiet (*fjalfr*) der det er høglydte brak». Ordet *fjalfr*, n meiner et «skjulested», jfr. *Alfheims bliku undir-fjalfr* om underverdenen i Eilivs *Dórsdr.* 20a (ANF, 71, s. 163). Når Hrungnes *fjalfr* karakteriseres ved *ólóg gjalfr* «høge brak», vel især brukt om den sterke sjøgangen, havdønet, så stemmer dette med at underverdenen, jotunheimen, tenkes å være omgitt av en *hrýnsær*, slik vi hørte det i str. 11a. Jotunen i bjørneskikkelse henger vel ihop med trolle-nes evne til å skifte ham, jfr. «trollkjerring»-kjenninga *brúdir berserkja* i *Hárbarðsljóð* 37, der Tor forteller:

*Brúdir berserkja
bardak í Hléseyju;
þær höfðu verst unnit,
vélta þjóð alla.*

Men bruken av *bolmr* «bjørn» har også et erende til den aktuelle situasjon tvekampen, *einvígi*. I den gamle norrøne diktinga blir berserken oftere sammenlikna med en bjørn når det er tale om *holmganga*, jfr. t.d. Egils vise om Atle skamme (Maal og minne, 1956, s. 103—106). Namnet *Beli* kan vel også gå som et bjørne-namn, «beljeren».

Komplementet *á randar holmi* «på skjoldets holm» må sikte til at jotunen står på skjoldet sitt, slik at skjoldet blir den *holmr* som avgrenser kamplassen.

Prosa: *bǫl-Belja verðungar fjørspillir lét ólágra gjalfra fjalfrs bolm falla á randar holmi*.

Overs.: «mein-Beles hærflokks livspiller (d.e. Tor) lot de høge braks skjuls bjørn (d.e. jotunen) falle på skjoldets holm».

Str. 18b.

Tekst etter R:

þar hne grvndar gilia
gramr^a firir^b skarpvum hamri
en bergdana bagdi
briotr við iormvn^c

^a gramm (?) W; gnir T. ^b firi W, T. ^c tilf. prioti W.

Korrigert tekst:

**allr hné grundar gilja
gramr fyr skarpum hamri,
en berg-dana *byrgðisk
brjótr við jormunþrjóti.*

Her mangler skothending både i 1ste og i 3dje linje og det må derfor være feil i overleveringa i begge disse to linjene. Da alle ordene i 1ste linje gir god mening er det sannsynlig at det første ordet *þar* som er kommet inn i staden for et ord som har gitt halvrim med **gilja*; *þar* er jo en overmåte hyppig brukt ord og brukes ofte som utfylling. Det opprinnelige ordet kunne tenkes å være et adjektiv brukt om *gramr*, og da kunne et *allr* «ute med, daud» høve godt. En liknende kombinasjon av *hníga* og *allr* ser ut til å finnes i Egils *lausavísa* 27:

*hnígrat *allr, sás holla
hjálpendr of þor gjalpar,*

etter F.J.'s lesning (Skj. I B, s. 48).

Subjektet i setninga er *grundar gilja gramr*, som må være ei kjenning for Hrungne. Det er jo han som *hné fyr skorpum hamri*. *Hníga*, nyn. *níga* «bøye seg, segne» høver godt om situasjonen og å erstatte *hné* med *fell*, som nølende foreslått av F.J. («Krit. Stud.», s. 57), vil være uheldig, også fordi ordet *falla* nettop er brukt i foregående helming. Ordet *gilja* blir vanlig oppfatta som gen. pl. av *gil*, n «fjellkluft» (Svb. Eg., s. 17) slik at *gilja grund* «bergkluftenes jord» blir ei kjenning for «fjell». Men *gilja* kunne også tenkes å være gen. pl. av et ord *gil*, n, identisk med nyn. *gil*, n «Gjæring, Ophidselse, Oprør» (Ross), slik at *gilja grund* kunne være ei kjenning «opprørenes jord» for en vulkan; *gilja grundar gramr* kunne da meine «vulkandemon» eller «vulkanfyrste». Samme uttrykket *gilja grund* forekommer nemlig også i Egils *Skjaldardrápa* og her synes det å være brukt om overflata i et *gil-ker*, et kar til ølbrygging. Strofa lyder slik:

*Mál es lofs at lýsa
ljósgarð, es þák, barða,
mér kom heim at hendi
hoddsendis boð, enda;
skal *þat grundar gilja
Glaums misfengnir taumar
— hlýðið er til orða —
jarðgróins mér *varða.*

Skalden sier i første halvstrofa at «det er på tide at beskrive det lyse skjold, jeg modtog, med lovkvad; den gavmilde mands hilsen bragtes til mit hjem;» (F.J.'s oversettelse i Skj. I B, s. 42). De to første og den siste linja i den andre helmingen Leser jeg slik, idet jeg setter *þat* for hdskr.'s *at* i linje 5 og *varða* for hdskr.'s *verða* i linje 8: *þat skal mér varða jarðgróins gilja grundar Glaums misfengnir taumar* og oversetter: «det skal hindre meg fra å få misgrepne taumer til dvergens opprørs-slettes (d.e. det mytiske 'gilkar' Óðrærir's overflates) hest.»

Ordet *Glaumr* er et hestenamn og ser her ut til å være brukt om ei treause som flyter på den gjærende mjøden, jfr. *Hávamál* 140:

*ok ek drykk of gat
ens dýra mjadar
ausinn Óðræri.*

Slike treauser har vel vært utstyrt med utskårne hestehoder i apotropeisk hensikt.

Pron. *þat* peiker her tilbake på *hoddsendis boð* i linja over.

Det er sannsynlig at Egil har vært kjent med *Haustlǫng* og at uttrykk fra dette takkediktet har foresvevd ham under diktinga av hans egen *skjaldardrápa*. Når det gjeller bruken av *gramr* om en jotun er det sannsynlig at meininga «den sinte» har vært present hos skalden; det samme gjeller vel også «jotun»-kjenninga *Hamðis geirs gramr* «steinens *gramr*» i ei lausavisa (45) av Egil.

I den andre setninga er subjektet ei lett gjennomskuelig Tors-kjenning *bergdana brjótr*, «berg-danenes ødelegger» og predikatet er her representert ved hdskr.'s *bagði*, som F.J. (Skj. I B, s. 18) leste som *bægði* til *bægja* «overvinne». Da imidlertid sammensetninga *berg-dana* må ansees som autentisk, vil det være rimelig av metriske grunner å erstatte hdskr.'s *bagði* med *byrgðiz*, *byrgðisk*, pret. ind. sg. 3. mediopassiv til verbet *byrgja* «stenge inne», som også forekommer i «jotun»-kjenninga *bjarga byrgi-Týr* i str. 2 b. Prep. *við* «ved» er her helst brukt om midlet, *við jormunþrjóti* «på grunn av stortrasseren», der *-þrjótr*, m er brukt om jotunen Hrungne som Tors motstander; jfr. Tors-kjenninga *urðar þrjóts stökkvir* i Eilivs *Þórsdr.* str. 5 b (ANF, 71, s. 110). Etter dette skulle den andre setninga i helmingen si at Tor stengtes inne på grunn av den fallne jotunen og dette måtte da sikte til den episoden som Snorre beretter om i slutten av fortellinga om Tors tvekamp med Hrungne: ok fell hann fram yfir Þór, svá at fótr hans lá of hals Þór. Snorre forteller så om hvordan Tor slapp ut av denne klemma ved at sønnen Magne kom til og kasta foten bort fra halsen på faren.

Prosa: *gilja grundar gramr hné allr fyr skarpum hamri; en bergdana brjótr byrgðisk við jormunþrjóti.*

Overs.: «Den opprørte jords sinte mann (d.e. vulkandemonen Hrungne) seig daud for den skarpe hammeren; men bergdanenes ødelegger (d.e. Tor) stengtes inne av stortrasseren».

Str. 19a.

Tekst etter R:

Oc hard brotin^a heriv
heimþingopar^b vingnis
hvein ihinka^c mæni
hein at grvndar sveini

^a brotinn W; brotin T. ^b þingadar W; þuingadar T. ^c hina W.

Korrigert tekst:

*Ok hardbrotin *hetju
heimþingadar Vingnis
hvein í *hjarna mæni
hein at Grundar sveini.*

Subjektet i den setninga som halvstrofa inneholder må være *hardbrotin hein* «hein (bryne) som er vanskelig å slå sund», jfr. *hardleikinn* «vanskelig å komme til rettes med» og *hardtekinn* «vanskelig å ta». Vi har allerede i str. 16 b hørt at Tor kasta hammeren med det samme Hrungne fikk øye på ham. Jotunen må ha kaste heina i samme stund han så Tor; dette nemnes ikke uttrykkelig i de bevarte strofer av Tjodolvs dikt, men derimot i Snorres gjenfortelling: Hrungnir færir upp heinina báðum höndum, kastar í mót; mœtir hon hamrinum á flugi, ok brotnar sundr heinin; fellr annarr hlutr á jorð, ok eru þar af orðin öll heinberg; annarr hlutr brast í höfði Þór, svá at hann fell fram á jorð; enn hamarinn Mjólnir kom í mitt höfuð Hrungni, ok lamdi hausinn í smán mola, ok fell hann fram yfir Þór, svá at fótr hans lá of hals Þór.

Til *hardbrotin hein* er knytt ei rekke eiendoms-genitiver *hetju heimþingadar Vingnis* som tilsammen må danne ei kjenning for Hrungne, i eiendoms-genitivs form; heina hører jo ham til. Allerede Thorlacius (s. 9 og 25) oppfatta *Vingnis* som genitiv at et jotunnamn *Vingnir* som fins blant *jotna heiti* i *Pulur*. Som vi før har sett må imidlertid *Vingnir* være et opprinnelig namn på Tor som tordenguden, lynstrålens herre. Det er derfor usannsynlig at Tjodolv ville bruke et Torsnamn på jotunen i en situasjon der Tor sjøl opptrær. Det direkte tilknytningsordet for *hardbro-*

tin hein i den tilhørende eiendomsgenitivrekke er *heimþingadár* som må være gen. av et nom. ag. *heimþinguðr* til verbet *þinga* «tinge, forhandle». Ordet forekommer også i ei Odins-kjenning *hanga heimþinguðr* hos Þorbjörn Brúnason i meininga «han som besøker de hengte». Rækkefølgen av genitivene bør vel helst være *Vingnis hetju heimþingadár* og meininga må da være «han som besøker Vingnes djerve kvinne», idet *hetju* er satt i staden for hdskr.'s *heriv* for halvrimets skyld. Den grafologiske forskjellen mellom disse ordene er minimal. Ordet *heimþinguðr* ser ut til å være brukt om en som er i intime forhandlinger, her sannsynligvis av erotisk karakter, jfr. *vera í þingum við kona* «have Kjærligheds-Forbindelse med Kvinde» (Fritzner), likesom Tjodolv i *Ynglingatal* 32 taler om *þing* i erotisk mening, nemlig «Odins ting», d. e. elskhugs stemnemøte:

*Ok til þings
Þriðja jöfri
Hveðrungs mæR
ór heimi bauð*

som kan sammenliknes med str. 7:

*Kveðkat dul
nema Dyggva hrör
Glitnis Gná
at gamni hefr.*

Likesom *Hveðrungs mæR* meiner «Lokes datter» ser *Vingnis hetja* ut til å være brukt om Tors datter, *Þriðr*. Namnet hennes fins da også blant valkyrjenamnene i *Grimnism.* 36 og *hetja* høver godt om ei valkyrje, selv om nok ordet brukes om vanlige kjemper i den yngre *Jómsvíkinga drápa*. Hrungne-kjenninga *Vingnis hetju heimþinguðr*, «han som har stemnemøte heime hos Vingnes djerve møy», må sikte til en myte som har fortalt at Hrungne engang førte bort eller ville føre bort Tors datter *Þriðr*. I *Ragnarsdr.* 1 kalles skjoldet *Þriðar þjófs ilja blað*, slik at vi også her har et direkte vitnemål om denne tradisjonen. Også Snorre nemner dette motivet i forspillet til myten om Tors tvekamp med Hrungne. Jotunen er kommet til Åsgard og blir traktert med øll. Enn er hann gerdist drukkinn, på skorti eigi stór ord; hann lézt skyldu taka ..., ok drepa guð þll, *nema Freyju ok Sif vil hann heimfæra með sér*. Som en ser nemnes ikke her Tors datter men derimot hans hustru *Sif*. Det kan vel tenkes at Snorre ikke har forstått uttrykket *hetju (herju) heimþingadár Vingnis* og at det kanskje skyldes hans tolkning at *Vingnir* er tatt med blant jotunnamn i *Pulur*. Det er i alle fall et faktum at *Vingnir* i den

gamle norrøne diktinga foruten i *Haustlǫng* bare forekommer i *Vafþrm.* 51, der det udiskutabelt er brukt om Tor. Det er der tale om hvem som skal ha Tors hammer etter ragnarok og den vise jotunen sier:

*Móði ok Magni
skulu Mjöllni hafa
Vingnis at vígþroti.*

Som allerede nemnt i komm. til str. 4b er Torsnamnet *Vingnir* helst laga av ei nemning *vinginn* om Tors hammer, egtl. «den som går i sikk-sakk». Når *Vingnir* nemnes blant jotunnamn i *Þulur*, må dette skyldes ei feiltolking av ei eller anna poetisk kjelde, helst *Haustlǫng*-helmingen som vi her handsamer. Heller ikke ser Odinsnamnet *Vingnir* eller okse-namnet *Vingnir* i *Þulur* ut til å være opprinnelige (jfr. Hj. Falk, Odensheite, s. 34 og 40). Ordet *hetja* må høre i hop med gno. *hata* «forfølge, søke å utrydde, skade» og kunne vel høve om ei nordisk erinnye som jo også var en av aspektene til *Sif*, som var identisk med gudinna *Syn*, slik det går fram av Eilivs *Þórsdr.* 3a (ANF, 71, s. 100 og 160), der hun kalles *meinsvádrans sóknar hapt*. Også «åsynja» *Vár* ser ut til å være et epitet på *Sif*, Nordens Hera, og om *Vár* het det at hon hefnir ok þeim er brigða (várar). Men også *Þrúðr* kan ha vært tenkt som ei slik hemngudinne og *Ragnarsdr.*'s *Þrúðar þjófr* om Hrungne tyder, som nemnt, på at også *Haustlǫng*'s *Vingnis hetju heimþingudr* inneholder en betegnelse for Tors datter.

Predikatet i setninga er *hvein*, pret. ind. sg. 3. av *hvína* «kvine, suse» med de to komplementene: *í hjarna mæni*, «i hjernens (tak)møne», der *hjarna* er ei endring av hdskr.'s *hinka*, *hina* som skyldes Thorlacius, og *at Grundar sveini* som inneholder ei tydelig Tors-kjenning.

Prosa: *Ok hardbrotin hein Vingnis hetju heimþingadar hvein í hjarna mæni at Grundar sveini.*

Overs.: «Og den hardknekte heina til han som besøker Vingnes djerve møy (d.e. Hrungne) suste inn i hjernemønet på gutten til Jord (d.e. Tor).»

Str. 19b.

Tekst etter R:

þar sva^a eðr í opins^b
ola/s bvrar hæsi
stala virtr^c of^d stockin^e
stoð eindriþa^f bloþi

^a tilf. i T: *at*. ^b *iodms* T. ^c *vitr* W, T. ^d *vm* W. ^e *stockinn* T; *stokkvi* W. ^f *æinriða* W; *einriða* T.

Korrigert tekst:

*þar svát eðr í Óðins
ólarus burar hausi
stála vikr of stokkin
stóð Einriða blóði.*

Helmingen har bare ei setning og den holder fram med skildringa av heina som ble sittende fast i skallen på Tor. Subjektet er heinkjenninga *stála vikr* «våpnenes pimpstein», ei nemning som tyder på at pimpstein allerede på Tjodolvs tid var nytta til å pusse med. Ordet *vikr*, f, som A. M. Sturtevant (J. of Eng. and Germ. Philol., 33, s. 91) stiller sammen med gno. adj. *veikr*, *vákr* og altså egentlig meiner «den mjuke steinen», er levende i nyisl. *vikur*, m og n (Blöndal).

Tor kalles *Óðins burr* «Odins sønn», likesom han i *Ragnarsdr.* 16 kaltes *Vidrís arfi*. Det er tydelig at forestillingene om Odin som *alfaðir* allerede har festa seg, iallfall hos skaldene. Torsnamnet *Einriði* må meine «han som balanserer alleine» og ser ut til å henge sammen med forestillinger om at Tor er den som holder universet oppe og lar himmelkvelvet svinge, *riða* (jfr. ANF, 71, s. 134 og 144). Dette er et av de mange trekkene som Torsskikkelsen har felles med Herakles. Ellers tillegges ei slik makt også grekernes himmelgud Zevs (Iliaden, VIII, 23—27).

Ofring av støttepåler til Tor ser også ut til å være bakgrunnen for at Tor kalles *hælblótinn* i Eilivs Torsdrápa str. 20a (jfr. ANF, 71, s. 163 f.). Likeså framgår det av *Völuspá* 56—57 at når Tor er omkommet i ragnarok, kan de onde makter fjerne verdenssula, *heimstoð*, slik at kosmos styrter sammen (jfr. ANF, 68, s. 92 f.).

I sin «Beskrivelse over Finmarkens Lapper» (Kbhn. 1767, s. 438) omtaler K. Leem en gammel samisk helligdom «Sølfér-Kapper» i Porsanger, Finnmark, der to høge steiner var oppskort med trestøtter: «Ved den østre Side af samme Steene befandtes en lang fiirkantig paa samme Maade, som de nyelig ommeldte Kieppe, udskaaen Bielke, sat med sin nederste Ende fast i Jorden gandske nær hos Steenene, og hældende med den anden Ende imod Østen, imod Solens Opgang, samt havende alleryderst i Enden en Jern-Nagle, af Skikkelse, som det Jern-Søm, hvormed man digter Bræderne paa Fisker-Baade og andre deslige Fartøyer sammen; hvilket giver nogen Formodning om, at den Afgud Thor, efter det, som Schefferus melder om ham, her er bleven dyrket, ...»

Det ser ut til at de *reginnaglar* som iflg. *Eyrbyggja saga* var slått inn i ondvegissulene også har sammenheng med forestillingene om Tor som himmelgud; ondvegissulene var iallfall tildels utskårne med Tors bilde.

Det er sannsynlig at disse *reginnaglar* har hatt et magisk formål, nemlig å styrke himmelguden som oppholder av kosmos. Om dette vitner også uttrykket *reginnaglar bókamáls* «bibelspråkets hovednagler» om kristendommens «hellige menn» hos Þórarinn loftunga.

Men det må også ha vært skikk å slå (flinte-)stein inn i Torsstøttene. Det må være denne skikken som myten om heina som sitter fast i skallen på Tor vil forklare opphavet til. Denne magiske offerskikken ser ut til å ha eldgamle røtter og henger vel opprinnelig sammen med offer av steinøkser til himmelguden. Offer av steinøkser er funnet ved utgravning av forhistoriske hustufter i Danmark og slike steinøkser må ha vært tordengudens opprinnelige våpen. Denne forklaringa styrkes også av en anførsel som fins i Johannes Scheffers verk om Lappland (Frankfurt am Main/Leipzig 1675, s. 117), etter ei ukjent kjelde: I afgudabelæten hufvud slao theen staonagel eller spiik och itt stycke flintsten, ther Tor skall slao eld.

Prosa: *svát stála vikr, of stokkin blóði Einriða, stóð þar eðr ólaus í hausí burar Óðins.*

Overs.: «Så at våpnenes pimpstein (d.e. heina), tilskvetta med Einrides blod, stod der ennå ulaus (d.e. fast) i hausen på sønn til Odin.»

Str. 20a.

Tekst etter R:

Áðr ór hneigihlípv
hars aʎgefion sara
reipi tyr^a it^b ra/þa
ryðs heyli^c baʎgöli

^a *tyss* W, T. ^b *hit* W. ^c *heuli* T; *heili* W.

Korrigert tekst:

áðr ór hneigi-hlíðum
hárs ǫl-Gefjon sára
reiði-Týs hit rauða
ryðs hæli-þöl gæli.

Det er her bare ei setning og subjektet i denne er *ǫl-Gefjon*. Som allerede nemnt i komm. til str. 11a er *ǫl-* sannsynligvis brukt om volver. I dette tilfelle er det volva *Gróa* som kalles *ǫl-Gefjon*; det går fram av Snorres gjenfortelling av myten i *Skpm.*, der det heiter: þá kom til vǫlva sú er Gróa hét, kona Ǫrvandils hins frækna; hon gól galdra sína

yfir Þór, til þess heinin losnadi. En språklig assosiasjon hos skalden mellom *-Gefjon* og *-gefnar* i str. 11a synes å ha vært tilstede. Da volvene også gjerne forstod seg på *lækning*, kunne det reelt være rimelig med I. Lindquist (s. 89) å sette dette *ǫl-Gefjon* sammen med *sára*, men hvis *ǫl-* er stammeform av et subst., er ei slik sammenstilling formelt urimelig, idet man da ville få ei kjenning *sára ǫl-* som helst måtte oppfattes som ei kjenning for «blod-».

Dessuten ville *sára ǫl-Gefjon* være ei overbelasta kjenning; en kan sammenlikne med de øvrige sammensetningene av dette slaget i *Haustlǫng*, som *ár-Gefn*, *aul-Gefn*, *berg-danir*, *fjall-gylðir*, *berg-dolgr* og *hof-Reginn* der føreleden er uten forklarende genitiver. Til dette kommer at ordet *sára* er heilt nødvendig som ledd i den spesielle grammatiske konstruksjonen som vi har heile tre dømme på i denne halvstrofa: *sára reidi-Týr*, *ryðs hæli-þol* og *hárs hneigi-hlíðir*, der genitiven for tanken står som objekt for verbalforma med det nominative substantivet som agerende; jfr. *byrgi-Týr bjarga* i str. 2b, *herfangs hirði-Týr* i 6b og *aul-Gefnar leiði-þír* i 11a. Verbet *reida* er vel her enstydig med *riða* «gnikke, gnu».

Som predikat i setninga står *gæli*, pret. konj. sg. 3. av *gala* «gale, galdre, fremme med trolldomssang», med objektet *hit rauða hæli-þol ryðs*, som helst må oppfattes som «det raude tjon som smigrer (er falsk mot) rusta». Verbet *hæla* «smigre» kan på Tjodolvs tid ha hatt meire av meininga «rose på en falsk måte, lokke, forføre», jfr. nyn. *høla* som i Telemark har meininga «lokke» og ags. *hélan* «baktale», ghty. *huolen* «bedrage». Forestillinga om at heina «smigrer» rusta har vel sin bakgrunn i at heina stryker og klapper den rustne egga under bryninga. Heina kalles «den raude» siden den er farga med Tors blod, jfr. str. 19b. Komplementet *ór sára reidi-Týs hárs hneigi-hlíðum* inneholder to kjenninger av samme grammatiske konstruksjon; den ene: *sára reidi-Týr* «den guden som skubber, støyter sårene» må gjelle Tor som tenkes å prøve på å få heina laus; den andre: *hárs hneigi-hlíðir*, «de lidene (bergsidene) som vender håret» er ei kjenning for hårkvervelen, *hvirfill*, i skallens *hjarsi*. Verbet *hneigja* «bøye, vike, vende» er kausativ til *hníga* og høver godt i denne sammenhengen.

Prosa: *ádr ǫl-Gefjon gæli hit rauða ryðs hæli-þol ór sára reidi-Týs hárs hneigi-hlíðum.*

Overs.: «før volva (d.e. Groa) skulle galdre det raude tjonet som er falsk mot rusta (d.e. heina) ut av lidene som snur håret (d.e. issen) til den guden som rigger sårene (d.e. Tor).»

Str. 20b.

Tekst etter R:

gorla lit ec ageitis
 garpi þeir^a of farpir
 baugs þa er^b bifð^c faþa
 bifkleif^d at þorleifi

^a Dr W; þeyr T. ^b ek W. ^c bifa W; bifom T. ^d bi- W.

Korrigert tekst:

*geyrlo lítt á Geitis
 garði þær of farðir;
 baugs þák bifum *fagna
 bifkleif at Þórleifi.*

I denne avsluttende helmingen er de to siste linjene de samme som i str. 13b. De to første faller med omsyn til innholdet også sammen med de to første i str. 13b. *Geitis garð* er ei «skjold»-kjenning, «Geites gjerde», der *Geitir* er et *sækonunga heiti*. Kjenninga sikter til at skjoldene under sjøferder gjerne hang langs skibssidene. Ordet *farðir* synes å være akk. pl. av **farð*, f, identisk med nyn. *farð*, f «farge (i kort)» og *farð*, f, *farde*, m «et Slags tynd Skimmel (mucor) paa Vædske, især paa Mælk» (Aasen), nyisl. *farði*, m, d.s. *Farðir* ser ut til å være brukt om fargelagte figurer på skjoldet, jfr. *fátt* om disse skjoldbildene i str. 13b, som også viser at det er tale om fargelegging av figurene. Tjodolv har vel helst brukt forma *geyrlo*, jfr. *særgeyra* i str. 9a og *hreingeyru* i str. 1b.

Prosa: *geyrlo lítt þær of farðir á Geitis garði; þák baugs bifkleif, bifum fagna, at Þórleifi.*

Overs.: «tydelig ser jeg disse fargelagte figurene på Geites gjerde (d.e. skjoldet); jeg fikk bulens bevende kleiv (d.e. skjoldet), prydd med bilder, hos Torleiv.»

M. STEBLIN-KAMENSKIJ

Concerning the Three Periods in the Scandinavian *i*-Umlaut.

70 years ago A. Kock, the eminent Swedish linguist, advanced his celebrated three period theory.¹ Its essence is as follows: during the first period *i* was lost after long root-syllables and caused umlaut (e.g. **dōmidō* > *dōmda*); during the second period *i* was lost after short root-syllables, but did not cause umlaut (e.g. **talidō* > *talda*); during the third period persistent *i* caused umlaut (e.g. **sunin* > *synir*), and this time both in short and long root-syllables. Special rules set up by Kock to explain exceptions from this general rule are here omitted.

Although until quite recently authoritative works used to refer to Kock's theory without making any reservations,² many eminent Scandinavists doubted its accuracy and particularly the possibility of an umlautless period implied by Kock's theory. Many theories have been advanced to explain the facts that forced Kock to assume the existence of such a period, i.e. to explain why *i* did not cause umlaut in short-syllable words where *i* was lost.³ A new attempt to refute Kock's theory was the subject of a lively discussion at the last Scandinavists' congress.⁴ No other problem has puzzled Scandinavists so much as the problem of the umlautless period. Nevertheless no satisfactory solution of the problem has yet been found.

¹ ANF 4, 1888, pp. 141—162 and 185; PBB 14, 1889, pp. 53—75; A. Kock, Umlaut und Brechung im Altschwedischen, Lund 1911—1916; cf. also PBB 15, 1891, pp. 261—267; ANF 8, 1892, pp. 256—265; PBB 18, 1893, pp. 417—464.

² E.g. A. Heusler, Altisländisches Elementarbuch, Heidelberg 1932, p. 20; P. Skautrup, Det danske sprogs historie, I, Kbh. 1944, p. 46; E. Wessén, Svensk språkhistoria, I, Stockholm 1955, p. 12; S. Gutenbrunner, Historische Laut- und Formenlehre des Altisländischen, Heidelberg 1951, p. 46.

³ Streitberg-Michels-Jellinek, Die Erforschung der indogermanischen Sprachen, Germanisch, 2, Berlin 1936, p. 395 foll. See also later works quoted below.

⁴ APhS 19, 1947, p. 3 foll.

Those who tried to solve this problem took one of the four courses:

1) It has been assumed that *i* was lost after a short root-syllable earlier than after a long one, i.e. that *i* was lost in short-syllable words "before umlaut". Such an assumption was made by E. Sievers in 1878¹ and by many before him. Kock's theory originated as a refutation of this assumption, and no facts have ever been adduced in support of this assumption (except of course the fact that umlaut is absent in short-syllable words where *i* was lost, but it is just to explain this fact that the assumption in question has been made!).

On the other hand, as shown by Kock,² there are many facts that speak against this assumption: in West Germanic languages unstressed vowels were reduced after a long root-syllable earlier than after a short one (cf. O.E. *wyrm*, but *byre*, etc.); the so called "vowel balance" in Norwegian and Swedish dialects seems to show the same (cf. O.Sw. *liva*, but *bīta*, etc.); runic inscriptions (so far as scarcity of material allows of it) point in the same direction.³ Facts of consonant assimilation (*sēll* < **sāliR*, but *vinr* < **winiR*, etc.) have also been mentioned in this connexion.⁴

One is surprised that H. Penzl, who was the first to give the Scandinavian *i*-umlaut a phonemic interpretation,⁵ has returned to the assumption made by Sievers.⁶ It is just from the phonemic point of view that this assumption is untenable: if *i* had been lost after short root-syllables earlier than after long ones, the phonemization of umlaut allophones should have resulted from this loss, and the absence of umlaut in such syllables could not have become the rule (see also below, 3).

2) It has been assumed that the absence of umlaut in short root-syllables is due to some sort of analogical levelling. Various assumptions to that effect have been made by E. Wadstein⁷, H. Pipping⁸, E. Neuman⁹.

¹ PBB 5, 1878, p. 131.

² ANF 4, 1888, p. 147 foll.

³ Cf. A. Noreen, *Altisländische und altnorwegische Grammatik*, Halle 1923, p. 132 foll.; D. A. Seip, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, Oslo 1955, p. 22.

⁴ Cf. E. Harding, ANF 67, 1952, p. 199.

⁵ ANF 66, 1951, pp. 1—15.

⁶ *Ibid.*, p. 10 foll.

⁷ PBB 17, 1893, pp. 412—434; Cf. E. Wessén, *Språkvetenskapliga Sällskapet i Uppsala Förhandlingar 1916—1918*, p. 60 foll.

⁸ *Mémoires de la Société Néo-Philologique à Helsingfors* 4, 1906, p. 273 foll.; *Xenia Lideniana* 1912, p. 174 foll.; *Studier i nordisk filologi* 12, 1921, p. 79 foll.; H. Pipping, *Inledning till studiet av de nordiska språkens ljudlära*, Helsingfors 1922, p. 72 foll.

⁹ APhS 4, 1929, pp. 193—246.

Explanations on the basis of analogical levelling have usually been combined with some sort of assumption concerning the chronology of the loss of *i*. Thus, according to Pipping, in short-syllable words *i* was lost due to the analogical influence of the long-syllable words, this loss having occurred before the reduction of *i* reached the degree necessary to cause umlaut. According to E. Neuman, the absence of umlaut in short-syllable words like **stadi* was analogical, while in words like **taliðō* it was due to *i* having been lost "before umlaut".

However, proponents of analogical explanations have not succeeded in providing satisfactory evidence for analogical levelling in words involved, and no new attempt in this direction seems to have been made since Neuman's article appeared.

3) It has been assumed that a "reverse" umlaut, i.e. an umlaut that neutralized the action of the *i*-umlaut, accounts for the absence of umlaut in short-syllable words where *i* was lost. In his review of Kock's book on umlaut and breaking D. A. Seip¹ suggested that in words like **stadi i* had changed to *ə* before it disappeared and therefore caused no umlaut in disappearing. Developing Seip's suggestion on the basis of parallels from Norwegian dialects B. Hesselman² maintained that after the loss of *i* in long-syllable words *i* changed to *e* finally and medially in open syllables, i.e. **sta'di* > **sta'de*, **va'liðä* > **va'ledä*, whence, due to *e*-umlaut and loss of *e*, *stad*, *valda*.

Many objections have been raised against this theory (particularly at the Scandinavists' congress in 1946), and the majority of them carry weight.³ It has not been proved that the change of *i* to *e* must have involved a reverse umlaut, nor, for that matter, that the change in question occurred at all. No traces of such a change are to be found in runic inscriptions, and from a phonemic point of view the change of an unstressed *i* to another phoneme during the period of a general reduction of unstressed vowels, is improbable. If, on the other hand, this change was merely a reduction of *i*, then it could not have caused an umlaut.

Hardly more convincing is the *a*-umlaut suggested by H. Penzl in words like *luklar*, *valpa*.⁴ Final *a* occurs only in this form of the words in

¹ Mål og minne 1919, p. 86.

² B. Hesselman, Omljud och brytning i de nordiska språken, Stockholm 1945, p. 11 foll.

³ APS 19, 1947, p. 4 foll. (T. Johannisson), p. 9 foll. (J. Svensson), p. 12 foll. (A. Janzén); see also J. Svensson, ANF 60, 1945, pp. 188—217.

⁴ ANF 66, 1951, p. 11 foll.

question (1st person singular preterit), and it occurs in long-syllable words just as often as in short-syllable ones.¹ (See also above, 1.)

4) Structural peculiarities of syllable or word have been assumed to account for the absence of umlaut in short-syllable words.

Thus, A. Sommerfelt² asserted that "lange stavelser har større psykisk og artikulatorkisk vekt enn korte. I **válidō* kan derfor ikke den første stavelse ha hatt den nødvendige artikulatorkisk-psykiske styrke til å ta op i sig den følgende *i* fordi der også i ordet forekom en lang stavelse", "i former som **dōmidō* ... derimot har første stavelse gjennom sin kvalitet kombinert med trykkaksenten den nødvendige overvekt som gjør det mulig for den å ta op i sig den følgende *i*".³

Sommerfelt was the first to explain umlaut facts on the basis of word structure. However, a weak side of his theory is that it involves such vague concepts as "articulatory-psychical strength" etc. and that it does not explain the absence of umlaut in short-syllable words of other rhythmical structure (**stadi* etc.). Moreover, a persistence of qualitative distinctions in unstressed vowels, as supposed by Sommerfelt's theory, is hardly probable in a period of general reduction of unstressed vowels.

According to C. J. Olsen's theory⁴ umlaut vowels must have been closer than those from which they originated, and accordingly, since syllable shortness can be a barrier to the change of a vowel into a closer one, umlaut vowels did not arise in short syllables. But Olsen's premise is obviously wrong: *æ*, *ø*, *y* must have been fronter than *a*, *o*, *u* and not closer.

The advocates of the explanation of *i*-umlaut by an assimilation to palatalized consonants maintain that in long-syllable words the point of syllable-division was before the consonant, which accordingly was palatalized by the following *i* and thus conditioned the palatalization of the preceding vowel, whereas in short-syllable words the point of syllable-division was after the consonant, which accordingly was not palatalized and therefore could not condition the palatalization of the preceding vowel, i.e. **do|midō*, but **val|iđō*, **stadi|i*.⁵ But to say nothing of the fact that the palatalization theory itself seems to have been conclusively

¹ Cf. E. Harding, ANF 67, 1952, p. 208.

² Festschrift til Hjalmar Falk, Oslo 1927, pp. 42—49.

³ Op. cit., p. 44—45.

⁴ APhS 20, 1949, pp. 334—338.

⁵ See E. Rooth, *Studia neophilologica* 13, 1940, 107. For the first time in A. Walde, *Die germanischen Auslautgesetze*, 1900, p. 190. Cf. also P. Wieselgren, *Festschrift till J. Sahlgren*, Lund 1944, p. 176 foll.

disproved,¹ there have been expressed also other opinions concerning the Germanic syllable-division. Thus A. Noreen assumed syllable-division of the type *eig-a*, *hald-a*, *far-a*.² Such a syllable-division is implied by skaldic rhymes. According to Heusler Common Germanic syllable-division was of the type *bin-da*, *ge-ta*.³ On the other hand, Kuryłowicz⁴ asserts that as a result of the lengthening of final vowels in monosyllabic words, the division of short-syllable words (i.e. words like *geta*) into syllables has become impossible.

Thus, although numerous attempts to solve the umlautless period puzzle have been made during the last 70 years, this puzzle still defies solution.

If *i* was lost after long root-syllables earlier than after short ones (and evidence for this seems to be irrefutable), there remain only two possibilities of strictly phonemic reasoning: 1) we must either assume that, although umlaut allophones arose during the phonetic period of umlaut in *all* words with *i* in the ending, at the moment when the umlaut phonemes were created these allophones became umlaut phonemes only where *i* had been at that moment lost (i.e. only in long-syllable words of the type *dómpa*), and that in words where *i* has not been lost at all (i.e. in words of the type *ketill*, *bendill*) umlaut phonemes appeared only later, after the loss of *i* in short-syllable words of the type *talpa*, whence the absence of umlaut phonemes in these words; 2) or we must assume that umlaut allophones arose during the phonetic period of umlaut *only* in long-syllable words, and that in short-syllable words where *i* has not been lost at all (i.e. in words of the type *ketill*) umlaut phonemes appeared only later, after the loss of *i* in short-syllable words of the type *talpa*, whence the absence of umlaut phonemes in these words.

In case of the first assumption it remains to be proved that at the moment when the umlaut phonemes were created umlaut allophones in words where *i* had not been at that moment lost did not become umlaut phonemes. But to prove this is impossible. To be sure, the distribution of umlaut phonemes must not have completely coincided with the distribution of umlaut allophones. Unlike the rise of allophones, the replacement of one phoneme by another could be prevented by mor-

¹ See especially H. Penzl, *Language* 25, 1949, p. 233 foll.

² *Op. cit.*, p. 45; cf. also F. Kluge, *Grundriss der germ. Philologie*, I, p. 385.

³ *Op. cit.*, p. 15; cf. also E. Sievers, *Grundriss der germ. Philologie*, I, p. 291 foll.

⁴ J. Kuryłowicz, *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* 8, 1948, p. 97.

phological analogy.¹ An unumlauted phoneme could replace an umlaut allophone, and that not only where *i* persisted (e.g. in forms of the type *stapir*, *valipr*), but also where *i* had been lost (e.g. in words of the type *fundr* < *[fyndiR]). An umlaut phoneme could appear even where no umlaut allophone had ever existed (e.g. in *gestumR* | *gæstumR* | < *[gastumR]). However, these cases are exceptions. The rule must have undoubtedly been that umlaut allophones became umlaut phonemes not only where *i* had been lost, but also where *i* persisted, and where accordingly the opposition between the umlaut phoneme and the original phoneme was neutralized in favour of the former.² Umlaut allophones, i.e. front allophones, could not remain allophones of phonemes /*a o u*/, since with the rise of umlaut phonemes the very nature of phonemes /*a o u*/ changed: from vowels neutral as to tongue-position (whence the possibility of both back and front allophones in these phonemes) they became back vowels.³

The only course left is then the second assumption: no umlaut allophones arose in short-syllable words during the phonetic period of umlaut. But it is then the following question that suggests itself: was absence of umlaut allophones before syllables containing *i* at all possible during the phonetic period of umlaut? And this question is easy to answer. There is a number of cases when *i* contained in the following syllable caused manifestly no allophonic variation during the phonetic period of umlaut, namely: no umlaut allophones arose under the influence of *i* contained in the following word⁴; under the influence of *i* contained in the second element of a compound (unless the elements of the compound had merged in each other semantically)⁵; under the influence of *i* contained in a heavy suffix.⁶

There is reason to believe that in all cases specified above the operation of intersyllabic regressive assimilation leading to the rise of umlaut allophones was prevented by open juncture, that is the kind of syllabic

¹ Cf. B. Trnka, *Slovo a slovesnost* 2, 1936, pp. 221--2.

² I.e., according to N. S. Trubetzkoy, where the archiphoneme representative coincided with the realization of one of the members of the opposition, this representative being externally conditioned (*Grundzüge der Phonologie*, Prague 1939, p. 72).

³ Cf. W. F. Twaddell, *Language* 24, 1948, p. 149; M. Steblin-Kamenskij, *Philologica Pragensia*, 1958, 3, p. 76.

⁴ In German there are exceptions to this rule, as *meg ih*, *werf iz* found in *Otfrid*, etc., and H. Penzl is certainly right when he supposes close juncture in these cases (*Language* 25, 1949, p. 228 foll.).

⁵ Noreen, *op. cit.*, p. 60 foll.; Hesselman, *op. cit.*, p. 33 foll.

⁶ Noreen, *ibid.*, cf. H. Penzl, *Language* 25, 1949, p. 288 and J. Kuryłowicz, *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* 8, 1948, p. 102.

juncture found in modern Germanic languages at word boundaries, within compounds, and before heavy suffixes.¹ The conclusion then suggests itself that during the phonetic period of umlaut short root-syllables were also followed by open juncture coinciding with the root-morpheme boundary, and that this open juncture was a barrier against allophonic variation leading to umlaut. One could go a step further and suggest that, before the reduction of unstressed vowels set in, open juncture followed both short and long root-syllables, but, in accordance with the general rule, disappeared after long root-syllables earlier than after short ones, whence the puzzling difference in the behaviour of long and short root-syllables with regard to *i*-umlaut. Umlaut in short-syllable words with persistent *i*, i.e. in words of the type *ketill*, could then be easily accounted for by umlaut allophones appearing in these words only later, when the structural difference between short and long root-syllables had already disappeared, this disappearance having been posterior to the loss of *i* in short syllable words of the type *talpa*. But to bear out such a hypothesis an exhaustive investigation of junctural phenomena in Proto-Scandinavian and Proto-Germanic is needed.²

¹ See especially G. L. Trager and B. Bloch, *Language* 17, 1941, p. 225 foll.; B. Bloch and G. L. Trager, *Outline of Linguistic Analysis*, Baltimore 1942, pp. 35 and 47; W. G. Moulton, *Language* 23, 1947, p. 212 foll.; Ch. F. Hockett, *A Manual of Phonology*, Baltimore 1955, pp. 64 and 175—6.

² Lehman's article (*Language* 31, 1955, p. 363) is an attempt in this direction.

GUNNAR EKHOLM

Kragehulplattan

Ett obeaktat rundokument.

I Nord. tidskr. 1958, s. 455 ff. ger artikelförf. en översikt av runproblemets nuvarande läge. Där framhäves, att de senare årens försök att förlägga den för runskriftens uppkomst nödvändiga kontakten mellan germanerna och de klassiska folken till Rhenområdet mycket illa stämma med arkeologiens resultat. Dessa peka i motsatt riktning. Fyndkartan för de från sydost importerade glasen från tiden omkr. 200—550 e. Kr. visar en slående överensstämmelse med kartan över de äldre runinskrifternas från samma tid. Detta berättigar till slutsatsen, att teorierna om runornas sydostliga invandringsväg och deras samband med den gotiska kulturströmmen äro i huvudsak riktiga.

Dessa slutsatser få dock mera anses vara ett stöd för Bernhard Salins uttalanden i frågan än för Otto von Friesens. Ett bestyrkande av de förra kommer visserligen den senares allmänna uppfattning till godo men lämnar inga direkta bevis för giltigheten av den språkvetenskapliga underbyggnad för Salins tes, som han vinnlade sig om att skapa. Själva kärnpunkten i von Friesens teori, att runorna i övervägande grad återgå på den grekiska kursiven, är ännu på flera håll betvivlad. Det förefaller emellertid, som skulle också den få ett avsevärt stöd i ett visserligen förlorat men genom en gammal beskrivning känt runfynd på skandinaviskt område. I litteraturen har detta varit omnämnt, men dess karaktär har inte blivit närmare skärskådad. Det har därför också gått helt obeaktat förbi i diskussionen om runornas uppkomst.

Denna runskrift var inskuren på en tunn trätavla av rönn eller ask, år 1751 eller 1752 upptagen ur en myr vid Kragehul i Flemløse sn på sydvästra Fyn, ett århundrade senare platsen för ett av Danmarks största och mest innehållsrika mossfynd. Intresset för fornfynden var under 1700-talet obetydligt, och runtavlan hamnade i en privatsamling

— hos prästen Wikmand i själva fyndsocknen. Numera är detta viktiga dokument spårlöst försvunnet. Vid Wikmands död har tydligen hela hans samling av fornsaker hamnat på sophögen. Vad vi veta om detta fynd är föga mer än innehållet i den korta notisen av Conrad Engelhardt, inledningsvis fogad till hans monografi över Kragehulfyndet¹. Där berättas, hur »Arkivtegnemesteren ved det Kgl. Gehejmearkiv» Søren Abildgaard under sin ämbetsresa runt Danmark 1756—63 år 1761 kommit till Flemløse. Abildgaard var en god tecknare, och de avbildningar av hans hand, i främsta rummet gravstenar och epitafier, som finnas samlade i Nationalmuseets arkiv, ha fått betyget att vara mycket pålitliga. Tyvärr gör han i Flemløse prästgård inte bruk av sitt ritstift utan ägnar endast några rader i sin dagbok åt de i prästens samling ingående träföremålen, av vilka två buro inskurna runtecken. Vad som där rör den nämnda träplattan är återgivet i »Danmarks Runeindskrifter»,² där det upptar 8 spaltrader. Dessa upplysa om att tavlan företedde två rader större runtecken samt en rad av mindre, fint inskurna sådana. Måttsuppgifterna visa, att plattan har haft rektangulär form och varit av den ungefärliga storleken 15,5 × 6,5 cm.

Av största intresset i dessa uppgifter äro dimensionssiffrorna. Ovillkorligen föra dessa tanken till en välkänd klassisk fyndgrupp av skriftdokument, nämligen vaxtavlor, de rektangulära träplattor med något insänkta, vaxöverdragna fält, på vilka man skrev med *stilus* av metall eller ben.³ Bäst äro dessa kända genom fynd i Pompeji, bland vilka särskilt märkes bankiren *L. Cæcilius Jucundus'* kista med 153 st. dylika tavlor, samliga kvitton på utbetalade medel från åren 15—62 e. Kr. De uppträda i denna samling i två olika storlekar. Den helt dominerande större gruppen visar en höjd av 10—15 cm och en bredd, som enligt avbildningarna⁴ utgör något mindre än halva höjden. Detta visar ju en nästan fullständig överensstämmelse med den danska träskivans. Och denna får ej betraktas som någon enstaka företeelse. I ett ofta citerat, på vers avfattat latinskt brev skriver den senlatinske diktaren och senare biskopen *Venantius Fortunatus*, att germanerna på trätavlor gjorde uppteckningar med målade runor. Det kan antagas, att *Venantius* här låtit sig vilseleda av den germanska termen för runornas anbringande

¹ Fynske Mosefund I (Københ. 1867), s. 2.

² Text (Københ. 1947), s. 235: 197.

³ Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, ed. Daremberg et Saglio, T. 5 (Paris 1912—19), art. *Tabella* med där ang. litt.

⁴ Corpus inscr. lat. IV, Suppl. (1898).

på olika underlag, ännu fortlevande på vår Röksten från 800-talet.¹ Termen åsyftar utan tvivel den första och viktigaste åtgärden vid ett dylikt förfarande. De av den romerska auktor åsyftade trätavlorna kunna antagas vara av samma slag som Kragehulplattan — med inskurna runor.

Vid utformandet av sina teorier om runornas uppkomst går von Friesen fram på den alfabethistoriska vägen. Såsom den kulturhistoriska bakgrunden till denna anpassning av den klassiska, i främsta rummet grekiska kursiven för germanskt bruk hänvisar han till den stora betydelse ett eget skriftspråk måste ha haft för organisationen av det gotiska väldet över underlydande stammar. Den av praktiska skäl lämpligaste förebilden finner han i kursiven, den i det dagliga livet, särskilt vid affärsuppgörelser av olika slag brukade skriften. Han nöjer sig med en allmän hänvisning till denna skrifts uppträdande i dokument på papyrus, pergament och annat material. Man hade dock i detta sammanhang väntat även ett omnämmande av vaxtavlor, kursivskriftens viktigaste dokumentform — de synas i antikens värld ha haft en ytterst mångskiftande användning och kommit att få ungefär samma betydelse som skrivpapperet för oss. Härtill hade förelegat en särskild anledning med hänsyn till de skäl, som tala för att just vaxtavlan upptagits och efterbildats av germanerna och sålunda blivit den förmedlande länken mellan runorna och den klassiska skriften.

Till stöd för meningen, att det främst är vaxtavlan, som varit förebilden vid skapandet av den äldsta runskriften talar åtskilligt i runornas och de äldre runskrifternas form. von Friesens förklaring till runtecknens stränga höjdbegränsning — att de voro avsedda för en smal rektangulär yta — förefaller gå väl ihop med antagandet, att de ursprungligen voro avpassade för en träplatta i vaxtavlans begränsade format. Vad beträffar skriftens anbringande på de äldre runstenarna, är karakteristiskt, att den inte som på de yngre anpassar sig efter stenens form. I stället har skriftytan hos dem vanligen karaktär av en mer eller mindre regelbunden rektangel, som anbringas, där utrymmet tillåter.

Godtages hypotesen, att vaxtavlan efterbildats av germanerna, och att den sålunda kommit att utgöra kontaktpunkten mellan runorna och den klassiska skriften, ger detta onekligen ett starkt stöd åt ett par viktiga punkter i von Friesens uppfattning — att runtecknen väsentligen återgå på kursiven, och att deras huvudsyfte var att stå i det praktiska livets tjänst.

¹ E. Wessén, Runstenen vid Röks kyrka (K. Vitt. Akad:s Handl., Filolog-filosof. Ser., 5, 1958), s. 28 f.

KARL GUSTAV LJUNGGREN

Landman och boman i vikingatida källor.

I två danska runinskrifter och en svensk förekommer ett ord, numera allmänt transskriberat *landmannr*, vars innebörd tidvis har varit föremål för livlig diskussion. Denna skall här endast återgivas helt summariskt,¹ därefter skall ett försök göras att föra den ett steg vidare. I samband härmed blir det också nödvändigt att uppmärksamma det en gång i en dansk runinskrift mötande *bomannr*.

Inskrifterna är följande, här återgivna jämte översättning efter Jacobsen-Moltke, Danmarks runeindskrifter och Brate-Wessén, Södermanlands runinskrifter.²

Skivum-stenen Års hd Ålborg amt:

þau muþ(r)kin | þurui auk upinkau(r) a(u)k kuþmu | ntr þri[u ra]is(þ)[u]
kumbl | þausi aift ki[xx] hin huþska | han uas l(a)nt maṅa baistr i tan
| marku auk furstr

Övers.: »Moderen Thyre og sønnerne Odinkar og Gudmund, de tre rejste disse kumler efter ki ... den huþska; han var den bedste og første af 'landmænd' i Danmark». Även om inskriften på flera ställen är illa skadad genom avflagingar, är den väsentligen klar, och ordet *landmanna* torde vara säkrat, även om numera alla spår av det första *a* tycks ha försvunnit. Stenen dateras till vikingatiden, inskriften är av Jellingtyp.³

¹ Se för övrigt de rikhaltiga bibliografierna i Danmarks runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, Köpenhamn 1942 (DR) och Södermanlands runinskrifter, granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén, Sthlm 1924—1936 (Sö).

² Ordskillnadstecknen har dock utelämnats; någon tvekan om ordgränserna råder inte i de här behandlade inskrifterna.

³ DR nr 133, atlas pl. 332—333; jfr L. Jacobsen, APHS 1:207 ff. Inskriften, speciellt förhållanden sammanhängande med runföljden **ki[xx] hin huþska**, har senast ingående behandlats av Harry Andersen i Danske Studier 1943 s. 97 ff.

Lund-stenen 1 (f. d. Lundagårdsstenen¹) Lunds stad Malmöhus län:
 (Sida A) þu(r)[kisl sun i]sgis biarnar sunar risþi sti[na þisi] (uf)tir bruþr
 (Sida B) sina þaþa ulaf uk utar lanmitr kuþa

Övers.: »Troels, søn af Esge Bjørns søn, rejste disse stene efter sine to brødre Olav og Ottar, velbyrdige 'landmænd'».

Även denna inskrift är numera skadad på vissa ställen, men läsningen kan fastställas med hjälp av goda äldre teckningar; runföljden lanmitr är helt oskadad. Stenen kan dateras till Vikingatiden, inskriften är av »efter-Jelling»-typ.²

Turinge kyrka Öknebo hd Södermanlands län:

(Framsidan) ketil auk biorn þair raistu stain þin[a] at þourstain faþur
 sin anuntr at bruþur sin auk hu[skar]lar hifir iaþna ketilau at buanta sin
 // bruþr uaru þar bistra mana a lanti // auk i lipi uti hiltu sini huskarla
 ui[-] (högra smalsidan) han fial i urustu austr i garþum lis furugi lanmana
 bestr

Transskription med det versformade partiet markerat:

*Kætill ok Biorn þæir ræistu stæin þenna at Þorstæin, faður sinn, Anundr
 at broður sinn ok huskarlar æf[t]ir(?) iaþna, Kætilyg at boanda sinn.*

<i>Brøðr uaru þæir</i>	<i>bæstra manna,</i>
<i>a landi</i>	<i>ok i liði uti,</i>
<i>h[eld]u sin[a]</i>	<i>huskarla ve[l].</i>
<i>Han fioll i orrustu</i>	<i>austr i Gårdum,</i>
<i>liðs forungi,</i>	<i>landmanna bæstr.</i>

Övers.: »Kättel och Björn de reste denna sten efter Torsten, sin fader, Anund efter sin broder och huskarlarna efter den rättvise (?), Kättilö efter sin make.

<i>Bröderna voro</i>	<i>bland de bästa män</i>
<i>i landet</i>	<i>och ute i ledung,</i>
<i>de höllo sina</i>	<i>huskarlar väl (?).</i>
<i>Han föll i strid</i>	<i>österut i Gårdarike,</i>
<i>ledungens hövding,</i>	<i>av landsmän den bäste.»</i>

¹ Denna tidigare ofta använda benämning är numera direkt olämplig, sedan stenen 1957 har blivit uppställd i Lunds universitetsbiblioteks visnings-sal — helt nära det forna Allhelgonaklostret, där stenen fanns ännu på 1600-talet.

² DR nr 314, atlas pl. 723—728. Arkeologisk datering enl. M. Rydbeck, Skånes stenmästare före 1200 (1936) s. 30 till omkr. år 1000.

Även denna inskrift kan, även om den på sina ställen är skadad, i sin helhet läsas med ganska stor säkerhet; runföljden **lanmana** är oskadad. Vilka som menas med »bröderna» i strofens början är oklart; ett antagande är att det har funnits en tredje broder, som liksom Torsten var död, när stenen restes.¹

Sövestad-stenen 2 (Krageholm-stenen 1) vid Krageholms slott Sövestads sn Herrestads hd Malmöhus län:

tuna sati stain þansi aftir bram bunta sin auk askutr sunr hans han
uar bastr bumana auk / miltastr matan

Övers.: »Tonne satte denne sten efter sin ægtefælle Bram sammen med hans søn Asgot. Han var bedst af 'bomænd' og gavmildest på mad.» Den i alla detaljer väl bevarade inskriften är från vikingatiden och av »efter-Jelling»-typ.²

Naturligtvis kan man diskutera — och det har man också gjort³ — huruvida förleden **lan-** i inskrifterna från Lund och Turinge verkligen representerar *land-* och inte *lān-*, *læn-* eller eventuellt *lænd-*. Man torde emellertid ha rätt att gå ut ifrån att det är samma substantiv som förekommer i alla tre inskrifterna, och i så fall säkras förledens *d* av Skivum-stenen och dess *a*-vokalism av att säkert *æ*-ljud i alla tre inskrifterna tecknas annorlunda (Skivum=**baistr**, Lund 1: **-mitr**, Turinge: **ketil**, **bistra** m. fl.).

Läsningen *landmænnr*, *landmanna* kan sålunda anses säker — det är inte heller om denna utan om dess tolkning som meningarna har gått i sär och som osäkerhet alltjämt råder. Det är två linjer som man hittills, med enstaka undantag, har följt. Den ena, främst företrädd av L. Wimmer men uttalad redan tidigare, räknar med varandra närstående innebörder som 'man som äger land', 'man som äger jordagods', 'storbönde', 'jorddrott' och att inskrifterna alltså har ristats till minne av storbönder eller storgodsägare under vikingatiden.⁴ Mot denna uppfattning har framförallt Lis Jacobsen uppträtt och med skärpa gjort gällande, att en sådan tolkning är starkt anakronistisk. Betydelsen 'agrar' eller

¹ Sö 1:323 ff., 2 pl. 172, 173, 193.

² DR nr 291, atlas pl. 688—689.

³ Jfr Lis Jacobsen, APHS 1:211 (= Dens., Dansk Sprog s. 16) samt bibliografien (under E. J. Björner 1748) i DR sp. 360.

⁴ J. Brøndum-Nielsen översätter t. ex. i Nordisk Kultur 6:125 (1933) slutet av Skivum-inskriften med: »han var den bedste og første blandt Storbønder i Danmark». I. Andersson, Skånes historia till Saxo och Skånelagen (1947) s. 242 återger slutet av Lund 1 med »goda lantmän».

'lantman' kan inte med säkerhet påvisas hos ordet *landman* i någon nordisk dialekt förrän omkr. 1700. Dessförinnan skall ordet i litteraturen endast ha påträffats i betydelserna »en i Landet (Landskabet) bosiddende Mand», »Landets Indbygger» och »en Mand fra samme Land eller Landsdel», »Landsmand». I Danmark anträffas betydelsen 'landsman' i »Mandevilles resa» från mitten av 1400-talet, medan betydelsen 'inbyggare i landet' med ganska stor säkerhet kan styrkas för isl. *landmaðr* på 1200-talet; till ett fall från 1100-talet återkommer jag längre fram.¹ Den sörmländska Turinge-inskriftens *landmanna bæstr* förklaras av Brate och Wessén a. a. s. 329 under hänvisning till bl. a. Lis Jacobsen betyda 'den bäste av män i landet'.² Tilläggas kan, att i den litterära fornsvenskan *landman* förekommer med betydelsen 'landsman', tidigast i den i Cod. Oxenstjerna ingående legenden om Heliga Clara (förra delen av 1400-t.).³

Det är obestriddigt, att just i stamsammansättningen *landman* betydelseerna 'inbyggare i ett land' och 'landsman' är betydligt tidigare styrkta än betydelseerna 'jordägare', 'lantman'. Denna omständighet har naturligtvis ett visst indicievärde, som dock är ganska begränsat, helst som några fall från de äldsta danska och svenska medeltidskällorna, d. v. s. lagarna, inte är kända och den relativt tidigt anträffade västnordiska betydelsen 'landsman' inte nödvändigt behöver förutsättas ha varit gängse även i Danmark och Sverige. Dylika överväganden har lett till ett mera försiktigt uttalande om innebörden av *landmannr* i den av Karl Martin Nielsen utarbetade ordboken till Jacobsen-Moltke, Danmarks runeinskrifter. Det heter där sp. 680, att ordets betydelse är osäker, och efter att den förda diskussionen har antytts i stora drag utmynnar artikeln i en sammanfattning, som må anföras, då den kan anses representera sista ordet hittills i spörsmålet:

»Efter det foreliggende materiale ligger det således nærmest att tolke *landmannr* på de danske runestene som 'indbygger af land, landsdel'. Det må imidlertid fremhæves, at ordets betydning i sene kilder ikke kan være afgørende for, hvorledes det skal opfattes i vikingetidsind-

¹ Lis Jacobsen, APhS 1:234 ff. (= Dansk Sprog s. 38 ff.); jfr DR sp. 172.

² I själva verket ligger Brates tolkning 'landsmän' i tiden före Lis Jacobsens; jfr APhS 1:237 (= Dansk Sprog s. 41 not 1).

³ Se Sdw. och Sdw. suppl. Sdw förtecknar dessutom med frågetecknen ett fsv. *landman* = 'lagman'. Fallet förekommer i formen *lanmader* i en handskrift av de s. k. Biskop Henriks i Linköping rim över Sveriges lag (Svenska medeltids dikter och rim utg. av G. E. Klemming s. 423). I »Runer og rids. Festskrift til Lis Jacobsen 1952» s. 131 ff. har C. I. Ståhle bl. a. avtryckt en äldre avskrift av den sannolikt från reformationstiden stammande dikten, som i stället har det uppenbarligen riktigare *lagmader*.

skrifter; og hertil kommer, at betydningen 'indbygger i en landsdel' indholdsmæssigt passer mindre godt i inskrifterne (tilføjelsen i *Danmarku* på Skivum-st. bliver således med denne tolkning påfaldende). Det må derfor anses for muligt, at *landmannr* ligesom *bomannr* er en betegnelse for den bosiddende og jordejende del af befolkningen, bønderne. Denne betydning av *landmannr* er formodentlig tabt i middelalderen (i hvert fald ikke overleveret) og er uden forbindelse med ordets nuværende brug.»

Här understrykes alltså starkt, att båda de diskuterade huvudbetydelserna får anses som tänkbara, men 'bonde'-hypotesen tycks mot slutet väga över något.

Här kan tillfogas, att begreppen 'landsman' och 'lantman' båda finns i Skånelagen. 'Landsman' heter *lande*¹, och för 'lantman', 'man från landsbygden' brukas i ett tillägg från mitten av 1300-talet *lanzman*.² Naturligtvis kan man inte heller härur utläsa något med bestämdhet om förhållandena på 1000-talet, men dessa tidigare icke i diskussionen nämnda ord ger dock vid handen, att man ett par århundraden senare i lagtexten nyttjade andra bildningar än *landman* för de två begreppen.

Betydelsen av *bomannr* har sökts efter liknande linjer som i fallet *landmannr*; så t. ex. inlägger Wimmer häri betydelsen 'man som äger gård och jord', Lis Jacobsen åter 'husets herre', 'bedriftens styrer'.³ I ordboken till DR återgives *bomannr* sp. 637 med 'bonde' vid sidan av det intetsägande 'bomand'.⁴ I fvn. föreligger *bimadr* uppenbarligen i betydelse 'bosatt man som har eget hushåll' och 'man som sköter sitt hushåll med iver och duglighet',⁵ medan fsv. *boman* i de lika klara betydelse 'bofast man', 'lantman' är anträffat först på 1400-talet.⁶

¹ Jfr kap. 134 s. 122 i Schlyters utgåva, där det stadgas, att man under vissa omständigheter skall föra en för stöld misstänkt person »til lanzpings oc göra pæt af hanum ær *landæ* dömæ». Se också glossaret s. 565 s. v. *landæ*.

² Schlyter, Skånelagen Add. B 7, s. 224: »Sære lunde man *lanzman*. æller *lanz man* lunde man i lund» (ur Cod. AM 41 4:o).

³ DR nr 291 anm. 3 (sp.) 44 med litteraturanvisningar. Jfr även I. Andersson, Skånes historia till Saxo och Skånelagen (1943) s. 242.

⁴ Något senare har Regnar Knudsen yttrat sig i frågan i uppsatsen »Samfundsklasser i vore Runeindskrifter. Landmænd og Bomænd» (Danske Studier 1941 s. 91 ff.). Han menar s. 94 f., att »Bo betyder 'Boliq, Hjem, her: Gaard med Jord, medens *Land* her betyder: Jord med Gaard(e); Bram betegnes som tilhørende den Klasse af Frimænd, der kaldtes 'Bomænd', fordi de ikke havde Jordegods nok til at kunne kaldes 'Landemænd', men maatte nøjes med eget 'Bo' eller Gaard med et mindre Jordtilliggende».

⁵ Fritzner 1:214.

⁶ Sdw. 1:134, 2:1201, Sdw. suppl. 74.

Från de nyss omtalade försöken att tolka *landmannr* avviker ett par enstaka förslag. I Andreas Stobæus' »De antiquis gentium Gothicarum insignibus dissertatio» (resp. Jacobus Prank) Lund 1691 återgives inskriften på Lund 1 med »Turgislus filius Esgeri, nepos Biornonis, erexit hunc lapidem in memoriam fratrum suorum, et Olavi et Utteri, Propugnatorum terræ (patriæ) bonorum». I tidskriften *Samlingar till Skånes historia, fornkonst och beskrifning* 1871 lämnas en kortfattad beskrivning av den då nya »Runstenshögen» på Universitetsplatsen med läsningar av inskrifterna meddelade av rektor N. G. Bruzelius. »Lundagårdsstenens» *lanmitr* återgives där s. 149 med »landtvärnsmän (höfdingar)»; den förra tolkningen kan förmodas gå tillbaka på Andreas Stobæus, den senare är snarast Bruzelius' egen justering av denna. Någon som helst kommentar åtföljer inte översättningen. Slutligen förklarar Svend Aakjær i en recension av ett arkeologiskt översiktsarbete i *Fortid og Nutid* 6:115 (1926), att han inte tror att Skivum-stenens Gisle prisas för framstående insatser inom lantbruket, och tillfogar: »snarare var han maaske Lændemand i Himmerland?»¹

Det är denna tredje linje, hittills antydd utan närmare motivering, som enligt min mening bör bli föremål för en närmare prövning.

Först bör då en omständighet av icke-språklig art noteras. Alla tre landmans-stenarna är ovanligt ståtliga runminnesmärken, de två danska klart dominerande inom sina områden. Av runstenarna från nuvarande Ålborg amt är Skivum-stenen den utan tvekan mest monumentala.² Lund 1 är den högsta och ståtligaste av alla danska runstenar (omkr. 4 m) och enastående rikt dekorerad. Även den över 2 meter höga Turingestenen är ett ståtligt minnesmärke, det mest imponerande i Öknebo stora härad; inskriftens egna ord vittnar för övrigt med all önskvärd tydlighet om att den har ristats efter och av män i mycket hög samhällsställning. Dessa förhållanden gör, att det ligger nära till hands att ställa frågan, om det verkligen är en tillfällighet, att dessa stenar enligt inskrifternas vittnesbörd är resta över män som betecknas som »landmän» och om inte »landman» i själva verket är en stormanstitel.

I samma riktning pekar måhända den omständigheten att en av »landmans»-sönerna på Skivum heter *Odinkar*, ett namn som under vikingatiden tycks ha ett visst samband med danska kungasläkter.³ Man

¹ I sin samtida bekanta undersökning *Old Danish Thegns and Drengs* (APhS 2:1 ff., 1927) har Aakjær icke indragit vare sig *landmannr* eller *bomannr*.

² Av ungefär samma storlek men vida underlägsen i runografiskt avseende är Gunderup-stenen (DR 143), rest efter en »god thegn».

³ Jfr O. Höfler, *Der Runenstein von Rök und die germanische Individualweihe* (1952) s. 126 ff., särsk. s. 132.

kan också peka på att den Torgisl, som har rest Lund 1, betecknar sig som son till Esge, Björns son. Samma benämning tillägges en viss Revle, över vilken en ståtlig runsten i Grensten i Jylland (Viborg amt) har rests. Såsom det framhålles i DR sp. 363 är dylikt omnämnande av såväl far som farfar enastående i danska inskrifter och i förening med förekomsten på två stenar, en i Skåne och en i Jylland, ett starkt indicium för att farfadern Björn har varit en man i hög samhällsställning. Detta indicium gäller även fadern Esge, vars två söner Olav och Ottar alltså betecknas som »goda landmän».

Alltför mycket kan man dock inte pressa indicier sådana som de nu nämnda. Vi har t. ex. fullt klara exempel på ståtliga runminnesmärken, vilkas inskrifter ger vid handen att de har ristats till minnet av jorddrottar — t. ex. den praktfulla skånska Skårby-stenen 1, som rests efter »Tomme som ägde Gusnava»¹ eller en ristning på en bergvägg vid Södertälje efter »Gammal ... som bodde i Näsby»² — och som kan förefalla att stödja Wimmers m. fl:s tolkning av *landmannr* som 'storbonde', 'jorddrott'. Även om *landman* i betydelserna 'invånare i ett land' och 'landsman' kan styrkas från medeltiden, för västnordiskans vidkommande för rätt tidig medeltid, gör dylika paralleller mig — liksom efter allt att döma K. M. Nielsen — böjd för att skänka företrädet åt den Wimmerska linjen, om valet skulle vara och förbliva inskränkt till de två hittills praktiskt taget ensamhärskande alternativen.

Så är emellertid, som redan nämnts, inte fallet. Visserligen kan man inte fästa något större avseende vid Andreas Stobæus' och Bruzelius' förslag 'propugnator terræ (patriæ)', 'lantvärnsman', som kan antagas bottsna i en teori att *landmannr* skulle vara vad som nu kallas reduktbildning till ett ord motsvarande det i isländska historiska arbeten ofta brukade *landvarnarmadr*. Däremot synes en sammanställning med fvn. *lendr madr* förtjäna att diskuteras.

Termen *lendr madr* hör ursprungligen hemma i Norge, där den anses bottsna i den genomgripande nyordning av det norska samhället, som genomfördes av Harald Hårfagre mot slutet av 800-talet. Den förklaras av E. Hertzberg sålunda: »en (af kongen) med jordegods (*land*) udstyret man (jfr *lenda*); betegnelse for rigets høieste, verdslige værdighedsbærere udenfor den fyrstelige stand, saaledes kaldte, fordi de modtog *land at veizlu konongs* d. e. i følge kongens overdragelse (til brugsafkastning); til gjengjæld overtog de, foruden visse militære forpligtelser, at

¹ DR 280, atlas fig. 664—667.

² Sö 312, pl. 156.

hævde statsinteresserne i den del af landet og især i det fylke, hvori de var bosatte; dog blev dette distrikt ikke deres embedsomraade i eg. forstand, hvilket først skede, naar de personligt erholdt det som *lén* (*sysla*).¹ I Sverige möter begreppet *län* endast i Västgötalagarna,² vilket föranleder ett kanske något förhastat påstående av Holmbäck-Wessén, att »ländermän ha i Sverige tydligen icke funnits annorstädes än i Västergötland»³ — det är termen som inte finns annorstädes, men detta utesluter inte, att »saken» kan ha funnits. N. Beckman har framkastat tanken, att med Västgötalagarnas ländermän avsågs de kungliga förtroendemän, som förvaltade de västgötska kungsgårdar, som tillhörde Uppsala öd,⁴ en tanke som får en viss anslutning av Holmbäck och Wessén. Alexander Bugge har under framhållande av att ländermanskapet i Västergötland tydligen var ärftligt och att ländermännen innehade sin jord med annan rätt än bönderna antagit, att de var stormän av ungefär samma slag som de norska och att systemet närmast har sina rötter i England.⁵ Slutligen bör i detta sammanhang nämnas, att S. Aakjær — som ju i förbigående har framkastat tanken, att Skivumstenens storman har varit länderman — i sin här tidigare nämnda, väl dokumenterade undersökning har framlagt hypotesen, att de i runinskrifterna ofta mötande beteckningarna *thægn/pegn* och *dræng/drængr* har avsett stormän av samma slag som de engelska *pegnas* och *drængs*, d. v. s. ett slags kungliga vasaller, som hade erhållit jord i förläning mot fullgörande av vissa skyldigheter.⁶ Om detta antagande håller streck — och det förefaller mycket tänkvärt — kan *thægn* och *lendr madr* o. s. v.

¹ Norges gamle love 5:396 f. med talrika litteraturanvisningar. Jfr Fritzer s. v. *lendr* samt E. Bull i »Det norske folks liv og historie» 2: (1931). Om veizla-systemet se senast A. Steinnes, Utskyld (Norsk Hist. Tidsskr. 36, 1952—53, s. 301 ff.

² Vg I Jordabalken 5, Vg II Jordabalken 13. Det senare stället, som är det utförligare lyder (Collin-Schlyter s. 183): Biscuper a vitu firi kononge. æn lender maþer firi biscupe. æn bonde firi allum þem. agho bönder by oc annan lender man. skil þem a. agho bönder vitu. oc [eig] lender mæn byiæ þerræ i mellin. æn lender maþer callær sik bondæ. oc bonde callar han lenden varæ. viti meþ tyltær epe. at han ær bonde. oc eig ær han lender at laghum varum. num faþer hans ær lender. Boa bönder i by meþ lændum mannum. eig moghu þer vitu mistæ þy at helder at þer lender æru.

³ Å. Holmbäck och E. Wessén, Svenska landskapslagar 5:145 f. med litteraturhänvisningar.

⁴ N. Beckman, Äldre Västgötalagen översatt och förklarad (1924) s. 65 f.

⁵ A. Bugge, Vesterlandenes indflydelse paa nordboerne i vikingetiden (1905) s. 135 f.

⁶ S. Aakjær i APhS 2:1 ff; jfr också R. Kinander, Kronobergs läns runinskrifter s. 109 f.

vara mer eller mindre synonyma begrepp: i Danmark och delar av Sverige skulle i så fall den fornengelska beteckningen ha upptagits, medan man i Norge och i Västergötland — väl efter norsk förebild — förr eller senare har skapat en inhemsk beteckning.

Men i detta sammanhang gäller det främst att pröva, huruvida *lendr maðr* och *landmannr* kan tänkas avse ungefär detsamma. Ur språklig synpunkt möter det inga svårigheter att förknippa de två beteckningarna med varandra. Adjektivet *lendr* är ju enligt allmänt gängse uppfattning participbildning till verbet *lenda* (< **landian*) i en i fvn. styrkt betydelse 'sätta ngn i besittning av land'.¹ Men en man som har blivit innehavare av sådant »land», som avses med participet *lendr*, bör rimligtvis också ha kunnat kallas för *landmannr*, där *land* alltså inte betecknar jord eller jordbruk i största allmänhet utan har en speciell innebörd av 'förlänat land', 'landområde över vilket man har en viss myndighet' eller dylikt.

I själva verket är det mycket tänkbart, att fvn. *landmaðr* på det äldsta ställe, där ordet har iakttagits, har denna innebörd. Det möter i en till omkr. 1140 daterad skaldedikt av islänningen Ívarr Ingimundarson, Sigurðarbólkr, vid skildringen av Sigurd Slembes härjningar på Lister i Norge. De lättfattliga stroferna 24 och 25 lyder enligt Skj. B 1:471:²

24. Helt á Lista
lofðungr skipum
orr fyrr Agðir
austan af Nesjum.
Hné hersa kyn,
herr vas í landi
brunnu byggðir
fyr buðlungi

25. Dreif til skógar
fyr skjöldungi
landmanna lið
þars logar brunnu;
vokðu drengir
með ðorr roðin
blóð Benteini,
áðr bana fingi

Finnur Jónsson översätter a. a. början av strof 25 med: »Bönder-skaren [*landmanna lið*] flygtede til skovs for fyrsten, hvor flammerne brændte.» Lis Jacobsen har i sin undersökning APhS 1:239 (= Dansk Sprog s. 43) tagit avstånd från denna tolkning och vill i stället översätta *landmanna lið* med »Hæren, der dannes af *Mændene i Landet*, Indbyggerne» (kurs. av L. J.) under framhållande av att denna betydelse icke blott är ordets vanliga utan den enda som i detta fall ger någon mening: det var inte fråga om någon bondehär utan skalden säger uttryckligen att det är *hersarna* som leder hären. Även om möjligheten

¹ Fritzner s. v. *lenda* 1).

² E. A. Kock, Den norsk-isländska skaldediktningen 1:231 har ingen avvikelse.

av denna översättning icke skall bestridas, förefaller den vid närmare påseende vara diskutabel. Minst lika sannolikt är det, att *dreif til skógar* ... *landmanna lid* i strof 25 upprepar samma tanke som i strof 24 har uttryckts med *hné hersa kyn*, att med andra ord *landmanna* helt enkelt är en variation av *hersa*. Denna uppfattning av stället är inte ny. Sveinbjörn Egilsson återgiver i Lexicon poeticum (1860) *landmaðr* under hänvisning till *lendr maðr* med »præfectus provincialis». I Finnur Jónssons bearbetning av Lex. poet. (1913—16, 1931) säges det, att *landmaðr* möjligtvis är=*lendr maðr* men »ordet betyder dog måske her kun 'bonde' (mand fra landet); jfr *landmannr* på Lundagård-stenen». Stödet för den nya uppfattningen, som utan reservation har kommit till uttryck i Skj. B., är som synes ytterst bräckligt, nämligen Wimmers m. fl:s uppfattning om betydelsen av *lanmitr* på Lund 1. Jag vågar inte påstå att betydelsen 'länderman' hos Ívarr Ingimundarsson är den enda som kan tänkas, men jag hävdar, att den passar bättre i sammanhanget än den av Lis Jacobsen föreslagna. [Korr.-not s. 21].

Men vi måste också undersöka, om ordet *land's* förekomst som enkelt ord eller som del av sammansättning på andra håll i runinskrifter från vikingatiden kan tillåta oss att inlägga samma betydelse i det som vi här har föreslagit i fråga om *landmannr* — eller eventuellt hindra oss därifrån. En sådan granskning är lätt genomförd, då materialet är helt litet.

Senare hälften av drottkvättsstrofen på den efter en död dansk hövding, Sibbe, resta Karlevistenen från Vickleby sn Öland (DR 411) lyder i normaliserad språkform:¹

Munat reip-Vipurr rápa
rógstarkr i Danmarku
Endils iarmungrundar
ørgrandari landi

Övers.: Ej skall en mera lytefri, kampstark vagn-gud på sjökonungens vidsträckta mark komma att råda över land i Danmark. Den döde Sibbe har alltså »rätt» över »land» i Danmark. Det torde få anses ganska sannolikt, att *land* här avser 'landområde över vilket man har en viss myndighet' och inte 'jordagods'. Inskrifttypen är »efter-Jelling», varför

¹ DR sp. 474 ff.; jfr S. Söderberg och E. Brate, Ölands runinskrifter (1900—06) s. 25 f. Senast har strofen behandlats av Magnus Olsen, Karlevi-stenen (Avh. utg. Det Norske Vid. Akad. i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1956. No. 1), som uppställer teorien, att strofen är ett verk av islänningen Vigfus Vigaglumsson.

Sibbe bör ha tillhört en tid, då kung Harald Gormsson redan »vunnit åt sig hela Danmark» för att bruka den större Jellingstenens uttryck. Detta skulle i sin tur innebära att *land* här snarast betyder detsamma som det enligt den här granskade hypotesen gör i *landmannr*. Man kan här också erinra om att *land* betyder i forndanska och fornsvenska ofta 'landsdel', 'landskap', men dylika »land» hade i äldre tid mången gång åtskilligt mindre omfång än senare tiders landskap; så t. ex. de många »småland», som bildade det senare Småland och öar som Lister, Amager, Ven, Samsø o. s. v., vilka i äldre tid betecknas som »land». För Skånes vidkommande har Jöran Sahlgren efter en jämförande granskning av landskapets häradsnamn gjort gällande att vissa härad leder sitt ursprung just från dylika relativt enhetliga bygder eller småland, nämligen Bjäre, Villands, Gärds och Albo.¹ Det är dock naturligtvis inte nödvändigt att antaga att en man som i likhet med Karlevistenens Sibbe »rådde över land i Danmark» hade fått sig anförtrött just ett sådant ännu i viss mån iakttagbart »småland», utan man bör också räkna med möjligheten, att mindre enheter betecknats som »land».

Vidare måste man understryka, att uppgiften om att Sibbe »rådde över land i Danmark» företer en viss parallellism med Skivums prisande av den döde såsom »den bäste och främste av 'landmän' i Danmark».

Av särskilt intresse är givetvis, att det enkla *land* nämnes i Turingestenens strof i ett sammanhang som kan tänkas variera det effektfulla slutomdömet om den döde Torsten som *landmanna bæstr*:

Brøðr varu þærir	bæstra manna,
a landi	ok i liði uti

Detta har alltid hittills tolkats ungefär som i Södermanlands runinskrifter s. 325:

Bröderna voro	bland de bästa män
i landet	och ute i ledung

E. Brate hade i Runverser (1887—91) s. 149 översättningen: »Dessa bröder voro de bästa män (hemma) i landet och i ledung ute».

Om man vill inlägga en annan betydelse i *landmannr* än 'landsman', frågar man sig, om inte denna nya betydelse kan samordnas med *a landi*

¹ J. Sahlgren, De skånska häraderna och deras namn (NoB 8, 1920 s. 54 ff.), Dens. Sunnerbo, Västbo och Östbo. Ett bidrag till det skånska häradets historia. (Sydsv. Ortn.-sällsk:s årsskrift 1925 s. 33 ff.). Bakom vissa andra häradsnamn spårar S. en indelning i »bon», varom mera här längre fram. Flera andra häradsnamn tycks vara desamma som tingsplatsens; i några fall (Luggude och Onsjö) föreligger namn som efter allt att döma har med hednisk kult att skaffa.

i stofens början. Detta synes inte erbjuda några större svårigheter. Bröderna har varit mäktiga män, Torsten har stupat i Gårdarrike såsom *lids forungi* 'ledningens hövding'. Det är rimligt, att de har haft ett »land» att råda över, att det är detta som åsyftas med *a landi* och att det är därför som Torsten säges vara *landmanna bestr.* Tänker man sig deras »land» som en förläning medförande bl. a. skyldighet att delta i ledungen, blir kontrasten mellan *a landi* och *i lidi uti* ännu starkare och betydligt konstnärligare framhävd än med den gamla tolkningen:

hemma i länet och ute i ledung.

Det skall emellertid inte förnekas att en annan tolkning av *land* i detta fall kan ligga lika nära till hands: om *líp* för tanken närmast har förknippats med ledungsflottan, bör *land* snarast här ha betecknat land i motsats till hav, alltså:

till lands och i ledung.

Valet av prepositionen *a* talar kanske för denna tolkning, men å andra sidan tycks *a* vara den normala befintlighetsprepositionen vid *land* i uppsvenska runinskrifter.¹

Ett tredje fall föreligger i den med stavlösa runor (hälsingerunor) ristade märkliga inskriften på Malstastenen i Rogsta socken i Hälsingland, vanligen daterad till mitten av 1000-talet. I denna långa inskrift omtalas först att en Frömund har rest stenen efter fadern Rike-Gylfe (*Fæ-Gylfe*). Därefter redogöres för den dödes manliga stamtavla fem led tillbaka samt omtalas modern och ytterligare två kvinnliga fränder. Efter ett likaledes intressant omnämnande av själva stenblockets proveniens heter det så i transskription till klassisk isländska: *Gylfi varð um landi þessu, en þá norðr í vega(?) í þrim býjum, en þá Lanangri, en þá Fidrasió.*² O. v. Friesen översätter: »Gylfe blev ägare till denna bygd och vidare till (jorden i) tre byar längre norr ut, vidare till Lönnånger samt slutligen till Färsjö» och framhåller, att Rike-Gylfes förmögenhet troligen har skapats icke blott genom arv utan också genom hans egna förvärv; sonen har på vården över grundläggaren av familjens rikedom velat fastslå äganderätten till en rad byar och gårdar som tidigare har varit i andra händer. Denna tolkning synes ha mycket fog för sig. Både

¹ Jfr t. ex. *a uirlanti* Roslags-Bro (S. B. F. Jansson i Norrtäljetrakten under forntiden (1946) s. 56 ff.).

² O. v. Friesen, Runorna, 1933, s. 160 ff.; jfr Dens., Runorna i Sverige, 3 uppl. 1928, s. 39 ff.

de genealogiska upplysningarna och epitetet *Fæ-* pekar snarast på en rik storgodsägare av gammal bondeadel. Emellertid kan man nog inte helt utesluta möjligheten att *land* även här betecknar ett slags förläning. Det enastående uttrycket *verða um landi* tycks — såsom även v. Friesen torde mena — icke syfta på arv utan på nyförvärv,¹ och i så fall skulle meningen med inskriften vara, att Gylfe till sin ärvda ställning har kunnat lägga den som nybliven länderman. Man kan också säga, att en inskrift syftande att fastslå äganderätten till en rad byar och gårdar knappast vore av bestående värde, eftersom ägandeförhållandena snabbt nog kunde komma att ändras genom arvskifte,² giftermål, byte, försäljning m. m. Däremot kunde det tänkas vara av större intresse att slå fast utsträckningen av ett förlänat »land», som visserligen kanske skulle få gå i arv men icke få delas.

I varje fall skulle jag tills vidare föredraga, att *verð um landi þessu* icke med v. Friesen översattes med »blev ägare till denna bygd» utan med det mera neutrala »kom i besittning av detta landområde».³

Hur som helst förtjänar det att understrykas, att *land* i varje fall i det ena av de fall, där det förekommer osammansatt i svenska runinskrifter, uppenbarligen är förknippat med hövdingar och inte med bönder, ett förhållande som kan innebära en fingervisning om hur *land* i sammansättningar skall fattas. Detsamma kan vara förhållandet i de andra fallen.

Av sammansatta substantiv föreligger veterligen jämte *landmannn* endast ett, nämligen *landhirþir* i två jylländska inskrifter:

Egå-stenen Øster Lisbjerg hd Randers amt:

alfkil uk hns sunir rispu stin þansi ift / mana sin frinta þans uas lantirþi
kitils þis / nuruna

Övers.: »Alvkil og hans sønner rejste denne sten efter deres frænde

¹ Jfr Fritzner s. v. *verða* mom. 7: »komme over noget, støde paa, træffe, faa» och Söderwall s. v. *varþa* mom. 7: »komma (till el. i)».

² Vi vet genom inskriften från Sunnå i närheten av Malsta, att Frömund blott var den äldste av många bröder.

³ För säkerhets skull må uttryckligen påpekas, att de föregående resonemangen icke avse att förneka möjligheten av att *land* i och för sig väl kan betyda 'jordegen-dom'. Dock är denna betydelse anmärkningsvärt mycket bättre styrkt i den klassiska västnordiskan än i östnordiskan — bl. a. föreligger den uppenbarligen i det enda fallet, som förekommer i de hittills publicerade norska inskrifterna med yngre runor, Nørstebø i Opland fylke, som dateras till c. 1050 och som i transskription lyder: *þeir Finnur ok Skopti reistu stein þenna, þá es þeir skiptu lǫndum sínum, sønir Vála* (M. Olsen, Norges innskrifter med de yngre runer 1:75 (1941)).

Manne, som var 'landbestyrer' hos Kæld den norske». Datering: vikingatid, »efter-Jelling».¹

Ravnkilde-stenen 1 Års hd Ålborg amt:

asur lat hirþir / kukis sun raist / runar þasi / at asubþ trunik

Övers.: »Asser landbestyrer, Køges (el. Kugges) søn, ristede disse runer efter 'dronning' Asbod». Datering: vikingatid, »efter-Jelling».²

Senare leden i *landhirþir* fattas allmänt och säkerligen med rätta som en deverbativ avledning till motsvarigheten till fvn. *hirða* 'taga vara på', 'vakta', och hela ordet torde alltså betyda 'den som tar vara på el. vaktar (någons) land'.³

Det har inte kunnat med bestämdhet avgöras, huruvida *drotning* på Ravnkilde 1 (och Læborg-stenen DR 26, där en *þurui trunik* nämnes) betecknar landets drottning eller endast avser en förnäm kvinna, »fru». Goda skäl har dock anförts för den senare uppfattningen, som också föredrages i DR.⁴

Det *land*, som ingår i *landhirþir* kan svårligen ha innebörder som 'rike', 'landskap', 'landsdel'. Betydelsen 'jordagods' är tänkbar, men detsamma gäller betydelsen 'landområde över vilket man har en viss myndighet', 'förläning'. Tar man i betraktande, att det i fallet Egå är en *landhirþir* som själv har fått ett ganska ståtligt runmonument, samt att som huvudmän nämnes i fallet Egå en norrman, i fallet Ravnkilde 1 en »drottning» (sannolikt änka), synes det ligga närmare till hands att i en *landhirþir* se ett slags ställföreträdande länsinnehavare än en gods-förvaltare, men möjligheten av den senare tolkningen skall alltså inte helt bestridas.

Slutligen har vi att uppmärksamma ett participiellt adjektiv, som är intressant även av den anledningen, att det föreligger i en sörmländsk inskrift, från Bjudby Blacksta sn Oppunda hd:

þurstain auk aystain auk natfari raistu stain at finuiþ auk ulif þurkil byruþr / sin / uaru alir uikiks sunia / latburnia man litu rita stain / stainkil rist runar⁵

¹ DR 107, atlas pl. 269—270.

² DR 134, atlas pl. 334—338.

³ DR Ordbog sp. 679 f.

⁴ Se DR Ordbog sp. 642 och där anförd litteratur.

⁵ E. Brate och E. Wessén, Södermanlands runinskrifter nr 54, pl. 32.

E. Brate återgav 1891 halvstrofen i inskriftens slut sålunda:

<i>varu allir</i>	<i>Víkings synir</i>
<i>landbornir mænn</i>	<i>létu rétta stæin</i>

och översatte: »Alla voro *Víkings* söner, infödde män, läto resa stenen»; ordet *landbornir* kommenteras sålunda: »Det är svårt att öfversätta detta skäligen betydelsematta ord, men den gifna betydelsen torde komma den verkliga betydelseskiftningen närmast. Det torde beteckna ungefär detsamma som *lanmitr* L. 1577, *lanmana* L. 803».¹ Sophus Bugge anmälde i samma arbete en avvikande mening: »*latburnir*, *landbornir* betegner efter min Formodning »ved sin Födsel berettigede til Jordeien-dom», væsentlig d. s. s. oldn. *óðalbornir*. Skriften kunde tillade at forstaa det som *lændbornir*, oldn. *lendbornir*, men dertil er der neppe tilstrækkelig Grund».² Det av Sophus Bugge avvisade alternativet upptogs emellertid 1904 av Alex. Bugge i samband med hans behandling av begreppen *lendr maðr*, *lænder maþer* i Norge och Västergötland,³ och i Södermanlands runinskrifter s. 41 (1924) framhöll Brate, att »denna betydelse synes sannolikare som grund till den bördsstolthet, som inskriften uttalar». I transskriptionen av halvstrofen har ordet i överensstämmelse härmed ändrats till *lændbornir*. I den av Wessén utarbetade ordförteckningen har emellertid *landburinn* återinförts som uppslagsord, men jämte översättningen 'född till jordegendom, odalboren' anföres under hänvisning till isl. *lendrborinn* också alternativet 'född av »ländermannasläkt»'.

Det kan tilläggas, att Bjudby-stenen är en av Södermanlands ståtligaste runstenar, nära 3 meter hög och med konstfullt anbragt ristning. Huruvida förleden bör läsas *land-* eller *lænd-* vill jag låta vara osagt — jfr dock *man* = *mæn* i inskriften — men jag har svårt för att komma ifrån något slags samband mellan adjektivet och fvn. *lendborinn*, och ordet förefaller mig vara ett starkt stöd för att det är berättigat att antaga den innebörd hos *land* och *landmannr*, som här prövas.

Beträffande Krageholms-stenens *bomannr* kan jag fatta mig betydligt kortare. Möjligheten att tolka detta ord i enlighet med de förslag, 'bofast man', 'bonde', 'husets herre' m. fl. för vilka här tidigare har redogjorts

¹ E. Brate [och S. Bugge], Runverser, undersökning af Sveriges metriska runinskrifter (1887—1891) s. 319.

² a. a. s. 320.

³ Alexander Bugge, Vesterlandenes indflydelse paa nordboerne i vikingetiden (1904) s. 135, där det också omtalas, att Sophus Bugge dåmera hade kommit att luta åt denna tolkning. Jfr Fritzner s. v. *lendborinn*.

(s. 5), skall icke bestridas — man tänkte blott på Hávamál 36—37: *Bú er betra, | þótt lítit se: | halr er heima hverr.* Men liksom i fråga om *landmannr* finns det ytterligare en möjlighet att överväga. Om *land* i *landmannr*, som här har föreslagits, åsyftar förlänt land, beneficium, så bör *bo* i *bomannr* kunna ha betydelsen 'kungligt förvaltningsområde', 'fögderi'. I 1200-talets Västergötland möter vi en fullt genomförd indelning i *bon*. I allmänhet fanns det en kungsgård i varje *bo*. Om de kungsgårdar som tillhörde Uppsala öd var stadgat, att de inte kunde bortförlänas, men givetvis måste konungen ha en förtroendeman som fogde och administratör i varje *bo*.¹ Jfr också att i Östgötalagen, Dråpsbalken 14, talas om *konungxs bryti i upsala bo*, d. v. s. i gård tillhörande Uppsala öd, *iarls bryti i ropzs bo* — som ledungsflottans befälhavare innehade jarlen *Rops bo* — och om *biskups bryti ... i stafs bo ok stols*.² Även i Skåne kan en *bo*-indelning spåras i äldre tid. *Göinge* härad figurerar under formen *Gothesbo*, *Gudhisbo* i Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka av år 1085. J. Steenstrup tolkade 1896 namnet som 'Gudhirs fögderi', en förklaring som har allmänt antagits och vilken som synes uppenbarligen förutsätter, att *bo*-institutionen har funnits redan på 1000-talet.³ Sedermera har Jöran Sahlgren antagit att *Frosta*, tidigare *Dapra* härad och möjligen också *Färs* härad, i vilka namn han vill se gamla personnamn i genitiv, har utgjort två *bon*⁴ — för Frostas vidkommande har jag pekat på förekomsten av ortnamnet *Bo* i Bosjöklosters sn i häradets centrum; på ett eller annat sätt torde detta *Bo* också återspeglas i *Bosjökloster*.⁵ Krageholm är en mycket gammal storgård, runstenen är präktig, även om den inte kan mäta sig med landmansstenarna och den döde Bram prisas i inskriften för hövdingadygden matfrikostighet. Så vitt jag kan förstå bör det vara tillåtet att räkna med en annan betydelse hos *bomannr* än rätt och slätt 'bonde' o. d., nämligen 'innehavare av ett (kungligt) bo', 'fogde', d. v. s. en värdighetsinnehavare, som kan förutsättas ha haft minnesgoda huskarlar

¹ Jfr Schlyter, Ordbok s. v. *bo* 1 och 5, Å. Holmbäck och E. Wessén, Svenska landskapslagar 5:145, 347.

² Östgötalagen ed. Collin-Schlyter s. 59, Holmbäck-Wessén a. a. s. 71.

³ J. Steenstrup, Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling (Overs. over det Kgl. da. Vid. Selsk. Forhandl. 1896 s. 375 ff.).

⁴ J. Sahlgren, De skånska häradena och deras namn (NoB 8, 1920 s. 54 ff.), Dens., Sunnerbo, Västbo och Östbo. Ett bidrag till det svenska häradets historia (Sydsv. Ortn.-sällsk:s årsskr. 1925 s. 33 ff.); jfr I. Andersson, Skånes historia till Saxo och Skånelagen (1948) s. 320 ff.

⁵ K. G. Ljunggren, Ortnamn i Frosta härad (Frosta härad. Bygden och sparbanken (1948) s. 27).

omkring sig. Då *bomannr* emellertid i motsats till *landmannr* endast är styrkt en gång och därtill i rimställning, får man i detta fall hålla den möjligheten öppen, att här kan föreligga en tillfällig skapelse av minneskriftens författare och att den så att säga officiella beteckningen för förvaltaren av ett bo har varit en annan (t. ex. *bryti*). I sak skulle detta emellertid inte innebära någon ändring. Under alla omständigheter måste man vid tolkningen av *bomannr* fästa avseende vid den omständigheten, att *bo* har betydelsen 'fögderi' i det belägg, som ligger Krageholmsinskriften närmast såväl i tiden som rummet.

Den företagna undersökningen har alltså givit till resultat, att det ingalunda är otänkbart, att runda. och runsv. *landmannr* kan ha samma eller liknande innebörd som fnor. *lendrmaðr*, fvg. *lænder maþer* och att hinder icke synes möta för att *bomannr* betecknar 'fogde' e. d. — tvärtom förefaller sådana innebörder att passa väl så bra på dessa notoriska stormansstenar som de tidigare dryftade betydelserna 'lantman' och 'landsman', resp. 'bonde'. Men därmed förefaller det också, som om »landmans-stenarna» och den ensamma »bomans-stenen» blir dokument av ett icke obetydligt historiskt intresse, vittnesbörd om en vikingatida ländermannaorganisation i Danmark och Sverige av liknande slag som är väl känt från Norge¹ och om en bo-organisation, som redan av tidigare forskning har spårats i vissa delar av Skåne.

Huruvida en sådan bo-organisation någonsin har varit fullt genomförd i Skåne — liksom i 1200-talets Västergötland — låter sig inte avgöra. Det är emellertid fullt tänkbart, att endast en del av Skåneland fördelats på bon och att återstoden förvaltats på annat sätt.² Försöker vi att

¹ Professor Carl Ivar Ståhle har vid muntlig diskussion av den här framställda tolkningen av *landman* framhållit, att den bekanta Jarlabanke-stenen från Vallentuna kyrka (Uppland 212, E. Wessén och S. B. F. Jansson, Upplands runinskrifter 1:321 ff.) möjligen pekar i samma riktning. Det heter i den ena av denna stens två inskrifter om Jarlabanke, att *hann atti æinn Tæby allan*, och den andra lyder i transskription: *Jarlabanki let ræisa stæin þenna at sik kvikvan, ok þingstað þenna gærði, ok æinn atti alt hundari þetta*. O. v. Friesen menade (enl. Wessén o. Jansson, Upplands runinskrifter 1:323), att »inskriften styrker sålunda tillvaron redan i 1000-talets Uppland af en jorddrott, hvars egendomar i ytvidd synas ha öfverträffat äfven våra största nutida jordagods». När det säges, att J. »ägde» dels Täby, dels hela häradet, kan detta emellertid mycket väl tyda på att det var fråga om olika former av ägande: Täby bör i så fall ha varit J:s odal, medan han kan ha innehaft hela häradet som ett slags förläning.

² Jfr att Sahlgrens ovan anförda analyser av häradsnamnen utmynnar i ett understrykande av att den från historisk tid kända häradssindelningen i Skåne har flera olika ursprung: »land», »bon», tings- och kultdistrikt. Ingvar Andersson,

kombinera resultaten av den här företagna språkliga granskningen av de två titlarna *landman* och *boman* med vad som synes ha framgått genom tidigare undersökningar av vissa skånska häradsnamn, som har antagits endels vara namn på »bon», endels på »smäländer», kommer man för det börjande 1000-talets vidkommande fram till två förvaltnings-typer: *land* och *bo*, väl snarast att karakterisera som förläning resp. fogdedöme.

Exkurs 1. Det kan i detta sammanhang vara befogat att ställa frågan, om inte ett närmare samband kan föreligga mellan Skivum-, Egå- och Ravnkilde-stenarna.¹

Den äldsta av inskrifterna är efter allt att döma den på Skivum-stenen, som är rest efter »landmannen» *ki[xx] hin huþska*. Egå-stenen är rest efter en Manne som hade varit *lantirþi kitils þis nuruna*, medan Ravnkilde 1, som finns endast c. 15 km fågelvägen från Skivum-stenen, rests av en *landhirþin* efter hans »drottning», Asbod. Som tidigare nämnt kan denna förmodas ha varit änka, dock icke efter Skivum-stenens *ki* ..., vars efterleverska hette Thyre.

För Skivum-stenens *huþska* har flera tolkningar föreslagits.² Wimmer föreslog alternativt *horska* 'den kloke' eller *høþska* 'från byn Hø(de) i Ribe amt', medan Brate har velat läsa *hø(r)þska* 'från Hordaland' och Brøndum-Nielsen 1917 *hu(g)þska* = fda. *houþsk* 'stolt, oförfärad' men 1933 *høþska* 'från Hadeland'. Erik Moltke tänker sig ett samband med fvn. *Høþr* och betydelser som 'kampdjärv', 'stridbar'. Lis Jacobsen är närmast böjd för Brøndum-Nielsens förslag nummer ett (*hu(g)þska*). Hans förslag nummer två, *høþska* 'från Hadeland', avvisas med att det knappast är tänkbart, att en man från Hadeland skulle prisas »som den bedste landsmand i Danmark». I DR:s ordbok lämnas ordet översatt. Brøndum-Nielsens tolkning 'från Hadeland' skulle emellertid inte möta något hinder, om *landmannr* har den i denna undersökning prövade innebörden, tvärtom skulle den stödas av Egå-stenens *Kættil hin norrøne*. Harry Andersen har emellertid kritiserat de tidigare förklaringsförsöken och bl. a. påpekat, att man i ett **hugðskr* skulle ha väntat sig bortfall av *ð* och inte av *g*, samt att förslagen *hørðskr* och *høðskr* är osannolika, emedan *u*-runan inte brukas för *o*, vilket ljud i Jelling-tidens inskrifter regelbundet

Skånes historia till Saxo och Skånelagen s. 323, framhåller efter att ha refererat Sahlgrens undersökning, att man tycker sig skymta en utveckling bakom de olika typerna av häradsnamn och att det förefaller, som om den enhetliga indelningen i härader delvis har anknutit till äldre bygder eller äldre indelningsformer men i många fall har nyskapats utan sådana gamla förutsättningar.

¹ Ett tidigare försök att sätta Skivum- och Egå-stenarna i förbindelse med varandra har gjorts av Regnar Knudsen i Danske Studier 1941 s. 91 ff. Det har kritiserats och avvisats av H. Andersen därst. 1943 s. 107 f., 111 f.

² Se DR sp. 170 ff. med litteraturanvisningar samt Harry Andersen i Danske Studier 1943 s. 97 ff.

tecknas med *au* (*tanmaurk* etc.). Själv föreslår H. Andersen att fatta det första tecknet (*h*) som felristat för *a*, alltså **audska* eller ev. **oydska*, till ett **audskr* med betydelsen 'rik'. Laborerer man med felristning, kan man givetvis också räkna med att *hupska* står för **haupska* och på den vägen söka rädda Brøndum-Nielsens senaste förslag. Emellertid måste man ännu nöja sig med att konstatera, att *hupska* allttjämt väntar på sin förklaring.

Frågan huruvida inte Skivums *ki..* och Egå's *kitil* kan vara samma person har i regel besvarats nekande. Wimmer utfyllde *ki..* till *kisl*, *Gisl*, och förknippade detta namn med *Gislum* härad i närheten, som antogs vara uppkallat efter denne förmodade *Gisl*. Enligt DR kan man endast konstatera, att namnet har börjat med *Ki-*, *Ke-*, *Gi-* eller *Ge-* och att det är skrivet med 4 eller möjligen 5 runor. R. Knudsen föreslår emellertid att utfylla till *ki[til]*, vilket får anses möjligt vad på lakunens storlek ankommer, och menar att samma person avses i de båda inskrifterna; skillnaden i bruket av tillnamn kunde förklaras av att Skivum har rests av hustrun och sönerna, som naturligt nog använder den dödes norska tillnamn, medan däremot fränderna till Manne *landhirpiR* nyttjar ett tillnamn som har varit eller blivit det gängse i Danmark. Hypotesen avvisas av Harry Andersen, som dels finner att avståndet i tid mellan de två inskrifterna är för stort — Skivum är av Jelling- och Egå av Efter-Jelling-typ — dels att *nuruna* sannolikt är ett norskt och inte ett danskt tillnamn, och då han tidigare avvisat tolkningen av *hupska* såsom syftande på norsk härkomst, finner han i detta förhållande ett indicium mot identitet eller samhörighet. Dessa invändningar är inte bindande. Att de två inskrifterna runologiskt sett tillhör två olika tids-skikt, behöver inte nödvändigt förutsätta, att de ligger särskilt långt ifrån varandra i tiden; en sen Jelling- och en tidig Efter-Jelling-inskrift kan mycket väl tänkas vara någorlunda samtida likaväl som en gammal och en ung runmästare kan vara det. Även om *hupska* inte har något att göra med vare sig Hordaland eller Hadeland, kan man inte på sakens nuvarande ståndpunkt använda detta epitet som argument mot teorien om Skivums anknytning till Norge, när denna nu baseras på en ny analys av ordet *landmannr*.

Emellertid är det också fullt tänkbart, att olikheten mellan Skivum och Egå i fråga om inskriftstyp återspeglar en generationsskillnad. En *Kætil* som dött under senare delen av 900-talet kan mycket väl ha haft en sonson med samma namn i början av 1000-talet.

Möjligheten för att det korrupta *ki..* på Skivum har något slags samband med Egå's *kitil* kan alltså inte avvisas, men längre kan man knappast komma på denna väg.

Det gemensamma för Egå och Ravnkilde 1 är ju det endast från dessa inskrifter kända ordet *landhirpiR*. Senare leden *hirðir*, som icke är etymologiskt identisk med *herde* utan en avledning till verbet *hirða* 'bevara, vårda, vakta' o. s. v. är annars endast anträffad i västnordiskan, där *hirðir* 'bevarare', 'vårdare' flera gånger möter i skaldediktningen¹

¹ Se Lex. Poët. s. v. *hirðir* och *veðrhirðir*.

och som även känner sammansättningen *féhirðir*, bl. a. som titel på vissa kungliga ämbetsmän i 1300-talets Norge.¹ Denna omständighet i förening med att Egå's *landhirþir* har en norsk huvudman kan vara ett indicium för att titeln har norskt ursprung — jag erinrar här också om vad som här tidigare har anförts om möjligheterna för att *landmannr* kan ha norsk förebild.

Beröringspunkterna mellan Skivum, Egå och Ravnkilde 1 är sålunda följande. Skivums *ki* ... kan tänkas vara norrman, Egå's *kitil* är norrman. Skivums *ki*... är *landmannr*, Egå's *kitil* har en *landhirþir*. Titeln *landhirþir* förekommer endast på Egå och Ravnkilde 1. Ravnkilde 1 finns i nära grannskap till Skivum. Huruvida dessa beröringar är tillfälliga eller icke kan icke med visshet avgöras — man har rätt att räkna med att de icke är det. Är de icke tillfälliga, kan det tänkas, att stenarna är knutna till en ursprungligen norsk släkt, som har förvärvat eller erhållit »land» i Jylland. Egå's *kitil* kan i så fall ha tillhört en yngre generation än Skivums *ki* ..., och detsamma gäller Ravnkildes *Asbod*. Förutsättningar för att norska stormän kunnat erhålla »land» i Danmark bör ha funnits, sedan Harald Gormsson på 900-talet hade knutit Norge till Danmark och under den närmast följande tiden, alltså under de perioder, som i DR kallas »Jelling» och »efter-Jelling».²

Kombinationen av personer som är eller kan vara norrman och ord som tycks peka mot Norge gör det helt berättigat att framställa denna tanke till övervägande.

Exkurs 2. Även vissa omständigheter som är förknippade med Lund 1, kan ge anledning till att något dryfta dess plats i historien.

Denna sten har efter allt att döma icke varit rest inom Lunds stad utan strax utanför det gamla Lunds norra gräns, på nuvarande Helgonabacken, där den omkr. 1690 framdrogs ur grundmuren till Allhelgonaklostrets då helt förfallna kyrka. Detta förhållande har givit upphov till en hypotes, att här ännu vid början av 1000-talet har legat en stormansgård, som mot slutet av århundradet har fått ge vika för cluniacensernas klosterstiftelse.³ Enligt en annan teori skulle stenarna — inskriften ger ju vid handen, att Lund 1 har haft minst ytterligare en sten vid sin sida — har ingått i ett gravfält och att tillvaron av denna gamla gravplats skulle vara anledningen till att klostret placerades här.⁴ Några arkeologiska stöd för denna teori finns dock icke utom Lund 1, som ju ingalunda behöver ha varit omedelbart knuten till en grav.

¹ Se Fritzner s. v. *féhirðir*.

² Alexander Bugge, *Vesterlandenes indflydelse etc.* (1905) s. 134 fäster uppmärksamheten på ett låt vara något senare exempel på att kungen av Sverige har skänkt bort land till en norrman som ett slags beneficium. När Sveinn jarl efter slaget vid Nesjar flydde till sin svärson kung Olof i Sverige, erbjöd denne honom enligt Snorre att »hafa þar ríki till forráða, þat er honum þykki sømiligt» (Heimskringla ed. Finnur Jónsson, Ól. Helg. kap. 54.

³ Jfr R. Blomqvist, *Lunds historia*, 1951, s. 31 ff.

⁴ Jfr O. Rydbeck i *Lunds domkyrkas historia* 1145—1945 1:11 f.

Inskriften på Lund 1 är av efter-Jellingtyp, d. v. s. enligt DR från tiden c. 1000—1050. Den dateras ofta till periodens början, alltså c. 1000—1025.¹ Allhelgonaklostret anses ha kommit till något före 1089, dess kyrka nämnes uttryckligen i ett sammanhang, som ger vid handen, att den har invigts den 25 juni någon gång före 1134.² Man kan nu ställa frågan, hur det kom sig att ett så praktfullt monument som det som Lund 1 har ingått i, inte har fått stå kvar längre än under 50 till 100 år. Dess bildsmyckning kan knappast ha tett sig anstötlig — det finns också kors av kristen typ på stenen, och den befryndade Grensteninskriften slutar med den kristna önskan om Guds hjälp för själarna. Minnet av de på stenen nämnda bör ha levt kvar ännu mot slutet av 1000-talet. Man kan framkasta den gissningen, att stenens inläggande i kyrkans grundmur är ett resultat av en bitter konflikt: Esge Björnssons avkomlingar har inte frivilligt lämnat sina besittningar, sitt »land», ifrån sig, och den nye jordägaren har funnit det önskvärt att avlägsna ett minnesmärke, som på ett iögonfallande sätt erinrade om något som man ville glömma. I Knut den heliges stora donation till S:t Laurentii kyrka i Lund år 1085 ingick bland mycket annat ett jordområde i Lund, som en viss Öpe Torbjörnsson hade givit konungen i fredköp.³ Har det ungefär vid samma tid tillkomna Allhelgonaklostret fått jord, som på något liknande sätt har gått ägaren ur händerna, och är Lund 1:s öde en följd av dylika händelser? Frågan kan bara ställas, inte besvaras.

Tilläggsas bör dock, att en förmodan har uttalats på arkeologiskt håll,⁴ att stenen inte har hamnat i kyrkmuren redan på 1000-talet utan först, när kyrkan förnyades efter en eldsvåda 1192. Är detta riktigt — vilket aldrig torde kunna avgöras — blir monumentets raserande och stenens infogande i grundmuren något mindre påfallande.

¹ Jfr L. Wimmer-L. Jacobsen, *De danske Runemindesmærker*, 1914, s. 138, M. Rydbeck, *Skånes stenhugare före 1200*, 1936, s. 27 f. samt O. Rydbeck a. a.

² *Necrologium Lundense* ed. L. Weibull s. 79.

³ *Necrologium Lundense* ed. L. Weibull s. 4.

⁴ O. Rydbeck a. a.

[Korr.-not. I december 1958 utkom en svensk översättning av Sigurdarbökr, Ivar Skalds martyrkväde om tronkrävaren Sigurd slemmedjäknes död tolkat, inlett och kommenterat av Åke Ohlmarks.

O. återger *landmaðr* med 'landsman':

”Till skogs skyndat
för sköldungen
landsmäns led, där
lågor brunno.»]

Litteraturkrönika 1958

Av K. G. Ljunggren och S. Benson

Carl Hj. Borgström, Innføring i sprogvidenskap. IX+164 s. + 2 kartor. Oslo 1958 (Universitetsforlaget). Detta arbete är, som titeln och omfånget ger vid handen, en elementär inledning till ett mera vetenskapligt språkstudium, avsedd i första hand för norska studenter men praktiskt taget lika tillgänglig för svenskar och danskar. Boken faller i två huvuddelar. I den förra och mera omfattande (s. 15—101) redogöres för den synkroniska språkgranskningens mål och metoder genom rätt utförliga handledningar i fonem- och morfemanalys och kortare redogörelser för semantik och »morfofonemik» jämte en översikt över olika språktyper. Framställningen är väl avvägd och så lättillgänglig som man kan begära — bl.a. har förf. vid sidan av den nödvändiga synkroniska specialterminologien på ett förtjänstfullt sätt kopplat in våra vedertagna grammatiska termer och begrepp. Den senare delen (s. 102—157) är diakronisk och behandlar i en rad likaledes mycket överskådliga kapitel den historiska språkforskningens metoder, jordens viktigare språkfamiljer samt de olika slagen av språkförändringar. I jämförelse med ännu använda akademiska läroböcker som Axel Kock, »Om språkets förändring» eller Hj. Falk, »Grammatikkens historiske grunnlinjer» representerar professor Borgströms bok den nya tiden, då även synkronien kräver en plats i solen. Resultatet är lyckat, och boken torde bli till betydande nytta i den akademiska undervisningen. K. G. L.

Hans Regnéll, Semantik. Filosofiska och språkvetenskapliga grundfrågor inom betydelseläran. 188 s. Stockholm 1958 (Svenska Bokförlaget/Norstedts). I detta i serien »Scandinavian University Books» ingående arbete har filosofidocenten Hans Regnéll gripit sig an med den inte så enkla men tacksamma uppgiften att för en bredare publik skildra semantiken — betydelselärans mål och metoder och nuvarande status. Uppgiften har varit att i lika mån tillgodose såväl de mera renodlat filosofiska som de språkvetenskapliga aspekterna på ämnet — förf. uttalar förvissningen, att det faktiskt föreligger en enhetlig semantisk forskningsuppgift och att det är av vikt att man inom såväl det språkvetenskapliga som det filosofiska lägret har en viss uppfattning om vad som sker i det andra. Detta är förvisso riktigt, ty även om inte alla filosofiska frågeställningar är av direkt språkvetenskapligt intresse, så torde alla den språkvetenskapliga betydelseforskningens landvinningar kunna utnyttjas filosofiskt, och det är uppenbart, att t.ex. den språkliga strukturforskningen

och logiken har många fundamentala problem gemensamt. Efter att ha redogjort för likheter och olikheter mellan språkvetenskaplig och filosofisk semantik och redogjort för »tecken och tydning» behandlar förf. språkliga enheter av olika ordning, olika slag av betydelse och betydelseförändringar och funktioner samt lämnar en kortfattad översikt över olika undersökningsmetoder. Arbetet är redigt och sakligt, det framhålles tydligt vad som är hypotetiskt och diskutabelt, och boken är så lättläst som man rimligtvis kan begära. Exemplifieringen är god men kunde här och var ha varit något rikligare. Naturligtvis måste urvalet bland tidigare forskningar i ett fall som detta bli strängt begränsat, men det förefaller, som om det icke minst i ett arbete avsett för nordisk publik hade varit befogat att något litet beröra forskare som A. Noreen och V. Brøndal och deras försök till lösning av t.ex. ordklassproblemen.
K. G. L.

Västergötlands runinskrifter. H. 3. Skaraborgs läns runstenar. S. 1—278. H. 4. Älvsborgs läns samt Göteborgs och Bohus läns runstenar. S. 279—352. Text av Elisabeth Svärdström. Uppsala 1958 (Almqvist och Wiksell). (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Femte bandet.)

Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. Del 4. H. 2—3. S. 345—685 + pl. 81—159. Uppsala 1957—1958 (Almqvist och Wiksell). (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Nionde bandet.) 1940 kunde Vitterhetsakademien sända ut två häften, uteslutande innehållande planscher, av Västergötlands runinskrifter »granskade och tolkade av Hugo Jungner». Genom lektor Jungners bortgång försenades färdigställandet av textdelen betydligt. Arbetet har emellertid fortsatts och till största delen fullbordats av fil. lic. Elisabeth Svärdström, som har haft att bygga vidare på och komplettera Jungners förarbeten. I K. Torins Westergötlands runinskrifter (1891—1893) behandlades 123 inskrifter, medan den nya publikationen, vari hittills enbart landskapets runstenar har behandlats, omfattar 201 nummer — nya fynd har gjorts även sedan planschbandet kom ut 1940, och de till dessa hörande fotografierna återges i textbandet. De flesta inskrifterna eller 149 härrör från Skaraborgs län, medan från Älvsborgs län blott 46 stentar är kända — i stort sett dock både av högre ålder och i bättre skick än mycket av Skaraborgsmaterialet — och från Göteborgs och Bohusläns-delen endast en (Älvsborg). Tidslatituden är vidare än i de flesta andra svenska landskap, från de alltjämt i väsentliga delar dunkla urnordiska inskrifterna nr 63 Fyrunga och 65 N. Vånga, över den monumentala nr 119 Sparlösa, i vars likaledes i mångt och mycket otolkade inskrift förf. anar »något av en episk hjältedikt på prosa.» en rad vikingastentar, främst från Älvsborgs län och med minnen om färder både i väster- och österväg, fram till en lång rad kristna gravmonument. I ingen annan svensk landsdel intar det kristna runmaterialet ett så stort rum som i Skaraborgs län, och det berikar på åtskilliga punkter vårt ganska torftiga vetande om seder och tänkesätt under de första kristna århundrandena. Förbindelse-

linjer med såväl Norge som Danmark framstår efter framläggandet av det intressanta västgötska materialet på många punkter långt tydligare än tidigare — framför allt gäller detta komposition och ornamentik. Åtskilliga detaljer i behandlingen kan diskuteras, men det viktiga stoffet är presenterat med omsorg. Ett femte häfte ställes i utsikt; det skall utom ordförteckning och register innehålla återstående runinskrifter (på kyrkklockor, kyrkdörrar o.d.) samt en sammanfattning, som för visso bör erbjuda en tacksam arbetsuppgift.

Med de nyutkomna häftena av del 4 av Upplands runinskrifter — häfte 1, som omfattar Uppsala stad, Vaksala, Rasbo och Norunda härader, kom 1953 — har antalet behandlade uppländska inskrifter stigit till 1150. Behandlingen är som vanligt lika utförlig som omsorgsfull. I andra häftet, som omfattar Bälinge, Olands och Örbyhus härader, har nr 1125 Krogsta (Tuna sn) fått störst utrymme på sin lott, utan att den som »kanske olöslig» betecknade inskriften har låtit sig avlocka sin hemlighet. I bandets tredje och sista häfte, som omfattar Simtuna, Torstuna och Våla härader i landskapets västra och nordvästra delar, framstår stenarna från Altuna kyrka (U 1161) och Drävle i samma socken (U 1163) såsom de mest intressanta, inte så mycket på grund av inskrifterna som på grund av den religions-, litteratur- och konsthistoriskt högst värdefulla bildutsmyckningen — i det förra fallet bl.a. Tors fiskafänge, i det senare motiv ur sagan om Sigurd Fafnesbane. Som vanligt belyses även dylika sidor av det rika uppländska runstensmaterialet mycket ingående och klargörande.

K. G. L.

Erik Moltke, Jon Skonvig og de andre runetegnere. I. Billeder og kildetext. VIII+240 s. II. Skildring og kommentar. 299 s. Köpenhamn 1956 — 1958 (E. Munksgaard). (Bibliotheca Arnemagnæana. Supplementum Vol. I—II.) Ole Worm brukar — icke utan rätt — anses som Danmarks förste runforskare, men bakom och vid sidan av honom står studenten, sedermera prästen Jon Skonvig († 1664), som tecknade ett betydande antal runminnesmärken och sålunda kom att förse Worm med det material, som lades till grund för såväl de läsningar som de ofta mycket fritt bearbetade illustrationer, som meddelas i *Monumentorum Danicorum libri sex* (1643). Erik Moltkes detaljundersökning av Skonvigs i Arnemagnæanska samlingen förvarade sex manuskript (avseende Lolland-Fyn, Jylland, Skåne-Halland-Bleking samt Bergens, Stavanger och Oslo stift) visar, att Skonvig visserligen var en dålig tecknare men för sin tid beundransvärt god runläsare, och hans nu publicerade samlingar är källor, som måste få företrädet framför Worms utan personlig bekantskap med inskrifterna själva företagna bearbetningar. Moltkes stora verk formar sig till en fyllig skildring av runläsandets och runreproduktionens historia i Danmark. Det är inte bara Worms och Skonvigs och hans kollegers metoder som granskas, utan även senare tiders runtecknare behandlas ingående. Serien slutar med P. G. Thorsens och L. Wimmers ovärderlige medarbetare Magnus Petersen (1827—1917) — självfallet diskuteras då också ingående det inflytande på tecknaren, som utövades av Wimmer (som dock nu tillika får ett välförtjänt er-

kännande). Till slut skildras de fotografiska hjälpmedlens betydelse och ännu långtifrån avslutade utveckling; nästa stadium kommer, förmodar den inte minst på detta område högt förtjänte författaren, att kännetecknas av färgfotot och det plastiska fotografiet. Arbetet är inte bara en, stundom kanske väl vidlyftig, lärdomshistorisk inventering utan innehåller tillika mycket av vikt för den aktuella runforskningen — det utgör ett viktigt komplement till Lis Jacobsens och Erik Moltkes »Danmarks Runeindskrifter» och till Magnus Olsens »Norges innskrifter med de yngre runer». En beklaglig och onödig brist är att endast danska och norska tecknares insatser beröres, medan det svenska material, som också finns för de gamla östdanska landskapens vidkommande, helt har lämnats å sido.

K. G. L.

E. Wessén, Runstenen vid Röks kyrka, 112 s. Stockholm 1958 (Almqvist o. Wiksell). (Kungl. Vitterhets Historie o. Antikvitets Akademiens handlingar. Filol.-filos. serien 5). Den helhetssyn på Rök-inskriften, som prof. Wessén framlägger i denna tämligen kortfattade men fängslande och elegant skrivna studie, avviker helt från den linje (företrädd av S. Bugge — Brate — v. Friesen — H. Pipping — Höfler m.fl.), som innebär en strävan att få ett logiskt sammanhang mellan inskriftens olika partier genom att tolka den som en sammanhängande minnesskrift eller eggelse till hämnd o.s.v. Wessén följer i stället en linje, liknande den som tidigare utstakats av H. Schück och G. Neckel, d.v.s. han godtagger det brottstyckeartade just som brottstycken och ser i ristaren Varin icke blott en sällsynt skicklig runkännare utan också en traditionsbärare av stora mått, en sagoförtäljare, som på stenen räknar upp och anspelar på ett urval ur sin rika repertoar. Paralleller finner han närmast i thula-diktningen, särskilt i Widsid, och de gotländska bildstenarna med deras framställningar av för oss numera till stor del okända myt- och sägenmotiv. Vad inskriften enligt denna syn mister i litterärt värde skulle den vinna igen i litteraturhistoriskt. Wessén räknar också med att en ganska betydande litteratur har funnits upptecknad i trä och att de s.k. svensk-norska runorna eller kortkvistrunorna kommit till såsom en egentligen för »bok»-skrift avsedd variant till de s.k. danska runorna, som var och förblev den för monumentalskrift avsedda runraden. I en separat liten skrift (*E. Wessén, Om vikingatidens runor. 23 s. Stockholm 1957. K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Filologiskt arkiv 6.*) utvecklar förf. närmare denna intressanta tankegång, som kanske främst stödes av hälsingerunorna, vilka rimligtvis bör betraktas såsom en för mera vardagligt bruk avsedd ännu längre gående vidareutveckling av de svensk-norska runorna.

K. G. L.

Arndt Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften. 188 s.+bilagor. Göttingen 1958 (Vandenhoeck u. Ruprecht). (Palæstra 224.) Även de svenska runinskrifterna föreligger nu till allra största delen i så förträffliga editioner, att det börjar bli möjligt att bygga upp sammanfattande framställningar av betydande räckvidd. Förf. till det föreliggande arbetet ägnar sig inte i främsta rummet åt

enskilda inskrifter av påtagligt »historisk» karaktär utan granskar i stället ett par numerärt mycket starka inskriftsgrupper ur framförallt historisk synvinkel. Han lämnar välskrivna och vederhäftiga översikter över den senare vikingatidens politiska och ekonomiska historia och den kristna missionsverksamheten. Avhandlingens huvudparti ägnas studiet av inskrifter, som vittnar eller av förf. anses vittna om utlandsfärder. Härvidlag strävar förf. efter att så noggrant som möjligt fastställa vilka åldersgrupper och civilstånd som dominerar i materialet samt att skilja mellan vittnesbörd om vikingafärder i traditionell mening och handelsresor; han kommer till det resultatet att yngre åldersgrupper och rena vikingaföretag är bäst företrädde i söder (Danmark, Småland o.s.v.), medan äldre årsklasser och handlexpeditioner oftare åsyftas i det överlag något yngre centralsvenska materialet. I ett tillägg förtecknas och återgives alla enligt förf. helt säkra vittnesbörd rörande utlandsfärder, i ett annat registreras de kristna runstenarna. Man har nog intrycket att förf. ibland pressar materialet över hövan både när det gäller att bestämma inskrifter som hithörande och att utnyttja dem som underlag för den statistik, som han presterar, och en stickprovskontroll har blottat enstaka onöjaktigheter, men det råder intet tvivel om att detta arbete är både intressant och nyttigt.

K. G. L.

Birger Nerman, Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde. XII+200 s. +61 planscher. Stockholm 1958 (Almqvist o. Wiksell). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.) Denna stora och vackra bok innehåller den definitiva publiceringen av de märkliga fynd som gjordes vid av prof. Nerman 1929 och 1930 ledda utgrävningar vid Grobin strax öster om Libau i det gamla Kurland. Det stora material, framför allt av gravfynd, som då kom i dagen, vittnar otvetydigt om svears och gutars expansion i sydöstra delen av Östersjön och kompletterar på ett värdefullt sätt litterära källors uppgifter, att Kurland en gång har varit svearnas skattland. Enligt förf. verifierar fynden uppgifter hos Rimbert och i senare isländska arbeten som Sogubrot och Herverarsaga om ett svenskt välde i Kurland c. 650—800 och belyser Gutasagans utvandrings-sägen. Grobin identifieras med den plats som Rimbert kallar Seeburg, och svenskt ursprung påvisas för det hittills oförklarade namnet på den förbiflytande floden, *Ålanda*.

I detta sammanhang kan nämnas, att professor Nerman på sin 70-årsdag uppvaktades med en festskrift, *Festskrift till Birger Nerman den 6 oktober 1958. X+287 s. Lund 1958 (=Svio-Estonica vol. 14. Ny följd 5)*. De flesta bidragen häri avser estnisk historia och kulturhistoria, men den innehåller också en rad uppsatser inom nordisk filologi (av E. Wessén om Hávamál 36—37 och 50, av P. Wieselgren om bl.a. friprosateorien och den Nordalska skolan, av H. Sperber om de mytologiska namnen *Hörn* och *Mörn* och av J. Sahlgren om det närkiska ortnamnet *Alavi*, fsv. *Aluerui*).

K. G. L.

Ralph Paul de Gorog, The Scandinavian element in French and Norman. 168 s. New York 1958 (Bookman Associates). Förf. har tidigare, 1954,

förvärvat doktorsgraden vid Colombia University medelst en avhandling med samma titel, av vilken den nu föreliggande boken utgör en bearbetning. Den inledes med en kort bibliografisk historik över utforskandet av de nordiska inslagen i normandiskan, varefter i del I en jämförelse göres mellan forndanskan och de romanska dialekternas i nordvästra Frankrike ljudsystem på 800-talet med huvudvikten lagd på de senares möjligheter att substituera de forndanska ljuden. Härefter följer som del 2 ett efter olika begreppsgrupper (sjöfart och skeppsbyggeri, fiskar och fiske, personbeteckningar, topografi osv.) uppställt lexikon över den del av det allmänt franska och framför allt av det normandiska ordförrådet, som enligt förf:s bedömande är av forndanskt ursprung. De kriterier som därvid kommer i fråga är ordets tillvaro i något eller några av de nordiska fornspråken, det faktum att det tidigast har påvisats i Normandien eller ännu förekommer där, att ljudhistoriska data stämmer, att ordet också möter i andra skandinaviska kolonisationsområden (framför allt i England) samt i viss mån det förhållandet, att vikingar kan tänkas ha varit i särskilt hög grad långivande i fråga om sjöfartens och fiskets ordskatter. Förf. förefaller ha noggrant satt sig in i den föreliggande rikhaltiga etymologiska litteraturen och motiverar i regel väl sina egna ställningstaganden. Ett litet avslutande kapitel om medeltida och moderna lån från de skandinaviska språken är däremot föga givande. K. G. L.

Early Icelandic Manuscripts in Facsimile. Vol. I. Sturlunga Saga. AM 122a fol. Edited by Jakob Benediktsson. 18 s. + 110 faks. Köpenhamn 1958 (Rosenkilde o. Bagger). Det storartade editionsarbete, som tidigare har bedrivits av firman E. Munksgaard i Köpenhamn i de två välbekanta serierna Corpus Codicum Islandicorum och Manuscripta Islandica, fortsättes nu av Köpenhamnsförlaget Rosenkilde og Bagger med en tredje serie. Huvudredaktör är liksom tidigare professor Jón Helgason, som vid sida har professorerna Sigurdur Nordal, Magnus Olsen och Dag Strömbäck. Den nya serien avses skola omfatta minst fjorton foliovolymmer, alla av stor vikt, däribland den större sagan om Olav Tryggvason (AM 61 fol.), Sverres och Håkon den gamles saga (AM 81 fol.), Karlamagnús saga (AM 180a fol. och 180b fol.), Grettis saga m.m. (AM 152a fol.), ett antal Heimskringla-handskrifter, Bergsbók, Njála (AM 133 fol.), Skálholtsbók (AM 351 fol.) o.s.v. Som första nummer föreligger Sturlunga saga i AM 122a fol. Faksimilen är synnerligen väl utförda, och bibliotekarie Jakob Benediktsson har författat den fylliga inledningen med handskriftsbeskrivningen och redogörelsen för manuskriptets öden, språkliga särdrag m.m. Det är givetvis ur många synpunkter mycket glädjande, att faksimileringen av den isländska fornlitteraturens främsta manuskript fortsätter på ett efter allt att döma mönstergillt sätt.

K. G. L.

Jón Helgason, Handritaspjall. 118 s. Reykjavik 1958 (Mál og Menning). Denna bok är en lika sakrik som fångslande för att inte säga spirituellt skildring av de gamla isländska handskrifterna och deras öden genom tiderna, deras tillkomst, datering och långa blomstringstid, den bittra

historien om det inhemska skövlandet och renrakandet för Danmarks och Sveriges räkning, som trots allt blev ovärderliga räddningsaktioner, Árni Magnussons storverk o.s.v. fram till läget i dag, som främst kännetecknas av nya tekniska hjälpmedel (framför allt de ultraviolette strålarna) och ett storstilat men ännu endast påbörjat faksimileringsarbete. Arbetet illustreras av 25 vackra faksimil med utförlig kommentar, men därutöver skildras ytterligare ett tjugotal handskriftsöden (t.ex. Uppsala-Eddan, Frisbók, Hauksbók, Mödruvallabók, Flateyjarbók och många andra). Boken är avsedd för en icke fackkunnig isländsk publik, men den lämpar sig utmärkt för studenter på högre stadier och har även bud till vetenskapsmännen genom de talrika nya iakttagelser som den redovisar eller antyder (t.ex. ett meddelande som det på s. 78, att det nu har lyckats att till viss del dechifrera det hittills endast till namnet kända kvädet Grettisfærsla, som en gång bortskrapats från sista bladet i en handskrift till Grettis saga, AM 556a—b 4to). K. G. L.

Óláfs saga Tryggvasonar udgivet af Ólafur Halldórsson. Første bind. 400 s. København 1958 (E. Munksgaard). (Editiones Arnarnagæanæ Ser. A, vol. 1.) Editiones Arnarnagæanæ är namnet på en eller rättare sagt två nya serier, som har påbörjats av Den Arnarnagæanske Kommission med professor Jón Helgason som redaktör — båda skall innehålla kritiska textutgåvor, A-serien av större, B-serien av mindre format. Början göres med den större sagan om Olav Tryggvason, själv ett kompilationsverk men byggande på källor av betydande intresse. Till grund för editionen har utgivaren, cand. mag. Ólafur Halldórsson, lagt cod. AM 61 fol. (A), men varianter i övriga handskrifter anföres. Det föreliggande första bandet omfattar ungefär hälften av texten; utgåvan skall omfatta ytterligare två band.

K. G. L.

Skarðsárþók. Landnámabók Björns Jónssonar á Skarðsá. Jakob Benediktsson gaf út. LVI+258 s. Reykjavík 1958 (Háskóli Íslands). Den i Íslands lärdomshistoria väl bekante Björn Jónsson på Skarðsá (1574—1655) har bland åtskilligt annat fäst sitt namn vid en även tidigare uppmärksammas version av Landnáma, åstadkommen genom kompilation av Hauksbók och Sturlubók och syftande till att lämna en så fullig text som möjligt. Den är av betydelse, emedan man kan avvinna den upplysningar om de numera förlorade partierna av Hauksbók och Melabók. En egenhändig handskrift av Björn brann som så mycket annat upp i Köpenhamn 1728, men åtskilliga avskrifter finns i behåll. Den nu föreliggande utgåvan har som grundtext den äldsta av dessa, AM 104 fol., tillkommen på bedrivande av Þormóður Torfason, men är försedd med utförlig variantapparat. Jakob Benediktsson har också försett utgåvan med en utförlig inledning.

K. G. L.

The Hólar Cato. An Icelandic Schoolbook of the Seventeenth Century. Ed. by Halldór Hermansson. XXXIV+91 s.+faks. Ithaca N. Y. 1958 (Cornell University Press). (Islandica Vol. XXXIX.) Professor Halldór Hermansson, den kände vårdaren av The Fiske Icelandic Collection vid Cornell

University, avled åttioårig den 28 augusti 1958. Den vackra trettionionde volymen av *Islandica* blev alltså den flitige forskarens och förtjänstfulle bibliografens avsked från sitt livs verksamhetsfält. Catonis *Distica* var länge på Island som annorstädes av grundläggande betydelse för den elementära undervisningen i latin. Författaren till den första grammatiska avhandlingen citerar ett distikon, och från 1200-talet härstammar parafrasen *Hugsvinnsmál*. Senare gav prästen och skalden Jón Bjarnason (död omkr. 1635) ut en i Hólar tryckt upplaga, där varje latinskt distikon åtföljes av två rimmade isländska versioner. Volymen utfylldes av ett par andra gnomiska och didaktiska sentenssamlingar, likaledes med isländsk översättning (*Dicta septem sapientum Greciæ* och Johannes Sulpicius' *De civilitate morum* från 1400-talet). Det är denna samling, som nu har ånyo utgivits, utökad med en inledning, som bl.a. ger en värdefull översikt över latinstudiet på Island genom tiderna, samt med två appendix, *Hugsvinnsmál* och en tredje isländsk bearbetning, *Spakmæli Catonis* av prästen Bjarni Gizurason (död 1712). K. G. L.

Elias Wessén, Isländsk grammatik. 124 s. Stockholm. (Svenska Bokförlaget/Norstedts) 1958. (Scandinavian University Books.) Till sin redan långa rad av läroböcker för svenska studenter har professor Wessén härmed fogat ytterligare ett värdefullt nummer. Man har under flera decennier i Sverige brukat i och för sig goda tyska, norska eller danska elementargrammatiker vid den grundläggande undervisningen i isländska, men det säger sig självt att en bok, som har skrivits med särskild tanke på kunskapsfordringarna vid svenska universitet och på svenska studenter förkunskaper, bör vara att föredraga. Förf. lämnar en tämligen koncentrerad redogörelse för ljudläran, där man bl.a. lägger märke till ett konsekvent understrykande av inom vilka formkategorier de viktigare ljudförändringarna företrädesvis möter, samt en ganska utförlig genomgång av formläran. Någon särskild syntax finns inte, men vissa syntaktiska notiser har funnit plats i formläran. Boken är tydligen avsedd att suppleras med förf:s i Sverige allmänt använda översikt »De nordiska språken» (5 uppl. 1958). Ett önskemål för en kommande upplaga är att boken förses med ordregister, något som i hög grad skulle underlätta dess bruk som uppslagsbok vid nybörjares textläsning och tillämpningsövningar. Ett annat önskemål vore att de viktigaste dragen av den fortsatta isländska utvecklingen påpekades. K. G. L.

Per Tylden, 2. persons personlege pronomen dualis og pluralis i gamalnorsk og mellomnorsk diplommal. 110 s. Bergen 1958. (Universitetet i Bergen. Årbok 1956. Hist.-antikv. rekke 4.) [English Summary.] Förf. har tidigare ägnat en monografi åt 1. personens duala och plurala pronomen i de norska medeltidsdiplomen (Me-Vi. En studie frå det gamalnorske og mellomnorske brevriket. 1944. Jfr ANF 60:248 f.), på vilken det nu föreliggande arbetet utgör en direkt fortsättning. En detaljerad genomgång av det stora norska brevaterialet visar hurusom de duala *þit*, *ykkir* och de plurala *þér*, *yðr* på 1400-talet trängs tillbaka av *I*, *idr* (*ider*, *eder*). I bokens senare del granskas och dryftas verbaländelserna i 2. pers.

plur. i fornnorskan i allmänhet och i diplomerna i synnerhet, varvid särskilt den nya ändelsen *-r* (*takir* etc.) i stället för *-ð*, *-d*, *-t* och dess efter allt att döma ganska komplicerade historiska bakgrund uppmärksammas (sammandragning *hafi(ð)per* > *hafir*, differentiation i vissa ordgrupper, övergång av intervokaltiskt *ð* > *r*). Vidare diskuteras mera i allmänhet »dualis som socialt fenomen» och sammansmältningen av dualis och pluralis. Såsom ett bidrag till förklaringen av dualisformens starka ställning i vissa språk, t.ex. i isländska och färöiska, skulle krönikören vilja framkasta tanken, att till dualpronominas expansion kan ha bidragit, att de brukades om föräldrar och om gifta i allmänhet, medan pluralformerna torde ha varit vanligare i fråga om barn och ungdom. Härigenom bör dualformerna ha fått en anstrykning av hövlighet och så av detta skäl kommit att föredragas i isländskan och färöiskan.

I ett tillägg diskuteras D. A. Seips avhandling om 1. och 2. pers. personliga pronomen i dualis och pluralis i norskan (Maal og Minne 1956), varvid förf. ställer sig kritisk mot Seips uppfattning att pron. *I* och verbändelsen *-in*, *-en* i 2 pers. plur. åtminstone till stor del kan ha inhemskt norskt ursprung.

K. G. L.

Didrik Arup Seip, Om et norsk skriftlig grunnlag for Eddadiktningen eller deler av den. 129 s. Oslo 1958 (H. Aschehoug o. Co.). I tidskriften Maal og Minne för 1957 publicerade professor Seip en längre undersökning i den på 1950-talet ånyo livligt dryftade frågan om Islands och Norges andel i eddadiktningens skriftliga fixerande. Det är denna studie som nu i oförändrad form har omtryckts som en separat, i bokhandeln tillgänglig volym. Seip har tidigare hävdats, att bakom de bevarade handskrifterna ett eller flera norska original kan skönjas — i förevarande skrift bemöter han de invändningar, som från olika håll rests mot detta antagande och företar en mera omfattande granskning av de såväl paleografiska som språkhistoriska och litteraturhistoriska argument, som han stöder sig på.

K. G. L.

Hallvard Lie, 'Natur' og 'unatur' i skaldekunsten. 122 s. Oslo 1957 (H. Aschehoug o. Co.). (Avhandlingar utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-Filos. Klasse. 1957. No. 1.) Detta nya arbete av professor Lie anknuter nära till hans 1952 utgivna Skaldestilstudier (jfr ANF 68:209), i vilka han bl.a. underströk sambandet mellan skaldediktningen och den samtida bildkonsten och möjligheten att betrakta den förra som utslag av samma smak och stil som den senare. Fortsättningen innehåller en skarp kritik av såväl Finnur Jónssons som framför allt E. A. Kocks krav på »naturlighet» eller »förnuft» i skaldediktningen, och deras följdriktiga och trots i mångt och mycket divergerande meningar på det hela taget likartade principer att betrakta en genom textkritik eller konjektur åstadkommen »lectio faciliior» såsom mera sannolik, ju enklare den gjorde syntaxen eller bildspråket. Lie hävdar i stället med en intressant konstpsykologisk argumentation, att det inte var versmåttets stränga krav som i och för sig var grundorsaken till drottkvätt-stilens av eftervärlden mindre uppskattade förkonstling utan att det hela är ett utslag av en

mer eller mindre medveten strävan att skapa en ornamental stil och en diktart, som ställer stora krav på anspänning, på intellektuell och fantasimässig insats hos lyssnaren. Undersökningen innehåller två huvudavsnitt, det ena om ordställningsproblemet, det andra, som innehåller analyser av flera av de viktigaste skaldedikterna, om kenningar och metaforer. Även kenningsteknikens ursprung behandlas, varvid Lie främst vill anknyta till sakralt tabu av Eggjuminskriftens typ och i den genealogiska diktningen på kviduhátr vill återfinna den ursprungligaste formen av nordiska lovkväden — det är här som en bestämd kenningstyp, nämligen »namngåtan», har överförts från magi till diktning. Boken är, som dessa rader torde ge vid handen, ett betydande inlägg i de gamla men alltjämt aktuella diskussionerna om skaldediktningens ursprung och lovkvädenas poetiska natur.

K. G. L.

Fredrik Paasche, Mötet mellom hedendom og kristendom i Norden. Med minneord, innledning og noter utgitt ved Dag Strömbäck, 167 s. Stockholm 1958 (P. A. Norstedt o. Söner). En av huvudlinjerna i framlidne professor Fredrik Paasches författarskap genom åren var strävan att belysa hur kristendomens grundtankar upptages och assimileras, när äntligen den katolska kyrkan får fast fot i Norden. Hans metod bestod som sig bör främst av sorgfällig litteraturhistorisk men också filologisk analys av såväl hedniska litteraturalster från övergångstiden som av den mångskiftande kristna litteratur, som traderats framför allt genom norsk och isländsk förmedling, under ständig konfrontation med det stora och olikartade utomnordiska material, som utgör en nödvändig bakgrund. När Paasche under andra världskriget kom som flyktling till Sverige, inbjöds han att våren 1941 hålla en serie »Olaus Petri»-föreläsningar vid Uppsala universitet, och han valde då att ånyo taga upp sitt älsklingsämne, att söka belysa vad som skedde i människornas sinnen vid mötet mellan hedendom och kristendom, hur begrepp som t.ex. synd och nåd, helgontro och goda gärningar upptages och anpassas hos nordborna, vilken stor roll de nya sakrala handlingarna kom att spela i föreställningslivet o.s.v. Det är det välformade och klara men tyvärr bitvis mycket fragmentariska manuskriptet till dessa föreläsningar som nu har utgivits, av prof. Dag Strömbäck utökat med en kort minnesteckning och en längre resumé av förf:s tidigare forskning på området, vilken på ett lyckligt sätt kompletterar det ofta mycket kortfattade föreläsningssmanuskriptet.

K. G. L.

Wolfgang Lange, Studien zur christlichen Dichtung der Nordgermanen 1000—1200. 303 s. Göttingen 1958 (Vandenhoeck u. Ruprecht). (Palæstra Bd 222.)

Wolfgang Lange, Christliche Skaldendichtung. 74 S. Göttingen 1958 (Vandenhoeck u. Ruprecht).

Wolfgang Lange, docent i germansk filologi i Göttingen, går i fråga om ämnesval i Fredrik Paasches fotspår men hävdar i motsats till denne, att nordbornas annammande av den kristna litterära kulturen icke har bestått i ett direkt anknytande till samtida europeiska utvecklingsstadier

utan har skett gradvis från ganska primitiva utgångspunkter, och han strävar efter att kasta icke nytt ljus över dessa. Paasches och Langes synpunkter torde dock inte vara oförenliga — saken kan ligga mycket olika till hos olika diktar- och författarindivider. »Studien» etc. består av två delar. I den första, »Interpretationen», studeras ingående med huvudsakligen filologiska metoder, de äldsta antydningarna i diktningen om diktarnas kristna tro eller tänkesätt, t.ex. inskottssatser av typen — *gengr sem goð vill* —, de ur många synpunkter intressanta brottstyckena från tiden omkr. år 1000, bl.a. Glúmr Þorkelssons bön och färingen Þrándr i Gøtu's credo samt 1000- och 1100-talens övriga kristna diktning med huvudvikten lagd på de stora 1100-talsdikterna Plácítúsdrápa, Geisli, Harmsól och Leidarvísan. Granskningen är som sagt i första hand filologisk men inte sällan göres värdefulla historiska utblickar — så behandlas t.ex. i samband med Gamli kanókis Jóansdrapa evangelisten Johannes starka ställning i det nykristna Norden, i samband med Geisli diktningen om Olav den helige i allmänhet (varvid förf. skulle ha haft ytterligare hjälp av Olav Bø's undersökning Heilag-Olav i norsk folketradisjon 1955) och i samband med Leidarvísan motivet himlabrevet om söndagens helgd. Att förf. sätter 1200 som gräns för sin framställning, varigenom Sólarljóð, Lilja och mycket annat uteslutes, har väl rent personliga orsaker, ty någon epokgräns kan svårigen konstateras här.

Den senare delen, »Darstellung», är en resonerande framställning av de historiska förutsättningarna för den isländska kristendomen, som delvis för rätt långt bort från huvudämnet, en rätt sammanträngd redogörelse för de kristna kenningarna och en sammanfattande överblick över Islands kristna diktning, dess anknytning till den »gamla» skalde-diktningen, dess synkretismer, klostrens betydelse o.s.v. I exkurser behandlas namngivningen efter år 1000, d.v.s. de kristna personnamnens inträngande, germansk soldyrkan (solen spelar stor roll i kenningar för Gud och Kristus), och den äldsta nordiska predikan. Denna del är kanske något ojämnare, inbjuder i varje fall mera till diskussion, men det är uppenbart, att Lange har skänkt oss en verkligt betydande bok om ett avsnitt av den isländska diktningen, som — trots Paasche — ännu är alltför litet känt och uppskattat. Framställningen är lättflytande och bokens värde ökas ytterligare av att den i motsats till Paasches arbeten är försedd med utförlig vetenskaplig apparat.

»Christliche Skaldendichtung» är ett litet urval av den isländska kristna diktningen fram t.o.m. Lilja i tysk tolkning jämte mycket kortfattade anmärkningar. Översättningarna har i regel måst förlänas en starkt förenklad form, men den lilla samlingen är ett gott hjälpmedel för den som snabbt vill skaffa sig en uppfattning om de isländska kristna lovkvädenas m.m. innehåll och komposition och som av språkliga skäl är avskuren från originalen.

K. G. L.

Rolf Heller, Die literarische Darstellung der Frau in den Isländersagas. XX+160 s. Halle/Saale 1958 (Max Niemeyer). (Saga. Untersuchungen zur nordischen Literatur- und Sprachgeschichte hrsg. von W. Baetke. Heft 2.) Islänningasagornas sätt att skildra kvinnor har tidigare skildrats

ur rent filologisk synpunkt i en känd avhandling från 1926 av W. Krause. Den föreliggande avhandlingen, från W. Baetkes lärjungekrets, är rent litteraturvetenskapligt orienterad och har till mål att påvisa i vilken utsträckning renodlat litterära motiv framträder i kvinnoskildringarna. Viktiga kriterier blir för författaren frånvaro av bekräftande upplysningar i historiska källor, framför allt Landnámabók, och tillvaro av mer eller mindre likartade skildringar inom den undersökta genren. I olika kapitel behandlas kvinnan som partner i kärleksaffärer (härunder bl.a. motiven giftermål under bedrägliga förutsättningar — kvinnans verkliga käraste uppgives vara död, försvunnen o.s.v. — och den ovälkomne friaren), kvinnan i äktenskapet, kvinnan som hetserska till våldsdåd — i 44 av 51 registrerade fall återgives ordalagen i direkt anföring, vilket a priori gör traditionens äkthet misstänkt, kvinnan som trollpacka och slutligen tjänstekvinnan. Förf. kommer till det resultatet att rent »litterära» motiv och handlingsschemata är vida vanligare än man hittills har antagit, samt att någon kvinnoskildring för kvinnans egen skull inte existerar med något enstaka undantag (Guðrun i Laxdoela-saga) — kvinnorna är överlag bifigurer, utnyttjade för att föra handlingen framåt eller för att växla in denna på ett nytt spår o.s.v. Islänningasagans kulturhistoriska sanningsvärde framstår för den behandlade sektorn som närmast obefintligt. I undersökningar av denna typ är det ofta omöjligt att prestera fullt bindande bevisföring, men författarens väldokumenterade indiciekedjor utgör nya stöd för den alltmera konsoliderade uppfattningen av islänningasagorna som romanprodukter från 1200-talet med vida mindre historiskt och kulturhistoriskt källvärde än man förr i allmänhet antog.

K. G. L.

Jakob Jakobsen, Greinir og ritgerðir. 225 s. Tórshavn 1957 (H. N. Jakobsens Bókahandi). Doktor Jakob Jakobsen (1864—1918), den förste färöske språkforskaren av facket, hade vid sin tidiga bortgång redan en mycket betydande vetenskaplig gärning bakom sig. Internationellt mest kända är hans stora undersökningar rörande de av honom insamlade, trots en redan obotlig förstöring betydande resterna av det gamla norröna språket på Shetland: den utmärkta undersökningen Shetlandsøernes stednavne (1901) och den stora huvudsakligen postumt utgivna Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland (fullbordad 1921). I några mindre arbeten lämnade han också bidrag till kannedomen om norrön bosättning och norrönt språk på Orkney. Men likväl torde naturligt nog hans eget land ha stått i centrum för hans vetenskapliga intresse, och även om han aldrig fick samla sig till något magnum opus rörande Färöarna är resultaten av hans samlar- och forskarverksamhet i hemlandet betydande (bl.a. Færøske folkesagn og æventyr 1898—1901 och Diplomatarium Færoense 1907). Det är med stort intresse man tar emot en volym, innehållande hans mindre, delvis i mycket svårtillgängliga publikationer tryckta arbeten. Boken innehåller bl.a. den för färösk ortnamnsforskning grundläggande uppsatsen Strejflys over færøske stednavne (1909), vidare Shetland og Shetlænderne (1896), Gamle elvenavne og fiskepladsnavne på Shetland, Nordiske minder, især sproglige på

Orknørerne (1911), Om Orknørernes historie og sprog (brottstycke) ävensom en del inlägg i den färöiska rättskrivningsfrågan och några mindre uppsatser med ämnen från färösk språk- och kulturhistoria. En levnads-teckning av prof. Chr. Matras inleder boken, som avslutas av dr Jacobsens bibliografi.

K. G. L.

Elias Wessén, Svensk språkhistoria. II. Ordbildningslära. 3 uppl. 151 s. Stockholm 1958 (Almqvist och Wiksell). Första upplagan av denna del av professor Wesséns för den grundläggande utbildningen i nordiska språk synnerligen värdefulla språkhistoria utkom 1943 (jfr ANF 58:324, 60:133 ff.), följd av en andra, något utökad upplaga 1948. Den nu föreliggande tredje upplagan har liksom första delen av verket ytterligare utvidgats, dels genom att flera avsnitt har gjorts fylligare, dels genom att nya kapitel har tillagts. Särskilt bör noteras, att boken numera också innehåller en framställning av den verbala ordbildningen, vilket givetvis i hög grad ökar dess värde och användbarhet.

K. G. L.

Lars Alfvegren, r-genitiv och are-komposition. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. 32.) 221 s., 10 kartor. Uppsala 1958. Avhandlingen berör spår av fornspråklig genitiv på *-ar* och *-ur* i dialekter och ortnamn samt kompositionstyper som måste vara bildade efter mönster av dylik genitiv eller vidareutvecklingar därav. Ortnamn som stå i beroende av genitiv på *-ar* uppträda särskilt ofta i västra Sverige och man har här tidigare använt termen »västsvensk *-are*-utvidgning». Som typ-exempel må nämnas *Brudarebacken*. Enligt förf.:s mening föreligger här en fonetiskt motiverad utvidgning med inskottsvokal i ett äldre *Brudharbacke*, däremot icke bildning med verbala förleder på *-are* som mönster. Från starka femininer har *-are*-typen spritt sig till andra kategorier såsom starka maskuliner och neutrer och svaga subst. samt adjektiv. Svag genitiv på *-ur*, som följes från runsvensk tid och framåt till nutida dialekter och ortnamn, befinnes ha ett utbredningsområde som sträcker sig diagonalt från Dalarna till Gotland, varvid material från östra Svealand dock återfinnes praktiskt taget endast i runurkunder.

Ur metodisk synpunkt är det intressant att se hur förf. lyckats lösa ett stort lingvistiskt problem så gott som uteslutande med hjälp av ortnamnsmaterial.

S. B.

Edvin Lagman, Studier över nuckömdlets nominala ordbildning. 231 s. Lund 1958. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series. 1.) Avhandlingens två huvuddelar behandla avledning, resp. sammansättning. Det förra avsnittet ägnas adjektiv och egenskapsabstrakter samt verbalsubstantiven. Det senare avsnittet, som förefaller vara det mest självständiga och vetenskapligt mest givande, har de sammansatta substantivens och adjektivens accentuering och morfologiska egenheter som kärna. Förf. har själv haft nuckömdålet som modersmål, och detta har givit honom särskilt goda

förutsättningar att känna, vilka ordbildningstyper som äro produktiva i målet samt urskilja nyanser i den komplicerade kompositaaccentueringen. Som ett kuriosum må nämnas att den i estlandssvenska mål vanliga accentueringstypen *ste'n dö'v* samtidigt och tydliggen oberoende av Lagman behandlats av Nils Tiberg i en uppsats i Svenska Landsmål 1957 (tryckt 1958; uppsatsen daterad 1955). Lagman använder beteckningen »ordgruppsaccent», Tiberg åter »tvåordsaksent». Typen är känd från svenskt riksspråk, men spelar där alls icke samma roll som i de estlandssvenska målen. Lagman räknar med att typen är gammal och i estlandssvenska mål stötts av estniska språkförhållanden samt de estlandssvenska målens egna satsrytmiska förhållanden.

S. B.

J. Svennung, Anredeformen. Vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ. XL + 495 s. Uppsala o. Wiesbaden 1958 (Almqvist o. Wiksell resp. O. Harrassowitz). (Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 42.) Bruket att vid tilltal ersätta den ursprungliga vokativen eller pronomen i andra personen med uttryck eller konstruktioner i tredje personen är en synnerligen vanlig företeelse, som har sina rötter dels i ett höviskt, ceremoniellt språkbruk, dels i barnspråk och familjejargong. Professor Svennung ger i sin nya stora bok en synnerligen mångsidig överblick över detta bruk, belyst med ett material, som spänner över praktiskt taget hela den civiliserade världen, från det gamla Egypten och Kina till de europeiska nutidsspråken. I en allmän del behandlas olika typer av indirekt tilltal i satser med verbet i tredje personen (ursprungligen ärande personbeteckningar (som *herr(e)n, frun*; ärande abstrakter som *eders majestät, eders nåd* — i samband härmed också nedsättande abstrakter: *din olycka* o.d., vilken typ betraktas som primär i förhållande till typen *din usling* —, familjespråkets *far, mor, Karl* o.s.v., tredje personens personliga pronomen: *han, hon, de*). Vidare undersökes bruket av »nominativ» i stället för »vokativ», vilket kan visa olika varianter, t.ex. typerna *Raringen! Klappa din mamma!, Raringen! Klappa sin mamma!, Raring! Klappa sin mamma!* I en andra, speciell del undersökes bruket av nominativ i stället för vokativ i grekiska och latin m.fl. språk (härunder bl.a. typerna *gott folk!* och *käre vän!*). I en rad exkurser behandlas bl.a. bruket av »herre» och »fru» i västerlandet och pluralis för singularis i tilltal. Det är sålunda ett synnerligen rikhaltigt arbete. Förhållandena i de germanska språken, inte minst de nordiska, uppmärksammas ganska ingående, och den breda komparativa framställningen ger många värdefulla vinkar både om möjligheter för kulturpåverkan och för parallell, självständig utveckling.

K. G. L.

Carl Ivar Ståhle, Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk. VII + 208 s. Lund 1958. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 2.) [English summary.] Prof. Ståhle har i denna bok tagit upp till ingående granskning den språkliga utformningen av dels själva lagbudet, dels av dettas förutsättning i de äldsta och mest betydande

skriftligt fixerade lagarna från hela det nordiska språkområdet. I tre kapitel behandlas bruket av modala hjälpverb, och likvärdiga mera komplicerade uttryck («skall», «må», «äger», «är skyldig» osv.), av konjunktiv och av ren indikativ i själva lagbuden. Ett omfattande fjärde avsnitt ägnas åt »förhållandet mellan förutsättningens form och bestämmelsens uttryck för modalitet». Här granskas bl.a. den s.k. frågeformade konditionalsatsen, vars ursprung förf. i motsats till föregående forskare snarast vill se i en »vanlig» narrativ sats med av emfas betingad omvänd ordföljd och vars intima förknippande med konjunktiviska eftersatser betonas, vidare den narrativa satsen med rak ordföljd, *nu*-satsen, den konditionala konjunktionsbisatsen, som torde ha känts som främmande för det fornsvenska lagspråket men som — enligt förf. sannolikt under inflytande från angelsaxiskt lagspråk — har kommit till flitigt bruk i västnordiska, gutniska och delvis även danska lagtexter, samt slutligen den allmänna relativsatsen. Av stort intresse är belysandet av olika formuleringstypers växlande frekvens icke blott i olika nordiska lagar utan ofta också inom olika avsnitt av enskilda lagar, något som mången gång torde återspegla brytningar mellan den gamla muntligt traderade lagens stilmormer och en ny tids av kanonisk och romersk rätt påverkade formuleringar. Så göres t.ex. med goda skäl troligt, att uttryckstypen »är skyldig» är en novation, som från början har hört hemma i en på fornsvenska skriven kyrkorätt, eller att typen *hava/ ægha vald* går tillbaka på latinskt lag- och stadgespråks *habere potestatem*. Förf. understryker ur språklig synvinkel den nyorientering i fråga om lag-skrivande, som i Sverige har ägt rum på 1200-talet och bl.a. inneburit ett betydande närmande till sydeuropeiska mönster under uppgivande av den gamla konkret kasuistiska metoden till förmån för mera generella formuleringar.

Boken är i sin helhet ett vackert exempel på filologiskt detaljarbete, som kastar nytt ljus över viktiga historiska och kulturhistoriska skeenden.

K. G. L.

Gösta Holm, Syntaxgeografiska studier över två nordiska verk (Syntactic Geographical Studies of two Scandinavian Verbs. With a summary.) 255 s. + kartor. Uppsala 1958. (Skrifter utg. av Inst. för nordiska språk vid Uppsala universitet 4. Även i: Uppsala universitets årsskrift 1958:1.) De två nordiska verb, som här behandlas, är *fara* och *taka* (*taga*), närmare bestämt i ingressiv, perifrastiskt pleonastisk o. likn. användning (som i t.ex. nyisl. *það el. hann fór að rigna*, fisl. *tók at leggja veðrit*). I våra dagar finner man den i äldre tid rätt klart belagda *fara*-konstruktionen (med eller utan infinitivmärke eller preposition) på Island och Färöarna, i västra Norge samt på några spridda ställen i Östnorden (Västerbotten, övre Dalarna), medan *taka*-konstruktionen, som är mycket väl styrkt i gammal tid från alla håll i Norden, nu anträffas överallt utom på *fara*-områdena. Ett av de huvudproblem, som förf. sätter under debatt, är huruvida *fara*-typerna skall bedömas som relikter eller som av varandra oberoende parallella novationer — efter att ha granskat och redovisat ett mycket stort och stilistiskt mångskiftande material från såväl äldre

som nyare tid stannar han i stort sett för den senare uppfattningen, som bl.a. styrkes av en ingående granskning av ett stort isländskt material från skilda tider. Detta är ett i och för sig intressant resultat, som kan betraktas som ett nytt stöd för en på senare tid märkbar mera kritisk inställning till de annars givetvis ofta högst befogade teorierna om genetiskt samband av ett eller annat slag mellan lika eller mycket likartade språkliga företeelser. Förf. åberopar flitigt paralleller från skilda håll inom det germanska språkområdet och uppmärksammar särskilt motsvarande bruk av *fare(n)* och *take(n)* i medelengelskan och i engelska dialekter, varvid en tidigare hypotes, att de engelska *fare*-konstruktionerna skulle ha nordiskt ursprung, avvisas.

Bland andra syntaktiska problem, som mer eller mindre beröres i avhandlingen, kan nämnas koordinering kontra infinitiv (*tog å drack: tog till att dricka* o.d.) samt frågan om »väderleksimpersonalier» kontra personlig konstruktion (fisl. *rignir*, sv. *det regnar: han regnar* o. d.).

K. G. L.

Ola Mattsson, Helga manna leverne. Studier i den fornsvenska översättningen av Vitæ patrum. 247 s.+9 pl. Helsingfors (Svenska Litteratursällskapet i Finland) o. Köpenhamn (E. Munksgaard) 1958. (Även i: Studier i nordisk filologi 47.) Syftet med denna gradualavhandling från Åbo akademi är närmast att belysa den svenska versionens av Vitæ patrum förhållande till sitt latinska original, och förf. begränsar sig tämligen strängt till denna uppgift och avhåller sig sålunda från sidoblickar på andra eventuellt samtida handskrifter, diskussion av andra språkfrågor o.d. Den svenska versionen är endast känd genom Cod. Holm. A 110 (Cod. Oxenstierna), och förf. vill framför allt på grund av förekomsten av *p* i viss utsträckning göra troligt, att detta parti, vars skrivare redan tidigare har förmodats vara den Vadstenabroder Johannes Johannis Kalmarnensis, som bl.a. har skrivit den bekanta Birgittahandskriften Cod. Falkenberg, är en under tiden 1385—1400 tillkommen avskrift. Förf. jämför ingående den svenska texten med dels Migne's text, dels och framför allt med en latinsk Vadstenatext, Cod. Ups. C 168, som visserligen inte tycks ha varit den direkta förlagan men likväl ha stått denna ganska nära. Det är tydligt, att förlagan har varit på latin och något samband med de tyska och västnordiska översättningarna låter sig icke påvisa. Bokens senare hälft ägnas åt en mera detaljerad granskning av översättningstekniken och stilen; det visas, att texten, trots förekomsten av vissa påtagliga typer av latinismer och en viss torftighet i den språkliga nyanseringen vittnar om ganska stor frihet i förhållande till (den dock okända) förlagan: övers. har förkortat starkt men ofta gjort detta på ett sätt som vittnar både om sinne för väsentligheter och om en viss stilkänsla; även stilistiskt verkningsfulla tillskott förekommer, och man spårar ofta sinne för »välbalanserad, symmetrisk uttrycksform». Helga manna leverne har tidigare beaktats i ett flertal specialundersökningar i fornsvensk syntax, och det hade varit önskvärt, att förf. hade något utförligare resumerat, kollationerat och möjligen kompletterat de sålunda framkomna förhållandena.

K. G. L.

Bibelöversättningarna av år 1536 utg. av Gunnar Sjögren. II. Salomons ordspråk och Salomos wijsheet. Faks.+7 s. Malmö och Uppsala 1958. (Samlingar utg. av Svenska Fornskriftsällskapet h. 221, bd 62:2.) Den faksimilutgåva av de 1536 i Stockholm utgivna fyra bibelböckerna, viktiga led i förarbetena till 1541 års svenska helbibel, vilken inleddes 1956 med Psaltaren (jfr ANF 72:121), fortsättes i denna volym med de två minsta arbetena, varefter endast Jesu Syraks bok återstår. Det nu utkomna bandet fyller i särskilt hög grad ett behov, eftersom båda översättningarna har bevarats till eftervärlden i endast ett exemplar.

K. G. L.

Elias Wessén, Våra folkmål. 5 uppl. 101 s. Stockholm 1958 (Fritzes). Elias Wessén har med små medel och utan att öka bokens omfång låtit Våra folkmål undergå en mycket vällyckad revision i samband med utgivandet av den nu föreliggande femte upplagan. Enligt anmälares uppfattning fyller boken numera mycket höga krav på tillförlitlighet även i detaljfrågor. Önskvärt vore dock att förf. i en kommande upplaga ville ersätta det textstycke på sid. 83 ff, som skall illustrera skånemål, med någon mera genuint skånsk text, alternativt justera texten till större likhet med Olsénis original i LAL. Versionen i SvLandsm. II:9 innehåller främmande inslag (smålandismer?). De bibliografiska delarna tarva en komplettering på vissa punkter, ev. även en omredigering.

S. B.

Atlas över svensk folkkultur, utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien. I. Materiell och social kultur, utgiven av Sigurd Erixon. 62 s., 68 kartor. Uddevalla 1957. Kungl. Gustav Adolfs Akademien celebrerade sin 25-årsdag med utgivande av första delen av det stort upplagda verket Atlas över svensk folkkultur. Atlasföretaget, som pågått sedan 1937, är avsett att omfatta ytterligare tre delar, behandlande svenska folkminnen, svenska folkmål och svenska ortnamn. Den nu utgivna delen ompänner väsentliga sidor av den materiella och sociala kulturen, men undersökningsområdet är oklart avgränsat. I vissa fall medtages blott det nuvarande Sverige, i andra fall utsträcker undersökningen till delar av Finland — även finskspråkiga delar — eller t.o.m. Estland. Den omständigheten, att undersökningsområdets östgräns växlar från fall till fall, gör att läsaren icke vet om han e silentio törs sluta att en viss företeelse saknas på områden öster om Östersjön.

Den nu utgivna delen har uppenbarligen färdigställts med alltför stor hast, vilket omvittnas av inklistrade ändringar i legenderna och ett esedvanligt stort antal tryckfel. Det är anmälares förhoppning, att Kungl. Gustav Adolfs Akademien skall låta sig angeläget vara att inom en snar framtid och med största omsorg färdigställa de återstående delarna, som redan krävt mycket arbete och stora kostnader.

S. B.

Poul Andersen, Fonemsystemet i østfynsk på grundlag af dialekten i Revninge sogn. 435 s., 23 kartor. Köpenhamn 1958. (Udvalg for Folkemaal

Publikationer. Serie A, nr 14.) Det innebär ingen överdrift att påstå, att framläggandet av Poul Andersens doktorsavhandling är årets största tilldragelse inom den nordiska lingvistikens. Avhandlingen är icke en dialektmonografi av hävdvunnen typ. Förf., som arbetat med sitt material i ett kvarts sekel, har analyserat Revningemålet utifrån ett flertal synpunkter. En betydande del av framställningen ägnas åt accentueringen, som behandlas såväl fonematiskt som experimentalfonetiskt. Av särskilt intresse är det här att notera de iakttagelser som förf. gjort beträffande intonationen i de östfynska målen. Andra delar ägnas åt behandling av vokaler och konsonanter för fastställande av fonembeståndet. I vokalbeskrivningen fäster man sig icke minst vid fastställandet av nasaleringens språkliga funktion. I avhandlingens senare del framlägger förf. ordmaterialet ordnat efter fonem.

Arbetet tillvinner sig särskilt intresse genom försöken att förena teoretiska och praktiska syftemål. Förf. har icke nöjt sig med en analys av ett enda mål i enlighet med Louis Hjeltslevs regler och principer. Han har utsträckt undersökningen till ett helt målområde och han har därjämte åsyftat att med sitt arbete skapa ett vetenskapligt grundat system för den fonematiska beteckningen i den kommande ömålsordboken. Förf. har sålunda icke gjort uppgiften särskilt lätt för sig; ej heller bidrar den koncentrerade formen till att underlätta läsarens mödor. Enligt anmälarens mening möter man mycket stora teoretiska svårigheter vid strukturell analys av målområden och de välfunna praktiska grepp varmed förf. löser de mötande problemen ha trots allt icke undanröjt alla teoretiska svårigheter. Med spännt intresse avvaktar man resultatet av försöken att använda det konstruerade fonematiska betecknings sättet för ett så stort målområde som det ömålsordboken skall täcka.

S. B.

Poul Lindegård Hjorth, Nordsamsisk böjningslära. Udvalg for Folkemaals Publikationer. Serie A. Nr. 16. 111 s., 2 kartor. (J. H. Schultz Forlag.) København 1958. Med Poul Lindegård Hjorths arbete har den första volymen av Folkemaalsudvalgets Samsøundersökning utkommit. Materialet till den föreliggande delen har till allra största delen insamlats av mag. art. Ella Jensen, vars undersökning av det nordsamsiska uttrycks systemet i skrivande stund föreligger i korrektur men av Hjorth återoplas som utgiven. För beskrivningen av den nordsamsiska böjningsläran har Ella Jensens tidigare (1956) publicerade arbete Houlbjergmålets böjningslära tjänat som mönster. Härav följer att beskrivningen är strängt synkronisk och bortser från äldre stadier i språkets utveckling. Däremot har förf. ej sällan företagit kortare dialektgeografiska utblickar i små notiser, som avslöja stor kringssyn och beläsenhet i dansk dialektologi.

S. B.

Ibsen-ordbok. Ordforrådet i Henrik Ibsens samlede verker. Ved Ragnvald Iversen. XXXIV s.+1194 sp. Oslo 1958 (Gyldendal Norsk Forlag.) Specialordböcker över en enstaka författares språk har hittills icke

funnits i Norden. Sedan åtskilliga år har man i Danmark och Norge förberett en Holberg-ordbok, och i Sverige har en ordbok över Bellmans språk i varje fall planerats. Ibsen-ordboken, som förberetts sedan 1928 och utgör det tjugoförsta bandet av Ibsens »Samlede verker» (hundraårsutgåve), omfattar i princip det samlade ordmaterialet i Hundreårsutgåven, men enligt prof. Iversens förord har under arbetets gång en del inskränkningar i redovisningen av detta måst vidtagas. Ett mera nyanserat omdöme om bokens användbarhet kan knappast avges förrän efter en längre tids provande, men ett antal stickprov ger anledning till den förmodan, att den första nordiska representanten för denna exklusiva typ av ordböcker skall visa sig av betydande värde för vissa slag av språk-, stil- och litteraturstudier.

K. G. L.

Framlegg til læreboksnormale 1957. Fra Norsk språknemnd. 140 s. Oslo 1957. I april 1952 gav det norske Kirkedepartementet Norsk språknemnd i uppdrag att snarast utarbeta en ny s.k. läroboksnormal. Avsikten med det förslag till läroboksnormal, som nu lagts fram, har varit att söka nå en fastare språkform i skolböckerna, antingen dessa nu skrivas på bokmål eller nynorsk. Nämnden har icke varit enig i sitt utlåtande. Professor Sigurd Kolsrud och docent Per Thorson reserverade sig mot utlåtandet i dess helhet, och professor Mikjel Sørlije har till utredningen fogat ett eget längre yttrande, där bl.a. de speciella bergensiska förhållandena beröras. Nämndens utlåtande har helt naturligt framkallat en livlig diskussion i fackorgan och dagspress och med bidrag av såväl lekmän som lärda. Främst bland följdskrifterna må nämnas *Didrik Arup Seip, Aktuelle spørsmål i norsk språkutvikling (66 s., Oslo 1958)*. Största delen av Seips framställning ägnas åt de invecklade genusförhållandena i norskan, där särskilt best. artikelns femininböjning bjuder motstånd mot alla normaliseringssträvanden. Några kortare avsnitt ägnas a-former i svaga verb, starka particip på -i och några ortografiska problem i belysning av uttalet i olika bygder. Vidare kan nämnas *En vurdering av »Framlegg til læreboksnormale 1957» ved professor Carl Hj. Borgstrøm, professor dr Ingerid Dal, overlærer Kjell Henriksen og lektor Trygve Sagen (utgitt av Foreldreaksjonen mot samnorsk og Norsk Lytterforening. Oslo 1958)*. Författarna till denna broschyr vända sig mot språknämndens strävan att på folkmålets grund söka närma de två officiella språken till varandra och framhäva »riksmålet»s roll som samlande och kultur-bärande språk gentemot det mera »radikala» bokmålet.

S. B.

Andreas Faye, Dansk-norsk ordbog. 47 s. Oslo 1958. (Skrifter frå Norsk Målførearkiv ved Sigurd Kolsrud. XIV.) Arbetet utgör fortsättning på den serie av äldre norska ordlistor, vars utgivande Sigurd Kolsrud påbörjade men ej hann fullfölja före sin bortgång 1957. Den nu föreliggande ordlistan sammanställdes av den norske prästmannen och författaren Andreas Faye (1802—1869) — troligen på 1840-talet — men blev efter hans död liggande otryckt i Riksarkivet.

S. B.

Olaf Olssen, Brønnøymålet. Lydverket. 95 s. Oslo 1958. (Skrifter frå Norsk Målførearkiv ved Sigurd Kolsrud. XIII.) Lektor Olaf Olssens postumt utkomna avhandling om Brønnøymålet ingavs 1931 som »hovudoppgåve» i språklig-historisk ämbetsexamen. Författaren avled 1944; utgivandet påbörjades av prof. Kolsrud och har efter dennes frånfälle fullbordats av dr Ingeborg Hoff och fru Inger Frøyset. Brønnøy ligger i kustbandet i sydligaste delen av Nordland fylke, strax sydväst om Vefsn, vars mål tidigare behandlats av Riksheim (Bidrag til nordisk filologi VI). Arbetet följer kända mönster och behandlar vokaler och konsonanter i historisk framställning. Därjämte ha några sidors dialekttext fogats till framställningen. Glimtar av formläran ha funnit plats i samband med behandlingen av vissa ljudutvecklingar. Det måste ur forskningens synpunkt beklagas att icke formläran och delar av syntaxen tagits upp till mera ingående behandling. Målet har bl.a. bevarat dativen som ett levande kasus, och åtskilliga andra intressanta företeelser synas förekomma i Brønnøymålets formsystem.

S. B.

Lars Hellemo, Frå det gamle arbeidslivet. Ord og nemningar, truer og tradisjon frå arbeidslivet i Suldal, Røldal og Sauda. 158 s. Oslo 1957. (Skrifter fraa Norsk Maalførearkiv ved Sigurd Kolsrud XII.) Det målområde, som förf. behandlar, ligger i nordöstra delen av Rogaland. För att återge ordförrådet har förf. valt metoden att redogöra för arbetslivets olika sidor under flitig användning av dialektens benämningar på redskap, arbetsmoment o.s.v. Ordförrådet behandlas sedan lexikaliskt i en ordlista, vari materialet ordnats kapitelvis.

Cirka 6 sidor ägnas åt en »stutt oversyn over målføra i Suldal, Røldal og Sauda».

S. B.

Såsom resultat av de regionala nordiska ortnamnsundersökningarna föreligger under 1958 två nya, innehållsrika volymer.

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. XX. Ortnamnen i Vätte härad. 2. Hogdals, Lommelands, Näsinge och Tjärnö socknar samt Strömstads stad. XVIII+338 s.+karta. Lund 1958. (Institutet för ortnamns- och dialektforskning i Göteborg.) 1943 behandlade G. Sohlberg i band XX: 1 av denna serie ortnamnen i Vätte härads största socken, det mycket namnrika Skee (jfr ANF 58:331). I den nu utkomna delen, som i första hand har utarbetats av fil. dr G. Drougge, behandlas återstoden av häradet, som är Bohusläns nordligaste och har mångfaldiga även inom ortnamns-skicket märkbara beröringspunkter med Norge. I den väsentligen av fil. lic. C. S. Lindstam skrivna inledningen redogöres kortfattat för häradets natur- och kulturförhållanden och deras återspeglings i namnskatten. I övrigt behandlas, liksom i de övriga utkomna banden i denna värdefulla serie, praktiskt taget hela namnförrådet inom det undersökta området, alltså även namn på hemmansdelar, torp, lägenheter samt naturnamn.

Svendborg amts bebyggelsesnavne udgivet af Stednavneudvalget ved John Kousgård Sørensen. XL+312 s. + karta. Köpenhamn 1958 (G. E. C. Gad). (Danmarks stednavne nr. 13.) Svendborg amt omfattar utom syd-östra Fyn även Langeland, Ærø, Taasinge och ytterligare en lång rad öar. Beståndet av gamla ortnamn är stort och delvis svårtolkat. Denna nya del av det officiella danska ortnamnsverket skiljer sig på en del punkter från sina föregångare. Viktigare och i äldre tid betygade naturnamn har tidigare brukat tagas med. Här behandlas endast bebyggelsenamnen, men i gengäld har man strävat efter att registrera dessa fullständigt — namn på gårdar, hus, gator o.s.v., som icke är kända före 1900, uppräknas dock endast summariskt i slutet av varje avsnitt. Det är givetvis av intresse att även detta nya material sålunda blir tillgängligt. I fråga om nyare namnskick kan för övrigt nämnas att det i avsnittet om Brahetrolleborgs sn på Fyn (under namnet *Agerspris*) lämnas en kortfattad men värdefull översikt över upplysningstidens ortnamnsskapande, som på grund av lyckliga omständigheter kan studeras sällsynt väl i den nämnda socknen — det är fråga om namn av sedermera så livskraftiga typer som exempelvis *Godthaab*, *Kløverpris*, *Bondero*, *Lykkebo*, *Skovlyst*, *Skøndal* osv. Även på diskussionen av det gamla namnstoffet har den för bandet närmast ansvarige, dr J. Kousgård Sørensen, lagt ner stor omsorg såväl i de enskilda artiklarna, som i inledningen, vilken som vanligt behandlar förekommande gamla efterleder och ändelser. Den förträffliga volymen skulle ha blivit ännu mera utmärkt, om den hade försetts med ett vanligt ordregister, upptagande de många (betygade eller supponerade) ord från fornspråket o. dialekterna osv. som förekommer i tolkningsförslagen men som inte kan utläsas i de två befintliga registren över ortnamn och efterleder.

K. G. L.

Folke Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. (Särtryck ur Från Gästrikland 1957—1958.) 213 s. Uppsala 1958. Den underrubrik förf. valt att sätta på sitt opus synes innebära en påtaglig undervärdering av själva arbetsprestationen och dess resultat. Trots den populära förklädnaden utgör boken en fullödig vetenskaplig prestation, som på väsentliga punkter för forskningen framåt. Efter ett inledande avsnitt om natur och bygd i Gästrikland i gammal tid behandlar förf. ortnamnstyper och bebyggelsehistoria på ett översiktligt men kritiskt och inträngande sätt. Den senare delen av boken ägnas de enskilda socken- och bynamnen, varvid förf. valt att endast behandla de namn som äro belagda före 1560. I allmänhet redovisas icke belägg som äro senare än nämnda tidpunkt, däremot meddelas i regel de dialektala namnformerna. Anmälaren vill här särskilt framhålla att förf. i sin behandling av sockennamnet Valbo ställer sig välgörande kritisk till de slentrianmässiga tolkningarna av det ofta förekommande sjönamnet *Valsjön* som »den runda sjön» (till adj. *val* 'rund') eller »den avlånga (kåpplika) sjön» (till subst. *val* 'kåpp').

Till sist behandlas stadsnamnet *Gävle* och landskapsnamnet *Gästrikland*. Den urnordiska rekonstruktionen av stadsnamnet på s. 174 över-

tygar icke helt; ett medeltida *Gæfla* kan icke gå tillbaka på ett **Gabliar* och lika litet kan den anförda parallellen *Trydhia* gå tillbaka på **Trudhian*, även om naturligtvis *ia-*, resp. *ja-*avledningar föreligga i de anförda namnen. Någon ny tolkning av landskapsnamnet framlägges icke, men den kritiskt refererande översikten av hittills framställda tolkningsförslag är av stort intresse.

Boken är föredömligt illustrerad med kartor och flygfotografier.

S. B.

John Kousgård Sørensen, Danske bebyggelsesnavne på -sted. (Navnestudier udgivet af Stednavneudvalget. 1.) 333 s. (G. E. C. Gads forlag.) Köpenhamn 1958. Arbetet behandlar de bebyggelsenamn på *-stad*, *-sted*, som äro belagda 1688 eller tidigare i det nuvarande Danmark samt i Skåne, Halland, Blekinge och Sydslesvig (=området mellan nuvarande dansktyska gränsen och Ejder). Detaljbehandlingen av de enskilda namnen kompletteras med en grundlig genomarbetning av materialet ur ett flertal synpunkter, varvid efterledet ställes i centrum. Ett kapitel ägnas frågan om namntypens ålder och utbredning och förf. får därvid tillfälle att demonstrera en ingående förtrogenhet med ortnamnsforskningens metodik. Anmälares intryck är att förf. lyckats mycket väl med namnidentifikationen och omsorgsfullt redovisat olika tolkningsmöjligheter vid flertydiga namn. Dock synes han några gånger ha tagit ställning i fall där alternativen måste betecknas som likvärda. Å andra sidan driver förf. stundom sin kritik av de senaste decenniernas dateringsmetoder så långt att analysen skymmer syntesen. Förf:s vetenskapliga skicklighet och självständighet dokumenteras väl och ortnamnsforskningen i sin helhet synes ha förts framåt genom John Kousgård Sørensens avhandling.

S. B.

Eivind Vågslid, Stadnamntydingar. 231 s. Eidsvoll 1958 (i kommission hos J. Grundt Tanum, Oslo). I detta arbete har lektor Vågslid samlat en lång rad namntolkningar, fördelade på inte mindre än 48 kapitel. Flera av dessa är helt korta, medan andra är mera omfattande. De förra behandlar mest enskilda namn, bl.a. namn på lagsagor (Borgarting, Eidsivating o.s.v.) och landskap (Heidmork, Grenland, Telamork m.fl.), de senare åter större namngrupper, t.ex. namn på *-ald* och *-old*, fnor. *áll* i norska ortnamn, namn på *Hå-* och *Ho-*, på *Myk-*, *Mykje-* o.d., namelementet *kvarv*, *kverv*, *horv* o.s.v., *kvi* och *kvigr* i ortnamn m.m. Det är alltså ett mycket omväxlande arbete, vars främsta styrka ligger i presentationen av materialet; den ofta ganska kortfattade diskussionen av detta skulle i många fall ha vunnit på att även östnordiskt material och svensk och dansk ortnamnsforskning hade beaktats i större utsträckning än som skett.

K. G. L.

Sigurd Dahl Midttun, Stadnamn i Årdal i Sogn. 259 s., 1 karta. Bergen 1958. (Skrifter utgitt av Institutt for nordisk filologi, universitetet i Bergen. III.) Arbetet ger hela det kända ortnamns materialet från »Årdal herad

og prestegjeld» i Sogn, vid en av Sognefjordens innersta förgreningar. Landskapet är det typiskt västnorska med stora nivåskillnader och ansenliga fjällpartier mellan de olika bebyggelsestråken. Rent kvantitativt domineras därför ortnamsmaterialet av terrängbeteckningar, vilka ju alltid spela större roll i ett brutet landskap än på slätten. Flera av bebyggelsenamnen tillhöra dock typer som brukas tillskrivas mycket hög ålder. Materialet disponeras på grundval av efterlederna och genomarbetas med hänsyn till förleder, form och ålder. Arbetet skrevs ursprungligen som »hovudoppgåve» till ämbetsexamen 1939 och det har icke varit författaren möjligt att i full utsträckning beakta forskningen efter detta år.

S. B.

Kenneth Cameron, The Place-Names of Derbyshire. P. I—III. LXXI + 829 s. + kartor. London 1959 (Cambridge University Press). (English Place-Name Society. Vol:s 27—29.) I detta arbete redovisas, såvitt en med de lokala förhållandena obekant läsare kan bedöma det, ortnamnsskatten i Derbyshire mycket ingående. Verket inledes med en genomgång av namn på smärre områden, floder, skogar och vägar, varefter övriga namn, bebyggelsenamn och marknamn, presenteras härads- och sockenvis liksom i de svenska och danska motsvarande verken. För tolkningen av enskilda namnelement hänvisas i stor utsträckning till A. H. Smiths *English Place-Name Elements* (1956, jfr ANF 72:118 f.). I en inledning ger förf., som är knuten till University of Nottingham, en klar översikt över grevskapets viktigaste namnhistoriska data. Det framgår av denna s. xxx ff., att de skandinaviska (danska) namnen eller namnelementen, t. ex. *bj*, *porp*, *þveit*, *topt*, spelar en åtskilligt mindre roll än i angränsande grevskap men likväl, här som annorstädes, kan avvinnas många upplysningar av bebyggelsehistoriskt intresse.

K. G. L.

Bertil Björseth, Göteborgsspråket. Svenskt riksspråk i regionala skiftningar. 2. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård. 19.) 55 s. Svenska Bokförlaget/Norstedts. Stockholm 1958. Syftet med Björseths bok är att ge en beskrivning av den lokala variant av det talade riksspråket som möter i staden Göteborg. Arbetet visar många likheter med den närmste föregångaren i serien, Ingemar Ingers' *Språket i Lund*, som anmälts i en tidigare krönika. Samma grundläggande distinktion göres mellan stadsdialekt och lokalt riksspråk och liksom Ingers' till omfånget större verk präglas Björseths framställning av dess författares stora förtrogenhet med det mål som behandlas. När det gäller de dialektgeografiska utblickarna och språkhistoriska förklaringarna skulle dock krönikören på några punkter vilja anmäla avvikande mening. Åtskilliga av de speciellt göteborgska språkdrag som tagas upp till behandling har tidigare berörts av Bertil Björseth i dennes lilla skrift *Göteborgsspråket och skolan (Några anvisningar för modersmålsundervisningen vid Göteborgs folkskolor. 31 s. Göteborgs allmänna skolstyrelse. Uddevalla 1957.)* Här är det den erfarna pedagogen och folkskoleinspektören som ger anvisningar på vilka drag i göteborgsungdomens vildvuxna språk som bära bort-

arbetas och vilka som bära tolereras eller accepteras. Förf. visar även ett vaket gehör för vissa från det stockholmska talspråket emanerande oarter, som icke onödigtvis bära släppas in i det göteborgska talspråket.

S. B.

Studier i nordisk språkvetenskap. 182 s. CWK Gleerup Lund 1958 (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund. 12. Även: Lundastudier i nordisk språkvetenskap utgivna av Ivar Lindquist och Karl Gustav Ljunggren. 14). När prof. K. G. Ljunggren den 6 dec. 1956 fyllde 50 år, överlämnades till honom en handskriven festskrift från vänner och medarbetare vid Institutionen för nordiska språk och Landsmålsarkivet i Lund. Det redaktionella arbetet hade ombesörjts av doc. Bertil Ejder. Detta verk föreligger nu i tryck i något omarbetat skick. Sammanlagt ha 11 nuvarande eller förutvarande lundaforskare bidragit.

S. B.

Kemp Malone, Studies in Heroic Legend and Current Speech ed. by Stefán Einarsson and Norman E. Eliason. 297 s. Köpenhamn 1959 (Rosenkilde og Bagger). Professor Kemp Malone i Baltimore hedrades på sin sjuttioårsdag den 14 mars 1959 med en festskrift av den värdefulla typ, som består av festföremålets egna på skilda håll publicerade kortare studier. Huvudparten av volymens 19 artiklar behandlar motiv ur den forne engelska och fornnordiska hjältediktningen sådan vi möter den t. ex. i Beowulf och Hervararsagan, hos Saxo och på Rökstenen (t. ex. The Tale of Ingeld, Hagbard and Ingeld, The Theodoric of the Rök Inscription, Etymologies for *Hamlet*), medan titelns »current speech» representeras av de två studierna »The Phonemes of Current English» från 1940 och »The Phonemes of Modern Icelandic» från 1952. Boken avslutas med en förteckning över förf:s skrifter från tiden efter 1948.

K. G. L.

Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957 utg. av Jöran Sahlgren. 48 s. Uppsala 1958. 1943 utgav Kungl. Gustaf Adolfs Akademien en minnesbok, innehållande minnesteckningar och bibliografier rörande ledamöter som avlidit under det första decenniet av akademiens tillvaro (1932—1942; jfr ANF 58:323). Den nya volymen, som sträcker sig över de följande femton åren, har fått samma förträffliga uppläggning, d.v.s. i en första avdelning har sammanförts de i akademien föredragna minnesteckningarna, varefter följer en omfattande bibliografisk avdelning, liksom förra gången utarbetad av förste bibliotekarien John Tuneld. Bland forskare på de nordiska språkens och angränsande områden, som sålunda biografieras och får sitt författarskap sakkunnigt förtecknat, må nämnas Nils Ahnlund, Åke Campbell, Gideon Danell, Herman Geijer, Hakon Grüner-Nielsen, Bengt Hesselman, Uno Holmberg-Harva, Gunnar Knudsen, Lars Levander, Knut Liestøl, Hjalmar Lindroth, Ejnar Munksgaard, Erik Noreen, Ebbe Tuneld och Karl Gustaf Westman.

K. G. L.

Lochlann. A Review of Celtic Studies. Ed. by A. Sommerfelt in collaboration with C. Hj. Borgström, Reidar Christensson, Anne Holtsmark, C. J. S.

Marstrander, M. Oftedal. Vol. I, 317 s. Oslo 1958 (The University Press). (=Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap. Suppl. bind V.) Det starka norska intresse för den keltiska kulturvärlden, som en gång tog sig uttryck i vikingatåg och emigration västerut, har som bekant i modern tid efterföljts av en blomstrande keltologisk forskning. Som en ny manifestation av denna föreligger nu en särskild norsk tidskrift — eller kanske snarare en blivande tidskrift, ty den bibliografiskt något förbryllande formen av supplement till NTS, där tidigare så många bidrag i hithörande ämnen har publicerats, kan förmodas bero på en önskan hos redaktionen att ännu så länge vara relativt fri från de förpliktelser, som alltid följer med ledandet av en reguljär tidskrift. Det första bandet av Lochlann innehåller utom krönike- och recensionsavdelningar, bl. a. översikter över språkförhållandena på Irland och i Skottland. Ett direkt och ofta mycket stort intresse för nordisterna har de keltologiska studier, som behandlar kontakterna mellan nordbor och kelter. Ett litet men viktigt bidrag av detta slag lämnas av professor Sommerfelt i en uppsats om den fornnorska benämningen på pikterna, *péttar* eller *péttir*, vilken tycks kunna avvinnas värdefulla upplysningar om norska kontakter västerut under århundradena före vikingatiden.

K. G. L.

ERIC ELGQVIST

Vad svioniska ortnamn vittnar om grundandet av det danska väldet.

*Äldre litterära källors, runologiens, antropologiens och arkeologiens
vittnesbörd.*

I sin år 551 författade goterhistoria, *De origine actibusque getarum* (MGH aa V s. 59 f.), lämnar Jordanes följande ofta citerade meddelande om förhållandet mellan daner och eruler: *Suetidi, cogniti in hac gente reliquis corpore eminentiores: quamvis et Dani, ex ipsorum stirpe progressi, Herulos propriis sedibus expulerunt, qui inter omnes Scandiae (Scandzae) nationes nomen sibi ob nimia proceritate affectant praecipium.*

Denna text har till svenska översatts av bl. a. L. Weibull, VSLÅ 1925 s. 53, och E. Wessén, NFB s. 8 f., vilka tolkar den något olika.

Weibulls översättning: »suetidi, som är kända inom det folket för att stå framom de övriga i reslighet, fast också danerna, som framgått ur deras stam och utdrivit herulerna från de egna boplatserna, bland alla Scandzas nationer ger sig namn att vara främst i kroppshöjd.»

Wesséns översättning: »svearna, kända inom denna folkstam såsom överträffande de övriga i fråga om kroppsstorlek: ehuru även danerna, utgångna ur dessas stam, hava fördrivit herulerna från deras boplatser, [danerna] som för sin räkning göra anspråk på det främsta rummet bland alla Skandias folk för mycket stor högväxthet.»

Att det viktiga meddelandet om svear, daner och eruler icke är så klart, som man skulle kunna önska, är ej så underligt, om man besinnar, att Jordanes' språk »röjer 'barbaren' i en grad, som öfverträffats af ingen före honom» (Nordisk familjebok¹ under Jordanes).

Enligt von Friesen, Rö-stenen s. 48, bör *qui*, som i alla handskrifter står före *inter*, placeras framför *herulos*. Det är ovisst, huruvida *ipsorum* (i sammanhanget *dani, ex ipsorum stirpe progressi*) syftar på det omedelbart föregående *Suetidi* eller det avlägsnare *Scandzae cultoribus*. Flera

författare, bl. a. B. Nerman, Fornv. 1922 s. 130 f., von Friesen, a. st., och Wessén, NFB s. 8 f., håller före, att *ex ipsorum stirpe* avser det omedelbart föregående *Suetidi*. Av Weibulls översättning (»danerna, som ... utdrivit herulerna från de egna boplatserna») framgår knappast, huruvida det är fråga om danernas eller erulernas boplatser. Den allmänna uppfattningen torde vara, att orden *propriis sedibus* åsyftar erulernas boplatser, vilka sålunda skulle ha blivit erövrade av danerna.

Det anförda ger vid handen, att det är ovisst eller i varje fall omtvistat, om danerna härstammar från svearna och om danerna fördrivit erulerna från deras boplatser.

Enligt Weibull, a.a. s. 67 f. not 5, har Jordanes' uppgifter om daner och eruler mycket ringa värde. Den första, den om danernas härstamning, är möjligen en tradition om något som hänt långt tillbaka i tiden. Den andra, den om erulernas bortjagande, verkar ytterst otillförlitlig. Nämda såsom osäkra betecknade uppgifter hör enligt Weibull, ANF 1925 s. 244 f., »zu den Eckpfeilern der schwedischen Geschichte, die anzugreifen ein Sakrileg bedeutet».

S. Bolin, Skånelands historia I s. 112, avvisar tanken, att det danska väldet skulle ha grundats av svear. G. Schütte uppger, ANF 1950 s. 108, att en och annan dansk i likhet med flera svenska forskare antar, att danerna under folkvandringstiden utgått från det svioniska Uppland. Han tillägger: »Jeg mener, at det er en helt løs Gisning.»

I motsats till Weibull och Schütte är von Friesen och Wessén benägna att tillmäta Jordanes' ovan citerade uppgifter ett betydande värde. Sålunda hävdar von Friesen, a.a. s. 48 f., att Jordanes lämnat sina uppgifter om de båda nordiska folkstammarna av en tillfällighet och utan spår av tendens. Texten i hans goterhistoria är visserligen långt ifrån klar, men ju mer man lyckas tränga in i hans orediga framställning, desto större respekt får man för »korrektheten och sakligheten hos de uppgifter som ligga till grund för hans källa, Cassiodorus». Uppgiften om danernas härstamning bör godtagas, tills det blivit bevisat, att den är oriktig. Uppgiften, att danerna fördrivit erulerna, är alls icke osannolik.

Wessén uppger, a.a. s. 9, att Jordanes om de nämnda folken lämnat två klara uppgifter, »som en metodisk och förutsättningslös historieforskning näppeligen lär komma förbi». Enligt Kroman, MA s. 185 f., grundar sig Jordanes' uppgifter på en tradition om att erulerna härstammar från det längre fram danska området och att de fördrivits därifrån av en ursprungligen svionisk stam.

Oberoende av om Jordanes' uppgifter tolkats på det ena eller andra

sättet, har de haft ett visst värde därigenom, att de tid efter annan lockat till undersökningar, vilka fört problemet daner:eruler närmare sin lösning.

Danerna har enligt Jordanes utgått från *Suetidi*. Detta ord torde närmast vara en felskrivning för **Suetiudi* 'sveafolket' (Noreen, Spr. stud. 4 s. 87). Använt av Jordanes bör det närmast syfta på uppsvearna (von Friesen, a.a. s. 49). Om dessa visste man redan på Tacitus' tid, att de var mäktiga icke allenast genom manskap och vapen utan även genom flottor. Det ligger nära till hands att antaga, att svearna tidigt varit i stånd att driva en ekonomisk och politisk offensiv i Östersjöländerna och att de allmänt uppfattats som Nordens dominerande handels- och erövrarfolk. Jfr S. Tunberg, Götarnas rike s. 47 f., Nerman, Fornv. 1922 s. 140, Wessén, a.a. s. 11. Att erövra de rika danska öarna bör tidigt ha tett sig som ett lockande mål för de starkt expanderande svearna (Kroman, a.a. s. 197).

I strid mot den tidigare uppfattningen, att danerna haft sitt stamsäte i Skåne, har H. Schück, Svenska folkets historia I (1914) s. 104 ff., hävdadt, att danerna utgått från Mälardalskapen. B. Nerman har, Fornv. 1922 s. 129 ff., sökt stödja teorien om danernas härstamning från svearna genom att hänvisa dels till vissa arkeologiska förhållanden, varom mera i det följande, dels till två medeltida sägner, den ena om Gefjon, den andra om Dan som grundare av det danska väldet.

I YS s. 8 och Snorres Edda s. 181 berättas, att Gefjon kom till konung Gylfe i Sverige och av honom fick löfte om ett så stort plogland, som fyra oxar kunde plöja upp på ett dygn. Gefjon spände då två par oxar, egentligen hennes egna söner med en jätte, för plogen. Denna skar så djupt, att landet lossnade, varpå oxarna drog ut det i havet, där det bildade ön Själland. Angående tolkningen av denna sägen hänvisas till de Vries, AR 2 s. 329 f. Nerman, Fornv. 1922 s. 133 ff., och Wessén, a.a. s. 44, anser sägnen ägnad att stödja antagandet, att danerna härstammar från svearna. Enligt G. Schütte, DSt 1938 s. 92, ANF 1950 s. 108, har den ringa eller alls intet värde som bevismaterial.

Enligt den i SRD I s. 223—27 upptagna Lejrekrönikan från senare delen av 1100-talet hade konung Ypper i Uppsala tre söner. Av dessa sände han Dan till de trakter, som nu kallas Danmark, att härska över öarna Själland, Mön, Falster och Lolland, vilka med ett gemensamt namn kallades *Witheslæth* 'den stora slätten'. Dan byggde en stad i Lejre och regerade där i tre år. Wessén antar, a.a. s. 44, att ett dunkelt minne av den danska konungaättens härstamning ligger till grund för sägnen om

kung Ypper och hans söner. Schütte finner, DSt 1938 s. 92, RaA 1950 s. 6, uppgiften om Dans härstamning från Uppsala betydelselös.

Nu mera torde de flesta svenska forskare betrakta det som ett fastslaget faktum, att danerna utgått från svearna.

I vissa avseenden är vi relativt väl underrättade om erulerna. I andra, t. ex. i fråga om deras stamland, är emellertid våra kunskaper bristfälliga. Detta torde åtminstone till en del sammanhånga med det egenomliga förhållandet, att namnet eruler först på kontinenten tillagts den vandrande folkstammen (von Friesen, a.a. s. 45). Namnet, som varit känt av greker och romare samt goter och langobarder, lyser med sin frånvaro i frankiska, fornengelska och äldre nordiska källor. Det säger sig självt, att forskarna, då det gäller att förklara denna diskrepans, räknat med att erulerna bland väst- och nordgermanerna varit kända under annat eller andra namn än bland folken i södra Europa. De har därför antingen sökt identifiera dem med andra germanstammar eller antagit, att namnet kunnat försvinna därigenom, att dess bärare blivit utrotade eller uppgått i andra folk. När det gäller att förklara den egenomliga bristen på överensstämmelse, synes man böra räkna med att erulerna i södra Europa varit kända under en benämning, som i hemlandet varit förbehållen deras ledande överklass.

Enligt la Cour, SH I s. 165, är det ovisst, huruvida *eruler* över huvud taget använts som benämning på ett helt folk. Eftersom ordet varit knutet till en förnäm krigarklass, bör det snarast översättas med 'krigarkhövdingar' eller 'krigare'. Under förutsättning att Jordanes' uppgift, att svear (»daner») invaderat ett eruliskt område, är riktig, bör enligt Kroman, a.a. s. 195, invasionen i första hand ha gått ut över de ledande klasserna, konungaättens medlemmar och adelsmännen. Det är i första hand dessa, som nödgats utvandra. Klassbeteckningen *eruler*, som ursprungligen tillkommit endast adelsmän, har i historien blivit bevarad som ett folknamn.

Alldeles oberoende av hur folknamnet tolkas, är det uppenbart, att alla eruler, oavsett om de påträffas i sydöstra, södra eller nordvästra Europa, haft ett gemensamt urhem (Much, Hoops' Reallexikon 2 s. 517). Flera förhållanden låter förmoda, att de varit nordbor.

På nordiskt ursprung tyder bl. a. det förhållandet, att erulerna segare än de flesta andra germaner hållit fast vid fäderneärvda, delvis mycket ålderdomliga, seder och bruk (Rappaport, Realencyclopädie 8 sp. 1165, Schmidt, Ostgermanen² s. 563 f.).

I sitt ursprungliga hemland bör erulerna ha ägt goda möjligheter att

utbilda sig till skickliga sjömän (Schmidt, a.a. s. 548). Som sådana har de gjort sig kända i vitt skilda farvatten. Redan år 267 uppträdde en österulisk flotta i Egeiska havet, och på 400-talet plundrade eruler Galliens och Spaniens kuster. Flera forskare har rent av betecknat erulerna som vikingar. Av allt att döma har erulerna tidigt ägt en stödje-punkt på en nordisk kust (I. Lindquist, Galdrar s. 121). Detta är en naturlig förutsättning för deras i det närmaste samtidiga uppträdande på Balkanhalvön och i Gallien.

På nordisk extraktion tyder framför allt den värdefulla uppgiften, att en del av österulerna under senare delen av kejsar Anastasios' regering skilde sig från sina vid Donau bosatta stamfränder för att anträda ett tåg, som slutade på den skandinaviska halvön. Om detta tåg berättar Prokopios, Bell. goth. II:15, följande: »Under ledning av talrika medlemmar av sin konungaätt tågade de först genom slavernas alla stammar, drogo därefter genom ett stort ödeland och kommo till ett folk, som heter varner. Sedan drogo de skyndsamt förbi även danernas stammar, utan att barbarerna där tillfogade dem något ont. Därifrån kommo de fram till Oceanen, gingo till sjöss och seglade till ön Thule, där de stannade.» Det antages allmänt, att det mål, som lockade de oroliga krigarskarorna, var den eruliska stammens urhem.

Flera forskare har funnit det motiverat att söka erulernas stamsäte i södra Småland och Blekinge. Rappaport, Realencyklopädie 8 sp. 1151, hänvisar icke endast till dessa landskap utan även till Halland och Skåne. I senare tid har uppmärksamheten huvudsakligen riktats på ett sydvästligt område, som närmast omfattar Sönderjylland samt öarna Fyn och Själland. L. Schmidt, PBB 1927 s. 103, finner det ofrånkomligt, att erulernas stamsäte legat i Sydsandinavien.

Frågan om det eruliska urhemmet hänger nära samman med hypotesen, att det är eruler, som bragt kännedomen om runskriften till Norden och där spritt bruket av densamma.

B. Salin har, Thierornamentik s. 147, visat, att en mäktig kulturström från norra kusten av Svarta havet och Krim nått Ostpreussen och därefter, över norra Tyskland och Danmark, den skandinaviska halvön. Då de äldsta runfynden härrör från områden, som berörts av denna kulturström, gör Salin gällande, att det är den, som bragt kännedomen om runskriften till Norden.

S. Bugge finner det, NIæR Insl. s. 186 ff., sannolikt, att i Svartahavsområdet bosatta eruler omkring år 300 och senare upprätthållit förbindelser med sitt gamla nordiska hemland. Det i flera runinskrifter påträffade

ordet *erilax* uppfattar han som ett bevis för att eruler spritt kännedomen om runskriften bland sina nordiska stamfränder. Bugge räknar med att de nordiska erulerna under en del av folkvandringstiden varit bosatta inom det senare danska väldet.

I sitt viktiga arbete *Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden s. 47 f., 56 f.* har von Friesen gjort gällande, att eruler ända fram till tiden omkring 500 e. Kr. haft ett stamsäte på Fyn och i Sönderjylland, varifrån de främjat kulturutvecklingen bland de nordiska folken. Under den romerska järnåldern och folkvandringstiden har den stora handelsvägen mellan det romerska rikets nordvästligaste punkt på kontinenten och Östersjöområdet icke som under vikingatiden från Ejders mynning sökt sig fram till Slien. Den gamla huvudleden har i stället från Rhenmynningen följt Nordsjöns kust upp till trakten av Ribe, varifrån den längs Kongeåns vattensystem sträckt sig fram till Lilla Bält. Från sitt stamsäte, den handelsgeografiskt sett viktigaste punkten i hela Östersjöområdet, har eruler förmedlat handeln mellan Rhen och den skandinaviska Norden. Tack vare sin ställning som handelsfolk har de kunnat sprida kännedomen om runskriften inom ett mycket vidsträckt område.

I ett senare arbete, NK 6 s. 15, återkommer von Friesen till frågan om sambandet mellan erulerna och runskriften i Norden. Han utgår ifrån att erulerna innehaft de danska öarna och södra Jylland. »Nu visar det sig att under skedet från 200-talets slut till tiden in på 500-talet Sönder-Jylland och de danska öarna, Fyn och Själland, äro runkunska-pens hem som ingen annan trakt i Norden. Märkligt är också att med 500-talet runorna helt och hållet försvinna från det sedermera danska området.» Det är österuler, som fört runkunska-pen till sitt stamsäte i Norden; »när herulkulturen mot 500-talets slut går under i Danmark, taga också runurkunderna helt och hållet slut.»

I likhet med von Friesen antar Wessén, a.a. s. 6 ff., att eruler från stranden av Svarta havet bragt kännedomen om runorna till Norden och här varit de förnämsta bärarna av runkulturen. Karsten finner det, *Die Germanen* s. 76, möjligt, att erulerna varit nordbornas lärare i runkonsten, men betraktar teorien om Jylland som erulernas urhem osäker.

F. R. Schröder uppger, *Altgermanische Kulturprobleme* s. 56, att erulerna varit bättre skickade än något annat germanskt folk att föra den mediterrana kulturen till Norden. Enligt Schröder, a.a. s. 59, har von Friesen övertygande visat, att den nordiska runkunska-pens vagga stått i norra Slesvig. Brøndum-Nielsen betecknar, NK 6 s. 114, Fyn och Sönderjylland som den nordiska runkulturens ursprungs- och kärnom-

råde. I denna del av Danmark har runkulturen under tiden 300—500 haft ett centrum, varifrån den spritts vidare.

I motsats till Schröder och Brøndum-Nielsen gör vissa forskare (E. Olsson, Litteris 1925 s. 142 ff., Schmidt, Ostgermanen² s. 564, och H. Arntz, Handbuch der Runenkunde s. 81 f.) gällande, att frågan om erulernas förhållande till den nordiska runkulturen fortfarande är olöst.

Den invecklade frågan om innebörden i och spridningen av det runristade ordet *erilar*, vilken ingående diskuterats av bl. a. von Friesen, Rö-stenen s. 74 ff., Kroman, MA s. 190 ff., och Elgqvist, Njordkulturn s. 117 ff., kan, främst av utrymmesskal, icke upptagas till behandling i detta sammanhang. Däremot kommer en viss uppmärksamhet att ägnas de runristade orden *Hariso* och *alawid*.

Wessén har, a. a. s. 39 f., påvisat vissa överensstämmelser mellan eruliska personnamn från folkvandringstiden och »urnordiska runinskrifter från Själland». Överensstämmelserna, vilka ansetts ha ett visst värde för bedömningen av frågan om erulernas stamsäte, har betecknats som anmärkningsvärda, då materialet både i fråga om personnamn och inskrifter är starkt begränsat.

Wessén hänvisar, a. st., till det eruliska mansnamnet *Hariso*, känt från en latinsk inskrift från tiden omkring 400, vilket antages motsvara det på ett spänne från Himlingøie ristade kvinnonamnet *Hariso*, och till det av Prokopios nämnda Ἀλουήθ, namn på en erulisk hövding omkring 540, vilket uppgives äga en motsvarighet i det på »Skodsborgs»-brakteaten förekommande mansnamnet *alawid*. Dessa två sammanställningar omnämnes både av von Friesen, a. a. s. 83 f., 89, och Kroman, a. a. s. 189.

Angående *Hariso* hänvisas till DR Text sp. 662 och där cit. litt. Enligt S. N. Hagen, APhS 20 s. 339 ff., skulle *alawid* icke vara ett mansnamn utan rester av en hel sats: *(au)j(a) al(l)a wi(n)d!* »Vinn all lycka!» Tolkningen är onekligen fyndig men förefaller osäker. Det torde förtjäna påpekas, att *alawid* icke förekommer på en brakteat från Skodsborg norr om Köpenhamn utan på en från Skodborg sn, Frøs hd, Haderslev amt, och följaktligen icke ingår i en »urnordisk runinskrift från Själland». Då *Hariso* förlorat det stöd det tidigare ägt i *alawid*, kan dess eget bevisvärde icke skattas synnerligen högt.

Under förutsättning att erulerna varit bärare av runkulturen, bör de rimligtvis under århundradena närmast e. Kr. ha varit bosatta i de delar av Danmark, där man påträffat de flesta runinskrifterna och funnit det största antalet runmärkta brakteater, d. v. s. i Sönderjylland samt på öarna Fyn och Själland.

Om tidpunkten för danernas hypotetiska fördrivande av erulerna är meningarna delade.

Det förefaller, som om C. Marstrander, NTS III s. 101, räknar med att danerna erövat Själland redan före vår tideräkning början.

I anslutning till äldre forskare antar Nerman, Fornv. 1922 s. 137 f., SRU s. 47 f., A. Noreen, Spr. stud. 4 s. 84, 87, von Friesen, Rö-stenen s. 50 f., och M. Mackeprang, NK I s. 32, att erulerna blivit besegrade och fördrivna från sina boplatser omkring 250 e. Kr. Detta är den närmaste anledningen till att de under senare hälften av 200-talet uppträtt i vitt skilda delar av Europa.

Efter att ha nödgats lämna sina gamla boplatser har enligt von Friesen, a. st., mäktiga erulskaror varit synliga på huvudvägarna från Östersjöområdet till Medelhavet under andra hälften av 200-talet. Från denna tid till 500 har erulerna låtit tala om sig som romerska legosoldater, under det att danerna under samma tid varit fullkomligt okända vid Rhen och Europas västkust. I Norden har emellertid kraftmätningen mellan danerna och erulerna fortsatt, ända till dess de förra definitivt krossat sina motståndare och över Fyn och Sönderjylland framträngt till Nordsjön. Först då har danerna kommit inom Västeuropas synkrets, samtidigt med att erulerna försvunnit ur historien.

I anslutning till R. Much, IFAnz. 9 s. 205, Hoops' Reallex. 1 s. 388, och R. W. Chambers, Widsith s. 206, hävdar Wessén, NFB s. 9 ff., att en svensk krigarskara omkring 500 i södra Jylland lagt grunden till ett självständigt rike med egen konungaätt. I Jordanes' uttryckssätt är det svårt att finna stöd för antagandet, att vad han meddelar om strider mellan daner och eruler, är att betrakta som ett ålderdomligt »folkminne». Visserligen har många eruler varit på rörlig fot i Europa under senare delen av 200-talet, men för den skull behöver man icke antaga, att de varit landsflyktiga. Att danerna, vilka tidigare varit fullkomligt okända, plötsligt omtalas i västeuropeiska källor, ger enligt Wessén en antydning om att danernas invasion ägt rum omkring år 500. Femtio år senare har de definitivt besegrat erulerna och med sitt välde i Sönderjylland införlivat de danska öarna och Skåne. Att de icke inlett sin offensiv med ett försök att erövra antingen Skåne eller de danska öarna, har givetvis berott på att södra Jylland varit betydligt mera lockande. Hit ledde huvudvägen från södra och västra Europa. »Sydjylland var helt enkelt i ekonomiskt avseende nyckeln till hela Östersjöområdet, och besittningen av detta land betydde rikedom och makt» (Wessén, a.a. s. 11).

Tunberg förklarar sig, Götarnas rike s. 53, kunna i huvudsak instämma i Wesséns utläggning. Han ifrågasätter emellertid, huruvida icke danernas

invasion skett något tidigare, än Wessén antagit. Se även Karsten, *Die Germanen* s. 225, och Henrik Larsen, *FN* 4 s. 97, 104, 146.

Antagandet, att Danmarks första rikscentrum legat i Sönderjylland, avvisas av Schütte, *DSt* 1927 s. 70, och Kroman, a.a. s. 205. Den senare påpekar, att Hedebyområdet under folkvandringstiden icke hade samma betydelse för transitohandeln som under forntidens slutskede. Det finns ingenting, som tyder på att det sydliga Jylland spelat någon mera betydande roll under århundradena mellan anglernas utvandring och vikingatiden. Under förutsättning att Kroman riktigt uppfattat innebörden i det av Wessén använda ortnamnet Sydjylland, har man anledning att instämma i hans kritik av Wesséns invandringsteori.

Wesséns hypotes, att en svensk krigarskara omkring år 500 grundat ett rike i Sydjylland och att danerna ungefär 50 år senare gjort sig till herrar över öarna och Skåne, synes bl. a. vittna om en betydande underskattning av erulernas resurser. Vid den tid det här enligt Wessén är fråga om, har erulerna alltjämt varit en faktor att räkna med i det storpolitiska maktspellet. Med stor sannolikhet har kampen mellan daner och eruler i stort sett haft det förlopp, som von Friesen skisserat.

I diskussionen om den roll danerna spelat vid grundandet av det danska väldet, har flera forskare utnyttjat arkeologiskt och antropologiskt material.

Under de två första århundradena e. Kr. har enligt M. Mackeprang, *NK* 1 s. 22, öarna Lolland, Falster, Mön och Själland att döma av gravfyndens kvalitet varit befolkade av en av Danmarks mest betydande stammar. Brøndsted uppger, *DO* III s. 168, att den själländska ögruppen under nämnda period utgjort ett självständigt kulturområde.

I sin redogörelse för Västergötlands kulturella orientering under forntiden förklarar K. E. Sahlström, *VFT* 1940 s. 30 ff., att Västergötland under de tre första århundradena av vår tideräkning tillhört samma kulturkrets som de danska öarna. På dessa, vilka betecknade en knutpunkt på en av de vägar, som förband romarriket med Norden, härskade vid denna tid en förvånande rikedom. Den ödanska kulturkretsen har över Kattegatt i Sverige sträckt sig ända upp till Tiveden. Sahlström räknar med att nämnda kulturkrets, i vilken de danska öarna utgjort kärnområdet, för någon tid kan ha uppburits av politisk samhörighet. Under romartiden torde de danska öarna ha ägt en betydande maktställning.

Enligt Nerman, *Fornv.* 1922 s. 138 f., *SvRU* s. 26 ff., har Mellansverige under tiden 100—400 e. Kr. icke upprätthållit så livliga förbin-

delser med något område som med de »västdanska» öarna, framför allt Själland.

Otto von Friesen har, Rö-stenen s. 61 f., fäst uppmärksamheten på en motsättning i kulturellt hänseende mellan Själland, som under romersk järnålder men framför allt folkvandringstid kännetecknas av präktigt utstyrda gravar med obrända lik, och ett fynskt-jylländskt område med mossfynd som gemensamt karaktistikum. Förutom de fyra allmänt kända fyndorterna Thorsbjerg, Nydam, Kragehul och Vimose nämner von Friesen sex mindre givande fyndställen på Jyllands östra kust från trakten av Kolding i söder till Århus i norr. Han uppger, att fynden tillhör tiden c:a 250 till c:a 450, och antar, att de är att förklara som vittnesbörd om strider mellan daner och eruler.

M. Mackeprang uppger, NK I s. 24, att Præstø amt är påfallande rikt på skelettgravar, och påpekar, att man på Själland kan urskilja två huvudområden för gravar av detta slag, ett på Stevns och ett längs mitten av öns sydspets. På Fyn är de flesta skelettgravarna samlade i nordost. I detta förhållande ser Mackeprang en antydning om en viss samhörighet mellan Fyn och Själland. Om de nämnda själländska och fynska skelettgravarna, vilka härrör från yngre romersk järnålder, lämnar Brøndsted, DO III s. 178 ff., ingående upplysningar. Han påpekar, att de fynska gravarna i fråga om anläggning och utstyrelse i så hög grad påminner om de själländska, att det kan vara lockande att antaga en invasion österifrån.

Tack vare att de på Själland och Fyn undersökta gravarna innehållit obrända lik, har antropologerna till sitt förfogande fått ett relativt rikt studiematerial, vilket föranlett viktiga slutsatser rörande befolkningen på de nämnda öarna.

Professor H. A. Nielsen har, Aarbøger 1906 s. 312 ff., konstaterat, att det danska folket undergått en avsevärd förändring under järnåldern. Skelettgravarnas människotyp har befunnits vara långskallig och relativt högväxt. Detta är så mycket mera överraskande, som verkställda undersökningar givit vid handen, att nutidens danska människotyp i stort sett är den samma som stenålderns. Då det måste betecknas som osannolikt, att den äldsta människotypen av en eller annan orsak plötsligt förändrats, har man anledning antaga, att de långskallar, vilkas skelett påträffats i järnåldersgravarna, icke kan representera landets inhemska befolkning. Icke blott i Aarbøger 1906 utan även i ett senare arbete, Aarbøger 1915 s. 365 ff., har Nielsen hävdat, att Danmark under de första århundradena e. Kr. invaderats av så gott som utpräglat dolicocefala främlingar, vilkas avkomlingar under de närmast följande

seklerna absorberats av och spårlöst försvunnit i landets äldre befolkning.

I Danmark har man hittills funnit sammanlagt 100 kranier från den romerska järnåldern. Av dessa är enligt Brøndsted, a.a. s. 254, 84 % dolikocefala, 13 % mesocefala och 3 % brakycefala. Brøndsted anser, a.a. s. 257, att det arkeologiska materialet, även om det är relativt obetydligt, kräver en förklaring. Det ligger då nära till hands att räkna med en invandring eller snarare partiella invandringar av långskalliga människor under romersk järnålder. Om man så betraktar det arkeologiska materialet från den tidigare delen av yngre romersk järnålder, tilldrar sig två fyndgrupper större uppmärksamhet: de äldre mossfynden och de rikt utstyrda skelettgravarna på Själland och i östra delen av Fyn. Varken den ena eller den andra fyndgruppen skulle kunna motivera uppställandet av en invandringshypotes. Får emellertid arkeologien kraftigt stöd av en annan vetenskapsgren, kan tanken på en invandring icke utan vidare avvisas, givetvis under förutsättning att invandrarna icke varit av främmande utan nordisk ras. Brøndsted fortsätter, a.a. s. 257 f.: »Betragtes nu disse to Fundgrupper som direkte afsat af nordiske Indvandrere, og fastholdes det, at Gravene, hvis de gemmer Indvandrere, da gennem selve deres Fordeling maa betegne de Omraader, hvor disse satte sig fast og blev siddende som Erobrere, mens derimod Mosefundene, der jo bestaar af de slagtes Ejendele, maa markere de Landsdele, hvis Erobring forsøgte men ikke lykkedes, saa tegnes, omend i usikre Omrids, en Invasion i 3. Aarhundrede i Danmark østfra, et Indfald, hvis første Genstand var Sjælland, næste Østfyn, hvorefter Fremstødet stoppede, idet Forsøgene paa at erobre de vestligere Dele af Landet mislykkedes.» Invändningen, att mossfynden skulle kunna härröra från den inhemska befolkningen, som blivit besegrad av inkräktarna, är enligt Brøndsted lätt att bemöta. Om invandrarna icke blivit hejdade, borde man givetvis påträffa rikt utstyrda skelettgravar icke endast på Själland och i östra delen av Fyn utan också längre västerut.

Brøndsted anser, att teorien, att det danska väldet grundats genom en invasion, som under yngre romersk järnålder utgått från Sverige, kan finna stöd både i arkeologiska förhållanden och historisk tradition. Sitt försök att tolka de två stora danska fyndgrupperna från yngre romersk järnålder betecknar han, a.a. s. 259, som en möjlighet bland flera andra och alls icke som ett försök att skriva dansk historia.

Kroman erinrar om att Sverige och östra Norge har Europas långskalligaste befolkning. Om en synnerligen hög uppskattning av det senast diskuterade materialet vittnar följande uttalande, a.a. s. 204: »Arkæo-

logien og den forhistoriske Anthropologis Vidnesbyrd om en Indvandring taler med en særlig Vægt og er meget vanskelige at komme uden om.» Jfr DR Text sp. 857 och där cit. litt.

Då svearna under första årtusendet e. Kr. visat prov på en ovanlig expansionsförmåga, förefaller det sannolikt, att de redan under romersk järnålder sökt erövra Själland. Vilken folkstam de fördrivit härifrån, torde vara i det närmaste omöjligt att fastställa. Fynden av långskallar i de själländska och fynska skelettgravarna tyder på en invandring från Mellansverige. Det av Brøndsted diskuterade antropologiska och arkeologiska materialet synes vittna om strider mellan två närbesläktade nordiska folkstammar.

Rinkar och Rinkaby.

I den diskussion, som förts om grundandet av det danska väldet, har ortnamnen spelat en relativt underordnad roll. I stort sett har forskarna nöjt sig med att utnyttja ortnamnen på *-lev*. Det råder intet tvivel om att vi tack vare studiet av denna ortnamnsgrupp erhållit värdefulla antydningar om samhällsförhållandena i Norden under folkvandringstiden. Då utnyttjandet av en enda ortnamnsgrupp visat sig vara så pass lönande, synes det kunna vara på tiden att indraga även andra ortnamn och ortnamnsgrupper i diskussionen. Det torde rent av kunna ifrågasättas, huruvida icke det hittills alldeles förbisedda *Rinkaby* bör behandlas före de erkänt värdefulla ortnamnen på *-lev*.

Ortnamnet *Rinkaby* är under växlande former: *Rinke-*, *Rynke-*, *Rønke-* och *Rickeby*, känt från Sverige och Danmark. I sitt kärnområde, den del av Uppland, som tillhör Stockholms län, har det 9 representanter, i västra delen av landskapet endast 1. Södermanland och Närke har vardera 2, Kronobergs, Kalmar och Kristianstads län vardera 1 *Rinkaby*. I Danmark är spridningen ännu egendomligare. Själland har 1, Fyn 2 *Rynkeby*. I området mellan Lemvig och Ringkøbing i Nørrejylland märkes 1 *Rækby* och 1 *Rynkeby*.

Närmast följer en förteckning över de ortnamn, som en gång hetat *Rinkaby*. Början göres med namnen i östra Uppland.

Rinkeby i Spånga sn, Sollentuna hd, skrives *Rinkaby* 1375 SRP nr 1181.

Rinkeby i Lovö sn, Färentuna hd, skrives *ringkaby* 1299 SD 2 s. 280 or.

Rinkeby i Danderyds sn och skg skrives *rynkyby* 1347 SD 5 s. 632 or.

Rinke- eller *Rickeby* i Vallentuna sn och hd skrives på 1400-talet *Rinkeby* (Sahlgren, NoB 1944 s. 212).

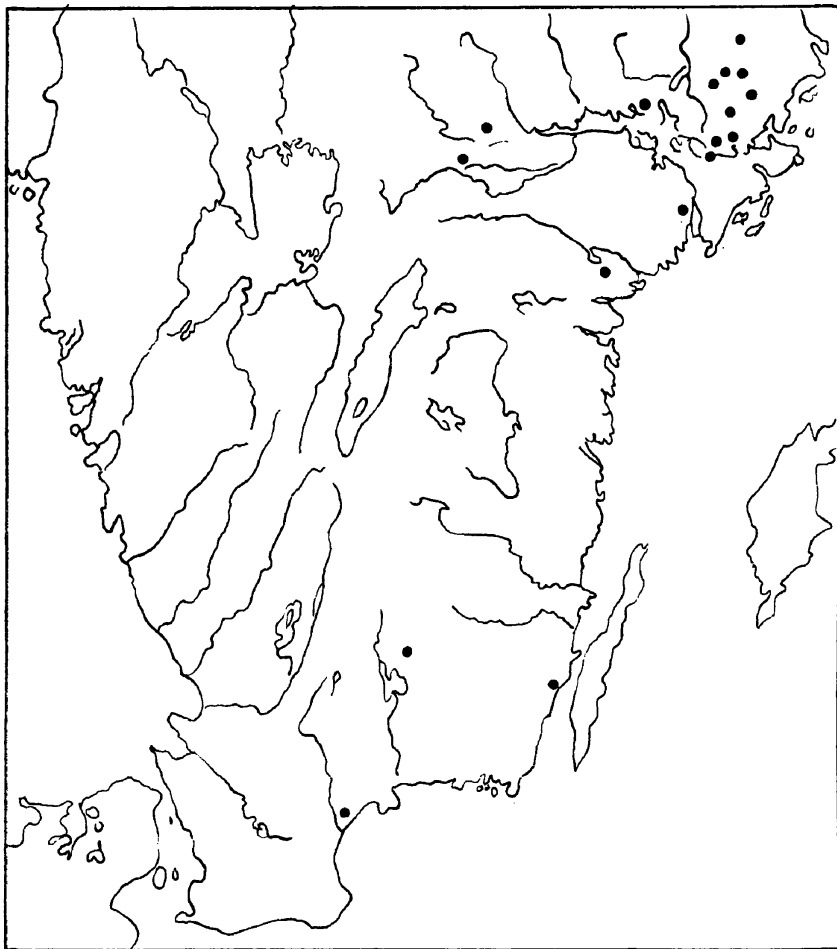

Fig. 1. Karta över de svenska ortnamn, som ursprungligen hetat Rinkaby.

Rickeby i Vidbo sn, Seminghundra hd, skrives *rikkaby* 1316 SD 3 s. 242 avskr.

Rickeby i Kårsta sn, Långhundra hd. Det finns gamla namnformer, som kan syfta antingen på detta eller närmast följande *Rickeby*.

Rickeby i Gottröra sn, Långhundra hd, skrives *Rikkaby* 1311 SD 3s. 14or.

Rikkeby i Odensala sn, Årlinghundra hd, skrives *rikkaby* 1318 SD 3 s. 353.

Rickeby i Knutby sn, Närdinghundra hd, skrives *Rickaby* 1366 SRP nr 748.

Utanför det egentliga kärnområdet märkes *Rickeby* i Boglösa sn, Trögds hd, Uppsala l, som skrives *rikkaby* 1318 SD 3 s. 352 or.

Rinkaby i Fellingsbro sn och hd, Örebro l, skrives *Rinckaby* 1539 jb.

Rinkaby i Glanshammars hd, Örebro l, skrives *rinkaby* 1346 SD 5 s. 541 or.

Rinkeby i Hölö sn, Hölebo hd, Södermanlands l. Äldre namnformer saknas.

Rinkeby i Lunda sn, Jönåkers hd, Södermanlands l, skrives *Rynkaby* 1393 SRP nr 2673.

Rinkaby i Tävelsås sn, Kinnevalds hd, Kronobergs l, skrives *Rjñnkabj* 1540 jb.

Rinkaby i Hossmo sn, S. Möre hd, Kalmar l, skrives *Ryngkaaby* 1386 SRP nr 2259.

Rinkaby i Villands hd, Kristianstads l, skrives *Rinkaebj* 1351 SD 6 s. 273 or.

Det danska *Rynkeby* har tillkommit två nu försvunna habitationer, därav en, *Rynche bye Wenge* 1688, i Vivede, Hylleholt sn, Fakse hd på Själland, och en, *Rønncheby* 1664, i Vedersø sn, Hind hd, Ringkøbing amt, och tillkommer alltjämt en socken (*Rynkæby* 18/6 1352) i Bjærge hd på Fyn och en by (*Rynkeby* 5/1 1372) i Ringe sn, Gudme hd, likaledes på Fyn (Kr. Hald, Danske Folkemaal 1933 s. 73 ff.). Härtill kommer enligt Hald, a.a. s. 74, *Rækby* (*Reckeby* 1610, *Nørre* och *Sønder Rechbye* 1688) i Trans sn, Vandful hd, Ringkøbing amt.

Det antages allmänt, att förleden i *Rinkaby* är en östnordisk motsvarighet till det fvn. *rekkr* 'ung man, krigare' samt det fsax. *rink* och det feng. *rinc* 'krigare'. Att dessa ord är mycket ålderdomliga, framgår enligt H. Kuhn, Festskrift till J. Sahlgren s. 115 ff., av flera omständigheter. I förleden *Rinka-* har *i* i åtskilliga fall utvecklats till *y* (Kock, Svensk ljudhist. 1 s. 71 f., Brøndum-Nielsen, GG s. 201 f.) och detta understundom vidare till *ö*. I ett relativt stort antal fall har *nk* assimilerats till *kk*. Angående denna utveckling hänvisas till Sahlgren, NoB 1944 s. 212 f., angående det isolerade *Rækby* till Hald, a.a. s. 74.

Får man tro Hald, VS s. 96, avspeglar de ortnamn, vilka som förled har en personbeteckning i gen. plur., bl. a. *Karleby* och *Rynkeby*, vikingatidens samhällsförhållanden. Det finns emellertid tecken, som tyder på att *Rinkaby* tillhör en äldre förhistorisk period än vikingatiden. I varje fall är det möjligt att hänvisa till arkeologiska förhållanden, som tycks indicera, att *Rinkaby* kan vara betydligt äldre, än Hald antagit.

Stähle uppger, -inge s. 584, att ett gravfält från äldre järnåldern förekommer i *Rickeby* i Knutby sn. I och i närheten av *Rinkeby* i Spånga

finns enligt K. A. Gustawsson, Stockholmstraktens natur- och kulturminnen s. 57 ff., dels tre stensättningar, som anses kunna hänföras till århundradena närmast e. Kr., dels två gravfält, som torde härröra från folkvandnings- och vikingatiden. Vid Västra Rickeby i Gottröra sn har hittats icke mindre än tre ormhuvudringar (B. Salin, Uppland I s. 182). Av Brøndsted, DO III s. 184 f., föres ringar av denna typ till tiden c:a 200—400 e. Kr. På en åker i Rinkaby mellan Kristianstad och Åhus har år 1923 påträffats en skelettgrav, som bl. a. innehöll två spännen, två nålar och ett hängsmycke. Det ena spännet kan dateras till tiden omkring år 500 (B. Nerman, Från stenålder till rokoko s. 72 f.). Jfr T. J. Arne, Från stenålder till rokoko s. 87. I det fynska Rynkeby norr om Ringe har påträffats en gulds katt, i vilken enligt Trap⁵ V s. 824 ingår mynt från Valentinianus III (425—455) och Leo I (457—474).

Det är måhända icke allt för djärvt att antaga, att *Rinkaby*, möjligen under en äldre namnform, existerat redan under folkvandringstiden och följaktligen kan avspegla denna periods samhällsförhållanden. Ståhle är, a. a. s. 584, inne på denna tankegång. Han ifrågasätter nämligen, huruvida *Rickeby* i Knutby sn redan under den äldre järnåldern haft *-by* till efterled. Ståhles uppslag är utan tvivel beaktansvärt. Det ursprungliga namnet bör snarast ha varit **Rinka*. Såväl denna namnform som ett möjligen därur utvecklat *Rynke* diskuteras i ett följande kapitel.

Tillvaron av tio uppländska *Rinke-* och *Rickebyar* låter förmoda, att det icke allt för långt efter vår tideräknings början i Uppland funnits krigare, som kallats *rinkar*. Man har anledning att föreställa sig dessa som smärta och högväxta. Det fsv. **rinker* kan enligt Hellquist, EO¹ under rank och Rinkaby, vara en avljudsform till det nsv. *rank* 'smärt' och de nsv. dial. substantiven *ranker* 'lång och smal karl' och *ranka* 'lång och smal kvinna', 'långt och smalt träd'. Det kan tänkas, att benämningen **rinker* ursprungligen tillkommit mera framstående deltagare i de härnadståg, vilka redan i en avlägsen forntid utgått från Roslagen. Lars Hellberg antar, NoB 1942 s. 117, att ortnamnet *Rinkaby* sammanhänger med ledungsväsendet.

Hellquist uppger, *-by* s. 81 f., att de båda Rinkeby i Spånga och Danderyd kan ha uttryckt »en bosättning af mera förnämligt slag, kanske t. o. m. af personer, som i bygden spelat en öfverordnad roll såsom höfdingar l. dyl.». Nat. Beckman framhåller, NoB 1921 s. 12, att Rinkeby i Lunda sn norr om Kolmården har ett förträffligt läge vid en anfallsväg. Hald påpekar, a. a. s. 80, att Rinkeby i Hind hd och Rækby i Vandful hd ligger vid Västerhavet, det själländska Rynkeby vid Fake

Bugt och det norra fynska Rynkeby c:a 4 km från Kertinge Nor. Endast det södra fynska Rynkeby ligger några mil inne i landet. Han antar, att det fda. **rinkær* ingår även i ortnamnet *Rinkenæs*. En socken med detta namn påträffas vid Flensborg Fjord. En by med samma namn har tidigare funnits vid Slien. Hald uttalar en förmodan, att de nämnda byarna kan ha bebotts av krigarskaror, som dragit ut på vikingatåg.

I Sverige är Rinkeby i Lovö sn beläget strax väster om Mälarens utlopp i Saltsjön, Rinkeby i Hölö vid en viktig farled, som förbinder Östersjön med Mälaren. Rinkaby sydväst om Kalmar kan sättas i förbindelse med en åmynning, en hamn och en egendomligt byggd gråstenskyrka, som otvivelaktigt tjänat försvarsändamål (Sverige¹ 2 s. 452). I nordöstra Skåne ligger Rinkaby som en utpost mot havet i Helgeåns mynningsområde. Det av Beckman omnämnda Rinkeby i Lunda sn är knutet till en strategiskt utomordentligt viktig punkt i det forna gränsområdet mellan svear och götar. Rinkaby nordost om Örebro torde ha betecknat en militärstation på den viktiga väg, som förbundit Västergötland och Närke med de norra Mälardalskapen. Vid två uppländska huvudleder, som strålar samman i Stockholmstrakten, påträffas nära Mälarens utlopp i Saltsjön Rinkeby i Spånga och Rinkeby i Danderyd. I Vidbo, Gottröra och Kårsta är ortnamnet Riekeby knutet till i äldre tid viktiga vägmöten.

Det förefaller, som om det skulle vara riktigast att uppfatta både Rinkaby vid Kalmar, Rinkaby vid Kristianstad och Rynkeby vid Fakse Ladeplads som utlöpare från det mälarsvenska Rinkaby-området. Under alla förhållanden är det uppenbart, att det förstnämnda markerar en stödjepunkt för viktiga sveaintressen vid Kalmarsund. Det tidigt försvunna Rynkeby i närheten av Fakse Ladeplads leder osökt tanken till de antagligen österifrån invandrade dolikocefaler, vilkas kranier påträffats i rikt utstyrda själländska skelettgravar.

Att döma av vissa arkeologiska förhållanden har östra delen av Fyn redan under romersk järnålder tillhört samma nordiska folkstam, som invaderat Själland. Ön har tydligen en tid framåt varit delad mellan två fientliga stammar, vilket bör ha motiverat omfattande försvarsåtgärder. Det är tänkbart, att Rynkeby i närheten av Kertemind och Rynkeby i Ringe är minnen av militärförläggningar inom det område, som tillhört inkräktarna.

Av det anförda torde framgå, att det finns tecken, som tyder på att både det själländska och de fynska Rynkeby är utlöpare från det uppländska Rinkaby-området. I vilket förhållande de jylländska ortnamnen *Rækby* och *Rynkeby* står till det ödanska *Rynkeby* och det uppländska

Rinkeby, är svårt att avgöra. Icke minst av utrymmesskäl torde det vara lämpligt att med hänvisning till Elgqvist, SoS s. 134 ff. och UoU s. 161 ff., utelämna de båda jylländska ortnamnen ur diskussionen.

Förekomsten av icke mindre än nio orter med namnet *Rinke*- eller *Rickeby* i den del av Uppland, som tillhör Stockholms län, låter förmoda, att det svenska sjökrigsväsendet redan under äldre järnåldern givit upphov till en särskild krigarklass. Spridningen av ortnamnet *Rinkaby* ger en antydning om att medlemmar av denna klass svarat för vakthållning på strategiskt viktiga punkter. En serie Rinkabyar markerar sjöleden från Mälaren till Själland och Fyn.

Kununglef, Jarlslef och Folkerslef.

I närmast föregående kapitel har ortnamnet *Rinkaby* antagits vittna om tillvaron av en forntida svensk militär överklass. De talrika ortnamnen på *-lev* synes ägnade att stödja antagandet, att en dylik samhällsklass funnits i Norden under folkvandringstiden.

Ortnamnen på *-lev* och *-löv* (de förra danska, de senare svenska) är i stort sett begränsade till den del av Norden, vilken av Sahlgren, Rig 1920 s. 156, betecknas som det dansk-svenska kulturområdet. På Själland, Lolland och Falster är *lev*-namnen ovanligt talrika och därtill relativt jämnt fördelade. På Fyn och i Jylland är fördelningen betydligt ojämnare. Av de 135 jylländska *lev*-namnen påträffas en större samling i Vendsyssel, en i västra Limfjordsområdet och en mycket betydande mellan Mariager Fjord och Horsens Fjord. Däremot saknas *lev*-namn så gott som fullständigt i Ribe och Ringkøbing amt. I Sönderjylland förekommer 23 *lev*-namn. Namntypen saknas helt i Blekinge och på Bornholm. De båda tidigare danska landskapen Halland och Skåne har tillsammans 80 *lev*-namn. Från sydvästra Sverige har namntypen spritt sig åt norr och nordost, huvudsakligen till Västergötland och Småland.

Johs. Steenstrup har, Stednavne s. 37, givit en förträfflig karakteristik av *lev*-byarna. Han uppger, att de är jämstora, att de ligger på bestämt avstånd ifrån varandra, sällan två i samma socken, och att många av dem är kyrkbyar. Han påstår, att de har »en egen stormächtig eller aristokratisk Karakter». Det kan tilläggas, att ägovidden är betydande och att *lev*-byarna uppgives »stå för 80—100 tunnor hartkorn». De är i regel samlade i grupper.

Namnleden *-lef* uppfattas numera allmänt som en fda. motsvarighet till fsv. *lef* 'kvarleva', fvn. *leif* 'lämning, arv', got. *laiba*, fhty. *leiba*,

fsax. *lēba* 'lämning, återstod' samt ffris. *lāva* och feng. *lāf* 'arv, kvarlåtenskap'. Nära besläktade är det fda. *oldeleve* 'nedarvet gods' och det fsv. *ætleve*, *ættaleve* 'ättegods', 'jord, som av forno är ättens gemensamma egendom'. Angående ordets etymologi hänvisas till Aakjær, Festskr. V. Andersen s. 331 ff., Hald, VS s. 68 f., och Hellquist, EO³ s. 616 under -löv.

Enligt A. Noreen, *Spr. stud. 3 s. 58, har *-lev* ursprungligen betytt 'vad som lämnats någon i arv eller län'. Uttalandet innebär, att *-lev* kan vara benämning både på 'något efterlämnat' och 'något överlämnat'. Tillvaron av nordiska ortnamn på *-arv* och *-arve* gör det lockande att acceptera den förra möjligheten och att tolka *-lev* som 'kvarlåtenskap, arv'. Flertalet forskare torde föredraga denna tolkning.

I sin avhandling Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsers Historie har Johs. Steenstrup, HTD 6. R. 5 s. 353—363, behandlat ortnamnen på *-lev* och *-löv*. Han avvisar här den vanliga sammanställningen med ortnamnen på *-arv* och *-arve*, då det är olämpligt att, såsom tidigare skett, jämföra stora lev-byar med gårdar eller t. o. m. lägenheter. Han ifrågasätter, huruvida *-lev* betyder 'arvegods'. Senare leden i det fda. *kununglef* kan knappast ha denna betydelse, då det i föreliggande fall icke är fråga om konungens privata arvegods (hans patrimonium) utan om gods, som anslagits till underhåll av de på varandra följande konungarna. Steenstrup gör dessutom gällande, att appellativet *jarl* som förled ingår i häradsnamnet *Jarlslef* och att detta ortnamn betecknar vad som anslagits till underhåll av en jarl. Han räknar med att ett visst område i samband med en invandring eller erövring blivit uppdelat på nytt. Härvid har värdefulla egendomar med utmärkt läge och betydande ägovidd utdelats till personer, som framför andra bidragit till att invandringen eller erövringen krönts med framgång. Namnen på de sålunda belönade är bevarade i *lev*-namnens förleder. Genom att acceptera denna invandrings- eller erövringsteori blir man befriad från de svårigheter, som den gamla tolkningen av *-lev* medför.

Steenstrup har icke uttalat sig om möjligheten av en svensk erövring. Det har däremot H. Schück, Svenska folkets historia I s. 108 ff., vilken anser sig kunna fastslå, att daner erövat Danmark omkring 400 e. Kr. På namnleden *-lev* känner man igen de egendomar, vilka vid en invandring eller erövring till vissa hövdingar överlämnats som ett slags förläning. I sitt nya land har danerna gått till väga på ungefär samma sätt som normanderna några århundraden senare i England. De har lagt beslag på de största och bästa jordegendomarna men låtit de mindre och sämre behålla sina ägare.

Henrik Larsen antar, FN 4 s. 99 ff., att lev-byarna kunnat uppstå i

samband med en erövring, och anser, att *lev*-namnen kan användas som bevis för Steenstrups invandringsteori. Även om namnleden *-lev* icke från början betytt 'överlämnat gods', kan den ha erhållit denna betydelse i samband med den nyordning, som helt naturligt blev följden av en erövring. Möjligen har man genom valet av beteckning velat ange, att en *lev-by* var avsedd för mera än rent personligt bruk.

I anslutning till Steenstrup gör Aakjær i artikeln Jarl, Aar og Levmand (Festskr. V. Andersen s. 320—338) gällande, att *-lev* icke betecknar 'arvegods' utan 'ämbetsgods', icke 'efterlämnat gods' utan 'överlämnat gods'. Han påpekar, att det fvn. verbet *leifa* i likhet med det eng. *leave* betyder både 'efterlämna' och 'överlämna', och söker visa, att *-lev* etymologiskt hör samman med ordet *län*.

Sigridlef, vilket i regel tolkas som 'Sigrid Storrådas arvegods', är i stället enligt Aakjær en benämning på drottning Sigrids livgeding. *Kununglef* är benämning på konungens, *Jarlslef* på jarlens och *Aarslef* på »ärmannens» ämbetsgods. Förleden i det sista namnet, vilken antages vara en motsvarighet till det fvn. *árr* 'sändebud, tjänare', har tillkommit en hög kunglig tjänsteman. De sex *Aarslev*, som förekommer i skilda delar av Danmark, uppgives ha varit huvudorter inom viktiga bebyggelseområden med gammal kultur. Detta gäller framför allt om *Aarslev* väster om Aabenraa icke långt från platsen för Urnehoved ting, om *Aarslev* på Fyn i grannskapet av Sønder Næraa och en plats, där fyra härader strålar samman, om *Aarslev* i den viktiga kulturbygden väster om Aarhus och om *Aarslev* i centrum av Børglum hd i Vendsyssel.

Till representant för den stora massan av *lev*-namn väljer Aakjær *Folkerslev*, vilket uppgives betyda »det Gods, som Folker fik til Arv og Eje, og som siden blev hans Efterkommeres rette Oldeleve». Namn av denna typ antages ursprungligen ha tillkommit egendomar, vilka av en konung i stil med Vilhelm Erövraren till militära och civila tjänstemän utdelats som belöning för gjorda tjänster. Till stöd för sin uppfattning hänvisar Aakjær till uppgifter i Beowulf och Bjarkamál, att hövdingar belönat sina hirdmän genom att till dem överlämna jordagods. Han förutsätter, att det i Norden redan under folkvandringstiden funnits ett utvecklat länsväsen och en till en stark konungamakt knuten adel.

G. Knudsen finner, NK 5 s. 91, Steenstrups tolkning av *kununglef* tillfredsställande. Han förklarar sig emellertid icke kunna dela Aakjærs uppfattning, att *-lev* syftar på förlänt gods, då länsväsendet i Norden införts betydligt senare, än Aakjær antar. Knudsen anmärker dessutom, a. a. s. 92, att det fvn. *árr* är en *u*-stam, varför dess fda. motsvarighet, som antages ingå i *Aarslev*, icke borde ha genitiv på *-s*.

Hald ställer sig, VS s. 69 f., icke helt avvisande till tanken, att *-lev* kan betyda 'något överlämnat'. Han finner emellertid tanken, att det fda. **lef* i ortnamn skulle ha en annan innebörd än den som tillkommer dess motsvarigheter i andra germanska språk, mindre tilltalande. Sammansättningen *kununglef* är endast skenbart ägnad att stödja Steenstrups tolkning av *-lev*, då det förefaller, som om man relativt sent börjat hålla isär *kununglef* och konungens personliga arvegods.

Om innebörden i *-lev* uttalar sig Hald, a.a. s. 70, mycket försiktigt. Det är möjligt, att man snarast bör översätta det med 'egendom'. »Et Lev er formodentlig ikke en Jordejendom, som en Mand har efterladt sig som Arv, men den Ejendom, som en Mand disponerer over, og som han kan lade gaa i Arv til sine Efterkommere.»

Angående frågan om det nordiska länsväsendets ålder kan hänvisas till ett uttalande av E. Kroman, vilken, MA s. 195, gör gällande, att det bland forntidens nordbor likaväl som bland andra germanska folk funnits olika samhällsklasser. Rågspula vittnar om förekomsten av sådana i Norge. Kroman förklarar det nödvändigt att överge den gamla romantiska föreställningen om ett klasslöst samhälle, bestående av fria i stort sett likställda bönder.

Flera forskare har ansett de stora och aristokratiska lev-byarna uråldriga. Sålunda hävdar A. M. Hansen, Landnám i Norge s. 106, att »leiv-navnene angir det første ariske landnám, likesåvel som de store stengrave i samme område angir dette». Även Noreen uppger, Spr. stud. 3 s. 59, att lev-byarna härrör från stenåldern. Det avgörande beviset för deras höga ålder består däri, »att de endast förekomma i sådana nejder, som ha att uppvisa byggda gravar från stenåldern och i synnerhet det äldsta slaget av dylika». Hj. Lindroth, vilken ursprungligen, Fornv. 1911 s. 180 f., Ur Värends historia s. 29, i stort sett anslutit sig till Noreens datering, har ännu 1923 (Våra ortnamn s. 153) svårt att förlika sig med tanken, att lev-bebyggelsen uppkommit först under folkvandringstiden.

I sin värdefulla uppsats Danske personnavne og stednavne (HTD 7. R. 1 s. 82—109) söker Sigurd Nygård datera lev-namnen med tillhjälp av de personnamn, vilka som förleder ingår i dessa ortnamn. Såsom resultat av sin undersökning fastslår han, att de personnamn, som förekommer i ortnamnen på *-torp*, *-bølle* och *-rød*, i stort sett sammanfaller med de danska personnamnen från vikingatiden och äldre medeltiden. Ortnamnen på *-lev* är däremot enligt Nygård, a.a. s. 109, sammansatta med personnamn, »bestående af oprindelig urnordiske navne». Nygård

är övertygad om att lev-bebyggelsen uppstått före år 1000, men förklarar det omöjligt att ange någon terminus post quem.

J. Sahlgren har bl. a. i Hälsingborgstraktens ortnamn (L. M. Bååth, Hälsingborgs historia I s. 111 ff.) behandlat ortnamnen på *-lev*. Han konstaterar här, att de personnamn, som ingår i nämnda ortnamn, har en mycket ålderdomlig prägel. Att namntypen saknas i Normandiet och England, tyder på att den upphört att vara produktiv före vikingatiden. Sahlgren tillägger, a. a. s. 113: »En blick på namntypens utbredning visar, att namn på *-lev*, *-löv*, *-leben* blott förekomma i sådana trakter, som ända sedan tiden före 400-talet haft germansk befolkning. Man vill på den grund gärna tro, att de äldsta *lev*-namnen härröra från folkvandringstiden.» G. Franzén, vilken, NK 5 s. 131 f., hänför *lev*-byarna till »järn-åldern», uppger, att namntypen upphört att vara produktiv före vikingatiden. Enligt svensk terminologi sträcker sig folkvandringstiden från 400—800 e. Kr.

Om *lev*-namnens ålder lämnar la Cour, SH I s. 209, följande upplysning: »Hovedmængden af dem sagtens fra 5.—7. Aarh.» Det är klart besked. Andra danska forskare, Knudsen, NK 5 s. 92, och Kroman, MA s. 207, hänför dem till folkvandringstiden. Denna förhistoriska period sträcker sig enligt dansk terminologi från c:a 200—400 e. Kr. (Brøndsted, DO III s. 169). Svenska och danska arkeologer menar icke detsamma med folkvandringstid (Brøndsted, a. a. s. 224).

Hans Kuhn har, Anzeiger für deutsches Altertum 68 (1956) s. 158 ff., lämnat ett värdefullt bidrag till diskussionen om *lev*-namnens ålder. Kuhn, vilken i likhet med många andra antar intimt samband mellan de nordiska ortnamnen på *-lev* och de tyska namnen på *-leben*, gör gällande, att de senare måste ha bildats i Thüringen i god tid före år 531, då det thüringska riket störtades av de förenade frankerna och saxarna. Jfr även E. Schwarz, Germanische Stammeskunde s. 180 f.

Hald anser, a. a. s. 72, att lev-bebyggelsen i stort sett tillhör »folkvandringstiden». Han ifrågasätter emellertid, om alla lev-områden är lika gamla. På ön Mors har lev-namnen en mycket ålderdomlig prägel. I sydöstra Sönderjylland påträffas däremot några representanter för samma namntyp, vilka tycks ha bildats först under vikingatiden. Det förefaller sålunda, som om vi i det sydöstslesvigska lev-området skulle ha de sista utlöparna av det gamla namnskicket. Med stor sannolikhet har man fortsatt att bilda ortnamn på *-lev* nästan ända fram till vikingatiden, kanske t. o. m. ännu senare.

I detta sammanhang är det av vikt att söka vinna klarhet i frågan, var *lev*-namnen uppkommit.

I sin avhandling *Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse* (Aarbøger 1916 s. 1—226) har H. V. Clausen satt *lev*-namnens uppkomst i samband med en förändring av samhällsstrukturen, som medfört, att den enskilde erhållit äganderätt till den jord, som tidigare varit släktens gemensamma egendom. Clausen anser sig, a.a. s. 137 f., kunna konstatera, att namntypen skapats på Själland och att den härifrån spritt sig till angränsande landområden men »ikke ved regelmæssig spredning, ad hvad vi kan kalde kulturvejen, heller ikke ad tilfældighedens vej, men ved bevidst indgriben, ved historiske handlinger, ved erobring». Skaror, som utvandrat från Själland, har i Jylland slagit sig ned kring fjordar och bukter, som är orienterade mot Själland. I Skåne har utvandrarerna flockats kring landskapets naturliga hamnar. Clausens avhandling har blivit föremål för åtskillig berättigad kritik. Bland kritikerna märkes L. Weibull, vilken, HTSk 1917 s. 154 ff., givit en fullt tillfredsställande förklaring av utbredningen av de skånska *löv*-namnen.

Nu mera torde Själland allmänt uppfattas som *lev*-namnens ursprungsområde. Sålunda antar Aakjær, Frem A V s. 411, att Skjoldungaborgen vid Lejre kan ha varit *lev*-namnens »Centrum og Udgangspunkt». Jfr Ingvar Anderson, Skånes historia I s. 171, och la Cour, SH I s. 210. Den senare erkänner visserligen, att det ligger nära till hands att antaga, att de danska öarna är *lev*-namnens egentliga spridningscentrum, men vill icke bortse från möjligheten, att namntypen kan ha skapats inom ett annat område än Själland.

Kr. Hald konstaterar som åtskilliga andra före honom, att det finns svaga punkter i Clausens teorier. Han förmodar emellertid, a.a. s. 74, att de är riktiga såtillvida, att *lev*-bebyggelsen uppstått på Själland under folkvandringstiden och att *lev*-namnen spritt sig därifrån. Han lämnar därhän, om namnen spritts genom krig eller fredlig kulturpåverkan.

Frågan om erövring eller fredlig kulturpåverkan är trots ett ingående studium av *lev*-namnen alltjämt oavgjord. Många torde dela la Cours uppfattning, SH I s. 210, att det i regel är lönlöst att grunda slutsatser om etnologiska förhållanden på ortnamnsmaterial. Schütte erkänner visserligen, ANF 1950 s. 112, att *lev*-bebyggelsen har sin tyngdpunkt på Själland och att den därifrån utbrett sig både åt öster och väster, men bestrider bestämt möjligheten av svensk kulturpåverkan: »Kort sagt, jeg må nægte, at de sproglig-kulturelle Kendsgærninger taler for Danernes Avledning fra det svioniske Upland.»

Det är knappast troligt, att Schütte uttalat sig fullt så kategoriskt, om han haft bättre kännedom om de ortnamnskombinationer och ort-

namnsmiljöer, i vilka de sveabetonade ortnamnen påträffas i Danmark och Skåne. Icke minst viktigt i detta sammanhang är ortnamnet *Karleby*, för vilket en ingående redogörelse lämnas i närmast följande kapitel.

Enligt G. Schütte, Förhandlingar vid svenska filolog- och historikermötet i Göteborg 1912 s. 84, är *Karleby* svioniskt. S. K. Amtoft har, NG s. 194 f., framhållit, att namnets förekomst i Randers amt och på Lolland tyder på kulturell samhörighet mellan nämnda områden och Sverige. Om ortnamnet *Karleby* sålunda av allt att döma är sveabetonat, måste det betecknas som anmärkningsvärt, att det i Danmark och Skåne icke är känt från andra områden än sådana, som kan uppvisa grupper av ortnamn på *-lev* eller *-löv*.

Inom det på *lev*-namn rika Själland märkes vid sidan av *Store Karleby* i Hyllinge *Lille Karleby* i Lyngby sn. I östra delen av Falsters *lev*-område påträffas sockennamnet *Karleby*.

På Lolland är samhörigheten mellan *Karleby* och ortnamnen på *-lev* särskilt påtaglig. *Karleby* i Godsted sn tillhör öns sydöstra, *Vester Karleby* i Herredskirke sn och *Øster Karleby* i Løjtofte och Halsted snr öns nordvästra *lev*-område.

Inom ett relativt obetydligt *lev*-område i östra Djursland märkes sockennamnet *Karleby*.

Inom eller i nära anslutning till det betydande *lev*-område, som sträcker sig från Mariager Fjord i norr till Horsens i söder, påträffas icke mindre än tre *Karleby*: *Karlby* i Glenstrup sn, *Karlby* i Krogsbæk sn och *Karlbygaard* i Laasby sn.

Bland de *lev*-byar, som är samlade på och i grannskapet av Mors i västra Limfjordsområdet, förekommer också ett *Karleby*: sockennamnet *Karby* i Mors södra hd.

Öster om Öresund är *Karleby* knutet till tre *löv*-områden. I det på *löv*-namn rika området mellan Lund, Eslöv och Landskrona ligger *Östra Karaby* i Onsjö hd och *Västra Karaby* i Harjagers hd.

Egendomligt nog kan ett ganska anspråkslöst *löv*-område i sydöstra Skåne uppvisa ett präktigt *Karleby*: *Karlaby* i Gladsax, Ö. Tommarps och Ö. Vemmerlövs snr.

Norra och *Södra Karaby* i Fjälkestads sn synes ha haft ett centralt läge i det forntida Villands *löv*-område.

Flera i det föregående påpekade förhållanden är ägnade att stödja antagandet, att den själländska *lev*-bebyggelsen uppkommit i samband med en invandring eller erövring. Det är närmast troligt, att namnleden *-lev* bevarar minnet av egendomar, vilka de besegrade nödgats lämna och

avstå till inkräktarna. Av flera tecken att döma har dessa varit av svensk extraktion. Att endast ett lev-namn påträffas i Östergötland och endast ett, relativt obetydligt, lev-område i Västergötland, kan tänkas bero på att svearna i dessa landskap lagt beslag på större sammanhängande områden (Elgqvist, UoG s. 79—94). På Själland har de funnit det fördelaktigare att lägga embargo på egendomar, som varit något så när jämnt fördelade inom ett större distrikt. I vilken utsträckning, vid vilken tid och på vad sätt den nya namntypen från Själland spritt sig till andra områden, är svårt att avgöra. Det svioniska ortnamnet *Karleby*, vilket påträffas i ett flertal lev-områden, kan uppfattas som en antydning om ett visst samband mellan lev-bebyggelsen och tidiga svenska eller själländska expansionssträvanden.

Karlar och Karleby.

Ortnamnet *Karleby*, vilket är känt från Sverige, Finland och Danmark, har liksom *Rinkaby* sitt kärnområde i den del av Uppland, som tillhör Stockholms län. Av de tre Mälarlandskapen har Uppland 7, Södermanland 4 och Västmanland 2 *Karleby*. Närke har 1, Östergötland, egendomligt nog, 4, Västergötland 3, Bohuslän 2, Värmland, Småland, Gotland och Åland vardera 1, Finland 4 och Skåne lika många. Även i Danmark är fördelningen ojämn. Öarna Själland och Falster har var sitt *Karleby*, Lolland däremot 2. På Jylland har Randers amt 3, Aarhus amt och Thisted amt vardera 1. Det är tänkbart, att namnet från Danmark förts över till England. I varje fall uppger Eilert Ekwall, DEPN s. 83, att *Carlby* (*Carlebi* Domesday Book, *Karlebi* 1202) är identiskt med det fsv. *Karlaby*.

Närmast följer en förteckning över svenska, finska och danska orter, som en gång hetat *Karlaby*. Början göres med namnen i östra Uppland.

Karby, by i Estuna sn, Lyhundra hd, Stockholms l. Namnet skrives i *Karby* 1409 SDns 2 s. 181 or.

Karby, by i Rimbo sn, Sjuhundra hd, Stockholms l. Skrives *Karlaby*, *Karby* 1549 VFT 1908 s. 157, *Karby* 1562 frälsel. (Almquist, Frälsogodsens 1:1 s. 116).

Karby, by i Össebygarns sn, Vallentuna hd, Stockholms l. Skrives *in karlaby* 1303 SD 2 s. 393 or.

Karby, herrgård i Täby sn, Danderyds skg, Stockholms l. Skrives *karlaby* 1313 SD 3 s. 121 avskr., *Karlaby* 3/11 1356 SRP nr 280.

Karby, by i Vidbo sn, Seminghundra hd, Stockholms l. Skrives *in Karlaby* 1298 SD 2 s. 253 or.

Karby, by i Rasbo sn och hd, Uppsala l. Skrivs i *Karleby* 1493 Uldb s. 84.

Karby, by i Vendels sn, Örbyhus hd, Uppsala l. Skrivs i *karlæby* c:a 1312 SD 3 s. 87, 88 or.

Karleby, by i Östertälje sn, Öknebo hd, Stockholms l. Skrivs *Karllæby* 1281 SD 1 s. 579 or.

Karleby, gård i Ytterselö sn, Selebo hd, Södermanlands l. Skrivs i *Karlaby* 13/10 1356 SRP nr 276.

Karleby, by i Fogdö sn, Åkers hd, Södermanlands l. Skrivs i *Kalby* 1405 SDns 1 s. 410 or., *karlaby* 18/5 1463 RAP.

Karreby, gård (under Norshammar) i Svärta sn, Rönö hd, Södermanlands l. Skrivs *Karlaby*, *parrochia Swærto* 1348 SD 6 s. 41 or.

Karleby, by i Simtuna sn och hd, Västmanlands l. Skrivs *In karlaby* 1296 SD 2 s. 206 or.

Karleby, by i Kungsåra sn, Siende hd, Västmanlands l. Skrivs i *Karleby* 18/1 1378 SRP nr 1310.

Karaby, by i Edsbergs sn och hd, Örebro l. Skrivs *Karlaby* 1403 SDns 1 s. 274 or.

En by, som ursprungligen torde ha hetat *Karlaby*, har i äldre tider legat ett stycke norr om Linköping. I december 1572 dyker den upp i sällskap med Gamla Stångebro: *Kareby äger, som äre liggendes wijdh Stångebro* (Privilegier 3:1 s. 229). Länsantikvarien B. Cnattingius har benäget meddelat, att *Karbyängen* uppräknas i 1555 och 1579 års räkenskaper för Linköpings gård och att *Kareby* finnes omnämnt i beskrivningen till J. Larsson Grots karta 1639.

Karleby, by i Normlösa och Härberga snr, Vifolka hd, Östergötlands l. Skrivs i *karleby* 1295 SD 2 s. 200 or.

Karleby, by i Väderstads sn, Göstrings hd, Östergötlands l. Skrivs *karlæby* 1329 SD 4 s. 128 or.

Karleby, herrgård i Kisa sn, Kinda hd, Östergötlands l. Skrivs *de karlæby* 1319 SD 3 s. 399 or.

Karleby, by i Lexbergs sn, Vadsbo hd, Skaraborgs l. Skrivs *Karlaby* 1540 Skjb s. 54.

Karaby, socken i Åse hd, Skaraborgs l. Skrivs i *Karleby sochn* 1413 SDns 2 s. 678 avskr., i *karlaby* 1/8 1489 RAP.

Karleby, socken i Vartofta hd, Skaraborgs l. Skrivs *jñ karlæby* 1309 SD 2 s. 571 or.

Karaby, by i Varnums sn, Ölme hd, Värmlands l. Skrivs *Karleby* 1540 (SOV 15 s. 10 f.).

Kareby, socken i Inlands södra hd, Göteborgs och Bohus l. Skrivs *Karlaby sokn* 1388 RB s. 346.

Kalleby, by i Tanums sn och hd, Göteborgs och Bohus l. Skrivs *aa Kallaby* 1397 RB s. 386, *karlleby* 1544 (Lindroth, SIOD 1 s. 63).

Karaby, by i Ås sn, Västbo hd, Jönköpings l. Skrivs *Karlaby* 1420 SDns 3 s. 547 or.

Karby, by i Roma sn, Dede ting, Gotlands l. Skrivs *Karby* 1732 (Neogard, Gautauminning).

Bynamnet *Karlby* i Kökars sn på Åland skrivs *Karlaby* 1537, *Karleby* 1542 (G. Hausen, Ålands ortnamn s. 110).

Gamlakarleby, socken i Pedersöre hd, Vasa l. Skrivs *i Karlaby* 1486 FM 5 s. 143.

Karby, by i Pedersöre sn och hd, Vasa l. Skrivs *j Karlaby* 1486 Stockholms stadsböcker 2:2 s. 156.

Staden *Nykarleby* i Vasa l, grundad år 1617, är uppkallad efter Nykarleby sn. Denna hade tio år tidigare bildats av områden, som utbrutits ur Pedersöre och Vörå församlingar (Karsten, SBÖ 2 s. 175).

Karleby, by i Borgå sn, hd och l. Skrivs *Karleby ... emellan Karlby och Kulla ... ifrån Karleby* 1436? FM 3 s. 110.

Karleby i Kymmene sn, hd och l. Skrivs *Karleby* 1554, *Karlaby* 1556 (G. Hausen, Nylands ortnamn s. 301). Betecknas av Granlund, ÖO s. 230, som misstänkt, därför att det till granne haft ett numera försvunnet *Karjala*.

Norra och Södra Karaby i Fjälkestads sn, Villands hd, Kristianstads l, har enligt meddelande från godskontoret på Råbelövs gods lytt under Råby, en mycket stor by. Äldre namnformer saknas.

Karlaby, by i Gladsax, Ö. Tommarps och Ö. Vemmerlövs snr, Järrestads hd, Kristianstads l. Skrivs *karlabij* 1145 SD 1 s. 50 avskr., *Karleby* 17/6 1444 Rep. nr 7430 or.

Östra Karaby, socken i Onsjö hd, Malmöhus l. Skrivs *in karlebui* 1085 SD 1 s. 43 avskr., *karleby* 9/5 1481 RAP.

Västra Karaby, socken i Harjagers hd, Malmöhus l. Skrivs *in karlaby* 1341 SD 5 s. 34 avskr., *de karlæby* 1344 SD 5 s. 250 or.

Lille Karleby, Lyngby sn, och *Store Karleby*, Hyllinge sn, Voldborg hd på Själland. På Lille Karleby syftar *Karlæby* 8/5 1392 (Stedn. udv.) och på Store Karleby *Nørrækarlæby* 28/10 1400 Rep. nr 4392.

Karleby, socken i Sønder Herred på Falster, Maribo amt. Skrivs *Karlæby* 1231 VJb.

Vester Karleby i Herredskirke sn samt *Øster Karleby* i Løjtofte och Halsted snr, båda byarna i Nørre Herred på Lolland, Maribo amt. Skrivs *i Karlæby* 4/5 el. 21/9 1451 Rep. ns nr 40.

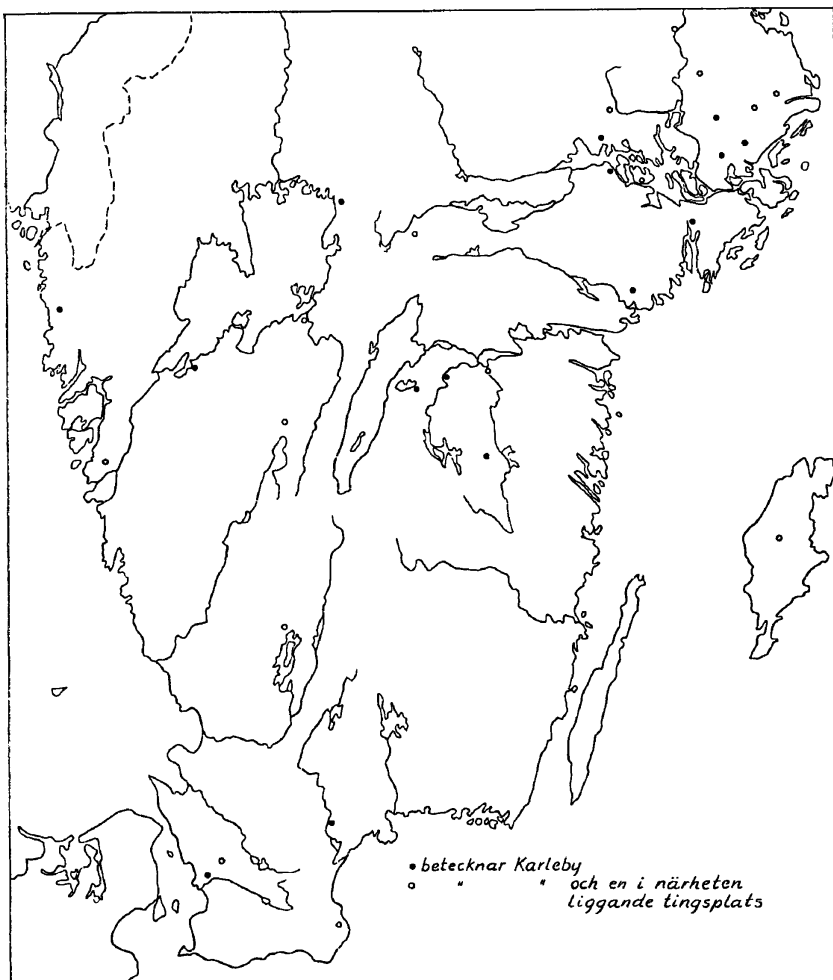

Fig. 2. Karta över det svenska ortnamnet Karleby.

Karleby i Godsted sn, Musse hd på Lolland, Maribo amt. Skrivs *Karlæby* 8/11 1496 Rep. ns nr 8251.

Karleby, socken i Nørre Herred, Dyrs, Randers amt. Skrivs *de Karlby* 20/1 1388 Rep. nr 3627.

Karlby i Krogsbæk sn, Sønderhald hd, Randers amt. Skrivs *i Carlbye* 14/2 1457 Rep. ns nr 697.

Karlby i Glenstrup sn, Nørhald hd, Randers amt. Skrivs *Karleby* 2/12 el. 3/12 1259 (Stedn. udv.).

Karlbygaard, Laasby sn, Gjern hd, Aarhus amt. Skrives *Karlebu* 27/8 1183 SRD 5 s. 249.

Karby, socken i Mors södra hd, Thisted amt. Skrives *Karlby* 1/12 1447 Dueholms dipl. s. 8, *de Karleby* 11/1 1487 APontD nr 3060.

Karleby har av E. Hellquist, -by s. 77 ff., sammanställts med sådana ortnamn, i vilka förleden tycks syfta på bosättning av personer, som tillhör samma klass, stånd eller nationalitet. Med anledning av ett muntligt påpekande av J. Sahlgren framhåller han, a.a. s. 80, att ortnamn av typen *Karleby*, *Svenneby* och *Tegneby* kan härröra från andra än byarnas egna invånare. Öknamn av typen 'herrar', 'män' och 'adel' är allmänt spridda i Sverige, och ingenting hindrar, att *karlar*, *swenar* och *pæghnar* har haft en liknande användning i äldre tider. Hellquist påpekar emellertid, att man, om Sahlgrens antagande vore riktigt, borde ha rätt att vänta större omväxling i valet av benämningar.

Hj. Lindroth anser, SIOD 1 s. 58 ff., att *Karleby*, *Svenneby* och *Tegneby* möjligen kan tyda på en förhistorisk klassindelning. Genom sitt namn kunde en by karakteriseras som helt eller delvis innehavd av män, vilka tillhörde en viss social kategori. »Vid *Karla-* i *Karlaby* ... få vi säkerligen tänka på allmogefolk, fria enskilda män, som icke ... ryckts upp inom furstlighetens sfär.» I samma riktning går andra uttalanden av Lindroth (Våra ortnamn² s. 50 f., Bohuslänska ortnamn s. 89 f.). Jfr även M. Olsen, Maal og Minne 1919 s. 96, och Hellquist, Svensk humanistisk tidskrift 2 s. 272.

Sahlgren, vilken finner Lindroths slutsatser om en förhistorisk klassindelning allt för djärva, vidhåller, NoB 1918 s. 182 f., att *karlar*, *swenar* o. s. v. kan ha brukats som öknamn, och erinrar om öknamn av den i Sverige ej ovanliga typen *Tierps karlar*, *Långtora herrar* och *Simtuna bönder*. Senare har Sahlgren i Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Skaraborgs län, V s. 49 framställt den uppfattningen, att *Karleby* ursprungligen kan ha betecknat en gård, som gått i arv till sönerna i en familj.

M. Kristensen antar, LF 1921 s. 32, att *Karleby* kan ha haft en skämtsam karaktär och betytt 'de gamle Mænds By'. I detta sammanhang bör måhända uppmärksamheten fästas på den av Steenstrup, Stednavne s. 68, uppställda tesen, att alla gamla ortnamn är allvarliga. T. E. Karsten, Svenskarnas bosättningar i Finland s. 38, är benägen att i ortnamnet inlägga betydelsen 'odalmännens by', och i allmänhet tolkas *Karleby* som 'böndernas by' eller 'de fria enskilda männens by'. Jfr t. ex. T. E. Karsten, SBÖ 2 s. 305, och M. Eriksson, Vendel i fynd och forskning s. 64 f.

H. Jungner framhåller, Gudinnan Frigg och Als härad s. 103, att det märkliga *Karleby* ej långt från Falköping tjänstgjort som tingsplats. Bönderna från flera byar har här samlats till **karlamot*. »Av **Karlamots-by* l. dyl. kunde så blivit Karleby.» I likhet med Hellquist, a.a. s. 77, finner Jungner *Karleby* vara det mest demokratiska av vissa med folkklassbeteckningar sammansatta svenska ortnamn.

V. C. Frederiksen gör, LF 1928 s. 173, med tanke på det lolländska sockennamnet *Herredskirke* gällande, att *Vester Karleby* genom sitt namn kan erinra om att häradstinget som »Karlenes, d. e. Mændenes Forsamling, blev holdt der i Egnen». Han menar tydligen, att ting hållits i Karleby, som ligger i närheten av häradskyrkan. Fullkomligt oberoende av varandra har Jungner och Frederiksen tolkat *Karleby* på samma sätt.

J. Steenstrup ifrågasätter, Stednavne s. 23 f., 97, huruvida *-by* kunnat sammanställas med personbetecknande ord som *karl* och *bonde*. Han antar, egendomligt nog, att förleden i det danska *Karleby* är ett eljest okänt substantiv med betydelsen 'kär'. I Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning s. 111 uttalar han sig ännu bestämdare mot samhörigheten mellan det danska *Karleby* och *karl* 'man'. Enligt Hellquist, *-by* s. 79, ANF 26 s. 367, är det metodiskt oriktigt att skilja det danska *Karleby* från det likalydande svenska ortnamnet. Av Hald, *-um* s. 116, betecknas tillvaron av ett danskt **karl* 'kär' såsom ytterst tvivelaktig.

Förutom till redan citerade arbeten hänvisas till DS 11 s. 72, I. Lundahl, Ortnamnen i Skaraborgs län XIII, Vartofta härad s. 132, och Å. Granlund, ÖO s. 229 ff.

Personligen är jag benägen att ansluta mig till den av Jungner och Frederiksen lanserade tolkningen av *Karleby*. Det fvn. *karl* betyder bl. a. 'fri men icke högtad man'. I Rígsþula uppträder *Karl* som stamfader för de fria bönderna. Det fsv. *karl* betyder enligt Söderwall dels 'karl, (vuxen) mansperson, man', dels 'fri enskild man, bonde'. I den senare betydelsen ersätter det ej sällan uttrycket *allir mæn* 'alla män', d. v. s. tingsmenigheten, häradet eller hundaret (Holmbäck-Wessén, SL 1:1 s. 71). I det fsv. lagspråket användes *karl*, särskilt i stadganden om böter, för att beteckna folket i häradet eller hundaret. Belysande är följande av Söderwall anförda exempel: *hawa badhe karl oc konunger rät ower then som bryter laghin, oc är han skyldogher badhe häräts rät oc konungx wt at gjälda*. Det kan därför vara lockande att tolka *Karleby* som 'de fria enskilda människens by' eller kanske ännu hellre som 'tingsmännens eller tingsmenighetens by'.

I ett tidigare arbete, UoG s. 101—108, har jag konstaterat, att sam-

band existerat mellan *Karleby* och äldre, framför allt medeltida, tingsplatser. Sambandet är klart i fråga om *Karby* vid Rimbo kyrka i Roslagen, *Karby* i Vendel norr om Uppsala, *Karleby* i Simtuna norr om Enköping, *Karaby* i Edsbergs sn och hd i Närke, *Karleby* vid Linköping, *Karleby* söder om Mariestad, *Kareby* nordväst om Kungälv, *Karaby* vid norra ändan av sjön Bolmen i Finnveden, *Karby* i närheten av Roma kyrka på Gotland, *Karleby* vid Borgå i Finland, *Karlabý* väster om Simrishamn, *Vester Karleby* i Herredskirke på Lolland och *Karleby* på Falster. På Falan i Västergötland har ting hållits i själva *Karleby*.

Av de platser, som ursprungligen burit namnet *Karlabý*, synes följande sex förtjäna speciell uppmärksamhet: *Karaby* i Närke, *Karleby* vid Linköping, *Karleby* vid Mariestad, *Karaby* i Finnveden, *Karby* på Gotland och *Karaby* norr om Kristianstad.

I Edsbergs hd i Närke har den rätta tingsplatsen under medeltiden med stor sannolikhet legat vid Edsbergs kyrka (O. Ahlberg, Rig 1946 s. 111 f., 122). *Karaby* ligger endast ett par km sydväst om kyrkan och är sålunda knutet till en urkundligt belagd tingsplats. Innan häradsindelningen genomfördes i Närke, var landskapet indelat i tredingar. *Karaby* skulle ha ett betydande intresse, om det vore möjligt att visa, att det hört nära samman med huvudorten i landskapets västra treding, som omfattade minst fem härader (Ahlberg, a.a. s. 108 f.). Hur än härmed förhåller sig, tycks Svartådalens kultcentrum, markerat av de båda ortnamnen *Frövi* och *Frösvi*, ha legat i Edsbergs sn (Wessén, MÖF 1921 s. 123).

Det i senare tid helt undanskymda *Karleby* vid Linköping har säkerligen en gång varit vida känt på grund av sitt läge vid Östergötlands viktigaste broslagningsställe, efter vilket landskapet indelats i Östanstång och Västanstång. Enligt S. Kraft, Linköpings historia 1 s. 69, har Gamla Stångebro från första stund varit en »fixpunkt i hela Östergötlands kulturgeografi», och ända fram till mitten av 1600-talet var det det viktigaste överfartsstället i Linköpingstrakten (B. Cnattingius, Linköpings historia 1 s. 47). Kraft finner det, a.a. s. 72, högst sannolikt, att fyra härader sammanstrålat vid Stångebro. I närheten av denna fixpunkt påträffar man platsen för östgötarnas landsting (Kraft, a.a. s. 63). *Karleby* har varit omgivet av en krets klart svioniska ortnamn: *Tuna* (in *ytrætunum* 1321 SD 3 s. 497 or.), *Sviestad*, *Skälv*, *Kumla*, *Sviestad*, *Luntan* (in *luntunum* 1327? SD 4 s. 1 avskr., y *Lunthunom* Ögl:s handl. 1543:6), *Ullevi* och *Sättuna* (in *sætunum* 1345 SD 5 s. 488 or.). Trakten kring Ullevi har enligt Wessén, MÖF 1921 s. 104, varit kultcentral för ett område, som omfattat minst tre härader.

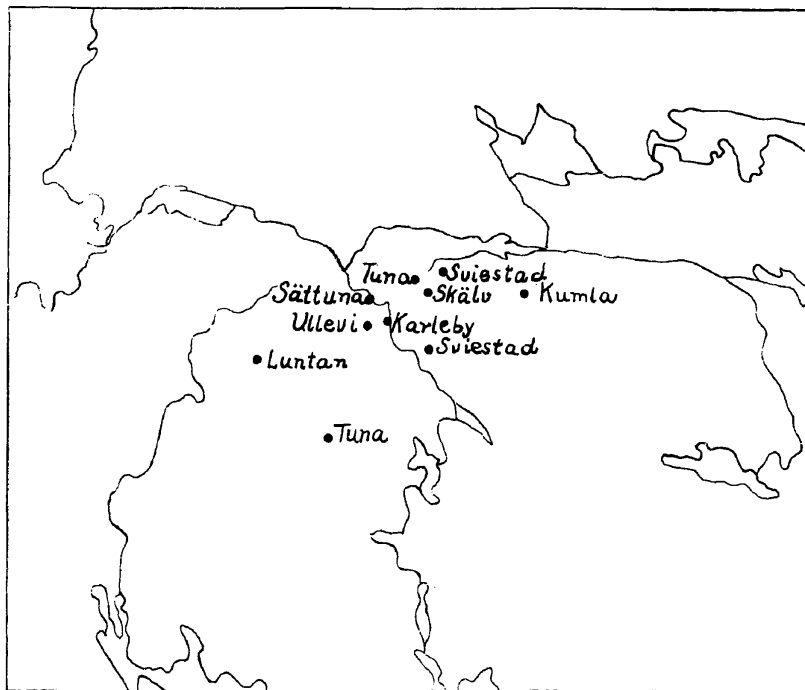

Fig. 3. Karta över svioniska ortnamn runt Karleby vid Linköping.

Karleby i Lexbergs sn, Vadsbo hd, Skaraborgs l, är beläget i närheten av ett viktigt broslagningsställe. Öster om detta har legat en Ull-helgedom, vars ursprungliga namn *Ullarvi* förvanskats till *Ullervad*. På 1400-talet har ting hållits i ett par byar i trakten av *Karleby* och *Ullervad*. På en ö i *Tidan* ligger c:a 5 km norr om *Karleby* länsresidenset *Marieholm*, som ursprungligen hetat *Tuna*. Namnet skrivs i *Tunom* i *lexberg sockn* 1380 *Lars Sparres* kopiebok i RA fol. 378.

Fråga är, om icke det småländska *Karaby* vid norra ändan av sjön *Bolmen* bör nämnas i detta sammanhang. Det tycks i varje fall ha en förnäm granne i *Dräftinge*, en ansenlig by, som tidigare legat i närheten av en tingsplats och en grund sjö, som hetat *Draven*. Detta läge har enligt *Hellquist*, *Sjönamn* 1 s. 93, givit upphov till bynamnet, vilket närmast skulle betyda 'tingsplatsen vid sjön *Draven*'. Att döma av äldre namnformer: *Datum Draghtwnnæ* 1414 SDns 2 s. 792 or., *Draffthunda* i *Aas socken* 1443 BSÄK 7 s. 129, kan *Hellquists* tolkning icke vara riktig. Den äldre namnformen indicerar förekomsten av ett *tuna*-namn, som urspåret i en främmande ortnamnsmiljö. Man har anledning antaga, att

Karaby och *Draftinge* 'Tuna vid sjön Draven' tillhört ett av svear behärskat bygdecentrum vid norra ändan av Bolmen.

Enligt Styffe, a.a. s. 428, hölls under medeltiden »Gutnalthing», gutarnas allmänna landsting, vid Roma. R. Steffen gör, Gotlands administrativa ... organisation ... till år 1645 s. 37, gällande, att Roma skulle ha fått större betydelse, först sedan ett kloster grundats på platsen. Genom sitt läge nästan mitt på ön påminner Roma i hög grad om platsen för östgötarnas landsting vid Linköping. Strax öster om Roma kyrka märkes *Karby*. Om detta namn, såsom man har anledning förmoda, uppkommit ur **Karlaby*, är det främmande i gotländsk ortnamnsmiljö. De gotländska ortnamnen på *-by* är nämligen i regel icke sammansatta med personbetecknande ord utan med ord, som syftar på naturförhållanden (Gustavson, GO s. 15 f.). *Karby* är emellertid icke det enda namnet i hjärtat av Gotland, som förråder främlingskap. Roma är i själva verket omgivet av en hel krets sveabetonade ortnamn: *Tuna* (*Tuna* 1732 L. Neogard, Gautauminning), *Kumla*, *Stenkumla*, *Träkumla* och *Ullvi*.

Karaby i Fjälkestads sn norr om Kristianstad påminner om *Karleby* vid Gamla Stångebro både därigenom, att det länge varit helt undanskymt, och därigenom, att det kan förbindas med ett viktigt broslagningsställe. Stället i fråga heter Torsebro och är bäst känt genom ett vid Helgeå anlagt krutbruk. Det är uppenbart, att *Karaby* haft ett centralt läge i det forna landskapet Villand, vilket torde ha omfattat icke endast det nuvarande häradet Villand utan även Göinge och Gärds härader (Sahlgren, NoB 1925 s. 138). I närheten av *Karaby* har funnits en Torshelgedom: *Torseke*. Namnet skrives i *Toarsæghe* 7/4 1495 Rep. ns. nr 7873, *Thorseeghe* 1551 (Orik-Ellekilde, NG s. 412). Med anledning av *Karabys* läge bör måhända påpekas, att det i Danmark ej är ovanligt, att tingsställen inrättats vid vad- och broslagningsställen (J. T. Lundbye, NK 16 s. 204).

I det föregående har framhållits, att Linköping är omgivet av bl. a. *Karleby* och ortnamn på *-tuna* och att *Karleby* vid Mariestad, *Karaby* i Finnveden och *Karby* på Gotland i sitt grannskap har var sitt *tuna*-namn. En fortsatt granskning ger vid handen, att av de tretton *Karleby* i Uppland, Västmanland och Södermanland icke mindre än sju kan kombineras med *tuna*-byar och att även utanför Mälardalskapen namnkombinationen *Karleby*: *Tuna* är vanligare, än man skulle kunna tro.

Det östgötska *Karleby* i Väderstads sn kan sammanställas med *Sjö-tuna*, förr *Tuna* (in *Tunum* 1332 SD 4 s. 262 avskr.) i Kumla sn.

Det finska stadsnamnet *Gamlakarleby* torde kunna kombineras med

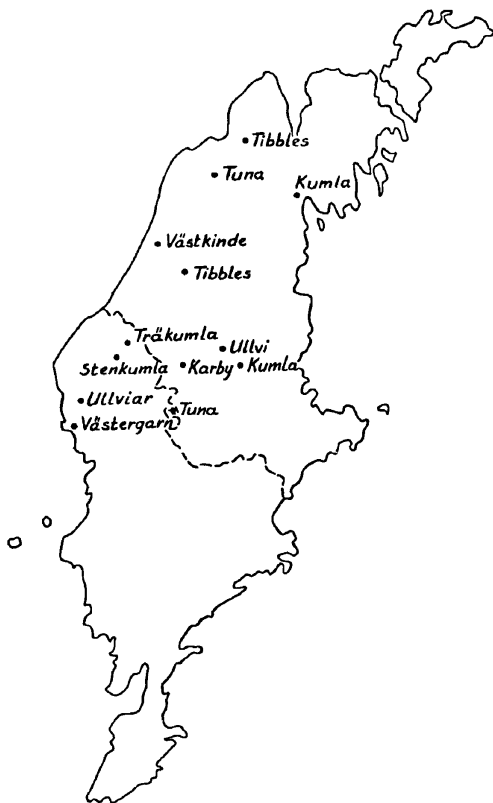

Fig. 4. Karta över sveabetonade ortnamn runt Karby på Gotland.

det av Karsten, SBÖ 2 s. 230, NK 5 s. 184, omnämnda *Tuna* i Neder-
vetils sn.

Det är sannolikt, att det skånska *Östra Karaby* hör samman med *Oppetuna* i Kågeröds sn. Detta namn skrives *in Offætun* 1361 SD 8 s. 42, *in Oppetuna* 31/8 1390 Rep. nr 3761, *Oppetunæ* 17/6 1406 Danske Diplomer og Breve s. 262.

Det är möjligt, att *Karlaby* väster om Simrishamn bör sammanställas med *Tunby* i Smedstorps sn. Detta namn, vilket skrives *i Tumby* 22/5 1440 Rep. nr 7079, *Thondby* 30/7 1470 Rep. ns nr 2772, *mellem Tunby og Lunkende* 27/11 1470 Rep. ns nr 2849, *i Tumby* 1506 Rep. ns nr 10721, har väl snarast uppkommit ur **Tunaby*.

På sin karta över nordiska *tuna*-namn har Sahlgren, Rig 1920 s. 164, icke lagt in sådana västsvenska namn, som står i samband med de norska

ortnamn, som innehåller ordet *tun*. Följaktligen letar man på kartan förgäves efter sockennamnet *Tun* i Åse hd, Skaraborgs l. Namnet skrives *de Tuni* (2 ggr) 1339 SD 4 s. 655 avskr., *in curia mea Twn* 1404 SDns 1 s. 343 or., i *Tynom Sogn* 1499 Danske Magazin III:2 s. 7. Tuns närmaste grannsocken i sydväst heter *Karaby*. Detta grannskap torde kunna uppfattas som en antydan om samhörighet mellan *Tun* och de svenska *tuna*-namnen.

Väster om Kattegatt påträffas i Djursland samt området väster och sydväst därom icke mindre än fyra *Karleby*. Det är möjligt, att dessa bör kombineras med de ortnamn på *-ten* (bl. a. *Ramten*, *Galten* och *Søften*), som förekommer inom samma område och eventuellt kan vara jylländska motsvarigheter till de svenska ortnamnen på *-tuna*.

I det föregående har upprepade gånger påpekats, att *Karleby* utanför det centrala Svealand påträffas tillsammans med ortnamn, som verkar främmande i gotisk, gotländsk och skånsk ortnamnsmiljö men är utmärkande för Mälardalskapen.

Det torde knappast vara lönande att bestrida, att intimt samband existerat mellan *Karleby* och ortnamnen på *-tuna*, och det är evident, att *Karleby* är knutet till ett stort antal danska och skånska lev-områden. Det intima sambandet är emellertid svårt att förklara, då ortnamnen på *-tuna* är uråldriga och *Karleby* synes vara en relativt sen namnbildning. Det antages allmänt, att ortnamnen på *-by* i stort sett tillhör vikingatiden och knappast kommit till användning under den period, då huvudmassan av ortnamnen på *-lev* bildades. Då diskrepansen särskilt mellan *Karleby* och *Tuna* är betydande, torde man ha anledning ifrågasätta, huruvida icke det förra namnet kan vara betydligt äldre, än man tidigare antagit.

E. Hellquist har, *-by* s. 113 ff., ingående diskuterat de svenska *by*-namnens ålder. Sin uppfattning har han, a.a. s. 126, sammanfattat sålunda: »Ingenstades där man har påtagliga fakta att hålla sig till när man längre ned än på sin höjd till folkvandringstidens senare århundraden (6—700-talen).» Många bynamn är flera århundraden yngre, och i stort sett är *by*-bebyggelsen en skapelse av vikingatiden.

I ett senare arbete, *Lidingön och dess natur* s. 36, fasthåller Hellquist vid sin tidigare datering men medger, att åtskilliga ortnamn på *-by* kan härröra från en äldre period än folkvandringstidens senare århundraden.

Hellquists datering, vilken enligt Franzén, *Vikbolandet* s. 35 f., NK 5 s. 142, icke blivit bestridd från något sakkunnigt håll, godkännes av Sahlgren, ANF 1934 s. 288: »Dessa viktiga och väl underbyggda slutsatser torde man icke lätteligen kunna rubba.»

Med tanke på fornlämningarnas vittnesbörd finner Ståhle, -inge s. 588, det sannolikt, att åtskilliga svenska »by-byar» existerat redan under den äldre järnåldern. Då de danska motsvarigheterna till dessa byar genomgående har en betydande areal och en fjärdedel av dem blivit kyrkbyar, antar Knudsen, NK 5 s. 86, att huvudparten av dem härrör från vikingatiden och närmast föregående period; »rimeligvis er de kommet i Brug endda et godt Stykke forud for Vikingetiden».

Hellquist har visat, att icke alla *by*-namnstyper tillhör samma åldersskikt. När man bedömer åldern, bör man enligt Hellquist, -by s. 115, bortse från vissa ortnamnsgrupper, vilka knappast kan betraktas som *by*-namn i egentlig mening. Som exempel på dylika grupper nämner han *Væmblinga by*, *Tranbyggæby*, *Morkarlaby* och *Karlæby* vid sidan av *Væmblingæ*, *Tranbyggæ*, *Morkarla* och *Karlum*, det senare känt från Kær hd i Sønderjylland. Från bebyggelsehistorisk synpunkt hör *Væmblinga by* icke till *by*- utan till *inge*-namnens historia. *Karlæby* kan mycket väl vara en yngre utvidgning av **Karla*.

Redan i ANF 1910 s. 368 har Hellquist hävdadt, att *Karlum* i stort sett betyder detsamma som *Karlæby*. I -by s. 82 ff. går han närmare in på frågan om förhållandet mellan *Karlæby* och *Karlum*. Han uppfattar det senare som dat. plur. av *karl* 'man' och hävdar, att *Karlum* förhåller sig till *Karlæby* som *Morkarla* till *Morkarlaby*. Som direkta motsvarigheter till *Morkarla* nämner han det uppländska *akarlæ* 1347 SD 5 s. 640 or. (nu *Akalla*) och det sydjylländska *Burkarl* 1424 (<**Burkarla*). Dessutom erinrar han om det blekingska *Førcherle* (nu *Förkärla*) och det sydsvenska *Walkærle* (nu *Vallkärra*).

Hald finner, -um s. 116, Hellquists tolkning av *Karlum* (*Karlum* 1462, 1499) tilltalande. Han påpekar, att *Karlum* ligger c:a 15 km söder om *Burkarl*, vilket tycks indicera geografisk samhörighet mellan de båda namnen. Dessutom hänvisar Hald till de engelska ortnamnen *Hitchin* och *Ripon*, vilka enligt Ekwall, DEPN s. 231, 370, egentligen är dat. plur. av gamla stamnamn.

Det kan tilläggas, att *Morkarla* äger en norrländsk motsvarighet i *Sjökalla* (*siökarle* 1541) och en östgötsk motsvarighet i det av Franzén, Vikbolandet s. 108 f., tolkade *Sidkälla* (<**Sik-karla*). Angående det egendomliga småländska bynamnet *Bockara* hänvisas till Hellberg, Inbyggarnamn på -karlar s. 101. Gruppen *Förkärla* och *Vallkärra* kan ökas med det sydsmländska *Vedkærr* (*Wikærlla* 1417 SDns 3 s. 210).

Bynamnet *Svia* i Vaxala sn icke långt från Uppsala torde vara en svensk motsvarighet till de engelska *Hitchin* och *Ripon*. Namnet skrivs i *swiya* 22/7 1365 or., i *swiio* 29/9 1382 or. »Denna plural *swia* är till

formen historiskt sett identisk med vårt svear. Bynamnet betyder helt enkelt svearna» (Sahlgren, NoB 1931 s. 140 f.). Jfr Sahlgren, NoB 1953 s. 2.

Något direkt motstycke till det jylländska *Karlum*, dat. plur. av *karl* 'man', är icke belagt. Däremot har i äldre tider ett *Karlæ* funnits i Valsgaard och Ove snr, Hindsted hd, Aalborg amt. Namnet ingår i *Karlæ skow* 2/4 1461 Rep. ns nr 1298 och i sammansättningen *Nederkarllæ* 7/5 1506 Rep. ns nr 10615, *Nederkarlle* 1506 Rep. ns nr 10701. Namnets nuvarande form är *Nederkarls*. Inga äldre namnformer är kända av *Overkarls* i Ove sn.

Bynamnet *Karla* i Västerbitterna sn, Laske hd, Skaraborgs l, skrives enligt meddelande från SOA i *karlogha* 20/1 1489, *y Karlaga* 1540 och är på grund av anförda namnformer irrelevant i detta sammanhang.

Det jämtländska sockennamnet *Kall*, vilket år 1316 skrives *Karl* eller *Karla soken* (Styffe, Unionstiden³ s. 473), är enligt B. Flemström, Härnösands stift i ord och bild s. 108, identiskt med ordet *karl* 'man'. Då namnet att döma av de belägg från tiden 1316 till 1549 jag erhållit från SOA, i regel skrives *Karl soken*, förefaller det knappast kunna vara en motsvarighet till det fda. *Karlæ*.

Till samma namngrupp som *Karleby* hänför Hellquist, -by s. 76, det tidigare behandlade svenska ortnamnet *Rinkaby*. På grund av sin samhörighet med *Karleby* bör det ha kunnat bildas på samma sätt som detta namn, således därigenom, att det ursprungliga namnet utökats med -by. Något svenskt *Rinka* är icke belagt. Det är emellertid tänkbart, att bynamnet *Rynke* i Riseberga sn, N. Åsbo hd, Kristianstads l, kan ha utvecklats ur **Rinka*. Namnet skrives *Rjncke* 1624 Prästrelationerna s. 42, *Rjnke* 1684 karta. Angående utvecklingen *i > y* hänvisas till Brøndum-Nielsen, GG I s. 201 f. Såsom i det föregående framhållits, har flera svenska orter med namnet *Rinkaby* ett sådant läge, att det kan ifrågasättas, huruvida de icke betecknat forntida militärstationer vid viktiga farleder. *Rynke*, som ligger på en tämligen hög platå, är på tre sidor kringflutet av vatten och verkar nära nog som en av naturen befäst holme.

Tolkningen av *Rynke* är givetvis, då medeltida namnformer saknas, osäker. Det är tänkbart, att namnet är sammansatt. K. G. Ljunggren, vilken, Sydsvenska ortnamnssällskapetets årsskrift 1940—41 s. 5, räknar med denna möjlighet, anser, att förleden möjligen kan vara den gamla benämningen på Rönneån.

Det är möjligt, att sockennamnet *Konga* i Onsjö hd, Malmöhus l, bör behandlas i detta sammanhang dels därför, att *Konga* är närmaste grannsocken till Riseberga, dels därför, att ortnamnet *Konga* i fråga om

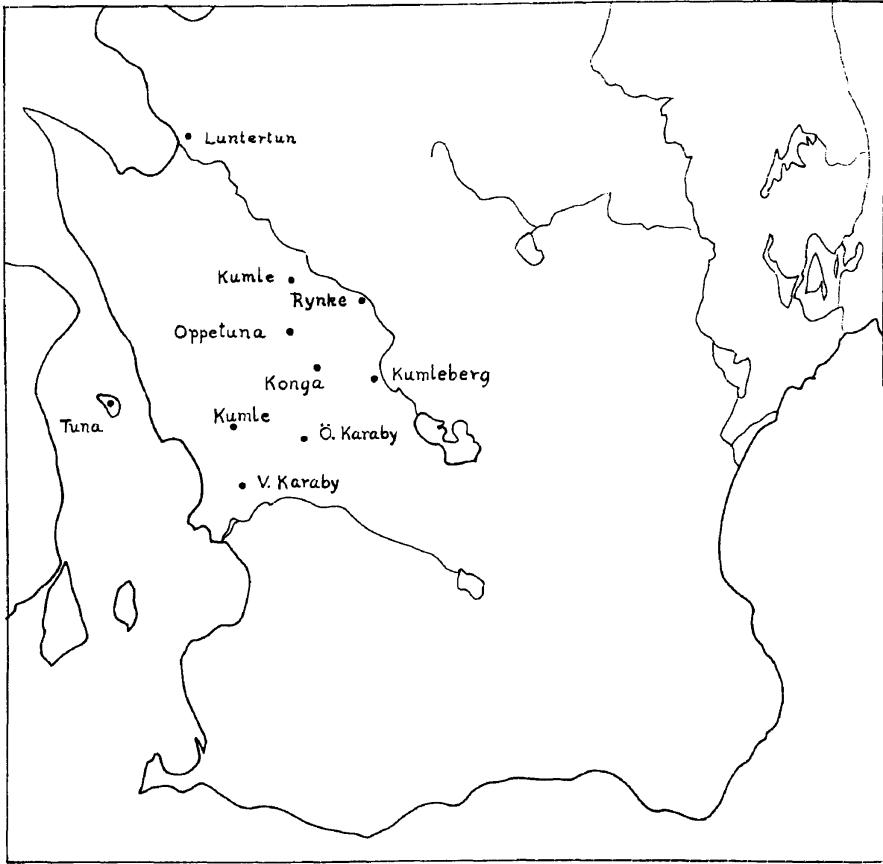

Fig. 5. Karta över svioniska ortnamn runt Konga i nordvästra Skåne.

bildningsättet kan vara en direkt motsvarighet till det ovan nämnda danska *Karlæ*, *-karllæ*. *Konga* skrives in *Kunghe in Othenz H. 31/8 1390 Rep. nr 3761*, i *Konge S. 1493 Rep. ns nr 7461*, i *Konge Sogn 8/4 1494 Rep. ns nr 7624*, til *Kunge 1503 Rep. ns nr 10003*. Det förefaller icke osannolikt, att *Konga* kan vara gen. plur. av det fda. *kunung* 'konung' och således ursprungligen ha betytt 'konungarnas'. Gen. plur. av det fsv. *kununger* 'konung' kan tänkas ingå i bynamnet *Kundby* i Rimbo sn, Sjuhundra hd, Stockholms l, vilket skrives *kunungaby 1344 SD 5 s. 322*. Hellquist, *-by s. 91 f.*, Lidingön och dess natur s. 43 f., finner det mest sannolikt, att förleden icke är appellativet *kununger* utan ett släktnamn. Han medger, att *Kunungaby* kan bedömas som *Dæghnaby*, *Karlaby* o. s. v., men finner betydelsen 'konungarnas by' mindre sannolik.

Sahlgren, UNT juln. 1936 s. 11, håller tydligen mera på appellativet, då han tolkar *Kunungaby* som 'kungsgården'.

Tolkningen av *Konga* som 'kungsgården' blir mera sannolik, om man sammanställer namnet med *Östra Karaby* och ett fåtal andra ortnamn i angränsande socknar: *Oppetuna* i Kågeröd, *Kumla* (*Komle* 1551, *Kumla* 1684 karta) i Västra Sönnarslöv, *Kumleberg* (*Komlebjerg agir* 1569 Lunds stifts landbok s. 104) i Billinge, *Kumle* i Billeberga (E. Bruhn, Ågonamn i Rönnebergs härad s. 142 f.) och *Rynke* i Riseberga. Ortnamnen på *-tuna* och *-kumla* är klart svioniska. *Karleby* har liksom *Rinkaby* sitt kärnområde i Uppland. Då en hel grupp sveabetonade ortnamn på detta sätt dyker upp i en främmande ortnamnsmiljö, har man anledning antaga, att de uppkommit ungefär samtidigt i samband med en invandring eller erövring.

Förekomsten av en grupp ålderdomliga *lev*-namn på Mors i västra Limfjordsområdet har, VS s. 71 f., avlockat Hald en bekännelse, att han trott sig kunna skymta konturerna av ett folkvandringssamhälle på nämnda ö. En mäktig hövding har haft sitt säte på det centralt belägna Frøslev. Detta har varit omgivet av andra storgårdar, vilkas innehavare i fråga om makt och inflytande icke kunnat mäta sig med fursten i Frøslev. Hald tar för givet, att de män, som residerat på *lev*-gårdarna, tillhört sin tids krigiska överklass. »Det fremgaar tydeligt af de Navne, de bærer, vidt forskellige, som de er, fra de gamle Bondenavne.»

I sin kortfattade redogörelse för samhällsförhållandena på Mors talar Hald om en hövding och om mäktiga *lev*-män men nämner icke ett ord om en fri bondeklass. Visserligen finns det på ön ett *Karby* (*Karleby* 1487), vilket eventuellt skulle ha kunnat föranleda ett uttalande om en dylik samhällsklass. Ett omnämmande av *Karby* har tydligen ansetts omotiverat, då *Karleby* enligt Hald, a.a. s. 96, hör till de ortnamn på *-by*, som återspeglar icke folkvandringssamhällsförhållandena utan vikingatidens samhällsförhållandena. Denna uppfattning kan av flera förhållanden att döma knappast vara riktig.

Av det föregående torde ha framgått, att *Karleby* till följd av det sätt, varpå det bildats, hör till de grupper av *by*-namn, vilka, för att citera Hellquist, »svårigen kunna betraktas som *by*-namn i mera egentlig mening». Under förutsättning att namnet uppkommit genom en utvidgning av *Karla*, kan det vara betydligt äldre, än man hittills antagit.

På hög ålder tyder icke endast bildningssättet utan även det förhållandet, att namnet *Karleby* i ett stort antal fall tillkommit ganska betydande orter. Sålunda bäres det av tio socknar samt flera tvilling- och

trilling-byar. Flera av byarna är ovanligt stora. I Ö. Karaby finnes endast en by, men denna omfattar 1,310 tnd. I samband härmed må nämnas, att av de tretton Karlebyarna i Uppland, Södermanland och Västmanland icke mindre än sju kan kombineras med tuna-byar och att kombinationen *Karleby* : *Tuna* är känd även från Gotland, Östergötland, Västergötland, Småland och Skåne. Härtill kommer, att man har anledning misstänka, att *Karleby* kan vara jämgammalt med ortnamnen på -lev. I varje fall påträffas det i de flesta danska och skånska lev-områden.

Det förefaller ej osannolikt, att *Karla* (senare *Karlaby*) varit den svioniska benämningen på platser, där de fria bönderna samlats till ting, marknad och gemensam kult, med andra ord till **karlamot*. Flera förhållanden, icke minst i Närke, Västergötland och Finnveden, pekar i denna riktning.

Torsåker och Torsager.

Det torde vara lämpligt att i nära anslutning till *Karleby* behandla det svenska ortnamnet *Torsåker* och dess danska motsvarighet *Torsager*.

Det fsv. ortnamnet *Thorsaker* har tillkommit ett hundare i Uppland (*prouincia thorsakir* 1314 SD 3 s. 149) och tre socknar, därav en i Ångermanland (*De thorsakir* 1314 SD 3 s. 150), en i Gästrikland (*De thorsakir* 1314 SD 3 s. 148) och en i Södermanland (*parochie thorsaker* 1341 SD 5 s. 67 or.) samt en by i Östergötland (*Torsåker* 1596, *Torsåcker* 1680). Det jämtländska *Torsåker*, vilket omnämnes av bl. a. M. F. Lundgren, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige s. 59, bör enligt Wessén, NoB 1922 s. 105, utgå ur diskussionen. Man torde kunna utgå ifrån att det gästrikländska *Thorsaker* tillkommit den plats, där Torsåkers kyrka nu reser sig (F. Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn s. 66).

Bland säkert teofora danska ortnamn nämner G. Knudsen, NK 26 s. 33, *Torsager*, vilket som sockennamn förekommer i Øster Lisbjerg hd, Randers amt, och som bynamn i de intill varandra gränsande socknarna Viskum och Lee i Viborg amt. Sockennamnet skrives *Sthorsakar* 1231, *Thorsager* 14/11 1402 avskr. (DS 9 s. 154). Bynamnet skrives *Thorszagger* 1563, *Torsagger* 9/9 1578 (DS 9 s. 154) och *Lille Torß Ager*, *Lille Tors Ager Hwuß* 1683 (DS 9 s. 176).

Sockennamnet är utan tvivel sakralt. Huruvida bynamnet är det, är svårare att avgöra (DS 9 p. X, s. 154 och där cit. litt.). Torsager i Djursland, som synes ha haft ett förträffligt läge vid västra ändan av den nu torrlagda Kolindsund, Danmarks på sin tid största insjö, var år 1682

en by på 1154 tunnland (Poul Rasmussen, ØH 1950 s. 63). I fråga om betydelse bör detta Torsager ha kunnat mäta sig med Torsåker i Ångermanland, Gästrikland och Södermanland.

I Danmark har *Torsager* kommit till användning icke endast som bebyggelse- utan även som naturnamn. Av naturnamnen *Torsager* förekommer enligt Olrik-Ellekilde, NG s. 518, ett i Djursland (Karlby sn), fyra på Själland (Ferslev, Hyllinge, Bjernede och Vallensved snr) och ett på Falster (Karleby sn). V. la Cour upplyser, DSt 1924 s. 17, att i Hyllinge sn *Torsagers Aaas* ligger i Tranemosemarken, och nämner dessutom, a.a. s. 18, ytterligare ett *Torsager: Tors Ager* i Eskildstrups sn nära gränsen till Lundby sn i Nørre hd på Falster. Fråga är, om *Thorsagre* på Lindeballegaard i Lindeballe sn, Vejle amt (Rasmus Mortensen, VA 1919 s. 204) hör hit, då det uppgives, att åkrarna i fråga legat kring ett par högar, av vilka den ena kallats *Thorshøj*, och *Thorsagre* följaktligen kan vara en ellips för **Thorshøjsagre*.

Utbredningen av *Torsåker* betecknas av Wessén, NoB 1922 s. 105 f., såsom »mycket märklig». Eftersom namnet *Pórsakr* icke förekommer i Norge, är det uppenbart, att guden Tor i detta land icke haft något med agrarkulten att göra. Fem svenska *Torsåker*, spridda från Ångermanälven till södra Östergötland, visar däremot, att åskguden i östra Sverige blivit fruktbarhetsgud. Wessén finner det egendomligt, att »Tors namn», vilket är så vanligt i Östergötland, förekommer så sparsamt i Västergötland. Han framhåller, att vi tydligen har att göra med en motsättning av religionshistorisk art mellan ett östsvenskt och ett västsvenskt kulturområde. I uppsatsen *Minnen av forntida gudsdyrkan i Mellan-Sveriges ortnamn* ifrågasätter han, SNF XIV. 1 s. 20 not 2, huruvida icke förekomsten av de danska *Torsager* kan höra samman med det svenska väldet i Jylland under förra hälften av 900-talet.

Jan de Vries konstaterar, AR 2 s. 207, att *Torsåker* och *Torsager* vittnar om att Tor i östra Sverige och Danmark dyrkats som fruktbarhetsgud, och undrar, varför man icke påträffar motsvarigheter till dessa namn i Norge och västra Sverige.

Kr. Hald sammanfattar, VS s. 221, resultatet av diskussionen sålunda: »I Östsvrige og Danmark, men ikke i Norge, er den gamle Tordengud tidligt blevet en Frugtbarhedsgud, der vaagede over Agerbrugets Trivsel. Et Vidnesbyrd herom er det danske Stednavn Torsager ... og det svenske Torsåker ...; i Norge sammensættes Thor aldrig med de to typiske Agerbrugs-Efterled akr og vin 'Græsgang'.»

Att *Torsåker* påträffas i östra men däremot icke i västra Sverige, kan väl hänga samman med att nederbörd i samband med åska under våren

och försommaren spelat en betydligt större roll i de regnfattiga östra områdena än i de västra delarna av landet. I detta sammanhang må erinras om att det i Lokasenna icke mindre än tre gånger talas om Tors färder i österled.

I början av 1920-talet laborerade Wessén med två *Torsager*. Hade han haft kännedom om samtliga i det föregående uppräknade *Torsager*, är det möjligt, att han uttalat sig om det anmärkningsvärda förhållandet, att det teofora ortnamnet är begränsat till tre östdanska områden: Falster, Själland och nordöstra Jylland. Namnets utbredning harmonierar med det faktum, att Lolland-Falster under vikingatiden hyst svenska folkelement, och är ägnad att stödja antagandet, att Själland mottagit sådana redan under romersk järnålder. Det återstår att förklara, varpå det kan bero, att *Torsager* icke en utan upprepade gånger påträffas i närheten av platser med namnet *Karleby*.

På Falster hör ett av öns två *Torsager* hemma i *Karleby* sn. På Själland påträffas *Torsager* och *Karleby* i samma socken (Hyllinge) nordväst om Roskilde. I *Karlby* sn rakt norr om Grenaa ligger *Torsagerhøj*, en på sin tid ganska ansenlig gravhög, strax öster om *Karlby* (Trap⁴ 6 s. 598). Huruvida samband existerat mellan *Torsager* norr om Mols och *Karlby* i Krogshæk sn, är svårt att avgöra. Avståndet mellan kyrkorna i *Torsager* och Krogshæk är relativt stort (c:a 10 km). Både på Falster, i Hyllinge på Själland och i *Karlby* i Djursland är *Torsager* naturnamn och i denna egenskap mindre tillförlitligt än det säkert sakrala socken-namnet *Torsager*.

Den geografiska samhörigheten mellan *Torsager* och *Karleby* kan tolkas som en antydning om att i det forntida Danmark kult och rättsskipning gått så att säga hand i hand. Tingsförhandlingarna har stått under den mäktige åskgudens beskydd. Att danerna varit ivriga Torsdyrkare, sluter H. Larsen, FN 4 s. 145, därav, att torsdagen varit rätt tingsdag i de flesta häraderna på Själland.

Ortnamnet *Karleby* kan föranleda en förmodan, att till Själland utvandrade daner från sitt gamla hemland medfört bruket att kalla vissa viktiga samlingsplatser *Karleby*. *Torsager* ger klart besked. Utbredningen av detta namn ger vid handen, att Tor icke endast på Falster och Själland utan även inom Aarhus-området varit dyrkad som fruktbarhetsgud. Som sådan har han, såsom tidigare framhållits, fungerat även i östra Sverige, där ett band av Torsåker sträcker sig från Ångermanälven i norr till Vimmerbytrakten i söder. Rimligtvis är det från denna del av Sverige, som dyrkan av fruktbarhetsguden Tor spritt sig till de östliga

delar av Danmark, där namnet *Torsager* i skilda lev-områden påträffas tillsammans med det svioniska ortnamnet *Karleby*.

Filii Frø och Frøsmose.

I motsats till Sverige och Norge har Danmark ytterst få ortnamn, i vilka gudanamnet *Frø* med säkerhet ingår.

Frøsmose i Fjenneslev sn, Alsted hd, Sorø amt, ligger ett fåtal km väster om Ringsted. Namnet skrivs *Frøsmosæ*, *Frøsmose* 10/7 1343 DD 3:1 s. 269 f. avskr. I *Knýtlinga saga* (Sögur Danakonunga, utg. av C. af Petersens och Emil Olson s. 256) skrivs det *til Freysmosa*. G. Knudsen, NK 26 s. 35, Olrik-Ellekilde, NG s. 425, och Hald, VS s. 219 f., är eniga om att namnet är sakralt.

I samma socken som *Frøsmose* märkes *Frøsbjerg* (*Frøsbierig* 1682) på Bavnevungen i Fjenneslevlille. Jfr Henrik Larsen, FN 4 s. 118, 145.

Angående *Frøshøj* på Vestermarken i Gerlev, Gerlev sn, Slagelse hd, Sorø amt, hänvisas till V. la Cour, DSt 1924 s. 15. Namnet skrivs *Frøs Høj(s Aas)* 1682. De här anförda uppgifterna om *Frøsbjerg* och *Frøshøj* har benäget lämnats av Stednavneudvalget i brev den 2 mars 1959.

Frøs hd i Haderslev amt skrivs *Frøshæreth* 1231 VJb, *Frøssherret* 20/1 1317. Det har legat nära till hands att jämföra detta namn med det fornskånska *Othensheret* och att antaga, att båda namnen är sakrala. I DS 4 s. 498 uppgives emellertid, att förleden i det jylländska häradsnamnet icke är ett gudanamn utan genitiv av ett icke belagt mansnamn **Frø*.

V. la Cour har, nästan i förbigående, SH I s. 224, förbundit *Frøs Herred* med det *Frøsig* (*Frøsig* 1837), som påträffas i närheten av Harreby i Hygum sn. Det är måhända icke uteslutet, att tingsstället i *Frøs hd* legat i Hygum (Aakjær, Kommentar s. 77) och att *Harreby* (*Harghby* 21/1 1206) varit kultplats (DS 4 s. 597 f.). Detta garanterar emellertid icke, att, såsom la Cour antagit, ett gudanamn ingår i häradsnamnet. Förutom i Hygum förekommer *Frøsig* i Hunderup sn, Gørding hd, Ribe amt (*Frøsig* 1664), och i Tjørring sn, Hammerum hd, Ringkøbing amt (*Frøsig* 1688). Härtill kommer *Frøsigholm* i Ølgod sn, Øster-Horne hd, Ribe amt. Senare leden i *Frøsig* torde vara det *sig* 'lav plet på marker, hvor der står vand i fugtigt vej og om vinteren', vilket enligt Feilberg är vanligt i jylländska ortnamn. Enbart i Hygum finns följande tre i DS 4 s. 604, 609 f. omnämnda sammansättningar med *sig*: *Absig*, *Flægsig* och *Sigeng*. Utan kändedom om äldre namnformer är det svårt att tolka *Frøsig*, som knappast kan vara sakralt.

Hald uppger, VS s. 209, att det icke finns exempel på att danska häradsnamn är sammansatta med personnamn. »Derimod indgår et Gude-navn, Frøy, vistnok i det sønderjyske Frøs Herred.»

Det är omstritt, huvuvida gudanamnet *Frö* ingår i det danska ortnamnet *Frøslev* och det skånska *Fröslöv*. Det förra tillkommer en socken i Stevns hd på Själland (*Frøslef* 21/4 1325), en socken i Sønder Herred på Mors (*Frøsløff* 17/2 1412) och en by i Lundtoft-Vis hd i Aabenraa amt (*frosleue* 1472). *Fröslöv* är namn på en by i Valleberga sn, Ingelstads hd, Kristianstads l (*i Frøsløff* 13/10 1477).

O. Nielsen antar, UBl 1 s. 261, att namnet är teofort. Det är nämligen svårt att påvisa något personnamn, som skulle kunna ingå i *Frøslev*, vars senare led tyder på att namnet tillkommit tempelgods. I sin undersökning av sakrala nordiska ortnamn har Steenstrup, DHT 6. R. 6 s. 382 f., fastslagit, att namn på hedniska gudar aldrig ingår i ortnamn, vilkas senare led betecknar primär bebyggelse. Följaktligen kan *Frøslev* icke vara sakralt. Förleden är icke ett gudanamn utan ett personnamn (Steenstrup, a.a. s. 375). Tvärtemot gör la Cour, SH I s. 224, gällande, att namnet är teofort. Samma uppfattning möter i DS 6 s. 314, 560, där det antages, att förleden i *Frøslev* är gudanamnet *Frö*. Något likalydande personnamn är icke belagt. Dessutom finnes i Sönderjylland ytterligare ett ortnamn, *Bolderslev*, i vilket ett gudanamn ingår. Det förefaller, som om G. Knudsen, NK 5 s. 92, skulle finna detta resone-mang tilltalande. I NK 26 s. 35 uppger han emellertid, att förleden i *Frøslev* antagligen är ett personnamn. Enligt Hald, VS s. 71 f., 219, är förleden i *Frøslev* det appellativ **frø* 'furste, herre', som legat till grund för gudanamnet.

Skulle det mot förmodan visa sig, att *Frøslev* är sakralt, kan detta möjligen uppfattas som en antydning om kulturpåverkan från Sverige, i vilket land *Frö*, av bl. a. ortnamnen att döma, varit en mäktig huvudgud.

Frö-kulten har utan tvivel sedan gammalt haft sin tyngdpunkt i Mälarskapskapen. Vikingatidens nordbor har funnit *Frö* så genuint svensk, att de kallat honom *Svia gud* och *blótgud Svia* (A. Kock, SHT 1895 s. 164 f.). Att medlemmarna av Ynglingaätten räknade honom som sin stamfader, är enligt Olrik-Ellekilde, NG s. 337, en kraftig påminnelse om att *Frö* var svearnas huvudgud redan vid den tidpunkt, då ätten, säkerligen före år 500, uppnådde konungavärdighet. I YT kallas kungabrodererna Alrik och Erik *Freys afspring* 'Frös avkomma'.

Snorre uppger, YS s. 13, att *Frö* bosatte sig i Uppsala och där lät

uppföra ett stort tempel: »Freyr reisti at Uppsölum hof mikit ok setti þar höfudstað sinn.»

Svearnas kämpar i Brávallaslaget kallas *Frø dei necessari* 'guden Frös ättlingar' (Saxo s. 217). Om Starkad berättas, att han drog till Sverige och där sju år uppehöll sig hos *filiis Frø* 'Frös söner' (Saxo s. 154).

Då besättningen på ett isländskt fartyg, som låg utanför Agdenes, fick höra talas om Olaf Tryggvessons strävan att omvända alla sina landsmän till kristendomen, beslöt den att anropa gudarna om medvind till ett hedniskt land. Sjömännen lovade att offra till Frö, om vinden förde dem till Sverige. Fick de medvind till Island, skulle de blota till Tor eller Oden (Flateyjarbók 1 s. 306 f.).

Det har antagits, att gudanamnet Frö ingår i följande danska ortnamn: *Frøsig*, *Frøsløv*, *Frøs Herred*, *Frøsbjerg*, *Frøsmose* och *Frøshøj*. Det första är misstänkt, de två närmast följande osäkra. De enda fullt säkra: *Frøsbjerg* och *Frøsmose*, är själländska.

Har den musikaliska accenten på Själland svenskt ursprung?

Till de filologer, som fört frågan om det danska väldets uppkomst närmare sin lösning, hör Erik Kroman tack vare sin avhandling *Musikalisk Akcent i Dansk*.

Inom tre danska områden förekommer enligt Kroman, a.a. s. 47 f., motsvarigheter till den dubbelaccent, vilken är karakteristisk för språket i Mellansverige. Av dessa områden är två, »det østsønderjyske» och »det ærrøsk-langelandske», yngre än det tredje, det enda som är av större intresse i detta sammanhang. Området i fråga omfattar norra delen av Själland.

Gränsen för det själländska dubbelaccentområdet, vilket enligt Kroman, a.a. s. 49, i väster utgår från Drøsselbjerg vid Stora Bält, löper först något norr om Slagelse, därpå söder om Sorø och Ringsted. Därefter följer den Susaaen och Ringsted Aa samt skiljelinjen mellan Bjæverskov och Ramsø härader. I denna del av Själland uttalas alla enstaviga ord samt de två- och flerstaviga ord, som har stöt på fortisttavelsen, med accent 1, alla andra två- och flerstaviga ord med accent 2.

Kroman anser, a.a. s. 180, att de nämnda dubbelaccentområdena kan ha uppkommit genom en lokal utveckling i en avlägsen forntid eller genom invasion av ett främmande folk. Han finner det senare alternativet mest sannolikt och konstaterar, a.a. s. 183, att man endast i Mellansverige finner en musikalisk accent, som är besläktad med accenten i de

danska dubbelaccentområdena. Skall man förklara existensen av dessa som minnen av forntida svenska invasioner, en bättre förklaring är icke lätt att finna, är det mest sannolikt, att invasionerna utgått från Mälarskapskapen, vilka sedan gammalt utgjort Sveriges politiska centrum.

Av de tre dubbelaccentområdena är det endast det själländska, som med någon grad av sannolikhet kan kombineras med en tidig svensk invasion (Kroman, a.a. s. 205). De båda yngre torde höra samman med svenska invandringar under vikingatiden.

Kroman hävdar, att danerna i början av folkvandringstiden från Svealand utvandrat till Själland och att de i norra delen av ön varit tillräckligt många för att varaktigt påverka accentueringen. Han framhåller, s. 180, 206, att nämnda del av ön kan uppfattas som uppland till Isefjordens väldiga infallsport, och finner det signifikativt, att man i områdets centrum påträffar Lejre, vilket av traditionen utpekats som Danmarks gamla konungasäte.

Tune, Skellerød och Kumlegaard.

På Själland påträffas icke endast ortnamnen *Rynkeby, Karleby, Torsager* och *Frøsmose* utan även representanter för de typiskt målarsvenska ortnamnen på *-tuna, -skälv* och *-kumla*.

En fullt säker motsvarighet till det svenska ortnamnet *Tuna* är by-, socken- och häradsnamnet *Tune* i Københavns amt. Det skrives *In tunaherathi* NecrL s. 5, *In tunaherathi* 1085 SD 1 s. 43. G. Schütte bestrider ingalunda *tuna*-namnens svioniska karaktär men förklarar sig, ANF 1950 s. 111, icke kunna tillerkänna det isolerade *Tune* större värde för den som söker bevisa, att det danska väldet grundats av en med svearna nära besläktad folkstam: »et enkelt *Tune Herred* på Själland er ikke nok til at fastslå svionisk Ophav.» Han tillägger, a.a. s. 112: »Kort sagt, jeg må nægte, at de sproglig-kulturelle Kendsgærninger taler for Danernes Avledning fra det svioniske Upland.»

Tune är icke fullt så isolerat, som Schütte gör gällande. För det första kan det ifrågasättas, huruvida icke ytterligare ett *Tune* funnits på Själland. I varje fall ligger ett stycke öster om Ølby i Ramsø hd ett markområde, som tidigare kallats *Tunemose Eng* (H. Larsen, FN 4 s. 143). På gränsen till Gamle Køgegaard påträffas marknamnet *Kongs Agre*. Larsen antar, att Gamle Køgegaard varit kungsgård och föregångare till det nuvarande Køge. *Tunemose Eng* ger en antydning om att kungsgårdens ursprungliga namn varit *Tuna*. För det andra kan *Tune* utan svårighet kombineras både med *Tuna* på ön Ven (*i Tuna bij* 1671 jb, *tuna* 1689

karta) och med det i annat sammanhang omnämnda *Oppetuna* i Kågeröds sn nordost om Landskrona. Huruvida det bör sammanställas även med *Luntertun* i Barkåkra sn, Bjäre hd, Kristianstads l, är ovisst. Detta skrives *ved Lunterthun* 1303 DD 2:5 s. 241, *Luntertun* 18/4 1471 Rep. ns nr 2935. Namnet är med tvekan utsatt på Sahlgrens karta över *tuna*-namnen, Rig 1920 s. 164, och antages av G. Franzén, NK 5 s. 136, vara identiskt med det *Luntertun*, som förekommer i djursagan om Reinhart Fuchs.

De svenska ortnamnen på *-tuna* har sitt kärnområde i Uppland, där namntypen enligt Karsten, Svenskarnas bosättningar i Finland s. 47, äger över fyratio representanter. Då i Mälارlandskapen dylika namn ej sällan ligger till grund för härads- och hundaresnamn, har de av von Friesen, NoB 1930 s. 96, med all rätt betecknats som aristokratiska. Arkeologer och filologer är enligt G. Franzén, NoB 1934 s. 142, ense om att *tuna*-namnen i stort sett härrör från äldre järnåldern.

Icke blott inom utan även utanför sveaväldets ursprungliga kärnområde har *tuna*-orterna tidigt spelat en betydande roll. Här må utan vidlyftiga kommentarer erinras om *Stora Tuna* i Dalarna, *Hälsing-Tuna* i Hälsingland, *Tuna* i Medelpad, *Tuna* i Väte och Viklau snr på Gotland, *Tuna* (nu *Eskilstuna*) i Södermanland, *Tuna* (nu Marieholm) vid Tidans utlopp i Vänern, *Oppetuna* nordväst om Eslöv och, varför icke, *Tune* vid Sarpborg i sydöstra Norge.

Om *tuna*-orternas betydelse vittnar bl. a. de delar av en prakthjälms från tiden 550—600 e. Kr., som påträffats i ett offerfynd från det nyssnämnda Väte på Gotland. Även på Broåsen i *Grimeton* (*Grymetvna* 1409 Rep. nr 5028 or.) har man funnit rester av en forntida prakthjälms. Tack vare fynden av hjälmresterna har anknytning vunnits mellan två så vitt skilda *tuna*-orter som *Tuna* på Gotland och *Grimeton* i norra Halland.

I Östergötland har *tuna*-namnen ett speciellt intresse därigenom, att de från *Svintuna* vid Bråviken till *Tuna* vid Hästholmen markerar sträckningen av den väg, som band samman Mälارlandskapen med södra Sverige (G. Franzén, NK 5 s. 135).

Meningarna om vilka uppgifter *tuna*-orterna haft att fylla, går starkt isär. Så mycket torde vara säkert, att *Tuna* varit benämning på mycket gamla kungsgårdar, vilka i bästa fall varit skyddade av jordvallar, häckar och palissadverk (Sahlgren, Våra ortnamn s. 38 ff., Elgqvist, UoU s. 146 f. och på dessa ställen cit. litt.). Inom områden, som efter hand införlivats med det svenska väldet, torde ortnamnen på *-tuna* ha tillkommit mycket betydande kungsgårdar.

Det själländska *Tune* synes icke stå tillbaka för de aristokratiska svenska tuna-orterna. Byn, vilken tycks dominera området mellan Køgebugt och Roskildefjorden, torde sedan gammalt ha varit tingsställe i häradet (V. la Cour, Festskr. Steenstrup s. 22). Fem av fornlämningar markerade vägar söker sig fram till den högt belägna byn (J. T. Lundbye, NK 16 s. 203).

Lika typiskt mälarvenska som ortnamnen på *-tuna* är de ortnamn, i vilka det nordiska **skialf* ingår. Det enda danska ortnamn, i vilket detta ord påträffats, är *Skellerød* i Sigersted sn ett par km sydsydväst om Ringsted.

Enligt meddelande från Stednavneudvalget den 23 dec. 1942 skrives *Skellerød Skyelffuerøge* 1158—77 SRD IV s. 470 avskr., *Skyelruth* 6/5 1378, *Skelwerhøve* c:a 1440 SRD IV s. 469. Senare namnleden är fda. *høgh* 'hög', vilket efter förlusten av *h* starkt förändrats (jfr Kr. Hald, VS s. 80). H. Ussing antar, SoA 1915 s. 29, att förleden betyder 'bänk' eller 'hylla' och tolkar med en viss tvekan namnet som 'högen med avsatsen'. Olrik-Ellekilde uppger, NG s. 511, att *Skellerød* tolkats som »höjen med skjalf (sml. Lidskjalf), hvor konger havde sit højsæde».

Om innebörden i det **skialf*, som ingår i de nordiska ortnamnen på *-skälw*, är meningarna delade. Enligt A. Kock, HTS 1895 s. 169, Ljudhist. 3 s. 22, kan det betyda 'träbyggnad'. E. Björkman, NoB 1919 s. 165 f., 170 ff., Studien über die Eigennamen im Beowulf s. 104 ff., tolkar det som 'höjd, kulle, bergspets'. Det nord. *-skialf* och därmed besläktade ord har utförligt behandlats av E. Rooth, Nordseegermanische Beiträge (Filologiskt arkiv 5 s. 23 ff.), vilken anser, att ordet bör tolkas som 'avsats', 'hylla'. Rooth medger emellertid, att ordet kan ha haft en annan betydelse i svenska ortnamn. Angående övriga tolkningsförslag hänvisas till Elgqvist, SoS s. 17 ff., vilken hävdar, att **skialf* betytt 'vaktorn', och sätter *skälw*-namnens utbredning i samband med tidiga svenska expansionsträvanden.

I den nordiska mytologien är *Hlidskjalf* benämning på den plats, från vilken Oden överblickar världen. Av beläggen i den poetiska Eddan och Gylfaginning framgår, att man föreställt sig *Hlidskjalf* som en högt belägen plats med en utomordentligt vidsträckt utsikt. Enligt Björkman, NoB 1919 s. 174 f., har man anledning antaga, »att *Hlidskjalf* var ett utsiktsberg eller utsiktstorn, under alla förhållanden en högt belägen utsiktsplats». Björkman förklarar, a.a. s. 178, att han icke finner det orimligt, att det fvn. appellativet **skialf* ursprungligen betecknat ett vaktorn. Björkman är att döma av följande uttalande av Hj. Falk,

ANF 1894 s. 68 f., icke ensam om sin uppfattning: »I Valhal gjenfindes ogsaa udsigtstaarnet: Hlidskjalf med Odens höisæde.» Enligt de Vries, AR 2 s. 401, har *Hlidskialf* ursprungligen betecknat »die hohe Warte eines irdischen Palastes». Denna uppfattning synes kunna accepteras utan anmärkning.

De svenska skälv-byarna är så gott som undantagslöst belägna vid viktiga trafikleder, och från flera av dem har man en överraskande vidsträckt utsikt (Elgqvist, SoS s. 48). Då härtill kommer, att flera av dem varit knutna till strategiskt viktiga punkter, förefaller det sannolikt, att nämnda byar ingått som led i ett välordnat svenskt vakthållningssystem.

De svenska ortnamnen på *-skälv* är av intresse bl. a. därför, att ett av dem torde ha legat till grund för släktnamnet *Skilfingar*, vilket tillkommit Sveriges äldsta kända konungaätt. Denna torde ha blivit uppkallad efter sin stamgård, vilken möjligen legat i Uppland. Det är tänkbart, att den hetat *Skialf*, *Loaskialf* eller *Viskialf* (M. Olsen, *Ættegård* og *Helligdom* s. 277, 281, S. Lindqvist, *Uppsala högar* och *Ottarshögen* s. 317).

Det finns ytterligare en antydning om att *skälv*-namnen är klart svioniska. Icke mindre än fyra skälv-byar har i sitt grannskap ett *Sviesta*. Detta, vilket tolkats som 'sveens gård' eller 'svearnas gård', tillkommer fyra orter i Uppland, två i Södermanland och två i Östergötland (Elgqvist, a.a. s. 64 ff.).

Av de svenska *skälv*-namnen hör flera hemma i hjärtat av bebyggelseområden med urgammal kultur (Elgqvist, SoS s. 33). Att Skellerød har ett centralt läge, framgår av att det är nära granne till Ringsted. Om denna stads omgivning är lämnat H. Matthiessen, *Middelalderlige Byer* s. 61, den värdefulla upplysningen, att naturen här i det inre av Själland danat en högslätt, vilken på alla sidor är omgiven av sumpmarker och breda ådalar, så att den ter sig nästan som en ö. I fråga om läget påminner Ringsted i viss mån om Gamla Uppsala, även om det av naturen varit ännu bättre skyddat än detta gamla konungasäte. Ringsted var enligt la Cour, *Festskr.* Steenstrup s. 23, den urgamla samlingsplatsen för själlandsfararnas landsting. Det var även deras gemensamma offerplats, där stora blot hölls vart tredje och vart nionde år. Ortnamnen *Frøsbjerg*, *Frøsmose* och *Torsager* i Fjenneslev och Bjernede snr låter förmoda, att ett hedniskt kultcentrum funnits i området väster om Ringsted.

Till de nordiska *kumla*-namnen hänför Sahlgren, *Rig* 1920 s. 162, de ortnamn, som slutar på *-kumla*, samt de enkla namnen *Kumla*, *Kumbla*

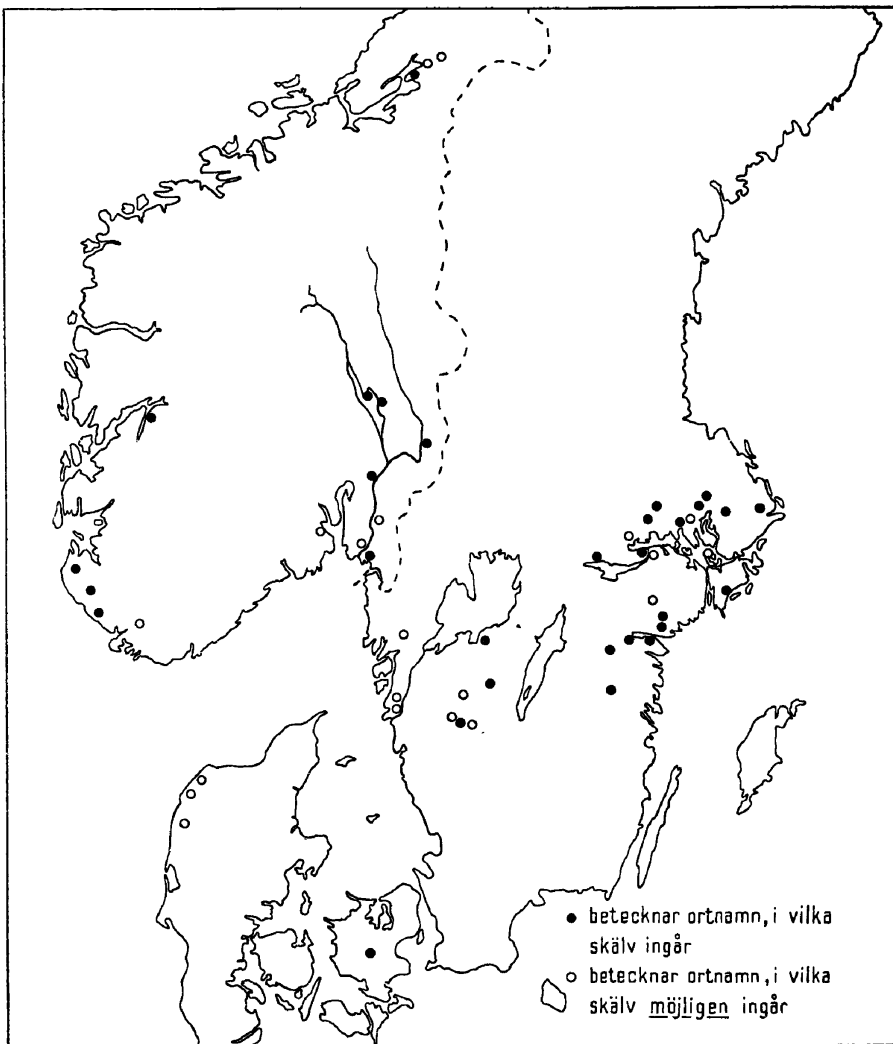

Fig. 6. Karta över de nordiska skälv-namnen.

(Gotland) och *Kumle* (Skåne, Själland och Norge). På hans karta, a.a. s. 163, kan man räkna närmare 50, tämligen ojämnt fördelade, *kumla*-namn. De flesta tillhör Mälarskänningen. Östergötland har 6, Närke och Gotland vardera 4, Västergötland 3, Småland, Skåne, Själland, Langeland och Norge vardera 1. I fråga om utbredningen visar *kumla*-namnen,

såsom Sahlgren, Rig 1920 s. 162, framhåller, stor överensstämmelse med *tuna*-namnen.

Det enda själländska *kumla*-namn, som är upptaget på Sahlgrens karta, är *Kumlegaard* i Syv sn, Ramsø hd, Københavns amt. Äldre namnformer saknas. Enligt Steenstrup, Stednavne s. 97, är förleden *Kuml* 'Gravmæle, Gravminde'. Steenstrup påpekar, att det finns en gravhög vid *Kumlegaard*.

Den ursprungliga betydelsen i det runsv. *kumbl* och det fsv. *kumbel*, som ingår i *bokumbel*, är utan tvivel 'märke, tecken' (C. J. Schlyter, Ordbok till ... Sveriges gamla lagar s. 357 f., och K. M. Nielsen, DSt 1941 s. 42). Flera forskare, Noreen, Spr. stud. 3 s. 105, Hellquist, -by s. 22 f., 118, Sahlgren, a.a. s. 162, Franzén, Vikbolandet s. 119 f., är eniga om att *kumbel* tidigt fått den specialiserade betydelsen 'gravminnesmärke'. Icke minst Hellquist har bemödat sig om att visa, att forntida gravrösen förekommer vid byar med *kumla*-namn. Han framhåller emellertid, att de båda ortnamnen *Stock*- och *Träkumla* låter förmoda, att ordet *kummel* i ortnamn icke alltid betytt 'gravminnesmärke'.

I SoS s. 75 ff. har jag efter att ha konstaterat geografiskt samband mellan ortnamnen på *-skälv* och *-kumla* framställt ett nytt tolkningsförslag.

Det västgötska ortnamnet *Vårkumla* har av Lundahl, Falbygden s. 21, tolkats som 'vakthållningsmärkena'. Det antages syfta på stenhopar eller högar av stockar (vårdkasar), vilka blivit uppresta för att komma till användning vid signalering i krigstid. Det torde förtjäna nämnas, att *Vårkumla* ligger på en tämligen hög ås. Att Lundahls tolkning är riktig, synes framgå därav, att *Vårkumla* i sitt omedelbara grannskap har en by med namnet *Vårskäl* (*Warisskælf* 1401 SDns I s. 20 or.), vilket torde böra tolkas som 'vaktornet vid *Vårkumla*'.

Icke blott i Västergötland utan också i Närke och Västmanland synes samband ha existerat mellan *kumla*- och *skälv*-namn (Elgqvist, SoS s. 76). I Norge har det under medeltiden funnits klart samband mellan vårdkase och vakthus (*varðhús*), det senare en tämligen anspråkslös motsvarighet till vaktornet.

Att i Södermanland en vårdkase kunnat kallas *kumbel*, framgår av ett meddelande om fornlämningar i Turinge sn (Schnell-Stähle, Rannsakingar om antikviteter i Södermanland 1667—1687 s. 85). I meddelandet omnämnes såväl »Twenne steen kumbel» som »stora reessningar af Trääwerke», vilka kallas »Trääkumbell». Det är tänkbart, att sockennamnet *Träkumla* (*Trekumble* 1646 karta) ger en antydning om att vårdkasor kallats *kumbel* icke endast i Södermanland utan också på Gotland. Den

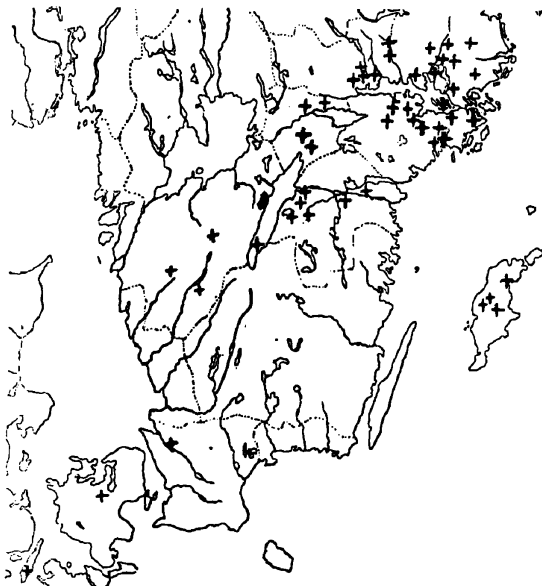

Fig. 7. Karta över de svenska och danska kumla-namnen
(efter J. Sahlgren, Rig 1920 s. 163).

högsta punkten på denna ö, 82 m. ö. h., påträffas i västra delen av Träkumla sn (Sverige¹ II s. 612). Eldsignalering från sådan höjd bör ha kunnat vara effektiv.

Om det fsv. *kumbel* tolkas som 'gravminnesmärke' eller 'vårdkase', är i detta sammanhang icke fullt så betydelsefullt som Sahlgrens uppgift, Rig 1920 s. 162, att *kumla*-namnen i fråga om utbredningen visar en påfallande överensstämmelse med *tuna*-namnen. Detta säger i själva verket alldeles tillräckligt om *kumla*-namnens ursprung. Sahlgren tillägger emellertid, att de fyra gotländska *kumla*-namnen är influerade av sveakulturen. Det är utan vidare klart, att icke endast de gotländska utan även de närkingska, östgötska, västgötska och själländska *kumla*-namnen är svioniska.

Redan i mitt år 1944 utgivna arbete Skälv och Skilfingar har jag s. 132 f. gjort gällande, att de daner, vilka i början av 500-talet innehaft vissa delar av de gamla danska landen och vilka, troligen med rätta, utpekade som grundare av det danska väldet, utgått från svearna: »Två litterära källor, Gefjonsägnen och Lejrekrönikan, lämna antydningar om

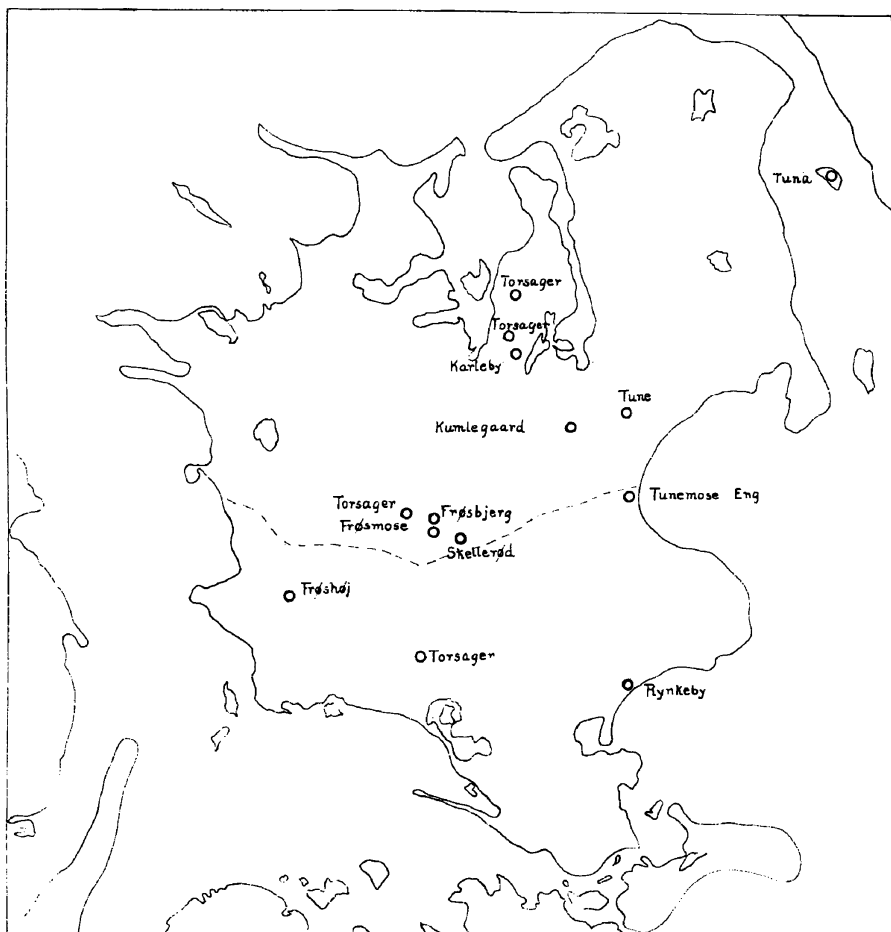

Fig. 8. Karta över ortnamn, som tyder på kulturell samhörighet mellan Själland och Mälarenprovinserna.

en gång i tiden intima förbindelser mellan Själland och Mälarenlandskapen. De tre själländska ortnamnen *Skellerød*, *Kumlegaard* och *Tune* ge vida mer än antydningar. Såsom i det föregående visats, existerar ett intimt samband mellan det fsv. ortnamnet *Skialf* och namnet på den äldsta svenska konungaätten, *Skilfingarna*. Tillika med ortnamnen på *-kumla* och *-tuna* äro de svenska *skälv*-namnen, då de påträffas i Västergötland och Östergötland, ett tillförlitligt vittnesbörd om framgångsrika svenska expansionssträvanden inom ursprungligen götiskt område. Även om Själland ligger ganska avlägset från det svenska kärnområdet, torde det vara

metodiskt riktigt att betrakta de själländska ortnamnen *Skellerød*, *Kumlegaard* och *Tune* som fullgoda motsvarigheter till, låt oss säga, de östgötska ortnamnen *Skälv*, *Kumla* och *Tuna*. Detta innebär ingenting mer och ingenting mindre, än att de tre danska ortnamnen bekräfta det, som de litterära källorna endast antyda: att svearna sökt och lyckats utsträcka sitt herravälde även över Själland.»

I det föregående har jag i olika sammanhang gjort gällande, att *Karleby* är svioniskt och att ortnamnen på *-tuna*, *-kumla* och *-skälv* är sveabetonade. Ett studium av de kartor, på vilka namnen är inprickade, ger klart besked om deras gemensamma kärnområde. Förekomsten av representanter för dessa ortnamnsgrupper dels runt Roma på Gotland, dels runt Linköping vittnar om framgångsrika svenska expansionssträvanden både på gutarnas ö och i Östergötland.

På Själland påträffas förutom *Karleby* samt representanter för ortnamnen på *-tuna* och *-kumla* även *Skellerød*, det enda danska ortnamn, i vilket **skialf* 'vaktorn' med säkerhet ingår.

Icke mindre än fyra *Torsager* ger en antydning om att guden Tor på Själland likaväl som i östra Sverige varit dyrkad som fruktbarhetsgud. De båda ortnamnen *Frøsbjerg* och *Frøsmose* i närheten av Ringsted talar ett överraskande tydligt språk. De är de enda ortnamn, som med säkerhet vittnar om att sveaguden Frø varit dyrkad i Danmark.

Det torde förtjäna framhållas, att ortnamnen *Karleby*, *Tune*, *Kumlegaard*, *Skellerød*, *Frøsbjerg* och *Frøsmose* påträffas inom den del av Själland, där språket präglas av en musikalisk accent, som har sin närmaste motsvarighet i Mellansverige.

* *
* *

Av forntida författare har åtminstone en, Prokopios, om förhållandet mellan daner och eruler lämnat fullt tillförlitliga uppgifter, som tyder på att erulerna i början av 500-talet e. Kr. betraktat danerna som fiender. Det torde vara berättigat att antaga, att danerna utgått från Mälarskapskapen och att de redan på 300-talet sökt erövra Själland och Fyn. Vissa antropologiska och arkeologiska förhållanden låter förmoda, att i varje fall den senare ön under yngre romersk järnålder varit skådeplats för strider mellan två nordiska folkstammar.

Det fsv. **rinker*, vilket som förled ingår i ortnamnet *Rinkaby*, kan tänkas indicera, att det i Uppland redan under äldre järnålder funnits en krigarklass, vars medlemmar varit engagerade i det svenska sjökrigs-

väsendet. Från östra Uppland, där de flesta Rinke- och Rieckebyarna hör hemma, har namnet spritt sig till södra Småland, nordöstra Skåne samt Själland och Fyn.

Det förefaller sannolikt, att den nordiska lev-bebyggelsen under ett av krig och våldsamma förändringar präglad tidevarv i samband med en erövring uppkommit på Själland. Under förutsättning att krigsvana lev-män skänkt konungamakten sitt stöd, kan de ha bidragit till att ön kommit att utgöra kärnan i det danska väldet. Det torde förtjäna uppmärksamhet, att de skånska och danska lev-områdena har det svioniska ortnamnet *Karleby* gemensamt med de av svearna erövrade götalandskapen.

Ortnamnet *Karleby*, vilket hittills allmänt antagits tillhöra vikingatiden, torde ha uppkommit därigenom, att ett ursprungligt *Karla* utvidgats till *Karlaby*. Under förutsättning att *Karla* existerat redan under romersk järnålder och folkvandringstid, är det fullt i sin ordning, både att *Karleby* inom Svealand gång på gång påträffas i grannskapet av uråldriga tuna-byar och att *Karleby* och *Tuna* utgör ett från Gotland, Östergötland, Västergötland och Skåne känt namnpar.

Det finns tecken på samhörighet icke endast mellan *Karleby* och *Tuna* utan även mellan *Karleby* och *Torsager*. Det senare är en motsvarighet till det svenska *Torsåker*, vilket antages indicera, att Tor i östra Sverige varit dyrkad som fruktbarhetsgud. *Torsager* hör hemma i tre av sveakultur starkt influerade danska områden.

Ett fåtal ortnamn vittnar om att guden Frö varit dyrkad icke endast av svenskar, norrmän och islänningar utan också av daner. De enda fullt vittnesgilla ortnamnen: *Frøsbjerg* och *Frøsmose*, är själländska.

Av de danska dubbelaccentområdena kan endast ett, det själländska, sättas i samband med en tidig svensk invasion.

Flera själländska ortnamn, icke minst *Tune*, *Skellerød*, *Kumlegaard*, *Karleby*, *Torsager* och *Frøsmose*, vittnar klart och tydligt om kulturell samhörighet mellan själlandsfararnas ö och rinkarnas hembygd i Mälarskapskapen.

Med stöd av det anförda gör jag gällande, att en svionisk folkstam under romersk järnålder på Själland lagt grunden till det danska väldet.

Förkortningar.

Aakjær, Kommentar=Aakjær, Svend, Kommentar til Kong Valdemars Jordebog. Aarbøger=Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.

Almquist, Frälsegodsens=Almquist, J. A., Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden.

Amtoft, NG=Amtoft, S. K., Nordiske Gudeskikkelser i bebyggelsehistorisk Belysning.

ANF=Arkiv för nordisk filologi.

APhS=Acta Philologica Scandinavica.

APontD=Acta pontificum Danica.

Brøndsted, DO III=Brøndsted, Johs., Danmarks Oldtid III. Jernalderen.

Brøndum-Nielsen, GG=Brøndum-Nielsen, Johs., Gammeldansk Grammatik.

BSÅK=Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria.

Bugge, NIÆR Indl.=Bugge, S., Norges Indskrifter med de ældre Runer. Indledning.

DD=Diplomatarium Danicum.

DR Text=Jacobsen, L., og Moltke, E., Danmarks Runeindskrifter. Text.

DS=Danmarks Stednavne.

DSt=Danske Studier.

Dueholms Dipl.=Dueholms Diplomatarium, udg. af O. Nielsen.

Ekwall, DEPN=Ekwall, E., The concise Oxford dictionary of english place-names.

Elgqvist, Njordkulten=Elgqvist, E., Studier rörande Njordkultens spridning bland de nordiska folken.

Elgqvist, SoS=Elgqvist, E., Skälv och Skilfingar. Vad nordiska ortnamn vittna om svenska expansionssträvanden omkring mitten av första årtusendet e. Kr.

Elgqvist, UoG=Elgqvist, E., Ullvi och Götevi. Studier rörande götalandskapens införlivande med sveaväldet.

Elgqvist, UoU=Elgqvist, E., Ullvi och Ullinshov. Studier rörande Ullkultens uppkomst och utbredning.

Festskr. Steenstrup=Festskrift til Johs. Steenstrup paa halvfjerdsaaersdagen.

Festskr. V. Andersen=Festskrift til Vilhelm Andersen 1934.

FM=Finlands medeltidsurkunder.

FN=Fortid og Nutid.

Fornv.=Fornvännen.

Franzén, Vikbolandet=Franzén, G., Vikbolandets by- och gårdsnamn.

von Friesen, Rö-stenen=Friesen, O. von, Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden.

Granlund, ÖO=Granlund, Åke, Studier över östnyländska ortnamn. I.

Gustavson, GO=Gustavson, H., Gotlands ortnamn.

Hald, -um=Hald, Kr., De danske Stednavne paa -um.

Hald, VS=Hald, Kr., Vore Stednavne.

Hellquist, -by=Hellquist, E., De svenska ortnamnen på -by.

Hellquist, EO³=Hellquist, E., Svensk etymologisk ordbok. Tredje uppl.

Hellquist, -inge=Hellquist, E., Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga.

- Hellquist, Sjönamn 1=Hellquist, E., Studier öfver de svenska sjönamnen. 1.
 Holmbäck-Wessén, SL=Holmbäck, Å., och Wessén, E., Svenska landskapslagar
 tolkade och förklarade för nutidens svenskar.
 Hoops' Reallex.=Reallexikon der germ. Altertumskunde hrsg. von J. Hoops.
 HTD=(Dansk) Historisk Tidsskrift.
 HTS=(Svensk) Historisk tidskrift.
 HTSk=Historisk tidskrift för Skåneland.
 IFAnz.=Anzeiger für indogerm. Sprach- und Altertumskunde.
 Karsten, SBÖ=Karsten, T. E., Svensk bygd i Österbotten. 1—2.
 Kock, Ljudhist.=Kock, Axel, Svensk ljudhistoria.
 Kroman, MA=Kroman, E., Musikalsk Aksept i Dansk.
 Lindroth, Våra ortnamn=Lindroth, Hj., Våra ortnamn och vad de lära oss.
 Litteris=Litteris. An international critical review of the humanities.
 Lundahl, Falbygden=Lundahl, I., Falbygden's by- och gårdnamn.
 MGH=Monumenta Germanica historica; aa=Auctores Antiquissimorum.
 MÖF=Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening.
 NeerL=Necrologium Lundense.
 Neogard, Gautauminning=Neogard, N. L., Gautauminning. Ms i Uppsala universi-
 tetsbibliotek.
 Nerman, SRU=Nerman, B., Sveriges rikets uppkomst.
 Nerman, SvRU=Nerman, B., Det svenska rikets uppkomst.
 Nielsen, VJb=Liber Census Daniae, Kong Valdemar den Andens Jordebog,
 udg. ved O. Nielsen.
 NK=Nordisk kultur.
 NoB=Namn och bygd.
 Noreen, Spr. stud.=Noreen, A., Spridda studier.
 NTS=Norsk tidsskrift for sprogvidenskab.
 OGB=Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län.
 Olrik-Ellekilde, NG=Olrik, A., og Ellekilde, H., Nordens Gudeverden.
 PBB=Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur.
 Privilegier=Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 1—3.
 Prästrelationerna=Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624, utg. av
 J. Tuneld.
 RA=Riksarkivet i Stockholm.
 RaA=Fra Randers Amt.
 RAP=excerpter i SOA från otryckta pergamentsbrev i Riksarkivet.
 RB=Biskop Eysteins jordebog (Røde bog).
 Realencyclopädie=Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft von
 Pauly-Wissowa-Kroll.
 Rep.=Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis.
 Rep. ns=Rep. Series secunda.
 Sahlgren, Våra ortnamn=Sahlgren, J., Vad våra ortnamn berätta.
 Salin, Thierornamentik=Salin, B., Die altgermanische Thierornamentik.
 Saxo=Saxonis Gesta Danorum. 1. Textum continens. Ed. J. Olrik et H. Ræder.
 Schmidt, Ostgermanen²=Schmidt, L., Geschichte der deutschen Stämme bis zum
 Ausgange der Völkerwanderung. Die Ostgermanen. 2:e Aufl.
 Schütte, Gotthiod=Schütte, G., Gotthiod, die Welt der Germanen.
 SD=Svenskt diplomatarium.

- SDns=Svenskt diplomatarium fr. o. m. 1401 (ny serie).
 SH I=Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk. I.
 SIOD=Skrifter utg. av Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola.
 Skjb=Skara stifts kyrkliga jordebok av år 1540.
 SnE=Edda Snorra Sturlusonar, utg. ved F. Jónsson.
 SNF=Studier i nordisk filologi.
 SOA=Svenska ortnamnsarkivet i Uppsala.
 SoA=Aarvog for historisk Samfund for Sorø Amt.
 SOV=Sveriges ortnamn. Värmlands län.
 SRD=Scriptores rerum danicarum. I—VIII.
 SRP=Svenska riksarkivets pergamentsbrev.
 Stedn. udv.=Stednavneudvalget, København.
 Steenstrup, Stednavne=Steenstrup, Johs., De danske Stednavne.
 Stockholms stadsböcker=Stockholms stadsböcker från äldre tid.
 Styffe, Unionstiden³=Styffe, C. G., Skandinavien under unionstiden. Tredje upplagan.
 Stähle, -inge=Stähle, C. I., Studier över de svenska ortnamnen på -inge.
 Sverige¹=Sverige. Geografisk topografisk statistisk beskrifning, utg. av K. Ahle-
 nius och A. Kempe.
 UBl=Blandinger. Udg. af Univ.- Jubil. danske Samfund.
 Uldb=Upplands lagmansdombok 1490—94.
 UNT juln.=Upsala nya tidnings julnummer.
 VA=Aarvog for Vejle Amts historiske Samfund.
 Wessén, NFB=Wessén, E., De nordiska folkstammarna i Beowulf.
 Wessén, YS=Snorri Sturluson, Ynglingasaga, utg. av E. Wessén.
 VFT=Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift.
 de Vries, AR=Vries, Jan de, Altgermanische Religionsgeschichte 1—2.
 VSLÅ=Vetenskapssocietetens i Lund årsbok.
 YT=Ynglingatal.
 ØH=Østjydsk Hjemstavnsforenings Aarsskrift.

LARS ALFVEGREN

Om de nordiska runinskrifterna på Isle of Man.

På de brittiska öarna har man påträffat cirka 85 runinskrifter på nordiskt språk. Utav dessa finnes 29 på Isle of Man, 5 på Shetland, 35 på Orkney-öarna, 14 i Skottland och 2 på Irland. Nästan alla inskrifterna på Isle of Man hör till vikingatiden, närmare bestämt tiden omkring år 1000. De är ristade med runor av den s.k. svensk-norska typen eller Rök-typen.¹ Runtecken av denna typ förekommer nämligen på största delen av den bekanta Rök-stenen i Östergötland. Dessa tecken är tämligen lika tecknen i den s.k. vanliga runraden, den danska futharken. En skillnad är dock, att runorna *n* och *a* endast har ensidiga bistavar, d.v.s. bistavarna går inte in över huvudstaven såsom i den danska runraden. Man brukar därför kalla de svensk-norska runorna kortkvist-runor. De nyss nämnda runorna skrives alltså i det danska alfabetet † och ‡, men i det svensk-norska † †.

Om uppkomsten av den svensk-norska runraden har flera forskare yttrat sig, senast Elias Wessén i *Filologiskt arkiv* 6, 1957. Han hävdar där, delvis i motsats till v. Friesen, att dessa runor är klart sekundära i förhållande till de danska, och att det är deras huvudsakliga användning till ristning på trä som gjort, att de förenklats. Den danska runraden användes företrädesvis till minnesskrifter på sten, den svensk-norska mera »för vardagslivets behov, till uppteckningar av olika slag, framför allt på träskivor och kavlar.» (Wessén s.11.) — v. Friesen hade tänkt sig — särskilt på grundval av Sparlösa-stenen i Västergötland, där båda stiltyperna finnes blandade — att den svensk-norska runraden var en sidoordnad företeelse till den danska, måhända skapad just av Sparlösa-stenens ristare.

Att nu denna kortkvistiga typ av runtecken förekommer i inskrifterna

¹ Se *Viking Antiquities* VI, s. 153 ff.

på Man innebär emellertid inte, att dessa är av mindre värde såsom sekundära företeelser, utan snarare tvärtom. Rök-stenens ristare föredrar att använda dessa runor, som folk i allmänhet kände bättre till än de danska, vilka var förbehållna stereotypa minnesskrifter av den vanliga typen. Att kalla den danska runraden för den »vanliga», därför att den oftast förekommer på runstenar, är egentligen missvisande enligt Wessén. Snarare var det nog den svensk-norska runraden, som under vikingatiden verkligen var den vanliga. Det faktum att den huvudsakligen användes till inskrifter på trä har emellertid gjort, att det numera inte finnes så många minnesmärken bevarade.

Vi kan alltså konstatera, att inskrifterna på Isle of Man vad runtecknen beträffar är av en typ, som finnes blott sparsamt bevarad i nordiska runinskrifter. Men även beträffande ornamenteringen är runminnesmärkena på Man av en ålderdomlig typ. Detta har visats av den norske arkeologen Haakon Shetelig, tidigast i *Opuscula archæologica* tillägnade Oscar Montelius, 1913. Han påpekar, att ristningarna visserligen oftast är anbragta på stenkors av keltisk eller skotsk typ, men själva ornamenteringen med bandflätningar är av klart nordisk typ. Detta är särskilt fallet med verk av Gaut, som förmodligen var den förste runmästaren på Man. Jag återkommer till honom senare. På hans ristningar finnes inga bildframställningar av djur eller människor utan enbart bandornamentik. Bildmotiv förekommer emellertid senare i verk av Gauts efterföljare, som pryder sina ristningar med bilder, ofta hämtade från den nordiska mytologien. Med utgångspunkt från ornamentiken daterar Shetelig Gauts tidigaste arbeten till omkring 930—950.

Vi har nu funnit, att både användningen av futhark och ornamentiken antyder en relativt hög ålder hos runinskrifterna på Man. Men även på rent runologiskt-språkvetenskapliga grunder kan man komma fram till detta. Man kan exempelvis studera bruket av runan för nasalerat *a* (ǫ) ƿ, som till följd av ljudlagsenlig förändring övergick till att beteckna *o*, då runans namn övergick från *ansur* till *oss*. Denna övergång anses av Brate (Fornvännen 1907) ha ägt rum i början på 1000-talet. Runan användes som tecken för nasalerat *a* på de flesta arbeten av Gaut och hans efterföljare. Sålunda finner vi på Andreas 103 (jag använder numreringen i Kermode's bekanta verk *Manx Crosses*,¹ 1907) namnet *Sandulfr* skrivet *sañt ulf* och pronomenet *penna* skrivet *paña*, samma pronomen på Braddan 86 skrivet *paña* och på Braddan 109 skrivet *paña*. På den sistnämnda stenen finnes också namnet *Frakki* i oblik

¹ I fortsättningen förkortat M. C.

form skrivet **fr̥ka**. På Braddan 108 återigen formen **þaṇa** för pron. *þenna*, på Jurby 99 formen **aṇa** för pron. *annan*, på Maughold IV¹ formen **þina** för *þenna* och **siṇa** för *sína*, på Michael 74 två gånger **þaṇa**, på Michael 105 **þaṇa** och **siṇa**. Liknande skrivningar förekommer just på Rök-stenen, som har **stanta** för *standa*, **samaṇ** för *saman*, **aṇ** för *hann*, o.s.v.

Sålunda föreligger mycket stor överensstämmelse i fråga om datering både efter arkeologiska och runologiska undersökningsmetoder. Runinskrifterna på Isle of Man är tidiga inskrifter, och språkformerna kan alltså vara mycket ålderdomliga. Innan vi går in på ett enskilt tolkningsproblem, skall vi uppehålla oss något vid den förste runmästaren på Man, den tidigare omnämnde Gaut. Han inte bara namnger sig på två av stenarna, utan han ger också en del viktiga upplysningar om sig själv i samband därmed. På stenen Andreas 73 står det nämligen i slutet av inskriften: **kautr karþi sunr biarnar fra kuli** 'Gaut gjorde (korset), son till Björn från kuli'. Alexander Bugge sammanställde i *Vikingerne I*, 1904, s. 194, **kuli** med ortnamnet *Cooley*, som finnes på flera ställen på Man. P. M. C. Kermodé (M. C. s. 90) identifierar emellertid namnet direkt med gårdsnamnet *Cooley* i Michael. *Cooley* eller *Coill* är varianter av samma ord, nymanxt *cooill* 'krok, hörn' o.s.v., iriskt *cúil*. Båda dessa tolkningar skulle alltså innebära, att runmästarens fader hade hemortsrätt på ön. Nu påpekar emellertid Carl Marstrander i *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab* 10, 1938, s. 375 ff., att det visserligen finnes en del mindre gårdar med detta namn på Isle of Man, men ingen av dem har så gamla anor, att den kan ha varit huvudgård för en nordisk (Marstrander: norsk) inbyggare så tidigt, som det här är fråga om. Marstrander menar, att **kuli** skall utläsas *Kolle*, vilket är dativ av *Kollr*, det norska namnet på ön *Coll* i den ögrupp, som nordmännen kallade Söderöarna, d.v.s. Hebriderna. Häri instämmer den som senast sysslat med runinskrifterna på Isle of Man, nämligen Magnus Olsen i *Viking Antiquities VI*, 1954, s. 183 f. Gauts far var alltså inte infödd på Man utan härstammade från Hebriderna.

Den andra inskrift, där Gaut nämner sig själv, är Michael 74, som jag strax skall återkomma till ur en annan synpunkt. Den inskriften slutar med de stolta orden: **kaut kirþi þaṇa auk ala i maun** 'Gaut gjorde detta (kors) och alla på Man'. Även detta kan enligt Marstrander tyda på att Gaut icke känner sig som Man-innevånare, utan Man var för honom bara en station på vägen, där han under en viss tid passade på att ge en

¹ Viking Antiquities VI, s. 205 ff.

uppvising av sin konst, som sedan fick många efterföljare; man talar om »Gauts skola».

Själva namnet *Gautr* är mycket ovanligt i isländska källor men något vanligare i svenska och norska. Enligt Alexander Bugges nyss nämnda arbete (s. 197) betyder namnet egentligen 'en man från Gautland eller Götaland'. Då nu Gaut använder samma slags runor, som Rök-stenen och en del andra kända östgötska stenar är ristade med (bl.a. Kälvesten, Boberg, Oklunda och Ingelstad; Wessén, Om vikingatidens runor s. 7), drar Bugge den slutsatsen, att Gaut kan härstamma från Östergötland. Inskrifter med denna typ av runor är emellertid också kända från södra Norge (Wessén a.a. s. 18), varför man icke med bestämdhet torde kunna uttala sig om Gauts ursprung; Magnus Olsen talar försiktigtvis om »öns tidigaste skandinaviske konstnär Gaut» (1954, s. 219).

Vi skall nu litet närmare skärskåda en av Gauts ristningar, som erbjuder ett intressant och intrikat tolkningsproblem.¹ Jag åsyftar Michael 74, där en passus har blivit föremål för flera sinsemellan olika tolkningar. Texten lyder in extenso: +mail : brikti : sunr : apakans : smip̄ : raisti : krus : þanaꝥ : fur : salu : sina : sin : brukuin : kaut + kirþi : þanaꝥ : auk ala : i maun 'Melbrigdi, son till smeden Athakan, reste detta kors för sin [här går meningarna starkt isär; jag hoppar tills vidare över salu sina sin brukuin], Gaut gjorde detta och alla på Man'. Det parti, som alltså har vållat svårigheter att tolka, är salu sina sin brukuin, och jag skall här i kronologisk ordning försöka redogöra för de olika tolkningsförslag som framställts.

J. G. Cumming, Runic and other Monumental Remains of the Isle of Man, 1857. *brukuin* betyder 'manlig släktning' (kinsman) eller 'trolovad' (Kermode M. C. s. 151).

P. A. Munch, Chronica regum Manniæ et Insularum, 1860, s. XXII. *sin brukuin* måste vara felristat för *sintukri* (*syndugri*), annars går det inte att få ut någon av det, säger Munch och översätter »pro anima sua peccatrice».

George Stephens, The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England, II, 1868, s. 598. I *sin brukuin* är *sin* fel för pron. *hans*, en »manx-provinsialism» enligt Stephens. *brukuin* bör avdelas *bruk-uin*, innehållande i förleden ett till verbet *bruka* bildat *bruk*, som ingår i t.ex. sammansättningen *bruks-häst* o.d. *bruk-uin* bör alltså betyda 'arrendator'

¹ Jag har inte haft tillfälle att se ristningen i verkligheten, varför det följande bygger på i M. C. och Viking Antiquities VI tillgängliga, säkerligen ganska tillförlitliga, avbildningar.

(leaseholder), 'brukare' (tenant), 'rättare' (bailiff), 'pensionär' (pensioner), 'beroende person' (dependant).

Gudbrand Vigfusson i Manx Note Book No 9, Jan. 1887. **brukuin** är en felristning för *burg-vin* 'borgens-vän' (surety-friend), en lagterm i »den gamla manx-nordiskan» (Kermode M. C. s. 152).

Sophus Bugge, Aarbøger for nord. Oldkynd. og Hist., 1899, s. 233 f. Alla försök att tolka **sin brukuin** som en fullt utskrivnen, färdig fras är dömda att misslyckas, säger Bugge, som antar, att vi här har att göra med ett på grund av det knappa utrymmet starkt förkortat skrivsätt. Den fullständiga meningen borde enligt Bugge vara **fur salu sina (auk) sin(ar) bru(pur)kuin(u)** 'for sin og sin Broderkones Sjæl'. Bugge ger en parallell till liknande förkortat skrivsätt på en uppländsk runinskrift; jag återkommer till detta längre fram.

P. M. C. Kermode instämmer i denna Bugges tolkning i Manx Crosses 1907, s. 152.

Erik Brate, Fornvännen 1907, s. 82 f. in i ordet **brukuin** måste vara konjunktionen **in** 'och, men', som kan inleda inskriftens andra sats. Det som återstår att förklara är alltså **sin bruku**, som sannolikt är ack. sing. fem. av ett svagt böjt, sammansatt adjektiv och hänför sig till **salu**, enligt Brate. **sin** är ordet 'synd', och andra leden **bruku** är möjligen en till ordet (*v*)*rangr* 'vrång, vrängsinnad, elak' hörande böjningsform, alltså *syn(d)-vröngu*.¹

Magnus Olsen, Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania 1909, s. 24 ff. Olsen ansluter sig delvis till Brates tolkningsförsök, nämligen i så måtto att det är **sin bruku** som bör tolkas; det sista **in** är konjunktionen 'men'. Men Olsen vill i **sin bruku** se best. form ack. sing. fem. av ett adjektiv på *-ugr* eller *-igr*. Om **k** läses dubbelt, får man fram formen *syn(d)-brókgu* eller *-bróggv* av ett **syndbrókugr* 'peccatis maculosam' ('syndepletet').

Carl Marstrander, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap VIII, 1937, s. 248 ff. De två sista bokstäverna i **brukuin** kan icke vara konjunktionen **in**, säger Marstrander, utan ordet måste läsas ihop som det står, och »ingen nordmann på Man, som kunde runer, var i tvil om hvad det stod på Gauts kors: **fur : salu : sina : sin : brukuin** gjengir selvfølgelig gno. *fyr sálu sína syndbruggvin*». **synd-bruggvin* betyder 'som er tilbøielig til, opsatt på, å *bruggva synd* (anstifte synd)' (pro anima sua ad peccata concoquenda inclinata). *synd-bruggvin* är nom.-form i ackusativisk funktion, som apposition till ack. **salu sina**, enligt Marstrander.

¹ Kermode återger även Brates tolkning (M. C. s. 152) men ger företräde åt Bugges ovan nämnda.

Magnus Olsen, *Viking Antiquities VI*, 1954, s. 208 ff. Olsen har än en gång utförligt uppehållit sig vid tolkningen av denna passus. Han håller fortfarande fast vid meningen, att sista **in** i **brukuin** är en konj., men anser numera, att **bruku** kan vara en form av verbet *bjarga*, part. *borginn*. Meningen blir då snarast den motsatta; det är inte för sin »syndfläckade själ», som Melbrigdi har rest korset, utan för sin »själ, räddad från synd». **sin bruku** kan enligt Olsen normaliseras till *synd-borgnu*, »best. form» ack. sing. fem. Det borde ha stått **bruknu**, men **n** har blivit överhoppat som i *sur* (i stället för *sunr*) i en annan manx-inskrift (Bride 92), och genom en ej ovanlig metates blir det så *borgnu*. Visserligen borde det ha stått ett *ina* framför *synd-borgnu* för att få det till bestämd form enligt fornnordiskt språkbruk, men eftersom *sina*, som innehåller ljudföljden *ina*, står omedelbart före, och *sina ina* skulle bli en otymplig haplogi, har ristaren nöjt sig med enbart *sina*. Ordet *synd-borginn* 'syndfri' finnes icke i nordiskt språk, påpekar Olsen, men kan jämföras med ord sammansatta med *firdr* och *lauss*, som båda betyder ung. 'fri från', t.ex. *saurfirdr* 'fri från smuts', *synd(a)lauss* 'syndfri'.

I dessa olika tolkningsförsök har man med större eller mindre variationer sinsemellan gått fram efter tre linjer. Att i **sin brukuin** föreligger uppenbar felristning eller mycket stympat skrivsätt anser P. A. Munch, Vigfusson och S. Bugge. Att i (**sin**) **brukuin** föreligger ett färdigt substantiv eller en participform anser Cumming, Stephens, (Vigfusson) och Marstrander. Att slutligen **sin brukuin** bör läsas **sinbruku**, och de två sista bokstäverna **in** avdelas som konjunktionen 'och, men', anser Brate och Olsen 1909 och 1954. — Munch, Brate, Olsen och Marstrander anser, att **sin** är ordet 'synd'; endast Bugge ser i **sin** en form av pron. 'sin'. Cumming och Stephens (och Vigfusson?) anser att **sin** står i stället för 'hans'.

Jag skall ej här gå in på de olika författarnas detaljkritik av varandra. Vare nog sagt, att alla tolkningsförsöken är behäftade med så stora svagheter, att ingen synes mig ha presterat en fullt godtagbar tolkning av det berörda stället. Den forskare, som enligt min mening har givit den bästa förklaringen, är Sophus Bugge. Jag skall här försöka närmare utveckla, varför jag finner hans förklaring vara den mest troliga.

De forskare, som senast sysslat med problemet, nämligen Brate, Olsen (1909 och 1954) och Marstrander, anser alla, att **sin** i frasen **sin brukuin** är en form för ordet *synd*, fvn., fsv. *synd* f. Detta ord är emellertid mycket ovanligt i nordiska runinskrifter. Såvitt jag kunnat finna, förekommer det endast i två inskrifter, en från Østfold i Norge och en från

Uppland i Sverige. Den norska stenen, Holm (Torsnes) kyrka, NIyR 1:12, har frasen *til aflas synta*, transkriberat *til aflåts synda* 'till syndernas förlåtelse', och den svenska stenen, Sälna, Skånela sn, SRI Uppland 323, har frasen *furkifi onum sakar auk sutir*, transkriberat *forgefi hanum sakar ok syndir* 'tillgive honom brott och synder'. Bägge dessa fraser har alltså en religiös innebörd och innehåller kristna lånord; den sista frasen är helt enkelt ett stående uttryck, hämtat från Paternoster. Det ord som mest intresserar oss här, *synd*, skrives på den ena stenen *synta* gen. plur., på den andra *sutir* ack. plur. Slutkonsonanten *d* är sålunda i bägge fallen återgiven med *t*-runan, och den *i*-omljudda vokalen återges med *y* resp. *u*. Detta är ej fallet med Man-inskriftens *sin*, som dock enligt Brate skall kunna vara lån från ags. *synn* (Fornvännen 1907, s. 83). Om detta kan vara möjligt, vet jag icke, men det förefaller mig, som om i runinskrifterna på Man eljest ej appellativen utan enbart person- och ortnamnen har icke-nordisk form. Vidare kan man knappast säga, att den berörda frasen i Man-inskriften har så direkt »bönemässig» karaktär som de bägge andra inskrifternas. Man-inskriften innehåller blott en helt allmängiltig, stereotyp fras av typen »för sin själ(s frälsning)», oerhört vanlig på runstenar. Jag finner det därför inte troligt, att ordet *synd* ingår i den omdebatterade frasen. Jag delar snarare den enbart av Bugge framställda meningen, att *sin* verkligen återger pron. *sin* (i stympad form).

Den av Bugge 1899 framställda tolkningen av berörda ställe var, som vi minnes, *fur salu sina (auk) sin(ar) bru(þur)kuin(u)* 'for sin og sin Broderkones Sjel'. Detta förutsätter visserligen ett starkt förkortat skrivsätt, som emellertid ej torde sakna paralleller. Bugge påpekar själv, att på en runsten i Alunda kyrka i Uppland finnes frasen *þiltu ristin iftir bru sin*, vilken återger *þi(r) l(i)tu ri(sa s)tin iftir bru(þur) sin*. Ordet *broder* återges alltså här med den förkortade formen *bru*. Ytterligare ett exempel på detta finner vi i inskriften SRI 506, Broby, Kårsta sn, Uppland, i vilken ingår frasen *iftir ala faþur sin uk kunar bru*. — Att bindeordet *och (auk)* kan vara utelämnat mellan två led är, såsom Bugge påpekar, tämligen vanligt, ex. se Bugge s. 234.

Det förkortade uttryckssättet är i högsta grad av behovet påkallat i Man-inskriften. Ristaren Gaut måste ta till även de båda »tomma» fläckarna vid ringkorsets övre ända på stenens B-sida för att få rum med den viktiga upplysningen om sin verksamhet på ön. Jag tror alltså, att man bör ha rätt att suppleras den berörda texten på huvudsakligen det sätt, som Bugge föreslagit. Emellertid tror jag icke, att det är nödvändigt eller ens riktigt att anse, att ordet *brukuin* står för *bru(þur)kuin(u)*.

Vi kommer därmed in på problemet, hur **kuinu** i så fall skall transkriberas. Denna form finnes på ytterligare två runstenar på Man, nämligen Andreas 103 och Conchan 113, samt på ett par svenska, nämligen Hagby, Uppland 148 och Bräcksta, Uppland 1039. På detta material är det emellertid svårt att bygga en teori, att det skulle ha funnits en urnord. form **kuinna*. Det är väl snarare troligt, att runformen skall transkriberas *kuena*, vilken form sedan ljudlagsenligt utvecklats till *kona* (paralleller finnes hos Hesselman i Meijerbergs arkiv 2, s. 1 ff.). Om betydelsen kan det däremot inte råda någon tvekan; den är 'hustru', icke 'kvinna'.

Man bör i stället, enligt min mening, konstruera grundformen **brupurkuin**. Ordets andra led bör då utläsas **kuæn** (runan i betecknar också *ǣ*, se t.ex. v. Friesen i Nord. Kultur 6, s. 150), d.v.s. fsv. *kwæn*, fisl. *kuæn*, *kuán*, f. 'hustru'. Det fsv. ordet förekommer oftast i sammansättningar (i allmänhet med *r*-inskott, se Noreen, Altschw. Gr. § 333) såsom *broþerqvarn* och *sunaqvarn* YVgL O. 3, ytterligare ex. se Söderwall. Som simplex förekommer ordet på Rök-stenen i gen. sing. **kuānar**, vartill Brate i Östergötlands runinskrifter uppställer nom.-formen **kwan** f. 'hustru'. Samma ord torde f.ö. ingå i Härene-inskriften i Västergötland (Torin nr 7, Jungner nr 59, plansch 64,2). Om man för ordet **brukuin** i Man-inskriften uppställer formen **brupurkuæn**, får man en direkt motsvarighet till fsv. *broþorqvä(r)n*, fvn. *bróðurkván*, f., 'svägerska'. Detta ord förekommer visserligen mig veterligt icke i någon annan runinskrift, men utgör på intet sätt en orimlighet; i ett flertal inskrifter finnes sammansättningen **brupur sun**.¹

Att Melbrigdi reser korset även på sin svägerskas vägnar är icke ägnat att förvåna. Man kan i enlighet med Kermodé (M. C. s. 152) tänka sig, att Melbrigdi's bror var död vid ristningstillfället men efterlämnade en maka, som han vill hedra med ett omnämnande i inskriften. Man kan alltså, huvudsakligen i enlighet med Bugge, utläsa det berörda textstället i inskriften Michael 74 på Isle of Man sålunda:

fur salu sina (auk) sin(ar) bru(þur)kuæn(ar), *fyr salu sina ok sínar bróþurkvænar* 'för sin och sin svägerskas själ'. Därvid gör man alltså orden *sínar bróþurkvænar* till genitivattribut till ordet *salu*. Detta innebär en supplerings med tio bokstäver, som i och för sig icke är orimlig.

Emellertid torde man också kunna tänka sig, att texten uttolkas sålunda: **fur salu sina (auk) sin(a) bru(þur)kuæn**, *fyr salu sina ok sína bróþurkvæn* 'för sin själ(s frälsning) och (till ära för) sin svägerska'. Därvid låter man prepositionen *fyr* styra hela den återstående delen av frasen. Detta

¹ Braddan 108, Man; Karleby och Furingstad, Östergötland 96, 147, Ösmo, Södermanland 257 samt Skokloster, Uppland 681.

innebär en suppling med endast sju bokstäver. Det bör också observeras, att i detta fall den supplerade pron.-formen **sin(a)** redan förekommer fullt utskrivnen omedelbart före, varför det är naturligt för ristaren att, för utrymmets skull, icke blott hoppa över konj. **auk** utan även dra ihop **sin(a) bru(pur)kuæn** till **sin brukuin**. Innebörden blir i detta fall något annorlunda än i det första alternativet. I detta inbegripes även svägerskan i förbönen om själens frälsning ('för sin och sin svägerskas själ'). Enligt det senare alternativet har Melbrigdi låtit resa korset dels till sin egen frälsning, dels även såsom en hedersbetygelse åt sin broders hustru ('för sin själ(s frälsning) och (till ära för) sin svägerska').

EVERT SALBERGER

Runstenen i Kållands Åsaka.

I kyrkan i Kållands Åsaka anträffades år 1874 en förut okänd runsten, som vid Karl Torins besök på platsen året efter befanns »liggande i södra kormurens yttre vägg, inkilad i kyrkmuren och sålunda då till en del oåtkomlig».¹ I samband med reparationsarbeten av kyrkan uttogs runstenen ur kyrkmuren och lades på kyrkogården, där Torin under sommaren 1877 avtecknade den av kalk starkt anfrädda stenens runinskrift och bildfigurer. I många år stod runstenen sedan stödd mot korets östra vägg, tills den år 1936 restes på sin nuvarande plats på kyrkogården.

Runinskriften löper i en slinga med arkadformad båge längs stenens kanter. Omedelbart under bågen av runslingan är ett kors hugget, och under detta är i runslingans nedre hälft en mansfigur i profil ristad. Enligt Harald Wideen återger figuren en viking i spetsig mössa, långrock och hosor, som kring livet har ett dekorativt lagt band.² Inskriftens eftermäle karakteriserar på vikingamanér den döde som **alkuþan : trik** 'en mycket god man', och Wideen finner det möjligt, att ristaren med sin figur velat avbilda denne. Men däremot kan invändas, att »huvudbonaden ej med visshet är en hjälm av vikingatidens vanliga, koniska form; den saknar nässkydd, och från medeltiden känna vi bruket av koniska mössor».³ Vidare är det frappant, att mannen håller sin hand mot runslingan, vilket enligt Wideen kan tala för att stenhuggaren avbildat sig själv som runristare — stenhuggarbilder är inte ovanliga under äldre medeltid. Elisabeth Svärdström påpekar i sin behandling av ristningen i runverket, att det inte är fråga om någon krigardräkt — huvudbonaden beskrives som en spetsig hatt —, och att den döde, om

¹ K. Torin, Vestergötlands runinskrifter, Tredje samlingen, Sthlm 1888, s. 35 f.

² H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier, Göteborg 1955, s. 150.

³ H. Wideen, a.a., s. 150.

figuren avser att avbilda honom, »tydiligen inte varit någon viking, utan snarare en fredlig, vapenlös bonde».¹

Runogrammet lästes av Torin: +urþi+uk+þurun+þa[n]a+risþu+stin+efti+ara+al+kuban trik, och tyddes: »Urthi och Thurun reste denna sten efter Ari, en mycket god kämpe».² Av ett brevcitat hos Torin framgår, att han i fråga om inskriftens tydning haft kontakt med Sophus Bugge, som också själv gav en behandling av inskriften. Bugges läsning: ×urþi×uk×þurun×þana×risþu×stin×efti×ara×alkuban·trik överensstämmer i allt väsentligt med Torins liksom hans tydning: »Orde og Thorunn reiste denne Sten efter Are, den fortræffelige Mand»³.

Om det skick, vari ristningen befann sig, anmärkte Torin, att runorna på flera ställen var otydliga liksom mansfiguren på grund av att stenen blivit starkt anfränt av kalk. Vid noggrannare undersökning skulle det också visa sig, att Torin råkat göra ett par förbiseenden och felläsningar. Inskriftens första runa: þ, vars huvudstav samtidigt utgör en bit av ramlinjen, hade undgått honom, och av slutrunan i det första mansnamnet — ett grunt hugget r — hade han endast observerat huvudstaven och utläst runan som i. Första ordet i inskriften, det välkända mansnamnet þurþr, utläste Torin sålunda felaktigt som urþi. Vidare läste han på grund av att punkten i e har en något avlång form felaktigt första runan i inskriftens andra mansnamn som a; namnet är era inte ara. Även i fråga om ordskillnadstecknen råkade Torin göra ett par smärre förbiseenden. Efter förleden al i ordet alkuban markerade han ett kors, som inte finns, alltså al+kuban, jfr riktigt alkuban redan hos Sophus Bugge (1891). Efter alkuban har Torin inte markerat något ordskillnadstecken men antog, att det funnits ett kors efter denna runföljd, fastän detta blivit osynligt. Något kors har dock inte funnits, utan skilletecknet mellan orden alkuban och trik har liksom mellan orden uk och þurun — detta senare ordskillnadstecken markerar Torin som ett kors: + — utgjorts av två punkter :, jfr Sophus Bugges läsning: alkuban·trik med en punkt.

Onöjaktigheterna i Torins och Bugges läsningar framgår tydligt av ett par av Hugo Jungner i runverket publicerade foton av runstenen: ett med ristningen ifyllt med färg och ett utan ifyllning.⁴ Jungners

¹ Elisabeth Svärdström, Västergötlands runinskrifter, H. 3. Skaraborgs läns runstenar, Text, Uppsala 1958, s. 49 f. (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Bd V.)

² K. Torin, a.a., s. 36.

³ S. Bugge, Runverser, Undersökning af Sveriges metriska runinskrifter, (Antiquarisk tidskrift, X:1), Sthlm 1887—91, s. 367 f.

⁴ H. Jungner, Västergötlands runinskrifter, H. 1. Skaraborgs läns runstenar

med färg markerade runogram lyder: **þurþr** × **uk** : **þurun** × **þana** × **risþu** × **stin** × **efti** × **era** × **alkuþan** : **trik**, exakt den läsning som jämte kommentar möter i motsvarande just utkomna texthäfte av Västergötlands runinskrifter, där inskriften av Elisabeth Svärdström tydes: »Tord och Torun reste denna sten efter Ärre, en mycket god ung man».¹ Tydningen bereder inga svårigheter; de flesta orden hör till runspråkets allra vanligaste och är tydda redan hos Torin och Bugge. Kvinnonamnet **þurun þorunn** är, påpekar Elisabeth Svärdström, tämligen vanligt i svenska runinskrifter med belägg i sörmländska, uppländska och småländska inskrifter.² I stället för mansnamnet **urþi**, som Sophus Bugge jämförde med gamla tyska namn som *Wordolf*, *Wortwin* m.fl.,³ inträder det välkända mansnamnet **þurþr þorðr**, som bl.a. finns på Vg 23, en runsten som nu står rest på Häggesleds kyrkogård men en gång har utgjort gavelhäll i en gravkista av Husabytyp: **þurþr** × **sati** × **stina** × **iftin** × **nustin** × **fapur sin**.⁴ Och i stället för det tidigare lästa mansnamnet **ara** (ack.) *Ara* — namnet på den döde — inträder **era** (ack.) *Ærra*, ett ovanligt namn och endast känt i ett par senmedeltida belägg från Norge.⁵ På västnordiskt område finnes därjämte ett tillnamn *erra*,⁶ vilket på Sjørup-stenen i Skåne (DR 296) under formen **airu** (ack.) förekommer som dopnamn.⁷

Sophus Bugge uppförde Åsaka-stenens runinskrift som nr 167 — sista numret — i Runverser och arrangerade inskriften som en helming i fornyrdislag:⁸

<i>Orði ok þórunn</i>	A 3
<i>þænna réspu</i>	A 1
<i>stén efti Ara</i>	A 3
<i>allgóðan dreng.</i>	E 1

granskade och tolkade, I, Planscher, Sthlm 1940, pl. 28. (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Bd V.)

¹ Elisabeth Svärdström, a.a., s. 50.

² Ibid.

³ S. Bugge, Runverser (1887—91), s. 368; id., hos: K. Torin, a.a., s. 36.

⁴ Vg = Västergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. Sthlm & Uppsala 1940, 1958— .

⁵ E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden, Uppsala 1905—15, sp. 245.

⁶ E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden, Uppsala 1920—21, sp. 73 f.

⁷ DR = Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke under Medvirking af Anders Bæksted og Karl Martin Nielsen. Text, Atlas, Registre. Kbhvn 1941—42.

⁸ S. Bugge, Runverser (1891), s. 367.

Bugges mening kommer också till synes i brevcitatet hos Torin: »Indskriften er versificeret» och **þana** »maa betyde 'denne', hvilket paa Grund af den versificerede Form er adskilt fra 'Sten'». ¹ — Av kap. Runversernas metrik i Runverser framgår, att också Erik Brate ansåg Åsaka-inskriften vara versifierad. I detta kapitel återfinnes nämligen under typ A 1: $\acute{\times} | \acute{\times}$ versen: **þænna réspu**, under typ A 3 med tvåstavig sänkning av formen $\cup \times$ versen: **Orði ok þórunn** och med tvåstavig sänkning av formen $- \times$ versen: **stén efti Ara** och under typ E 1: $\acute{\times} \times | \acute{\times}$ versen: **allgóðan dræng**. ²

Elisabeth Svärdström har i sin behandling av Åsaka-stenen i runverket inte ett ord vare sig om inskriftens versifikation eller om dess ordställning med kluven pronominalformel: $\times \mathbf{þana} \times \mathbf{rispu} \times \mathbf{stin}$. Ett ställningstagande hade emellertid varit på sin plats framför allt av det skälet, att Åsaka-inskriften har spelat en viss roll i litteraturen om de nordiska fornspråkens ordföljdsförhållanden. Men detta synes ha undgått henne, eftersom man inte ens finner någon hänvisning till ifrågavarande arbeten i avsnittet Litteratur.

Alf Wenning förtecknar i sin gradualavhandling under rubriken »Fristående huvudsats eller första ledet av en koordination» bland de undantag han i runinskrifter funnit från den redan under fornspråklig tid genomförda ordföljdsregeln, att det finita verbet normaliter står på 2. plats i satsen, bl.a. just Åsaka-inskriften: **urþi uk þurun þa[n]a rispu stin efti ara alkuban trik** enligt Torins läsning. ³ Men säkerligen har Wenning förbisettt Sophus Bugges versifikation av nämnda runinskrift i Runverser — i varje fall hänvisar han inte till detta arbete. Bugges uppfattning: »Indskriften er versificeret» finnes visserligen i ett brevcitat även hos Torin, men inskriften är där inte arrangerad i versform. För ett förbiseende talar starkt Wennings klara principiella deklARATION: »Här som i fortsättningen medräknas ej poesien, där i forntiden liksom nu rytmiska och andra förhållanden ofta framkallade en från den vanliga prosaordföljden avvikande ordföljd; jmf. t.ex. de metriskas fornsvenska runinskrifterna.» ⁴ Man har sålunda anledning att förmoda, att Åsaka-inskriftens ordställning **þana rispu stin** inte skulle ha »medräknats» bland undantagen från verbställningsregeln, om Wenning varit medveten om att inskriften är versifierad.

¹ S. Bugge, hos: K. Torin, a.a., s. 36.

² E. Brate, Runverser (1891), s. 370 resp. 375, 381.

³ A. Wenning, Studier över ordföljden i fornsvenskan, Lund 1930, s. 5.

⁴ A. Wenning, a.a., s. 3. — Spärrning av E.S.

Carl Larsson hyser i sin gradualavhandling en annan mening. Även han betecknar ordställningen: **þana risþu stin** i Åsaka-inskriften som ett undantag från regeln om det finita verbets 2. plats i satsen och hänför inskriften till kategorien »Övriga».¹ Men han är böjd för att uppfatta ordställningen som »ett fall av korrekturändring», varpå åtskiljandet av demonstrativpronomet från dess huvudord anses tyda. »Ristaren skulle alltså», yttrar han, »här ha hoppat över verbet, men upptäckt och rättat sitt misstag, sedan han huggit in **þana.**»² Larsson är till skillnad från Wenning uppmärksam på Bugges versifikation i Runverser, men betraktar inte denna uppfattning som nödvändig för att förklara ordföljden.

Larssons förklaring genom korrekturändring torde ha begränsad räckvidd och är dessutom inte tillämplig i fråga om Åsaka-inskriften. Om samma eller liknande ordställning uppträder också i andra runinskrifter, torde nämligen sannolikheten av att korrekturändring föreligger reduceras betydligt. Och kan det dessutom visas, att sådan ordställning är vanlig i poesien och t.o.m. karakteristisk för denna, bör detta helt eliminera möjligheten av en dylik korrekturändringförklaring. Poesien har onekligen, antingen den är stavrimmad, slutrimmad eller orimmad, en friare ordställning än prosan och låter i varje fall inte konsekvent underordna sig för prosan gällande ordföljdsregler. Det är viktigt att hålla denna skillnad klar för sig, och det är viktigt att ge akt på versens licenser. I detta stycke har Larsson brustit, då han underlåtit att anmärka, att sådana urnordiska runinskrifter som: **ek hlewagastir holtijar horna tawido** på Gallehus-hornet, **ek wiwar after woduride witadahalaiban worahto** [runor] på Tune-stenen, **runo fahi raginakudo** etc. på Noleby-stenen m.fl. är versifierade.³ Ordställningstyper i vers — dit hör även versifierade runinskrifter — visar ingenting om ordställningsregler i prosa.

Ordställningen: **þana risþu stin** på Vg 32, runstenen på kyrkogården i Kållands Åsaka, har en fullgod parallell i ordställningen: **þina : rita : stain** på Sö 61,⁴ en runsten vid Ösby i Husby-Oppunda sn, och denna inskrift: **þorstain : lit · þina : rita : stain : efila : stetr : eftir : þorbiarn : salui · /**

¹ C. Larsson, Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken, I, Uppsala 1931, s. 33.

² C. Larsson, a.a., s. 33.

³ a.a., s. 36 f.

⁴ Sö=Södermanlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate och Elias Wessén. Sthlm 1924—36. (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Bd III.)

auk : simiþr : at · sen borþur är, som Sophus Bugge,¹ (jfr Erik Brate).² visade redan (1891) med instämmande av Erik Brate (1924)³ alltigenom versifierad:

þorstæinn lét	3 stav. V.
þenna rétta	A 1
stæin, æfíla	D 4
stendr eftir Þorbjörn,	A 2 b, 2 s
Salvi auk Smíðr	E 2
at sinn bróður.	C 1

De båda inskrifternas demonstrativpronomen: **þana** i Vg 32 och **þina** i Sö 61 är identiska liksom dessas huvudord: **stin** i Vg 32 och **stain** i Sö 61, och de klyvande verbformerna: **risþu** i Vg 32 och **rita** i Sö 61 är synonyma. Vidare är platsen i versen densamma: såväl **þana risþu** i Vg 32 som **þina rita** i Sö 61 utgör helmingens första *b*-vers, och ordet **stin** i Vg 32 inleder liksom ordet **stain** i Sö 61 helmingens andra *a*-vers.

I eddapoesian⁴ kan på samma sätt en verbalform klyva en pronominalformel, som består av demonstrativpronomen + substantiv, t.ex.:

Vsp. 38	Sal sá hon standa Náströndo á, fello eitrdropar sá er undinn salr	sólo fiarri, nordr horfa dyrr; inn um líóra, orma hryggiom. ⁵
HH I, 53: 5—10	Ey var Helgi, fyrstr í fólki, œstr á ímo, sá hafði hilmir	Hundings bani, þar er firar þorðoz, alltrauðr flugar; hart móðakarn!
Vm. 18	’Vígríðr heitir völlr, Surtr ok in sváso goð, hundrað rasta sá er þeim völlr vitadr.’	er finnaz vígi at hann er á hverian veg
Háv. 152	þat kann ek it siaunda: sal um sessmogom, brennrat svá breitt, þann kann ek galdr at gala.	ef ek sé hávan loga at ek hánom biargigak;

¹ S. Bugge, Runverser, s. 186.

² E. Brate, Runverser, s. 185.

³ E. Brate, Södermanlands runinskrifter, h. 1 (1924), s. 47.

⁴ Citat ur Eddan enligt ed. Neckel³ (1936).

⁵ Neckel är tämligen ensam om att avskilja ordet *salr* medelst kommatecken. Dessa är omotiverade och har avlägsnats här.

och versparet i runinskriften på Vg 94, en kistformig gravsten från kyrkogården i Ugglum:

*þrir : liggia : mænn : undir : þemma : stene,*¹

där räkneordet *þrir* skilts från sitt huvudord *mænn* av verbformen *liggia*.

I belysning av anförda paralleller från run- och eddapoiesen framstår åtskiljandet av demonstrativpronomet och dess huvudord i ordställningen: *þana rispu stin* i Åsaka-inskriften näppeligen som »ett fall av korrekturändring». Av allt att döma är det inte så, att ristaren hoppat över verbet, upptäckt sitt misstag och rättat det, sedan han huggit in *þana* (Carl Larsson), utan snarare har han medvetet gjort bruk av ordställningstypen kliven pronominalformel, vilken är att betrakta som en stilisering av ordföljden och som ett versindicium.

Uttrycket *alkuþan trik* är, som Elisabeth Svärdström påpekar, inte det vanliga omdömet i runstenarnas eftermälen — adj. *kuþan* förstärkes i regel av adv. *harþa*, sällan av prefixet *al*.² Utom på Åsaka-stenen förekommer *alkuþan* på Ög 66,³ en runsten på kyrkogården i Bjälbo, i det något oklara inskriftsslutet:⁴ *suain : halkuþan : sun sbialbuþa : i it : in ik anti : (falskt h i halkuþan)*, vidare på U 143,⁵ en runsten vid Hagby, Täby sn, där den döde *inkuar* just får eftermälet *×alkuþan ×trenk* — slutet av inskriften kan utgöra ett verspar:

*×estriþ ×iftr ×inkuar × alkuþan ×trenk*⁶

och på U 208, en av runstenarna vid Räcksta, Angarns sn, vilken inskrift så när som på ristarformeln är versifierad:

¹ S. Bugge, *Runverser*, s. 300; E. Brate, *Runverser*, s. 370 och 382; I. Lindquist, *Västgötalagens litterära bilagor*, (Skrifter utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. 26), Lund 1941, s. 28. — Annelunda Elisabeth Svärdström, a.a., s. 158: »Ordföljden i Vg 94 betingas väl av att en högtidlig, rytmisk formulering av inskriften är åsyftad».

² Elisabeth Svärdström, a.a., s. 50.

³ Ög=Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate. Sthlm 1911—18. (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Bd II.)

⁴ Jfr i fråga om tydningen A. Kock, *Till tydningen av svenska runinskrifter*, i: *Ark. f. nord. filol.*, bd XXXIX (1923), s. 144 ff.

⁵ U=Upplands runinskrifter granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson, I—IV:1— . Sthlm 1940— . (Sveriges runinskrifter utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Bd VI—IX:1— .)

⁶ S. Bugge, *Runverser*, s. 126 och E. Brate, *ibid.*; jfr E. Wessén, *Upplands runinskrifter*, I:1 (1940), s. 218 f.

ristu | *merkī* *at* | *man* | *metan* |
sunir | *alkopir* | *at* · *sin* | *fabur sterkar*¹

samt på DR 293, den försvunna Stora Herrestad-stenen i Skåne, vars inskriftsslut: **þiakn** | **al** | **kuþan** | **þan** | **is** | / **hana** | **ati** Erik Brate velat uppfatta som vers:²

þiagn allgóðan D 1
þann es hana átti A 1, 3 s.

och slutligen DR 389, Nyker-stenen på Bornholm med det defekta eftermälet: **trenkr** · **al^goþar** [6—10 runor] **una(u)i**. — I Åsaka-inskriften allittererar epitetet **alkuþan** med mansnamnet **era** och har förmodligen valts av runmästaren med tanke härpå.

På grundval av Torins läsning hade Sophus Bugge för sin versifikation att räkna med **þ**-allitteration mellan **þurun** och **þana** i första versparet och med vokalallitteration: **a-a** mellan **ara** och **alkuþan** i andra versparet. Jungners nyläsning av de båda mansnamnen: **þurþr** för tidigare **urþi** och **era** för tidigare **ara** har i två avseenden ändrat inskriftens allitterationer, vilket hade bort vara ännu en anledning för Elisabeth Svärdström att behandla Åsaka-inskriften även ur versifikatorisk synpunkt. I första versparet fås i *a*-versen efter nyläsningen två **þ**-rimstavar: namnen **þurþr** och **þurun** mot tidigare endast en **þ**-rimstav: **þurun**, som allittererar med huvudstaven **þana** i *b*-versen, och i andra versparet förändras vokalallitterationen: **a-a** mellan **ara** och **alkuþan** till: **e-a** mellan **era** och **alkuþan**.

Nämnda versindiciier: ordställning, ordval och allitteration räcker för att förvandla Åsaka-stenens runinskrift till en oklanderlig helming i metrum fornyrdslag:

þurþr × *uk* : **þurun** × **þana** × *risþu* ×
stin × *efti* × *era* × **alkuþan** : *trik*.

Den okände ristaren har således gjort bruk av två konstnärliga uttrycksmedel: bilden och versen.

¹ S. B. F. Jansson, *Upplands runinskrifter*, I:2 (1943), s. 312, 314 och där cit. litt.

² E. Brate, *Runverser*, s. 278.

JOHAN AGERHOLT

Sauebrevet 1298.

En undersøkelse i norrøn diplomatikk.

Innledning.

Blant «Retterbøder og Forordninger» i Norges gamle Love III er det svært få som er trykt etter original. Fra tiden før 1319 kan det bortsett fra et vernebrev (nr. 8) bare være tale om nr. 10, «Hertug Haakon Magnussøns store Retterbod for Færøboerne, Oslo 28de Juni 1298», alminnelig kalt Sauebrevet. Hovedinnholdet er rettsregler om sauer i det som på Færøyene heter hage (hagi), d. v. s. utmark. Hvis noen av en manns sauer [med eller mot hans vilje] er i en annens hage, hvis han ikke vil hente den tilbake, hvis en hund biter sauer, hvis den enes sauer er temmet og den andres ikke, hvis de får galt eiermerke — det kan alt sammen føre til skade eller ulempe som skal straffes eller rettes på, og bestanden må ikke økes ukontrollert. Alt slikt som vi under ett kan kalle for hovedemnet opptar dobbelt så stor plass som andre emner til sammen. I konfirmasjon 1637 er dette andre over hode ikke tatt med.

Sammen med den A-tekst som regnes for den originale utferdigelse, har både NgL og Diplomatarium Færoense utnyttet B, en lovbokavskrift, til variantmerknader og til et tillegg om «Artiklernes Orden», som avviker noe fra A's. Dipl. Fær. gir dessuten færøysk oversettelse og faksimile av to sider av A og en av B. Innledningen (s. XXXI—XXXIII, jfr. XL—XLI) omtaler også en nyere tekst C og gir «artiklenes orden» i den. — Konfirmasjonen 1637 er trykt i «Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af den færøske Landbokommission nedsat i Henhold til Lov af 13. Marts 1908», Kbh. 1911. Her er også Dipl. Fær.s A-tekst med sin oversettelse gjengitt med kommenterende merknader samt en dansk oversettelse.

Oppfatningen av A som originalutferdigelse og B-variantene som ren avskriverbearbeidelse har ikke vært helt enstemmig; men det er lite av innvendingene som er kommet fram på trykk.

Vi skal her i det følgende se litt nøyere på de forskjellige tekstene og da i første omgang holde oss til A-eksemplaret alene. Deretter tar vi B til sammenligning, og de yngre tekstene en for en. Etter et slutt-kapitel ser vi også på spørsmålet om en retterbot for Færøyene med

eldre tidsangivelse bør regnes for ekte. Undersøkelsen om Sauebrevet vil iallfall være et forsøk på litt klarlegging i spørsmålet om A-B, selv om den ikke fører til noe avgjørende bevis.

Foruten trykte arbeider har jeg her kunnet bruke Fredrik Scheels etterlatte oppteignelser til færøysk lagtingshistorie. Et enkelt emne kan her gis som sitat derfra. (Tallene betegner artikler i utgavene):

«*Ordforrådet* frembyr merkeligheter. Hertugens egne avsnitt særkjennes av kanselli-uttrykk av den vanlige halvt fremmede type fra tiden efter Magnus Lagabøter: «samansetja», «undirstanda», «setja skordo» (treffe foranstaltning). Men de deler som stammer fra utkastet, har uttrykk som bare forekommer her i hele det oldnorske lovsprog, tildels endog i hele det oldnorske og islandske sprog, slik de er bevart.

Det er, straks i begynnelsen, tilfelle med (1) *haglendi*, ordet for havnegang, med *såðgerd* (2) om et akerstykke som er sådd, med *sauðfenad* (4), *hagjastr* (5) som holder til i en viss gressgang, *samrétt* og *samrétti* 5, felles innelukke for kveget, *tvilembd* (m. to lam), *kyrra* i betydn. temme, *styggr* i betydningen vild (sauðr), *einganga* 5 (enevandring), *sauðbitr* 6, *lemba* 10 kaste lam, *hagamark* 10, grensemerke for hjemhagen, *hvalflystri* (11) stykke av en hval, og *vagnhogg* (11) stykke hvalspekk, bitt ut av spekkhuggeren, *féleysi* (12) mangel på penge til å bøte med. At slike uttrykk ikke ellers er kommet med i lovene, kan vel delvis skyldes at retterboten behandler et rent spesielt lovstoff. Og at lokale sprogeiendommeligheter kom inn, i en lov gitt for et særpreget og fjernt skatland, er heller ikke noget merkelig i.

At loven er en næringslov, om næringer temmelig like med *Islands*, gjør at den har et par overensstemmelser med islandsk lovsprog: *rétt* (5) om innelukke (av stengjerder) for kreaturer, *einkunnr* (5) om merke på kveg (ogs. Stj.), *mismarka* (merke m. utillatt merke), *vetrarhagi* (10), gressgang om vinteren; hertil kunde en og regne det enestående uttrykk *sjálffæðslumaðr*, om en mann som underholder seg selv; det har en parallel i det islandske (Grágás) begrep *sjálfeldismaðr*.

Alt dette er ikke merkelig rettshistorisk; men viktig er det at retterboten inneholder enkelte *juridiske* særuttrykk, eller benytter enkelte vanlige ord på en i rettslig henseende eiendommelig måte. Således brukes ikke *Olafsvaka* (2) som termin nogensteds i det norske lovsprog utenfor denne retterbot og i en retterbot for Island som er nogen år senere. Og *Andresmessa* som termin forekommer idetheletatt bare her. Fremdeles er det *ískipan*, d. v. s. bestemmelse om hvor stor besetningen skal være på en gressgang, et helt enestående rettsuttrykk; *lenda* i betydningen overdra et jordstykke til bruk, er også enestående for denne retterbot; delingen i *sjaundungr* forekommer aldri ellers i lovene, og mens *fimt*, termin eller varsel på 5 dage er et almindelig begrep, så brukes det her og her allene om *varsel uansett lengden*. Retterboten er også den eneste norske (eller islandske) lov som har uttrykket *lögvátt* (10) om et lovlig vidne; ord-dannelsen lå nær, og en finner den i en enkelt norsk dom av senere datum¹,

¹ D.N. V nr. 182 (1345) «laghu vaattar».

men den tilhørte altså ikke det vanlige lovsprog. Endelig er vistnok *tortrygd*, mistanke, et ikke uvanlig ord i lovsproget, men uttrykket «svara slikri tortrygd, sem —», verge seg mot en mistanke, uttalt i form av en rettslig klage, er eiendommelig for denne retterbot.»

A-håndskriftet Sth. 33 qv.

I

Den tekst Sauebrevet er trykt etter (med betegnelsen A) hører til et lovhåndskrift som fins i Kungl. biblioteket i Stockholm med signaturen Isl. perg. 33 4°, tidligere C 20 qv. (således i NgL III s. 33 og IV s. 665). I et notat fra 15. årh. er det kalt kongsbóken (s. st. 667, jfr. Jón Helgason i det færøyske tidsskriftet *Útiseti* 1951 s. 102—3). «Bogen har tydeligvis været paa Færøerne i 14de—16de Aarhundrede og har rimeligvis tilhørt Lagstolen», heter det i NgL IV 667. «Paa Bindets Forside er trykt PEDER IACOBSON, paa Bagsiden ANNO 1599.¹ Indbindingen er rimeligvis skeet i Bergen ... Bogen tilhørte Antiquitets Akademien i 1687.»

Umiddelbart etter landsloven følger her 4 blad som inneholder Sauebrevet. De må opprinnelig ha utgjort et selvstendig legg, et kvaterni, med første og siste side ubeskrevne. Alle de andre 6 sidene er opptatt av teksten.

Det siste av de 4 bladene er «hullet paa Grund af at Segl har været tilheftet», heter det i NgL IV s. 667. I *Palæografisk Atlas, Norsk-islandsk Afdeling* (1905) nr 53, nevner Kålund i stedet et annet seglfeste, som Jón Helgason i første øyeblikk godkjente i *Útiseti* 1951 s. 105, men fant grunn til å forkaste alt i en korrekturmerknad. I neste årgang s. 113—114 konstaterer han derfor at vi ikke har noe bevis for at legget over hode har hatt noe segl.

En utredning om håndskriftet 33 qv fra «boktekniska synpunkter» har bibliotekar i Kungl. biblioteket i Stockholm, Sten G. Lindberg, levert under dato 11. februar 1958:

«Med anledning av en förfrågan ... 6. febr. 1958 har handskriften underkastats en förnyad granskning av Kungl. bibliotekets bokbinderiförman Sven Wiklander i samråd med undertecknad.

Beträffande de omfrågade två hålen på blad 75 har vi kommit till en helt annan uppfattning än den, som framställes av utgivarna av Norges Gamle Love, (4, s. 667) och upprepats av Gödel s. 95: att genom hålen en gång snören skulle varit dragna till ett sigill. Redan hålens placering på inbördes lika avstånd från neder- och ytter- resp. ovankant väcker genast misstanken, att orsaken till hålen är nötning från en förnagling på bakpärmens insida av fästena till två bokspännen. Denna misstanke blir straxt förvandlad till visshet vid undersökningen av innebörden av de fol. 75 verso befintliga mörka rektangulära fläckarna som på lika avstånd från varandra men med något olika placering under varandra synas liksom de vore inpressade ungefär 5 cm från ryggen. Utseendet

¹ «Peder Jacobsen var Lagmand paa Færøerne fra 1588 til c. 1600.»

väcker misstanken att det är avtryck av 5 bindgarn, som på varierande avstånd omkring 5 cm trätts genom tröpärmarna utifrån och sedan klistrats ned på tröpärmens insida. «Bindgarnen» har givetvis varit av läder som regeln bjuder under medeltiden, vilket skulle förklara det rektangulära avtrycket på skinnet. Kontrollerar man nu å ena sidan dessa avtryck och jämför med eventuella märken inne i läggen, finner man överallt tydliga rester av en insågning för bind just på de avstånd som exakt motsvaras av avtrycken. Slutsatsen kan bara bli en: handskriftens lägg fram till och med blad 75 har i ett tidigare tillstånd varit häftat på fem bind av läder, vilka trätts igenom tröpärmarna. Som bakre försätts har blad 75 använts, och klistrats vid pärmen varigenom avtrycken åstadkommits såväl som hålen för spännena. Det nedre spännets inre förnagling, som alltså gått igenom blad 75, har sedan nött mot blad 74, så att även där ett hål uppstått på motsvarande plats. Den övre förnaglingen har visserligen också gått igenom blad 75 men den har inte nött igenom blad 74 men däremot efterlämnat tydliga skavsår.

Räknar man nu att man vid inbindningen förfarit på samma sätt vid frampärmen som vid bakpärmen, skulle handskriftens egen uppgift om antalet blad, Dagfinn Halvdanarsons om 73 blad, stämma — en sådan uppgift borde man väl heller inte så lättvindigt vifta bort, som göres överst på sid. 667 i NGL, 4. Dagfinn Halvdanarson har givetvis endast räknat de lösa bladen, ej de, som varit fästade vid pärmarna såsom förresp. eftersätts.

Sedan handskriften beskrevs av de norska lagutgivarna, vilka upp-gav den sakna rygg, har den — tyvärr — erhållit en ny rygg. Det är därför numera omöjligt att avgöra, när ombindningen ägde rum, vilket annars säkert inbindningstekniken skulle kunnat ge värdefulla upplysningar om.

Det framgår alltså att handskriften en gång varit inbunden i en omfattning av de 75 bladen, häftad på 5 genomträdde bind. Det är möjligt, att den sedan ombundits av Peder Jakobson i Bergen i sitt nuvarande skick med tillägget i slutet i det karakteristiska blindpressade bandet häftat på 3 bind.

I läggen finnas också spår, som ännu icke redovisats. På ett avstånd från innerkanten av mellan 3 mm och 1 cm finnas på lika avstånd genom alla läggen 4 rätt grova hål, som om ett grovt snöre skulle dragits genom de först med spik genomborrade läggen. För den händelse det finns vittnesbörd om att sådana vidimerade lagar sigillerats, skulle dessa hål på det sättet kunna få sin förklaring. I annat fall har man att tänka sig att läggen hophållits på det sätt man nu på bokbindarspråk kallar «stickning» antingen innan handskriften häftades på 5 bind eller under ett mellanstadium då det första bandet gått sönder och innan det andra gjordes 1590. Dessa fyra «sigillhål» går blott genom de 75 bladen, icke genom tillägget blad 76—78.»

I norske håndskrifter finnes neppe «vittnesbörd om att sådana vidimerade lagar sigillerats»; men vi har vel over hode ikke bevart eksempler på hele lovbøker som er vidimert eller autorisert av den høyeste

myndighet, så det interessante spørsmål egner seg ikke til behandling isolert for Norge. Og vårt emne her er først og fremst Sauebrevet som eget legg.

II

I utgavene begynner teksten med et brev fra hertug Håkon om denne «skipan» han har latt «samansætia» på disse 4 blad (i þesse fiogur blaud). I selve håndskriftet står det på en mere beskjeden plass, nede ved foten, tvers over begge midtsidene i leggen. Det kunne for så vidt heller kalles en påtegning enn en innledning, og det har også gjerne vært kalt for følgebrevet, altså i betydningen oversendingsbrevet. Bokstavene er meget mindre enn i hovedteksten og av annet slag; det er kanselliskrift (brevskrift) motsatt bokskriften i hovedteksten. De sammenhengende linjene ender med at «sira Teitr ritade», og så kommer til slutt i en linje for seg: «*En Bárdr Petrsson notarius var ritade brefet*».

Blant dem som «ritade» brevene etterat hertugen var blitt konge, kan vi fremdeles finne Bård Peterssons navn, men nå uten notartittel. Følgebrevet i 1298 synes åpenbart å være skrevet med samme hånd som disse, så det skulle ikke kunne være noen tvil om at det er Bård som har skrevet det og uten videre kaller det for «brefet» motsatt den «skipan» (eller det egentlige i den skrå) som Teit hadde renskrevet.

I en avskrift ville det vel alt den gangen falle naturlig å la dette hertugbrevet (følgebrevet) komme først — på samme vis som det forrest i Magnus Lagabøters lovbøker kommer en egen «prologus» i form av et kongebrev til lagtingene, iallfall i de avskriftene vi har, og ventelig også fra først av. I en hel lovbok kunne enten være eller tilheftes blad som ga plass. På de 4 Sauebrevsbladene derimot var det kanskje meningen at utsidene skulle holdes rene, og da ble det ingen plass foran den skipan som for resten i en av de første linjene nevner hertugen i tredje person og begynner med uttrykket «þat er nu því næst». Kanskje har det også vært bevisst vilje til å unngå at de ordene skulle kunne oppfattes som en fortsettelse av brevet.

Prologen i lovbøkene står like klart utskilt for seg. Her kommer overskrifter imellom, og det kunne for den saks skyld også brukes ny side. Kongen taler her i første person liksom hertugen i 1298, mens det straks vi kommer over i lovt teksten, er folket på tinget vi hører si: Fridr ok blezan ... sé med oss ...

Det hadde fra gammel tid vært sendt ut kongebrev uten datering eller andre brevutgangsledd, og slikt kunne hende ennå i Magnus Lagabøters tid. Men når prologen er uten, er grunnen kanskje heller at den tross alt mere er forord i en bok enn eget brev, og at denne bok fikk sin egen datering ved slutten av hele lovt teksten. I seg selv har den dateringen ingen tilknytning til prologen. Det står ikke hva tid loven ble levert fra kongen, men hva tid den ble vedtatt på lagtinget. Det er derfor ikke helt som når retterbøter innledes med brevhilsen og avsluttes med brevutgang, eller med andre ord som om hele innholdet i Sauebrevet skulle ha vært trukket inn i et hertugbrev, og alt sammen være skrevet med en og samme kansellihånd, f. eks. Bårds.

Det fins eksempler på at forskrifter i brevform kan ta med ordre om innføring i lovbøker¹; men det er ikke vanlig. Sauebrevet har heller ikke noe slikt, men er selv alt i Oslo levert i ferdige blad til innhefting i lovbok, så utferdigelsen kunne skje ved påtegning eller påført hertugbrev.

Faktisk vet vi heller ikke om legget kan være heftet sammen med Landsloven alt i Oslo i 1298, selv om det ikke stemmer med det som ble skrevet i følgebrevet. Det som er klart er bare at senere i middelalderen har Landsloven og Sauebrevet sammen utgjort det som kunne kalles en kongsbok. Men det synes også å være klart at da Bård førte hertugbrevet på, var forutsetningen at hertugens segl skulle festes til sauebrevet som egen skrå. I så måte kan vi sammenligne med vanlige retterbøter.

Enten en samling rettsregler er innfelt i brevformen eller de kommer slik som i sauebrevet, er det meningen de skal være gjeldende i og med at de er utstedt av kongen eller hertugen. En sjelden gang kan det være gitt uttrykk for den mulighet at ikke alt sammen høver like godt med forhold på vedkommende sted, og at ny henvendelse derfra vil kunne føre til endring²; men hertil kan så være tilføyd at slike forbehold ikke må oppfattes som om noe av innholdet stilltiende kan regnes for ikke gjeldende før det kommer ny bestemmelse i form av et tilleggsbrev eller lignende.

Mere alminnelig er det imidlertid å gi uttrykk for at kongen eller hertugen ikke utsteder rettsreglene uten råd og samtykke av dem som kalles gode menn, de beste eller kyndigste menn eller lignende. I 1298 sier hertugen at der er «med hinna bæzstra manna rade» han har gjort denne skipan, og den skal bli stående «þar til sem ver vilium adra skipan agera med hinna vittraztu manna rade». De som leser eller hører brevet, kan ikke si at han har unnlatt å ta alle skyldige hensyn til sitt råd, og de kan på den andre siden heller ikke gjøre ham alene ansvarlig hvis det er noe de finner urimelig.

Hertugen glemmer heller ikke å fortelle at han har handlet med Gud i sinn og med tanke på folkets beste. Slike uttrykk er heller ikke egne for dette brevet.

Men det skal også, her som i mange andre tilfelle, være klart at reglene ikke er utpønsket uten kontakt med forholdene der de skal gjelde. Hertugen sier meget tydelig at «herra Erlendr byskup i Færoyum, ok herra Sigurdr lagmadr af Hiætlande sem ver hafdum till ydar sent tedo oss af almugans halfu vm þa luti sem þeim þotte vm bvnadarbolken askorta».

Brevet nevner også at spørsmål om kristenretten har vært oppe, men ikke kunnet føre til noen avgjørelse. Vi ser at når biskop Erlend er nevnt er det i forbindelse med bunadarbolken, ikke på kirkens vegne, vi kan heller si i egenskap av den naturlige øverste representant for Færøysamfundet i det hele, og sammen med lagmannen Sigurd fra Hjaltland.³

¹ NgL III s. 134 (nr. 52) og IV s. 353 (= Dipl. Isl. II s. 394).

² NgL III s. 117 (nr. 46), 128 (nr. 49b), 132 (nr. 51), IV s. 346 og 353 (= Dipl. Isl. II nr. 155 og 215).

³ Vi skal neppe gå ut fra at det behøver å ligge mere i uttrykket «af Hiætlande». Det er ikke preposisjonen «af» vi pleier å finne så tidlig i geografiske betegnelser

Ordet bunadarbolk må her bety landsleiebolken i Magnus Lagabøters landslov, åpenbart etter en språkbruk på Færøyene¹. Når det står her, i selve hertugbrevet, tør vi med større sikkerhet vente færøyske forutsetninger i det som Teit har renskrevet. Når det går an i hans tekst å peke på adskillige ord som ikke ellers er kjent i det vi nå har av gammel-norsk lovspråk, behøver de selvsagt ikke alle å ha vært ukjente i Norge på den tid; men til sammen tør vi nok regne med at de har grunnlag i det som biskopen og lagmannen «tedo oss».

I verbet te (*tjá*) behøver ikke å ligge annet enn at de la det hele fram i muntlig fremstilling. Men det er neppe noen grunn til å tvile på at de hadde med seg mere eller mindre i skriftlig form, kanskje utskrifter av en gammel bunadarbolk, kanskje noen sedvanerettslige regler, kanskje også nye forslag og også utformet søknad eller innberetning. De kan også tenkes å ha tatt del i videre bearbeidelse hvis det oppsto uklarhet eller uenighet, og de kan i det hele ha hatt mer eller mindre med den endelige utforming å gjøre. Det blir derfor svært uvisst hvor meget arbeid her-tugen og hans menn har lagt på det hele før Teit fikk det til renskriving.

III

Vi vet ikke om denne Teit med prestetittelen sira ellers hadde noen forbindelse med hertugens folk eller med folk fra Færøyene. I følge Hægstad² viser språket til Sør- eller Vestlandet sønnafor Sogn, gjerne til Vest-Agder der en prest med det navnet opptrer i 1312. Skriften i denne vår skipan har han all ære av. Det er ren bokskrift, i to spalter på hver av de 6 sidene. Utgavens nummerinndeling svarer til avsnittene i håndskriftet, med åpen plass til initialer. Teksten fyller nesten nøyaktig like meget på hver side, i aller siste spalte bare 1 eller 1½ linje mindre — før kansleren satte en underskriftpåtegning der. Det gir nærmest inntrykk av at hele plaseringen skulle være beregnet på forhånd, enten nå Teit selv har vært til hjelp ved slikt forarbeide også, eller det bare er renskrivingen han har hatt.

I allfall kan vi ikke nå ha noen mening om ham utenfor renskrivingsarbeidet og kan ikke si om det er hans skyld eller ei at initialene aldri ble tilføyd. Kanskje ble det både for dyrt og for lenge å vente. Det fins heller ikke så få lovhandskrifter med plass til initialer som ikke er kommet med.

En enkelt rettelse i siste linje på første side er utført så den blir minst mulig synlig (henimot slutten av art. 1, der *til* er rettelse fra *dyr*). Når ordene *oc skynsommum monnum* to sider lengre ute (i 2. halvdel av art. 4) er en tilføyelse i marginen, er det jo ikke helt utelukket at de kan ha manglet

i titler. Uttrykket viser derfor neppe om Færøyene hørte med til eller lå utenfor hans lagmannsdistrikt. Det står at hertugen hadde sendt ham, men ikke om det var etter ønske derfra eller for å forberede det som ble til sauebrevet, eller om det mere gjaldt et slags almen inspeksjon. Setningen sier heller ikke klart om det var han alene som ble sendt, eller han og biskopen sammen opptrådte som en kommisjon fra hertugen.

Korrekturtilllegg. Titler som biskup af Oslo og af Hamri fins iallfall i Biskupa-sögur I s. 728.

¹ Jfr. s. 27—28.

² Arkiv f. nord. fil. XXVI, ny följd XXII, s. 212 flg.

i forelegget og først blitt forlangt tilsatt etter gjennomsyn av det renskrevne. Det ville ikke være urimelig om en slik detalj kan være bemerket, selv om vi ellers langfra får inntrykk av noen omhyggelig redaksjon. Inndelingen i avsnitt kunne kanskje tenkes bedre; men særlig kan rekkefølgen mellom dem virke nesten som løse skriftstykker skulle være avskrevet før de ble ordnet.

Etter art. 1 om hovedemnet kommer art. 2—3 om andre ting. Så kommer hovedemnet igjen med art. 4 (*þat hovum ver oc spurtt*) og fortsetter i 5—7, til sammen en forholdsvis stor del av det hele. Deretter er det atter andre emner i tre korte artikler, 7—9, og så endelig for tredje gang hovedemnet i art. 10, den lengste av alle, etterfulgt av andre emner i de to siste artiklene, 11—12, som er ganske korte.

Når hertil kommer at i spørsmål om å temme sauene blir nesten det samme sagt på to forskjellige steder, i 5 og 10, kan det tenkes at art. 1, 5 og 10 har stått på tre forskjellige løse skriftstykker. Sammen med 5 kan ha stått 6—7 og kanskje 4. På alle tre kan så noe ledig plass være utnyttet til å få med andre emner, og Teit kan ha skrevet det av slik det forelå. — Men dette er bare et forsøk på få fram at det kan være en eller annen bakgrunn. At forsøket helt ut skulle ha truffet det riktige, et det liten grunn til å tro.

Det kunne f. eks. være fra slike løse blad (men behøver ikke å være det) at art. 1 og 10 begge begynner *þat er nu þvi næst at ...* Slik det står nå blir meningen i nr. 10 nærmest at nå skal vi tilbake til hovedemnet. Her fører denne innlednings- (eller overgangs-)formelen direkte over i den enkelte rettsregel slik som i de gamle lovbøkene.

Ser vi derimot på art. 1 kan vi gjerne bruke uttrykket Teits innledning om denne formelen sammen med de neste ordene: *þæssir ero þæir lutir er landino ero hentastir. ok minn herra hertoginn hevir iattað oss ok æigi stændr í logbok þæiri er varr en virduligi herra Magnus konungr hinn koronadi gaf oss ok menn samþycktu a alþingi.*

Slik dette sitatet står i teksten, må det virke som et uekte og litt for langt innskudd i en periode som var noe lang alt på forhånd. Logisk kan det være riktig nok å si at det som følger «derne», det er disse «luter» som utgjør Sauebrevet. Men det er ikke logisk eller naturlig når det til sitatet slutter seg en at-setning som bare gir en enkelt av de rettsreglene det skulle gjelde. Denne enkelte rettssetningen kan utgjøre det som kommer «nest» etter lovbøkene, men den er ikke «þeir lutir». Hele sitatet er som laget til å stå helt for seg selv, aller først. De to første ordene er i seg selv en av de gamles enkle inngangsformler. Noen tilknytning til lovbøkene skulle det ikke være noen grunn til å markere. (Eller skulle det allikevel være en bevisst vilje til å ha den uttrykt? Neppes.)

Grunnen til den nåværende plasering er vel helst at Teit eller en han har skrevet av etter kan ha fått beskjed om at alle rettelser og tilføyelser skulle med i teksten. Hele sitatet ser ut som en slik tilføyelse, ovenfor teksten eller i marginen eller på baksiden (med samme hånd som teksten eller med en annen?). Tenker en seg det fra først av skrevet som første periode i teksten, venter en ikke at den neste skulle begynne med *þat er*

nú því næst. De ordene skal betegne tilknytning til foregående kapitler eller rettsregler, ikke slik som en her ville få inntrykk av, til en almen innledning. Men det inntrykket kunne vel ha vært unngått hvis de stod skrevet med farge eller på annen måte skilte seg tydelig ut fra teksten ellers. I lovbokavskriftene ser vi at overskrifter, gjerne med farge, godt kan stå foran uttrykk som *þat er nú því næst.* Men de overskriftene pleier riktignok ikke være hele utredninger slik som her.

Det kan ha vært meningen at sitatet skulle anbringes slik. Men det kan like gjerne være skrevet uten tanke på plasseringen i renskriften eller uten at forfatteren husket eller brydde seg om å ta hensyn til at skriftstykket alt hadde sin egen inngangsformel. Vi vet jo ikke engang om det over hode var beregnet på å være mere enn et foreløpig notat til bruk for ham selv eller for en eller flere andre som skulle se på alt sammen før det ble tale om noen renskrivning. Når hertugen kalles «min herre» uten at vi ser hvem som således taler i første person entall, kunne det ligge nær å tenke seg den mulighet, selv om det i så fall ikke skulle synes nødvendig å ta fullt så mange opplysninger med. Biskopen kunne godt ha skrevet sitatet som notat; men det må synes lite rimelig at han også skulle stå fram på tinget på Færøyene og kunngjøre den nye skipan, eller snarere la den lese opp i sitt navn. Absolutt umulig skulle det kanskje ikke være hvis det er riktig at det på Frostatinget lenger tilbake i tiden hadde vært presten som skulle lese loven. Allikevel ville det iallfall føles mer naturlig om en lagmann både hadde laget sitatet og leste det opp på tinget; men om Sigurd lagmann kunne regne seg blant «oss» færøyinger, er iallfall ytterst tvilsomt. Og en hypotese om at Sauebrevet skulle gjelde både Færøyene og Hjalmland, og Sigurd i grunnen bare skulle representere Hjalmland, løser heller ikke alle vansker med å finne sitatet naturlig. Men kanskje er det hverken biskopen eller lagmannen som har skrevet sitatet. I så fall er det meget uvisst om det i det hele ble tenkt på om det skulle med i den endelige tekst eller ei i nettopp denne form. I grunnen vet vi ikke engang om hele sitatet opprinnelig ble skrevet under ett og av samme mann.

To av artikkelene, nr. 4 og 11, ser ut til å være tatt fra utsendte eller påtenkte konge- eller hertugbrev.

Nr. 4 utgjør grammatisk to forholdsvis lange perioder som begge begynner med almen begrunnelse og ender med det faktiske, narratio i den første og dispositio i den siste. Vi hører at når de som har saucene sine gående sammen, vil slakte noen av de umerkte, ser de ikke etter om hver får sine egne. Slikt kalles her *úlog* som utstederens verdighet (*trgn*) ikke kan tåle. Vi kan vel gå ut fra at det ikke var hos hertugens folk interessen for saueholdet på Færøyene var stor nok til å ta slik i. Det kan også være færøysk grunnlag når det står «her» i landet om Færøyene (men jfr. s. 27), og ordet *fallerast* til slutt skyldes muligens heller biskopen enn hertugens kansellipersonale.

I nr. 11 får strandeieren rett til *hvalflystri þau er vær kollum vagnhogg eða sua mioc rekin at æigi tækr sallti.* Her synes «vi» å måtte bety færøyingene; men slik er det ikke i artikkelen som helhet: *Sva hovum vær oc þa skipan a gort ... vilium vær þat gæva ... firir guds sakir ok ...* Det

er vel ikke utenkelig at biskopen kan ha ordnet et tvistepunkt ved å la en smule ettergivenhet fra hertugens side bli en from sælebotsgjerning.

Begynnerordene i siste sitat og tilsvarende inngangsord i art. 4 (*pat hovum ver oc spurtt*) kan være tilføyd etterpå, men kunne helst tyde på at begge nummer har vært utformet til artikler i en påtenkt ekspedisjon av vanlig retterbottype med inngang og utgang som i konge- og hertugbrev.

Det som Teit har renskrevet, er imidlertid ikke et hertugbrev som inneholder en rekke rettsregler, men et lovboktillegg. At det inne i teksten kan komme noe av kongebrevtype er ikke ukjent i Landsloven heller (IV 26, jfr. V 24—25). I Magnussønnenes retterbøter derimot pleier det ikke bare å være i enkelte bestemmelser vi hører kongen eller hertugens tale. Det er ikke i hver eneste bestemmelse der heller, så noen av rettsreglene i Sauebrevet kunne godt ha kommet med i den vanlige retterbotformen. Men ser vi på de to artiklene som følger etter nr. 4, eller på den lange art. 10, tør det være innlysende at det er lovbokkapitlene og ikke retterbøtene det ligger nærmest å sammenligne med.

IV

I slutten av brevet sier hertugen at han lot sitt *insigli firirsætia pessa skipan*. Deretter følger dateringen og så: *Herra Ake kanseler war insiglade*, etterfulgt av opplysningene om at det var Teit som skrev, og at Bård skrev brevet.

Et uttrykk som det siste sitatet er regel i konge- og hertugbrev på norrønt språk i den tiden og når utstederens segl er det eneste, pleier det ikke at være nevnt på annen måte. Men med Sauebrevet kommer vi noe utenfor den normale ekspedisjonstype, så det var kanskje grunn til å få seglet særskilt nevnt. Det er jo heller ikke sikkert det siste av de to sitatene var tenkt på før det kom med av gammel vane (eller til bevis for å få sportelbetalingen?).

Det skulle ikke kunne være tvil om at det i begge sitater er tale om et hertugsegl som skulle være festet til selve denne skipan, disse 4 blad, dette kvaterni kan vi gjerne si. Det kan ikke ha vært helt utenkelig å feste segl til et slikt hefte. I den store retterbot i 1308 er det blant sysselmannens plikter forlangt årlig innberetning om drap, *i einu kuaterni innsiglat med systumannz innsigli*. (NgL III s. 76). Hvor langt det ble gjennomført er et spørsmål vi kan se bort fra her. Så lite som vi har bevart fra gammelnorsk tid, er det naturlig at vi ikke nå har eksempel på segl under annet enn brev. Selv i det meget rikere danske materiale kan det være vanskelig å finne sikre eksempler på en annen bruk. Allikevel kan det ha sin interesse her å nevne enkelte mulige tilfelle, etter villige opplysninger fra dansk side.

Danmarks gamle købstadslovgivning, II s. 194: «Borgerne i Horsens overlader borgerne i Æbeltoft et eksemplar af deres stadsret (o: Slesvig stadsret)». Håndskriftet, G.k.s. 3168 qv., er et «pergamentshefte 13 × 19,5 med 10 blade. Seglsnit i ryggen». «Skriften henfører haandskriftet til 1. halvdel af 14. aarhundrede.» Det hele utgjør et legg (som nå er inn-

bundet), med et snitt tvers igjennom like ved ryggen, omtrent midt mellom øvre og nedre kant, nærmest litt nedenfor. En kunne ta det for bare å være til å holde arkene sammen; men teksten ender med uttrykkelig å nevne seglet, og noen annen plass til det ser man ikke.

S. st. I s. 215—232, «Tønder stadsret, den lybske stadsret, efter opfordring oversendt fra raadet i Lübeck til brug i Tønder,» år 1243. Håndskriftet Thott 2061 qv. har ikke noe seglsnitt så høyt oppe som det foregående, og det mangler nedre hjørne og er bare det første av to legg som tilsammen utgjorde det hele. Vi ser derfor ikke nå hvor det kan ha stått noe segl; men i en senere avskrift av hele teksten er seglet iallfall uttrykkelig nevnt.

Et annet forhold er at et segl også skal være brukt i Roskildebispens jordebog, s. 92 i utgaven, jfr. s. 143. Det er den del som gjelder fateburet. Dette er imidlertid litt senere tid enn Sauebrevet og ikke nettopp noe analogt tilfelle.

Et tilfelle som ligger adskillig nærmere, er anført i Katalog des Revaler Stadtarchivs III (1926) nr. 5, datert Ribe 6/9 1257: «Christoph I, bestätigt den Bewohnern Revals das Lübische Recht, wie es der angefügte (von Aug. 1257 in Lübeck datierte) Kodex näher ausweist.» Dipl. Dan. 2 I nr. 236 gir teksten i kongebrevet og opplyser at kodeks er på 15 blad, i to legg som er «sammenhæftet med hvid hampesnor, i hvilken en perg. rem er fæstet». Den har vel seglet vært festet til. Nr. 64 i det tilhørende Atlas viser første side: Øverst står kongebrevet, som er ganske kort og ender med at seglet er festet til denne kodeks (libellus). Et kort mellomrom skiller brevet fra den følgende tekst, som etter invocatio begynner med at i august 1257 lot rådmennene i Lübeck, etter anmodning fra kongen og søknad fra Reval, skrive den rett som byen hadde fått av sin grunnlegger, hertug Henrik.

Disse danske tilfelle svarer riktignok ikke helt til Sauebrevet; men de viser at vi må regne med unntaksformer.

Vi kunne vente å finne merke etter segltilfesting et eller annet sted på de 4 Sauebrevsbladene. Men de boktekniske opplysningene som er tatt med under I går i motsatt retning. Spørsmålet må dermed bare bli om det også kan sies positivt at de 4 bladene som eget legg eller hefte aldri har hatt noe segl, eller om det kunne tenkes at f. eks. et av hullene ved ryggen opprinnelig kan ha vært fra et slikt seglfeste og senere er blitt utgangspunkt for hullene tvers gjennom hele lovhåndskriftet. Men det spørsmålet kan jeg ikke svare på.

V

Jeg tør heller ikke si om Gustav Storm¹ kan ha rett i at det han kaller en «Paategning om Hertugens Underskrift med dennes Monogram» og «en lignende Paategning af Kansleren Aake» begge «vistnok» er «skrevne af denne». Skriften er nok temmelig lik begge steder; men om det er samme hånd eller ei, det kan nok være et spørsmål som nå burde kunne

¹ I NgL IV s. 666—7; jfr. facs. pl. IX.

tas opp til mer inngående behandling på bedre paleografisk og grafologisk grunnlag.

Begge «påtegninger» er anbragt ved hovedteksten. Bare den siste står som et slags underskrift, d. v. s. like under Teits siste linje: *Et ego Ako domini ducis Norwegie cancellarius subscripsi manu propria hic in fine.* Den innledende konjunksjon kan ikke godt knytte seg til annet enn det som står aller fremst, i marginen ved Teits første linjer: *Haquinus dei gracia manu propria scripsimus et signavimus.* Det er nok av vanvare det ikke sammen med devosjonsformelen *dei gratia* står *dux Norwegiae* — hvis det da ikke tvert imot er av vanvare formelen i det hele er kommet med her. Det ville være naturlig å tenke seg verbene som uttrykk for at hertugen både har skrevet ordene med egen hånd og tegnet det såkalte monogram som står like under. Men de kunne vel også bety at skrivingen er egenhendig og signum så tilføyd med en annens hjelp. Er det derimot riktig at det f. eks. er kansleren som har skrevet hele setningen, må vi tro at egenhendigheten kanskje bare gjelder monogrammet eller et enkelt trekk i det — hvis ordene over hode skal tas alvorlig. Skal de ikke det, ligger det nærmest å tro at vi her har en tradisjonsmessig formel som har mistet noe av sin opprinnelige mening. Det kjenner vi iallfall ikke det minste til. Det eneste som skulle kunne nevnes fra eldre tid måtte være at kong Sverres forgjengere (i følge erkebiskop Eiriks ord slik vi har dem hos den franske abbeden i Æbelholt kloster) skal ha gitt kirken privilegier *instrumentis nominum suorum caracteribus consignatis*.¹ Men hva det så her kan ligge i ordet *caracter*, blir det iallfall tvilsomt å tenke seg en sammenhengende tradisjon fra den tid i noe som vi ellers ikke kjenner det minste til her i landet — selv om norsk materiale i den tiden er altfor spedt til at vi kan legge vekt på at vi ikke har noe hjemlig spor i mellomtiden.

I tiden omkring 1300 finner vi for resten ikke stort av herhenhørende tradisjon i andre nordiske land heller, og utenfor pave- og keiserbrev vil det vel heller ikke være svært meget mere å finne lengre ute i den katolske verden. Blader vi i Dipl. Dan., Atlas, kan et brev i 1310 med to underskrifter virke som en isolert gjenganger fra eldre tid da det muligens kunne forekomme litt flere tilfelle — eller som en isolert forløper for senere tid. Når en taler om underskrifter på noen få svenske og litt flere danske brev i tiden før og etter 1200, kan det sammenlignes med nyere tids «underskrift med påholden penn», har jeg sagt i NHT 38 s. 118. Sammenligningen er muligens ikke helt treffende, og iallfall burde det ha vært tilføyd et uttrykk som i regelen eller for det meste. Både av danske og svenske skal det nok være noen få som ser ut til å være egenhendige. Det synes således å kunne gjelde de to i 1310. Og enten vi taler om egenhendige eller ikke egenhendige underskrifter eller om andre slags notater og merker, tør vi vel si for alle nordiske land at vi ikke kan få skikkelig greie på hva som kan være brukt i konsepter og utkast.

De utstedte konge- og hertugbrev på norsk hadde (så vidt vi ser i løpet av Magnus Lagabøters tid) fått sin faste utgangsformel om hvem

¹ Dipl. Norv. VI nr. 3 s. 5.

som innsiglade og ritade — i motsetning til de latinske. Men det er ikke lett å se hva slags fremmed påvirkning og hjemlige forutsetninger som ligger til grunn, eller hvorfor denne måten slo helt igjennom, mens navnepåskrifter og monogrammer eller andre merker bare er unntagelser, i det bevarte materiale iallfall. Fra Håkon Magnussons hertugtid er Sauebrevet vårt eneste eksempel på navneunderskrift, og blant alle kongebrev som er bevart i original fra hans tid, er det bare tre som har monogrammet, nede under teksten og uten noe skriftlig sammen med det. I senere avskrift har vi tre kongebrev med ordene *Nos Haquinus signavimus*. I to av disse er også monogrammet antegnet, men ikke i et fra 1303¹ som bare fins i lovbokavskrifter. Et håndskrift fra det 14. årh. har etter dateringen den vanlige kongebrevutgang om hvem som innsiglade og ritade, mens et annet fra det 14. årh. og to senere i stedet har *Nos Haquinus signavimus*. Det er ikke i lovbokavskrifter vi finner monogrammet antegnet. Derimot har vi det i en oversettelse blant privilegier for Mariakirken i Oslo c. 1600 (trykt i Suhms samlinger II 3 s. 175). Det er vel i samsvar med originalen når setningen her står i en linje for seg, under teksten, og med monogrammet satt mellom kongenavnet og verbet.

Meer interesse i sammenligning med Sauebrevet har kanskje kongebrevet 31/18 1314, som fins i en vidisse fra Bergen 1321 og en fra Oslo 1364². Det er det brevet som knytter kanslerstillingen fast til Mariakirken. Oslovidissen 1364 lar det ende med dateringen; men i Bergensvidissen 1321 fortsetter det: *En Hakon Notarius ritade et Nos Haquinus signavimus*. Vidisseutstederne erklærer så at de har lest originalbrevet (*fyrnempt vpprunabref*) med det tegn eller merke (*med þi tæikni ok marke*) som de så etterlikner.

I vidissen kommer de norrøne og latinske ordene i umiddelbar rekkefølge, men dermed er ikke sagt noe om enten de i originalen har stått i samme linje eller i en ny med annen hånd slik som i det førnevnte eller som kanslerens i Sauebrevet.

Vi tør iallfall i alle disse tilfelle regne med at det har kommet aller sist, så monogrammet har fått plass under teksten, ikke i begynnelsen som i Sauebrevet. Her har vi således atter noe av det som henger sammen med at A-formen er så å si et stykke lovbok, ikke egentlig et brev i vanlig mening med datering eller andre slutningsledd det på en måte kunne knytte seg til. Her forelå det en tekststinggang uttrykt fra færøysk side om at det følgende har «min herre» hertugen gitt sitt samtykke til, og så kommer hertugen selv med sin signatur, sitt monogram med påtegning, ved siden av. Der hele teksten slutter, kommer så kansleren med sin, så selv om det hele, slik det forelå, ikke kunne trekkes inn i et brev, fikk det iallfall en offisiell innramming på denne måten. — Brevet kom allikevel med — på en helt annen måte riktignok, enten det nå ble tilføydd etterpå, eller det alt stod der eller iallfall var bestemt til å komme med.

¹ NgL III rb. 19b (s. 66—7), note 70. DN I: 111, II: 132 IV: 58. Dessuten et hertugbrev, IV: 19.

² DN I: 143, 164, 384.

VI

A-håndskriftet, de 4 bladene vi nå har beskjeftiget oss med, er både i NgL og Dipl. Fær. uten videre regnet for den originale utferdigelse med hertugens segl. Vi har sett at det kan være tvilsomt med seglet, og at komposisjonen kan virke planløs og skiller seg fra vanlig retterbottype. Åpenbart har heller ikke alle vært enige om å regne A for noen original, iallfall ikke en originalutferdigelse; men på trykk kjenner jeg ikke andre uttalelser i så måte enn noen ord av Jón Helgason i det færøyske tidsskrift *Útiseti*, 1952 s. 114.

Jeg har vanskelig for å gå altfor langt bort fra den gamle oppfatning av A-eksemplaret. Som jeg har forsøkt å få fram i det foregående synes hele den siste del av følgebrevet å ha til forutsetning at nettopp disse 4 bladene skulle gi en «skipan» fra hertugen og være gjeldende så lenge han ikke selv bestemte noe annet. Til denne forutsetning hørte riktignok også at seglet skulle ha vært festet til med det samme. Spørsmålet om det ble gjort, eller om det i siste øyeblikk kom noe i veien, har jeg måttet holde åpent. Jeg kan gjerne tilføye at det også kan være spørsmål om de 4 bladene alt nå ble heftet sammen med lovbokhåndskriftet, og seglet festet til en snor som gikk gjennom alle de 4 hullene ved ryggen og holdt det hele sammen som ett bind.

Hvis slik sammenhefting hadde vært bestemt fra begynnelsen av, kunne det ha vært grunnen til at Teit kom til å skrive med bokskrift, og på blad av samme format som lovmanuskriptet. Men det skulle i så fall synes å ha vært liten grunn til å la første side stå ubeskrevet, selv om en tanke på å markere noe nytt eller gi plass for eventuelt forord ikke kan regnes for utelukket. Navnepåskriftene og følgebrevet tyder vel også på at bladene skulle behandles som et særskilt hefte og leveres eller sendes for seg selv. En annen sak er om det så å si i siste øyeblikk kan være blitt bestemt (fra høyere hold eller bare i stillhet fra færøysk side) at legget like godt med det samme kunne heftes sammen med en lovbok som enten var medbragt eller nylig ervervet. Bård hadde vel ikke noe med sammenhefting og segl å gjøre og kunne derfor skrive følgebrevet ferdig uten tanke på noe slikt. Det ville kanskje også være mulig at han, selv om han visste hva som skulle skje, ikke syntes det var grunn nok til å gjøre noen forandring i uttrykkene. Det kunne allikevel være de 4 bladene seglet skulle gjelde, og tilfestingen kunne også gjøres slik at det ble plasert sammen med dem.

B-teksten (Lund 12).

Den tekst utgavene tar variantene fra og kaller B, fins i lovbokhåndskriftet Hist. lit. 12 i universitetsbiblioteket i Lund. Den er her plasert blant andre retterbøter fra tiden 1280—1313, skrevet med samme hånd som selve lovtekstene. Hele håndskriftet er ganske annerledes staselig enn den Stockholmsbok A hører til. De enkelte avsnittene har både overskrifter og flotte initialer.

Gustav Storm hadde i NgL IV s. 700 tenkt seg at denne Lund 12 måtte ha tilhørt bispestolen på Færøyene. Men Vilhelm Gödel, Fornnorskisländsk litteratur i Sverige, I (1897), har gjort det mere sannsynlig at den har tilhørt biskop Arne i Bergen († 1314). Hans oppfatning er også beholdt både av Jakob Jakobsen¹ og av Mikjel Sørлие². Både Storm og (med utførlig begrunnelse) Sørлие mener at skriveren var færøying; men D. A. Seip regner dette for usikkert.³

I følge Gödel (s. 29) kan noen randnotater på svensk «hærröra från hvilken del af 1400-talet som helst» og vise at håndskriftet var kommet til Sverige alt den gangen, visstnok gjennom birgittinerne fra Munkeliv i Bergen til Vadstena. Sørлие mener for resten (s. 9) at notatene «kan være gjort alt mens håndskriftet var i Munkeliv kloster, der språklig påvirkning fra Vadstena var sterk i 15. å. h.». Gödel antar at det gjelder dette håndskriftet når «then norska laghboken» nevnes i Olaus Petris Svenska krönika.

Utgavene anfører ikke bare (i fotnotene) de ord og uttrykk som avviket fra A, men også (i tillegg etter teksten) forandring i «Artiklernes Orden». Sistnevnte omlegging er av to slag som ikke har nødvendig indre sammenheng: at følgebrevet er blitt innledning, og at alle artikler som ikke gjelder hovedemnet er samlet til slutt. Realforandring ser en bare i A 12.

At følgebrevet er blitt innledning (og hvor skulle det ellers ha vært plassert?), har ikke ført med seg hel omlegging til lovbokavskriftenes vanlige retterbotform. Hvis slik omlegging hadde vært tilsiktet, kunne de avsluttende setningene om segl og datering ganske enkelt ha vært flyttet til slutten av hele skipanteksten. Muligens ville det være mere tilfredsstillende om flyttingen hadde tatt med seg den foregående periode om å overholde bestemmelsene. Men det som skulle overholdes, betegnes med ordet *hváratveggja*, d. v. s. foruten den følgende skipan også kristendomsbolken. Skulle perioden flyttes så langt bort, måtte enten det ordet strykes helt eller byttes med litt flere. Det skulle neppe trenges større omtanke til denne forandring enn til flere av variantene ellers i skipanteksten. Men det ville heller ikke vært noe i veien for å la hele perioden bli stående i innledningsbrevet og allikevel flytte på segl- og dateringsleddene.

Det ble altså ikke flyttet på noe som helst av dette. Brevet er fremdeles som laget til å stå for seg. Dateringen og uttrykket disse 4 blad er også som i A. Og det står fremdeles at det var Teit som skrev hovedteksten (i A bare *ritade* uten objekt, i B at det var skræen han skrev, *ritade skrana*), og Bård som skrev *breftet*.

Alt dette kan synes å vise at B's forelegg ikke var noen ny originalutferdigelse; men noe avgjørende bevis er det iallfall ikke. Dateringen knytter seg til ordet *skipan* og ville vel kunne tenkes å gjelde den dag hertugen fattet den endelige, formelle beslutning, med eller uten bemerk-

¹ Dipl. Fær. I s. XXIX—XXXI.

² Færøysk tradisjon i norrønt mål, NVAA 1936 II nr. 1 s. 8—9.

³ Studier i norsk språkhistorie, 1934, s. 45—48, fastholdt i Nordisk kultur, Paleografi B s. 108.

ning om publiseringsform. Tilbakedatering kunne også være tenkelig. — Men det er også mulighet for en annen sammenheng. Vi vet ikke hvor lang tid det kan ha gått fra Teit leverte sin renskrift av A og til Bård skrev følgebrevet på. I den mellomtiden kunne kanskje hele omleggingen til B-formen ha foregått, og Teit ha levert den i en renskrift som i utseende ikke behøver å ha skilt seg vesentlig fra A. Deretter kan Bård ha skrevet følgebrevet på den første siden (utsiden) av B-eksemplaret og ved foten av midtsidene i A-eksemplaret. — Vi er ikke forpliktet til å tenke oss begge eksemplarer helt like i utseende; men så lenge vi regner med et B-eksemplar i originalutferdigelse, tør vi gå ut fra at iallfall skrivernavnene ikke kan være tankeløst avskrevet etter A. Vi må tenke oss et hefte på 8 sider med skriftforskjell mellom brev og skipan. Men altså bare så lenge vi regner med originalutferdigelse. I en avskriverbearbeidelse er det selvsagt at A's opplysninger ble stående uten videre.

Et originalhefte med slik skriftforskjell mellom et innledende brev og den følgende tekst kunne være en naturlig forutsetning for at B-avskriften i Lund 12 lar overskriften over første skipanavsnitt være *Her hefr rettar bætr Hakonar konungs sonar Magnus konungs* — enda det står noe lignende i kortere form over brevet. Men det er sikkert ikke noe i veien for at begge disse overskriftene kan være laget uten annet grunnlag enn selve avskriften i Lund 12, og de er i alle tilfelle laget til bruk for en lovbokavskrift, ikke for et løst dokument. I mellomrommet etter en tekst som endte med tydelige avslutningsformler kunne det falle naturlig å si at nå først kommer selve retterbøtene.

Ser vi bort fra overskriftene, blir kløften mellom brev og skipan iallfall noe mindre enn i A. Det er ikke lenger noen som taler fra mottakerens side og nevner hertugen i 3. person. Alt dette som vi under A kalte for Teits innledning er borte, og foran resten av A 1 kommer nå A's neste artikkel om hovedemnet (A 4), så det er nå hertugen som taler i umiddelbar fortsettelse fra brevet: *Sva (i A þat) hófum uer ok spurt*. Man har ikke passet på å stryke ordet *ok*, som gir inntrykk av mer umiddelbar tilknytning enn det er grunnlag for etter en brevavslutning.

Etter disse to artiklene følger de andre som gjelder hovedemnet, uten ytterligere forandring i rekkefølgen; men de to lengste, A 5 og 10, er begge delt i tre. A's artikler om hovedemnet, 1, 4—6 og 10, er dermed blitt B 1—9.

De avsnitt som ikke gjelder hovedemnet, og som B samler i en sluttavdeling (vi kunne gjerne si tilleggsavdeling), stod i A spredt på tre steder, så numrene var A 2—3, 7—9 og 11—12. Sluttavdelingen i B begynner med de to som A hadde på første sted, A 2—3, men A 3 utvidet med første del av det avsnitt A hadde alier sist. Dermed er det A 12's siste del alene som blir det neste i B; men begge deler har fått en tilleggsbestemmelse. Deretter har B det siste av de avsnitt A hadde på midtplassen, A 9. Med å flytte A 12 og 9 fram til A 3 er det oppnådd litt bedre orden, særlig ved at sluttavsnittene nå blir A 8 og 11, d. v. s. at de to eneste som fører oss til sjøen kommer som et tillegg til slutt.

Det gjelder retten til slikt som driver av døde dyr, særlig hval og hvalstykker.

Dessuten er hermed oppnådd at det nå er i sluttartikkelen hertugen atter taler i første person. Denne «subjektive» form er dermed blitt en ramme som omslutter det hele og kan gjerne ha vært et hovedformål for hele omgrupperingen — hvis hele omleggingen fra A til B har vært utført som et samlet arbeid. Det eneste brudd på dette inntrykk av at det kan være hertugen som taler hele veien, fins ikke i noe av det som er overtatt fra A, men merkelig nok i en ny tilføyelse i det som var siste avsnitt i A, og som kanskje nettopp derfor er flyttet et godt stykke bort fra slutten.

Denne A 12 ender med bøter for den som ikke møter når han skal vitne. B tilføyer at den som innretter sitt vitneutsagn etter hva andre sier, ikke skal kunne brukes som vitne senere så sant det er bedre folk å få tak i. — Første del av A 12 gjelder folk som fordi de er uten midler til å betale bøter, ikke er redde for å *skemma goda menn i ordum eda verkum*. Her bestemmer A dom av 12 menn som *rettaren* skal oppnevne, men sier ikke noe om hva slags straff det kan bli tale om, mens B ikke nevner noe om dommerne, men bestemmer fengsel (mørkestue) og prylestraff — fordi, heter det, hertugen vil ikke at slike folk skal være fri for straff (*refsingarlausir*).

Tillegget om hertugens vilje, uttrykt i 3. person, gjelder rent språklig bare det enhver kunne lese seg til i A, at det skulle være straff. For så vidt kunne det være en tilføyelse i en avskriverbearbeidelse. Kanskje er det mere tvilsomt om man på Færøyene har våget på egen hånd å gjøre forandring i selve bestemmelsene — selv om det nye kan ha vært mer eller mindre i bruk i praksis. Men det er ikke noe i veien for å tenke seg at det kan ha kommet et eget hertugbrev som er lagt til grunn. Omtalen av hertugen i 3. person er iallfall et viktig argument mot hypotesen om originalutferdigelse.

Allikevel er muligheten kanskje ikke helt utelukket. Det kan f. eks. tenkes at straks Teit hadde skrevet A, ble forandring i A 12 funnet påkrevd fra den ene eller andre siden og utformet med tanke på A; eller den forelå bare som en løs optegnelse da omredigeringen til B ble satt i verk.

Vi tør gå ut fra at de nye bestemmelsene ikke bare har stått i en lovbok hos biskopen i Bergen, men også i et eksemplar på Færøyene. Spørsmålet er bare om det færøyske B-eksemplar bare var en lignende lovbokinnførsel, eller om det var en original på 8 sider, utstedt av hertugen i 1298.

C-teksten (GM i AM 316 fol).

Innledningen i Dipl. Fær. omtaler s. XXXII—XXXIII, (jfr. XL—XLI) en nyere tekst «sum her skal kadlast C» og gir avsnittinndelingen sammenlignet med A og B.

Denne teksten fins i AM 316 fol., som i følge NgL IV s. 493, 495 og 496 er et «Papirhaandskrift fra Slutten af 16de Aarhundrede, skrevet

med 6 forskjellige Hænder». Hånd d har skrevet side «397—400 (senere indskudte Blade)», bl. a. (s. 391—400) «Søude-bræfet aa førriium» med sluttnotatet «Enda paa Søuda breffet Anno 1600 G: M:». På et blad fra en tidligere innbinding enn den nåværende står bl. a. «1600 G. M. paa Ferrøø». I følge Mikjel Sørli, Færøysk tradisjon i norrønt mål, NVVA, II 1936 nr. 1, s. 149—150 kan denne G. M. tenkes å være Gabriel Mitens som var sorenskriver på Færøyene 1584—1620. «Det må i tilfelle være under et opphold i Bergen i 1600 at han har ført inn Saudabrevet i AM 316 fol., som da har tilhørt rådmannen Niels Hellieson», en mann som likeledes hadde visse interesser å vareta på Færøyene.

I denne teksten er følgebrevet ikke med. Alt som gjelder hovedemnet kommer samlet liksom i B, men helt fra begynnelsen av i samme rekkefølge som i A, og med Teits innledning. Men C lar denne innledningen være et eget avsnitt. Allikevel er A's fortsettelse i en at-setning beholdt; men dette første «at» er skrevet med stor A, og det er her Dipl. Fær. lar numrene på artiklene begynne. Dermed blir det også lettere å sammenligne med B, som ikke har Teits innledning med. De 5 avsnitt A har om hovedemnet (nr. 1, 4—6 og 10) er alle sammen delt, så det bortsett fra innledningen blir 14 avsnitt i C (mot 9 i B). Vi kan gjerne kalle denne største delen i C for A-delen.

Resten kunne vi så kalle B-delen. Den svarer helt ut til det vi under B kalte slutt- eller tilleggsavdelingen, med samme rekkefølge, samme avsnittdeling og samme endring av A 12. Skillet mellom A-delen og B-delen, mellom hovedemne og tilleggsavdeling, er i C markert med litt pennessving.

Hele teksten er i bokskrift av gammel type, med adskillige forkortelser på gammel vis. Det er god plass til initialer, delvis utfyllt, delvis ikke. Et av de første og et av de siste avsnittene i A-delen har fått tilføyd overskrifter, de andre derimot ikke. — Språkformene finner i følge Jakobsen i DF s. XXXIII og XL—XLI sin forklaring i at en færøying har skrevet direkte etter A. Dipl. Fær.

Men vi kan vel heller ikke avvise muligheten for et eller annet mellomledd. En film av C har iallfall på noen gitt inntrykk av at skriften her må være etterligning etter et gammelt håndskrift med samme tekst, kanskje også med samme avsnittdeling og utfyllte eller manglende initialer. Neste spørsmål kunne da bli om det ikke har eksistert et enda eldre, som for hovedemnet kunne ha beholdt avsnittdelingen (jfr. under D), og videre om en slags ur-C muligens kunne ha vært et overgangsstadium mellom A og B.

Dermed ville vi iallfall ha en forklaring på at tillegget i A 12 nevner hertugen i 3. person. Hele B's tilleggsavdeling ville i så fall opprinnelig være avskrift etter ur-C. Gangen kunne f. eks. ha vært at først ble A 12 omredigert av en som så redigerte hele den nye sluttavdelingen og etterat den var levert til en (Teit?) som skulle ta den med i tillegg til ny renskrift av A's artikler om hovedemnet, kan ha tatt denne hoveddelen for seg til omredigering. Hvis både B- og C-formen på denne måten er utformet av samme mann, blir det god mening i at variantforskjellen i ord og uttrykk er meget større mellom A og B enn mellom B og C's

B-del. Men det kan også tenkes at hovedparten i B-formen er redigert av en annen som ikke skulle (eller fant grunn til å) bry seg med den tilleggsavdeling som alt forelå i behandlet form. — Hvis B gjengir en originalutferdigelse fra hertugen, følger ikke derav at C behøver å være annet enn en renskrift etter anmodning fra færøysk hold uten segl eller utstederpåtegning.

Men alt dette er bare tankeeksperiment uten noe bindende bevis for at C skulle gå tilbake på et overgangsstadium mellom A og B. Spørsmålet om C-redaksjonen over hode er eldre enn vår nåværende tekst ville kanskje kunne klarlegges ved studium av skrift og språk.

D-teksten (AM 31 oct.)

En tekst som begynner med Teits innledning og allikevel holder sauekapitlene samlet, fins det også et lite blad av i nyere tillegg i en gammel lovbok, AM 31 8°. I følge NgL IV s. 608—9 fikk Osloborgeren Sven Sturm denne lovbok i Bergen i 1597 av Jon Heinesøn, som bl. a. hadde vært lagmann på Færøyene, men var blitt avsatt. I 1554 hadde denne lovbok vært i Marstrand, heter det s. st. Bl. 117 flg., er, heter det videre, «beskrevne i 2den Halvdel af 16de Aarhundrede med en færøisk Haand (mellem de to Blade mangler to eller fire Blade)». Det er på det første av disse vi har den tekst vi her får kalle D.

På dette bladet er det blitt plass til A 1, 4 og begynnelsen av 5. Variantene er aller flest i innledningen:

A	Varianter i D
<i>Þat er nu þui næst at þæssir eru þæir lutir er landino ero</i>	(som A)
<i>henttastir ok</i>	<i>henter oc migitt om wardar er</i>
<i>minn herra hertoginn hevir iattad</i>	(som A) <i>giffuett</i>
<i>oss ok æigi</i>	(som A)
<i>stendr i logbok þæiri er varr en virðuligi herra Magnus konungr hinn koronadi gaf oss</i>	<i>stod adur i logum</i>
<i>ok menn saþyktu a alþingi</i>	<i>oc samticttu(m) her aller a logtingij</i>

Forkortelsen nestsiste sted er åpenbart resultat av en bevisst vilje til å unngå Magnus Lagabøters navn med den lange tittelen A bruker her. At det dermed ser ut som om tingvedtaket skulle gjelde Sauebrevet (mens det i A gjelder Landsloven), kan muligens være tilsiktet (med eller uten grunnlag i noen tradisjonell oppfatning? Misforståelse ved at Landsloven og Sauebrevet stod i samme bok?). Men de to første variantene og det siste ordet i den siste tør vise at det også har vært en vilje til forenkling eller til å komme litt bort fra foreldet uttrykksmåte. Ordet

varda i den betydning det er brukt her, og likeså ordet *áður* er oppført ennå i nyfærøysk ordbok.

Lengre ute i A 1 (begynnelsen av siste tredjedel) er allikevel ordet *ádr* byttet ut:

A

Þrim dagvm se adr firir til sagt. ok stefnt þeim sem saud æiga eda haglendi saman til samrettis. En sa er æigi vill koma til samrættis ...

D

iiij dogum thiil forne se tiil sactt sa sem gangie wil hanum er haglendi eller ffenatt tiil mots ega En tha er som ickie komme t[] samgongu ...

Her er iallfall den feil at A's *þeim sem* blir gjengitt i entall, mens verbet til slutt er blitt stående i flertall. Og ordene *sa sem gangie wil* ser iallfall for oss nærmest ut til å virke forvirrende. Det er kanskje riktig som det ble sagt en gang at verbet *ganga* her kan gjelde nektelsesed (gange sin dul); men setningen blir i seg selv ikke noen forbedring av A. Det ser helst ut som D-skriveren har misforstått noe han har hatt til forelegg.

Det er ikke nødvendig her å komme inn på andre mindre varianter eller å drøfte om det var forenkling eller misforståelse når en betingelse-setning med verbet fallerast (sist i A 4) er blitt til: *entett fellir firir honem*. Når uttrykket *ij. skilrik vitni* straks foran er omgjort til *ij scilricke watte*, er det kanskje ikke mulig å si om det bare skyldes at skriveren har vært vant til å finne dette siste ordet i de gamle lovbøkene, eller om det tyder på et meget eldre forelegg av typen C-D. Uttrykket til forn, som vi hadde her ovenfor, går iallfall ikke tilbake til gammelnorsk tid. Men det er jo ikke sikkert at alle varianter er like gamle.

I alle de tilfelle som her er nevnt ligger C tett opp til A og kan altså ikke bygge på D. På den andre siden har D beholdt avsnittinndelingen i A og kan altså ikke bygge på et håndskrift med C's avsnittoppdeling. Skulle det i det hele tenkes noe direkte forhold mellom dem, måtte det være at C bare har fått typen fra D og så holdt seg til de eldre A- og B-tekster for å få det hele i «riktigere» form. Men må det ikke synes mere rimelig å tenke seg at både C og D direkte eller indirekte går tilbake på et slags ur-C?

E-teksten (AM 61 b II qv).

I følge NgL IV s. 549, 550 og nederst s. 551 (samt s. 552) har Michel Jenssøn, borgermester i Bergen, i 1579 kjøpt det gamle lovmanuskriptet som nå har nr. 61 4° i AM samling og selv tilføyd egenhendig avskrift av en del gamle kongebrev o. l., heriblant også Sauebrevet.

Denne teksten, som vi her får kalle E, svarer temmelig nøyaktig til hva Teit har skrevet i A — følgebrevet er ikke med. Samsvaret med A gjelder både rekkefølge og avsnittdeling, og borsett fra enkelte misforståelser og noen utelatelser gjelder det også de enkelte uttrykk. Men avsnittene har her fått overskrifter:

1. *Her Heffuer Saude Breff Hin fyrsta Capitell.* 2. *Huorsu af Iordu skall fara.* 3. *Wm þa men er Rekast a Hender Mannom.* 4. *Ef pueir mendt*

eda fleiri eigu Sautd Saman. 5. Her Sægir Laga Bodt um Sautd. 6. Wm hunda þau er Sautdbitter Erro. 7. Wm þa mendt er Buu reissa af nyw. 8. Ef Huskarlar Hitta a Huall. 9. Wm forgipt a xii maanadum. 10. Wm fimttar. 11. Wm Wangnn Hugg. 12. Wm Deildt manna eda koup.

Her er ikke et ord som bryter med gammelnorsk uttrykksmåte i den slags overskrifter, så det er vanskelig å verge seg mot inntrykket av at dette må være avskrevet etter et gammelt forelegg, som, slik nr. 1 er formet, må ha vært en lovbokavskrift.

F, kgl. konfirmasjon 1637.

Kongelig konfirmasjon 24/2 1637 er innført i Danske Kansellis Norske register og skal være utsendt i trykk i følge Lucas Debes, Færøernes beskrivelse, 1673, s. 199. S. 263—273 s. st. er teksten gjengitt, «formentlig etter den trykte Udgave af Konfirmationen, ... Mellem Debes's og Teksten i Norske Register er der en Del (dog mindre væsentlige) Afvigelser ... Den i Konf. 1637 givne Tekst bærer i øvrigt paa mange Steder Præg af, at man har misforstaaet Sproget og Sammenhængen i den ældre, til Grund lagte Tekst». Slik uttrykkes forholdet i innledning til utgaven (etter N. reg.) s. 29 i Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af den færøske Landbokkommission nedsat i Henhold til Lov af 13. Marts 1908, Kbh. 1911.

Den «forordning» som konfirmasjonen gjengir er en oversettelse som svarer til hertugbrev og sauekapitler i B. Avsnittdelingen er helt den samme som i B, derimot ikke alltid overskriftene. Vi kan jo ikke regne med at den lovbok som B står i (Lund 12) var tilgjengelig som grunnlag i 1637. Men omredigeringen fra A til B ville ikke ha hatt noen hensikt hvis den bare var innført i en lovbok i Bergen, så vi må i alle tilfelle regne med et annet eksemplar på Færøyene, enten vi tror det er sendt fra hertugen i Oslo eller ei. Konfirmasjonen i 1637 gir beviset for at enten det opprinnelige eksemplar eller en senere avskrift ikke bare har eksistert, men også kunne regnes for gjeldende lenge etter den første tid, og enten oversettelsen var ny i 1637 eller uten videre bygger på en eldre (kanskje ikke urimelig).

Konfirmasjonen gjelder som sagt avdelingen for saueholdet og ikke de stykker som i B og C er samlet til slutt. Det måtte derfor kunne falle av seg selv at det ikke var A som ble lagt til grunn. Har A vært i Bergen i 1599 og er den kommet til Stockholm før 1678, er det vel ikke sikkert at den har vært på Færøyene i mellomtiden. Og det var neppe grunn til å la en eventuell avskrift (uten følgebrevet? jfr. E) gå foran B. Men selv i den tid Færøyene hadde sin «kongsbok» med A kunne det være greiere med B-C-formene.

En minst like viktig grunn til ikke å velge A eller C kan ha vært hertugbrevets dominerende rolle i B. Den formen måtte egne seg best til kongelig konfirmasjon i 1637 og kan for den saks skyld også tenkes alt på forhånd å ha fått en egen slags autoritet bare ved sin form, uten hensyn til om den opprinnelig var utstedt av hertugen eller ei.

Men det kan også tenkes at den første oversetter tilfeldigvis hadde lettest adgang til å bruke et B-håndskrift, og at vi der har den virkelige grunn til at det var den som kom til å få kongelig stadfesting i 1637.

Slutt.

Betegnelsen *Sauebrevet* finner vi første gang i de sene tekstene C og E (sitert foran, s. 18 og 20). Hvis vi tør regne overskriftene i E for å følge et meget eldre lovhåndskrift, skulle vi kunne føre den tilbake til middelalderen. Dermed er ikke sagt at vi skal tilbake til Håkon V's tid. Det er ingen slik betegnelse brukt i B. Men den var vel heller ikke fra begynnelsen noe slikt offisielt navn. Både i A og B ser vi at «følgebrevet» uten videre kunne kalles brev i motsetning til den «skipan» som er hovedteksten. Denne forskjell kunne det muligens være grunn til å markere ved den første kunngjøring på Færøyene. Senere kunne folk flest neppe ha større interesse for den forskjellen og overså den vel i regelen helt, så det alt sammen under ett kunne komme til å bli kalt Sauebrevet. Hvis ordet fra først av kom i bruk om et bestemt eksemplar i et bestemt miljø, kunne det snart bli alminnelig om et hvilket som helst eksemplar, enten det var av A-, B- eller C-typen. Sauebrevet er ikke en bolk i en lov, men noe for seg, og når det hverken var bok eller hørte til vanlig inndeling av bøker, måtte ordet brev være det nærmeste å gripe til.

I gjennomgåelsen av de forskjellige håndskriftene måtte vi av og til feste oss ved enkelte tekststeder. Det kunne trekkes fram flere, men vi skal her nøye oss med et enkelt som jeg ikke får tilfredsstillende mening i. Det er siste ledd i A 3. Artikkelen begynner med et forbud mot løsgjengeri, men gjør så unntak for fattige tiggere. Dette unntaket er tydelig et innskudd i den opprinnelige tekst. Begynnelsen av neste (siste) ledd må knytte seg umiddelbart til det nevnte forbudet.

Det er dette siste leddet vi skal se litt nærmere på. Vi må se det både i A, B og C. Setter vi parentes om alle bokstaver som ikke er fullt utskrevet, blir det slik:

- A. *S(ua) (oc) p(æi)r m(en)n e(r) in(n) taka husbændr. þa e(r)o p(æi)r sæk(ir) .iij. aur(um) s(ilfrs) uia k(onun)g. adra .iij. aura þær.*
 B. *Sua (ok) þeir men er in taka husbedr. gialdi k(onu)ngi .iii. aura. (ok) adra .iii. þer.*
 C. *Sua oc p(æi)r m(enn) er in þaka husbediæ, gialde k(onun)g .iii aur(a) s(ilfrs) ad(ra) .iii p(e)r.*

Her ser det virkelig ut som om iallfall A og B mener at det skal betales 3 øre til kongen og 3 «til deg». På den måten har også utgiveren av Dipl. Fær. oppfattet det og tar pronomenet til slutt for helst å gjelde biskopen. Men i denne sammenheng virker det helt urimelig å finne 2. persons pronomen, og det er også blitt innvendt at selv hertugen sier ikke du til biskopen. Hertil kommer så spørsmålet om hvorfor biskopen skulle ha del i en bot av denne art. Det alminnelige uttrykk ville i så fall helst være at det skulle betales 6 øre, halvt til kongen og halvt til biskopen.

Og når summen første gang står i dativ og siste i akkusativ, skulle en helst ha inn ett annet verbum (som *gjalda*).

En annen oppfatning er framsatt i det landkommisjonstillegg som er nevnt i innledningen og under F. Den går ut på at A's «*pær*» skulle være skrivfeil for «*pæir*». Pronomenet skulle da være brukt på første sted om løsgjengerne og på siste i samme setning om bøndene som tok imot dem. Etter denne oppfatning måtte det være enda mer påkrevd å få et verbum som *gjalda* mellom de to siste ordene, så feilen i Teits renskrift ville bli noe mere enn bare en enkelt bokstav.

Men selv om samme pronomen med forskjellig innhold skulle kunne tenkes å gi den opprinnelige mening i forelegget, ser vi iallfall av B og C at det ikke er blitt oppfattet slik senere. Hertil kommer så gjengivelsen av det ordet som i A er skrevet *husbændr*, med tydelig *æ*. Det er i E ganske enkelt gjengitt med *husbønder*, men misforstått i B og C. Det er ofte at A-tekstens *æ* må gjengis med *e* i B-teksten, så *husbændr* kan rent tankeløst være gjort til *husbendr* alt i (et eller flere) mellomledd mellom A og vår nåværende B, utvilsomt med *n* betegnet bare med strek over vokalen, og streken kan ha vært svak og blitt oversett i neste omgang. I vår foreliggende C kan ordet *húsbedja* muligens ha foresvevet skriveren; men B's *húsbedr* er det vel ikke engang mulig å få i syntaktisk forbindelse med setningen. Det ser etter dette ut til at hele dette leddet er blitt stående uforstått og vel også ubrukt.

Det kan ha vært en eller annen mangel i forelegget, her liksom i innfellingen av nestsiste ledd i samme A 3 — liksom vi gikk ut fra at det kan skyldes manglende siste gjennomsyn av løse konseptstykker når begynnelsen av første artikkel i A har fått et langt innskudd som heller kunne være overskrift, eller når rekkefølgen mellom artiklene kan synes rotet. Vi husker også at to av artiklene (A 4 og 11) skiller seg fra de andre ved at hertugen taler selv i første person, og at særlig den første av dem skiller seg helt ut ved sin konge- (eller hertug-)brevstiling.

Det vil vel en gang bli gjort forsøk på å skjelne mellom noe som kan være direkte overtatt fra den gamle bunadarbolken eller fra uskrevet sedvanerett, og noe som heller må være mer eller mindre nytt. Vi har i A-kapitlet regnet med at behovet for tillegg til landsleiebolken i Landsloven ikke bare ble framført muntlig. Men dermed er ikke sagt at de enkelte artiklene alle sammen har vært levert i full ferdig form som hertugen bare kunne godkjenne og la Teit renskrive. Når han sier at han har forfattet denne skipan med de beste menns råd, er det neppe grunn til å tvile på at han har beskjeftiget seg med den sammen med sine rådgivere; men materialet må nok, iallfall i hovedsak, være levert av de to som møtte fram fra færøysk side, og både setninger og hele rettsregler kan for en stor del tenkes beholdt så å si uforandret. I slikt som de to artiklene i subjektiv form (4 og 11) kan det ha vært iallfall medvirkning både fra utsendingenes og hertugens side. Men hva som ble skrevet eller diktert fra den ene eller andre siden, og hva som ble til ved underhånds påvirkning, det kan vi selvsagt ikke vente å få utredet i detalj.

Det direkte konsept som ble levert til Teit kan nok ha utgjort flere løse skriftstykker med rettelser og notater om tillegg, men har vel iallfall

vært så ordentlig skrevet at det var mulig å beregne plasseringen temmelig nøye.

Resultatet ble iallfall 6 siders lovboktillegg i bokskrift i et hefte på 8 sider av samme format som den lovbok det enten straks eller senere ble festet til. Det tør være riktigere å kalle det som Teit har renskrevet, for et lovtilllegg enn uten videre å sette det i klasse med retterbøter i subjektiv form i denne tiden. Det kan tenkes å ha sammenheng med denne forskjellen når vi i dette heftet har hertugens monogram og hans og kanslerens underskrifter, angivelig (og faktisk?) egenhendige. Det er iallfall denne forskjellen som har ført til at et hertugbrev her er blitt skrevet som påtegning ved foten av de to midtsidene. Dermed blir det ikke i form av kunngjøring fra hertugen denne skipan viser seg. Men dette er en formell forskjell. Hertugens rolle er klart nok uttrykt i Teits innledning.

Jeg tror ikke det kan være grunn til å tvile på at heftet kan regnes for å være formelt overlevert fra hertugens side, selv om det kan være ytterst tvilsomt om seglet kom med, og om det fremdeles var et eget hefte eller alt den gangen innbundet eller innheftet sammen med Landsloven. Tilsammen ble det iallfall et bind som i det 15. årh. kunne regnes for en «kongsbok» og bortsett fra tilføyelser på Færøyene ikke omfattet annet enn Landsloven og Sauebrevet.

Når teksten skulle gjengis blant avskrifter i en lovbok, eller i det hele i mer eller mindre ordrett avskrift, kunne følgebrevet ikke godt få annen plass enn foran alle artiklene — hvis det over hode skulle med. Det er ikke med i E, Bergensavskriften som følger A, men har overskrifter som tyder på et mellomliggende håndskrift fra middelalderen. Det er heller ikke med i C (G M 1600), som i likhet med B holder alt om hovedemnet samlet, men med inngang og rekkefølge som i A. Skriftbilde og forholdet til D tyder på at heller ikke C er skrevet direkte etter A. Er dette riktig, synes både C og E ha fulgt hver sitt forelegg så nøye at følgebrevet tør antas å ha vært utelatt der også. Et slikt innledende brev fra hertugen måtte være overflødig og ubekvem foran en tekst som hadde sin egen innledning med hertugen nevnt i tredje person av en som nytter første persons pronomen om Færøyfolket.

Skulle det i det hele være tenkt på mening og sammenheng i en gjengivelse som kunne egne seg til samlet opplesing, måtte valget stå mellom enten å la denne skipaninnledningen stå og utelate følgebrevet, eller slik som B å la følgebrevet fortrenge skipaninnledningen. I sammenheng hermed lar B den artikkel som har mest av kongebrevformen følge umiddelbart etter brevet, og er også den tekst som har flest detaljavvikler fra A — uten at disse har noen direkte sammenheng med den nevnte redaksjon.

Er det riktig at den lovbok B står i, Lund 12, tilhørte biskopen i Bergen, må vi forutsette at Færøyene hadde et annet eksemplar med samme avsnittdeling, og at det er dette eksemplaret som direkte eller indirekte ligger til grunn for F, konfirmasjonen i 1637.

Hvis der eldste B-eksemplar var utferdiget av hertugen, må vi tenke oss at det liksom A var et hefte på 8 sider, med de samme to skriver-

hender. Var det derimot bare en avskriverbearbeidelse, er det ikke sikkert at det noen gang har vært et selvstendig skriftstykk. Spørsmålet om en ur-C som overgangsstadium fra A-typen kan melde seg i begge tilfelle.

I sluttavdelingen i B og C har det her foran ikke vært mulig å peke på noe som kunne tale avgjort for kanselliutferdigelse. At slutten av A 3 er blitt uforståelig i B og C, og at tillegget til A 12 nevner hertugen i tredje person kunne heller tyde på det motsatte.

Forøvrig kunne B-typen egne seg for en originalutferdigelse til opplesing på tinget; men det ligger nær å spørre hvorfor skridtet henimot sammenheng mellom brev og skipan ikke er tatt fullt ut ved å trekke hele teksten inn i brevformen; og når forskjellen ble stående, hvorfor ordet ok i skipaninngangen ikke ble strøket.

Det anførte kan nok kalles argumenter for at B-typen ikke er stort mere enn en avskriverbearbeidelse, men er allikevel for svakt til helt å utelukke den motsatte oppfatning.

Spørsmål om C og D lønner det seg lite å komme mere inn på så lenge de ikke har fått noen paleografisk og språklig behandling.

Retterbot 1271.

«Kong Magnus Lagabøters Retterbod for Færøerne» er trykt i NgL IV s. 353—354 (og DF s. 23—26) etter to avskrifter i samme lovbook som C-teksten av Sauebrevet, AM 316 fol. Det er to forskjellige hender, i NgL IV s. 495—496 kalt a (i slutten av nr. 5) og f (nr. 20). I følge s. 353 er begge i tiden omkring 1600 avskrevet etter en færøysk lovbook. I følge Dipl. Fær. s. 26 er den første uten noen avsnittinndeling, mens den siste er delt i 5 «greinir».

Kongen ender brevet med at det ble gjort i Tønsberg i hans åttende regjeringsår (noen dag er ikke nevnt); Åke kansler innsiglade og Bodvar klerk ritade. I begge utgaver er tiden satt til 1273, om våren (kong Magnus var i Tønsberg vinteren 1272—73 og reiste derfra i mars). Gustav Storm sier derfor ved utgaven: «Navnet *Aki* Cantzeler, er en Forvanskning for Þorir Cantzeler, indkommet fra Saudabrevet», og i Dipl. Fær. har derfor Jakobsen holdt det for tvilsomt om brevet kan være ekte.

Men årstallet er galt. I forarbeid til fortsettelse av *Regesta Norvegica* har Storm notert med blyant: «Jeg har NgL. IV 353 beregnet Tiden *rent* galt. Der maa jo staa 1270 16/12—1271 15/12. isaafald er det ikke umuligt, at «*Aki canceler*» kan være rigtigt; vi ved jo ikke, hvem der var Kansler mellem 1270 (da Askatin blev Biskop) og 1273 (da Thorer var Kansler).»

Det må allikevel sies å være adskillig mere sannsynlig at navnet er feilskrevet av en som kjente det fra Sauebrevet, enn at det foran Tore skulle ha vært en ellers ukjent mann med nettopp det navnet som står i Sauebrevet og som ikke var i vanlig bruk her i landet. Det er heller ikke rimelig at den Åke kansler vi kjenner skulle ha hatt samme stilling et par år så lenge før vi møter ham hos hertugen. Men dermed er ikke

sagt at feilen skyldes forfalskning. Den ville være lettest forståelig hvis det i 1271 bare hadde stått forbokstaven, slik som så ofte i eldre tid. Riktignok er det ikke lett å skjønne at første bokstav i *Dorir* skulle kunne bli tatt for A; men det kan jo f. eks. ha vært litt skadet nettopp der, enten i originalen eller i en tidlig avskrift. Feilen ville være ganske annerledes naturlig hvis kanslernavnet i originalen hadde vært *Askatin* (som kalles kansler ennå som utsending i England 21/8 1269, Dipl. Norv. XIX nr. 284). Men i følge islandske annaler ble han biskop i 1270, og iallfall 29/4 1271 kalles han biskop i DN V nr. 7. Kanskje han allikevel ikke har vært viet før i begynnelsen av 1271?

Spørsmålet kunne da bli om han har vært i Tønsberg på den tid. I følge P. A. Munch har Magnus Lagabøter vært i Bergen både sommeren 1271 og den følgende vinter og kanskje også den foregående. Men det har også vært sagt at den kongelige familie var i Tønsberg vinteren 1270—71.¹ Noe helt sikkert kan visst ikke sies.

Hertil kommer at kongeår kan være feilskrevet i avskrifter, men helst når de er med romertall, ikke stavet fullt ut som her og som i originalbrev fra Magnus Lagabøters sønner. Har skikken festet seg alt i 1271, må det bli vel stor avskriftrekke til et brev som dette for først å få overgang til romertall, så feilskrift og så overgang fra romertall til staving. Våre to avskrifter gir ikke inntrykk av at forelegget var skrevet av en som på egen hånd kunne gå over til å stove tallet på gammelnorsk. Og har dette kongeåret hele tiden vært skrevet slik, er det ikke lett å skjønne at det åttende kunne være misforståelse for et lavere ordenstall.

Hvis vi så regner med at Askatin var blitt biskop før brevet til Færøyene ble utstedt, kunne vi allikevel gjøre et siste forsøk på å regne med hans navn. Det måtte nærmest bli med å vise til at i flere andre land, deriblant Danmark, har det ikke vært ukjent at en biskop kunne ha den øverste kanslertittel. Slik ble det imidlertid ikke i Norge, så det vi i tilfelle måtte tenke oss, måtte heller være at han kan ha fungert eller at hans navn ble brukt en kort tid før noen ny kansler var utnevnt.

Det tør kanskje være verdt å nevne at Fredrik Scheel var oppmerksom på navnefeil her, men allikevel ville regne brevet for ekte. I opptegnelser han kaller «Færøyenes lagting. Kladd I» sier han: «Retterboten av 1270/71 må visst nemlig ansees for ekte; den er bare kjent i 2 sene avskrifter (begge i AM fol. 316), skrevne av folk som neppe var oldnorsk synderlig mektige, og som har hatt en dårlig original. Åki som kansler er vistnok overtatt fra Sauebrevet. Kansleren i retterboten — de 2 avskrivers forelegg av den — har vel vært utydelig skrevet, eller kanskje alt inneholdt misforståelsen. At en eller annen gang et feilaktig kanslernavn er kommet inn, er ikke nok til å forkaste retterboten. Større vanskelighet...»

Innholdet av denne retterbot har Scheel til rent foreløpig bruk referert slik:

- «1. Efter færingerne**s** *bønn* (stadfest med *bønn* ydar) at Gulapingsloven skal gjelde m. unnt. av landsleiebolken.
2. At sysselmannen ikke skal ha mere enn *to* lensmenn.

¹ O. A. Johnsen, Tønsbergs historie I s. 268.

3. At 2/3 av bøter og forbrutt gods til kongen skal falle bort.
 4. At 2 skib [årlig] skal fare mellom Norge og Færøyene.
 5. At den som retter en beskyldning mot en annen og ikke kan bevise den, skal svare for det med samme sum som den beskyldte måtte utrede om anklagen blev bevist [så vidt jeg forstår]
- Smgl. ML IV 24 Kr. 4. III 21.

Såvidt jeg ser er ingen av disse artikler aktuelle i senere tid, iallfall ikke 1, 2 og 4 ...

At retterbotens bestemmelser alle synes snart å være blitt antikverte, er et indicium for dens ekthet. Den har bare hatt historisk interesse, ...»

Disse siste ordene kan visst trygt gjøres gjeldende for det som ellers kunne synes tvilsomt i forholdet mellom 1 og 3. De to bestemmelsene skulle det ikke være noen grunn til å trekke fram så mange år senere at kanslernavnet fra Sauebrevet kunne komme inn. Vi kan vel også gå lenger tilbake, så sant uttrykkene i begynnelsen av Sauebrevets A 1 skal oppfattes slik at det var Landsloven færøyingene hadde vedtatt på altinget, og at den var sendt dit i Magnus Lagabøters tid.

I art. 1 bifaller kongen at «her» skal «ganga slick log sem genger vm oll Gulatings log, vthan bunadar bolcker skal standa efter thui sem sialf ydar bok wattar adr».

Det kan synes mistenkelig at kongen sier «her» om Færøyene, ikke bare i art. 1, men også i innledningen og i art. 5. Men Sauebrevet har det samme i A 4. Dessuten kan nevnes at i privilegiebrev for Østerdal 1358, datert på Nes på Romerike, bruker kongen (Håkon VI) uttrykk som «j almænnigom varom her ... efter þeim siduana som aat fono hefuer veret her j dalenum».¹ Og det kan nok trekkes fram mere til sammenligning.²

I art. 3 blir straffebøtene slått ned til 1/3 av det som «bokin akueder». Den bok det her er tale om, må vel helst være den samme som «sialf ydar bok» i art. 1.

De to artiklene er adskilt av en bestemmelse om noe helt annet (at sysselmannen ikke skal ha mere enn to lensmenn), så det kan gjerne regnes for noe av den samme ufullkomne komposisjon som A-formen av Sauebrevet. Det er derfor heller ikke noen virkelig innvending om en sier at dette nedslaget til 1/3 må ha hørt med til den rett (slik log) som var gjeldende i Gulatingslag. Men det er ikke nødvendig å skyldige på noen komposisjonssvakhet. Selv om det sies at «slik log» her skal bety en ny Gulatingsbok fra 1267, og at de nye satsene burde være gjennomført der, måtte det være grunn til å gi Færøyene kunngjøring om det som i følge landsloven X 1 hadde vært en retterbot fra Håkon Håkonsson. I brevet 1271 får kongen uttrykt at det er en sælebotsgjærning han hermed gjør for Færøyene.

Efter alt dette skulle det ikke være stor grunn til å tvile på at det

¹ NgL IV s. 378.

² NgL III s. 117 og for Island NgL IV s. 345 § 38 (og «hedan» s. st. 346 § 51 og i 1314 s. st. 349, innledningen) = Dipl. Isl. II nr. 155 (og 215).

virkelig har vært utstedt et slikt brev fra Magnus Lagabøter. Selvsagt er ikke dermed gitt noe uomstøtelig bevis for at så var tilfelle, og at vår tekst på et par misforståelser nær er så å si ordrett gjengivelse. Men det tør iallfall være klart at Færøyene har hatt en gammel lovbok med en egen «bunadarbolck», og det er dette som har mest betydning for studium av Sauebrevet.

Innledning. Ordforrådet (ved Fredrik Scheel)	1
A-håndskriftet (Sth. 33 qv.)	3
I «Boktekniska synpunkter»	3
II Følgebrevet	5
III Skipanteksten	7
IV Segl?	10
V Signaturer	11
VI Utferdigelse?	14
B-teksten (Lund 20 fol.)	14
C-teksten (AM 316 fol.)	17
D-teksten (AM 31 oct.)	19
E-teksten (AM 61 b II qv.)	20
F. Konfirmasjon 1637	21
Slutt	22
Tillegg: Retterbot 1271	25

BIRGER NERMAN

Det heliga tretalet och Völospá.

Så vitt jag vet, har ingen fäst sig vid, vilken roll tretalet spelar i Völospá; i själva verket innehålla alla taluppgifter siffran 3 eller multiplar därav.

De ifrågavarande ställena äro följande:¹

Strof 2:5,6

nío man ek heima, nío íviði,

Strof 8:5—8

unz þriár kvómo, þursa meyiar,
ámátkar miøk, ór iøtunheimom.

Strof 17:1—4

Unz þrír kvómo ór því liði,
øflgir ok ástgir, æsir, at húsi:

Strof 20:1—4 (om nornorna)

Þaðan koma meyiar, margs vitandi,
þrjár, ór þeim sal, er und þolli stendr;

Strof 21:7,8 (om Gullveig)

þrysvar brendo, þrysvar borna,

Strof 30:5—8 (om valkyriorna)

Skuld helt skildi, en Skøgui ønnor,
Gunnr, Hildir, Gøndul ok Geirskøgul.

Stroferna 37:1—8, 38:1—4

Stóð fyr norðan, á Niðavøllom,
salr ór gulli Síndra ættar;
en annarr stóð á Ókólni,
biørsalr iøtuns, en sá Brimir heitir.

¹ Citeras efter G. Neckels Eddaupplaga, I Text (= Germanische Bibliothek hgg. von W. Streitberg, Abt. 2, Band 9, Aufl. 3), Heidelberg 1936.

Sal sá hon standa	sólo fiarri,
Náströndo á,	nordr horfa dyrr;

Stroferna 42:5—8, 43:1—8

gól um hánom ¹	í gaglviði
fagrrauðr hani,	sá er Fialarr heitir.

Gól um ásom	Gullinkambi,
sá vekr holda	at Heriaföðrs;
en annarr gelr	fyr iðrd neðan,
sótrauðr hani,	at sölom Heliar.

Strof 56:9—12 (sedan Tor drápt Midgårdsormen)

gengr fet nío	Fiörgyniar burr
nepr frá náðri,	níðs ókvíðinn.

Slutligen förekommer i stroferna 10—16 en uppräknig av antalet dvärgar, som skapas. Enligt Neckels Eddaupplaga är antalet 63, alltså även en multipel av 3. Men dels variera namnen i handskrifterna, varför det ursprungliga antalet är svårt att fastställa, dels är partiet med dvärgarna, som helt förrycker diktens disposition, säkert ett tillägg till den ursprungliga avfattningen. Vi bortse därför från dvärgantalet.

Vi finna alltså, att Vǫlospás taluppgifter äro:

talet 3	7 gånger
talet 6	1 gång
talet 9	3 gånger

Det är klart, att dessa taluppgifter icke tillkommit på en gång, utan kunna återgå till skilda tider. Vissa kunna vid diktens författande vara mycket gamla, andra helt nya. Men tydligt är, att för diktaren tretalet stått som mycket betydelsefullt, även om man får räkna med, att en och annan uppgift kan vara ett senare tillägg till den ursprungliga versionen.

I ingen annan Eddadikt är tretalet ensamrådande.

I en uppsats »Hur gammal är Vǫlospá?» i Arkiv för nordisk filologi bd LXXIII sid. 1 ff., 1958, har jag sökt visa, att diktens arkeologiskt gripbara uttryck närmast peka på, att dikten tillkommit under tiden ca 650—ca 700. Inga uttryck, som arkeologiskt måste dateras till en senare tid, förekomma. De senare tillskott, som man kan räkna med i dikten, böra icke ha varit betydande, eftersom de icke satt spår i uttryck, som måste dateras till senare skeden än ca 700.

¹ Eggpér.

Den frågan kan då uppställas, om vi arkeologiskt kunna finna paralleller till att talet 3 och dess multiplar 6 och 9 varit dominerande på någon grupp föremål under någon viss tid. Märkligt nog kan jag framdraga en sådan grupp och detta just ifrån 600-talet.

Vill man söka efter magiska tal på föremål, böra dessa vara av en art, som kan antagas ha haft en magisk betydelse. Viktigast äro härvidlag hängsmycken, som kunna rubriceras som amuletter. Den nyssnämnda gruppen utgöres just av sådana.

På Gotland uppträda straxt före eller omkring år 600 e. Kr. i kvinnogravar en grupp kupiga eller platta, runda eller också långsträckt rombiska hängsmycken, som sedan fortleva långt in i vikingatiden. Till att börja med äro de tunna, men bli med tiden tjockare. Dessa ha ofta ornering i form av små hål eller med mittpunkt försedda cirklar.

Till tiden straxt före eller omkring år 600 kan blott ett runt bronshänge dateras; detta är ornerat.

Från 600-talet känner jag 19 sådana runda eller långsträckt rombiska bronshängen. Av dessa ha 12 ornering, alltid av hål eller med mittpunkt försedda cirklar. Antalet hål eller cirklar utgör i samtliga fall 3, 6 eller 9. Orneringen kan vara anbragt på olika sätt. I fig. 1 se vi ett runt skedformigt hänge från en av Sven Söderberg 1893 undersökt grav på gravfältet vid Kalmarbacken, Björkome, Vestkinde socken (Stat. Hist. Mus. inv.-nr 11757: grav 6). Huruvida någon ornering finns på den kupiga insidan kan på grund av beläggningen med brandrester ej iakttagas, men på den konvexa baksidan förekomma tre cirklar med mittpunkt. Från en annan av Sven Söderberg samtidigt undersökt grav, nr 2, på samma gravfält, föreligger det runda, platt dosformiga hänget fig. 2, på ena sidan ornerat med 6 cirklar med mittpunkt, en ställd i mitten och de fem övriga i ring kring denna. Det flackt kupiga hänget fig. 3 från en av Harald Laurin 1899 undersökt grav på det stora gravfältet vid Bars-haldershed i Grötlingbo och Fide socknar (Stat. Hist. Mus. inv.-nr 10939 B:48) har en liknande ornering som fig. 2, men här ses 9 hål, 8 i ring kring mitthålet. Ett icke sakkunnigt upptaget fynd, vilket dock härrör ifrån en och samma grav, från Högbro i Halla socken (Stat. Hist. Mus. inv.-nr 12290), innehöll bl.a. det runda, platt och öppet dosformiga hänget fig. 4, försett med 9 hål, ordnade i 3 rader, vilka bilda en kvadrat. Ännu ett runt hänge, detta kupigt, avbildas i fig. 5, upptaget i en av Erik Floderus 1933 undersökt grav på det väldiga gravfältet vid Ihre i Hellvi socken (Stat. Hist. Mus. inv.-nr 20550: grav 138); även här ses 9 hål i 3 rader, vilka dock bilda en romb. Av de långsträckt rombiska hängena återges i fig. 6 ett med tre i en vertikallinje ställda hål ifrån

Bronshängen från Gotland.

Alla avbildade i naturlig storlek.

Fig. 1. Kalmarbacken, Björkome,
Vestkinde sn. Stat. Hist. Mus.
inv.-nr 11757: grav 6.

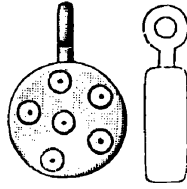

Fig. 2. Kalmarbacken, Björkome,
Vestkinde sn. Stat. Hist. Mus.
inv.-nr 11757: grav 2.

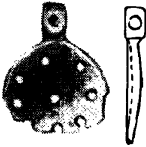

Fig. 3. Barshaldershed, Grötlingbo
och Fide snr. Stat. Hist. Mus.
inv.-nr 10939 B: grav 48.

Fig. 4. Högbro, Halla sn. Stat.
Hist. Mus. inv.-nr 12290.

Fig. 5. Ihre, Hellvi sn. Stat. Hist.
Mus. inv.-nr 20550: grav 138.

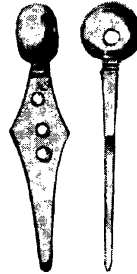

Fig. 6. Okänd fyndort. Gotl. Forn-
sal, Visby, inv.-nr Dep. C 819.

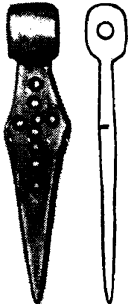

Fig. 7. Ihre, Hellvi sn. Stat. Hist.
Mus. inv.-nr 20550: grav 159.

okänd fyndort (Gotlands Fornsal inv.-nr Dep. C 819). Slutligen se vi i fig. 7 ett långsträckt rombiskt hänge ifrån grav 159 på gravfältet vid Ihre i Hellvi socken, undersökt av Nils Gillgren samtidigt som grav 138 öppnades; här förekomma 9 hål, ställda i kors. Av de avbildade tillhöra fig. 1—4 tiden ca 600—ca 650, fig. 5, 7 och säkerligen även fig. 6 tiden ca 650—ca 700.

Också från 700-talet och senare finnas på Gotland hängen av ifrågasvarande typer med ornering av hål eller cirklar med mittpunkt. Men nu råder icke längre för hålens eller cirklarnas antal uteslutande tretalet med dess multiplar 6 och 9. Nu finna vi även andra siffror, t. ex. 5 och 8; under 700-talet synes talet 8 vara vanligast.

Det är ju möjligt, att även på andra föremål av magisk art än våra gotländska amuletter från 600-talet tretalet eller dess multiplar 6 och 9 skall kunna iakttagas i orneringen; härpå kan ännu intet svar givas, då ännu ingen undersökning ur denna synpunkt genomförts.

Vad jag emellertid velat visa är, att vi ha en arkeologisk parallell till det heliga tretalet i Vqlospá. Och eftersom denna parallell härrör ifrån 600-talet, det århundrade, till vilket jag på grund av några arkeologiskt gripbara uttryck trots mig kunna datera Vqlospá, anger den, ehuru visserligen inte något nytt bevis för Vqlospás datering till ifrågasvarande tid, dock, att Vqlospá passar väl in i 600-talets miljö.

(Denna uppsats har ingått i en maskinskriven festskrift, Studier tillägnade Andreas Oldeberg, 1958.)

SIXTEN BELFRAGE

En liten samling ordspråk från 1571.

År 1571 trycktes på det kungl. boktryckeriet i Stockholm en skrift med titeln *De naturali simplici et grammatico verborum ordine, quem in interpretandis auctorum sententijs pueri sequi debent*. Det är ett helt litet tryckalster, fyra och ett halvt ark i liten oktav — i vad man nu skulle kalla fickformat. Men redan rent bibliografiskt sett har den lilla skriften sitt stora intresse. Man kan, såsom nedan skall närmare utredas, i den se den första i Sverige tryckta skolboken som ger intryck av att vara avfattad av en svensk. Jag undantar då de rent lexikografiska arbetena, Magnus Ingemari, *Composita verborum*, som trycktes i Uppsala 1519, och *Variarum rerum vocabula*.

Under titeln är skriften signerad P.M.S. Säkerligen med all rätt har man tolkat dessa initialer som Petrus Michaelis Stockholmensis och sålunda åsyftande Johan III:s bekanta sekreterare som är känd under namnet Fecht. Denne hade efter ganska långvariga studier, först i Rostock och sedan i Wittenberg, blivit rektor vid Stockholms stadsskola 1566. Hans verksamhet som skolman blev dock icke lång, ty han kallades snart från skolan till tjänst i det kungliga kansliet — troligen i samband med omvälvningen 1568. Hela hans kommande verksamhet skulle dock visa att han därmed ingalunda hade avskurit sig från sysslandet med teologiska och lärda studier och vad därmed stod i sammanhang. En notis i Johan III:s utgående diarium förmåler att han den 12 juni 1569 erhöll »förlag på trycket» i Stockholm att »njuta dess profit».¹ Hur man än vill tolka detta uttryck, måste det ha inneburit att Fecht fick en viss dispositionsrätt över eller inom tryckeriet. Nu hade detta hittills i ytterst ringa mån ägnat sig åt tryckningen av läroböcker. I skolorna hade man för det mesta fått nöja sig med vad som kunde importerats från Tyskland. För sådan bokimport hade dock det nordiska sjuårskriget lagt väsentliga

¹ Sv. biogr. lexikon 15, s. 436, 439.

hinder i vägen. Såsom stockholmsk skolrektor under denna tid bör Fecht ha haft påtaglig kännning av denna brist på skolböcker, och det måste ha syntts honom angeläget att avhjälpa den, då han kom i tillfälle att förfoga över tryckeriets resurser. Visserligen blev hans här nämnda skrift icke tryckt förrän 1571, men dels kan han ha utgivit någon annan tidigare som delat andra skolböckers lott att icke ha blivit bevarad till eftervärlden, och dels kunde han ha behövt tid för att utarbeta skriften.

Vi kommer därmed till frågan om det lilla häftet är att anse som en originalskrift. På förhand vill man gärna räkna med en i Tyskland tryckt förlaga, i detta fall då kanske främst med ett avsnitt i en lärobok. Vad som framställes i Fechts skrift är nämligen vad den engelske skolmannen John Brinsley i början av 1600-talet kallade »the Golden Rule of Constructing»¹ och som sannolikt utmärkts med ett liknande namn också på kontinenten. Denna gyllene regel bestod helt enkelt av en redogörelse för hur man skulle gå till väga vid satslösning, av Fecht kallad *analysis sententiarum*. Om man såg någon vokativform, skulle man börja med den, sedan övergå till att uppsöka en nominativform och taga reda på dess bestämningar, sedan uppsöka det finita verbet och dess bestämningar osv. Det är denna ordföljd som kallades den naturliga eller grammatikaliska — Fecht har i titeln till sin skrift också tillagt epitetet »simplex», den enkla. Härtill kom sedan åtskilliga delproblem, t. ex. adjektivens och adverbens placering i latinet med mera sådant, varpå här icke kan ingås.

Det hela är i Fechts lärobok uppdelat i åtta regler, av vilka sedan flera är indelade i underavdelningar. Någon motsvarighet till dessa åtta regler hos Fecht har jag icke funnit på annat håll, vilket i och för sig betyder föga för bedömandet av deras originalitet, så svärbemästrad som denna tids tyska läroboksbibliografi är. I sammanhang med The golden rule har Brinsley nämnt tysken Susenbrotus (†1543). Allra sist i dennes *Grammaticae artis institutio* förekommer också en mycket kort avdelning »De ordine grammaticae constructionis», som i koncentrerad form framställer huvuddragen av den grammatiska ordningen.² I Lucas Lossius' nybörjarbok *Enchiridion parvulorum* finns det en avdelning »Pueriles regulae seu praeceptiunculae de vero ordine Syntaxeos siue grammatico», som är betydligt utförligare än motsvarande hos Susenbrotus.³ Liksom hos Fecht är framställningen försedd med språkprov. Men dessa sammanfaller blott i något enstaka fall. Påfallande är huru mycket Lossius

¹ H. F. Fletcher, *The intellectual development of John Milton* I (1956), s. 203.

² Johannes Susenbrotus, *Grammaticae artis institutio* (s.a. & l.) s. 199 f.

³ Lucas Lossius, *Enchiridion parvulorum* (s.a.; Witeb., P. Seitz' arvingar) s. O8b ff.

sysslar med konjunktionella satser och perioder, något som Fecht endast i förbigående snuddar vid. Däremot har Fecht åtskilligt att säga om olika sätt att underförstå ord, vilket Lossius alldeles förbigår.

Dessa naturligen ganska osäkra slutsatser rörande originaliteten av Fechts skrift som fotas på saknaden av direkta förebilder kan anses stödjas av ett par iakttagelser som man kan göra i själva framställningen i boken. Den ena av dem rör hänvisningarna till den huvuddel av latinundervisningen som efter antikt mönster kallades imitation (imitatio). I slutet av förordet säges att läran om ordföljden måste stödjas av ett imitativt studium av de goda författarna. Varpå framställningen fortsätter: Sed de imitatione alibi (A3b). Skriften slutar på ett liknande sätt. Det heter där att vad som nu sagts om satslösningen får vara nog. Allt kan icke meddelas i speciella regler. Mängden av annat får läras genom övning (usus), som efter Cicero kallas »optimus artium magister». Och så slutar skriften med upplysningen att den riktiga metoden för imitationen i tal och skrift skulle framställas på annat ställe (De ratione vero ad ueterum imitationem dicendi ac scribendi alibi dicitur). Det synes föga sannolikt att dessa hänvisningar till en kommande skrift skulle ha mekaniskt övertagits från en förlaga. Rimligare är att det är Fecht som ställt i utsikt att han skulle komma med en ny lärobok som på sätt och vis skulle utgöra en fortsättning av den nu publicerade. Någon sådan känner vi visserligen icke, men dels kan ju Fecht ha hindrats att skriva den på grund av ökade göromål som Johan III:s kyrkliga administrator, och dels kan den ha gått förlorad.

En andra omständighet som man lägger märke till finner man i det stycke som behandlar adverbens placering i satsen (B6b f.). Det säges där att enligt huvudregeln att bestämmningen sättes efter det som är bestämt (determinans suo determinato postponitur) skulle adverbena som är liksom ett slags adjektiv till verben sättas efter dessa. Beträffande adverbena vore dock ordföljden mera fri, och det finnes vissa adverb, nämligen de negerande, som i latinet icke kunde sättas efter sitt verb. Därefter fortsätter redogörelsen: Men i vårt språk kan dessa sättas både före och efter (In nostra vero lingua eadem & postponentur et praemituntur). Uppenbart är att denna redogörelse kommer från en svensk, och det finns ingenting som motsäger att denne också skrivit den redogörelse för den latinska ordföljden som går före. Upplysningen om förhållandet i svenskan exemplifieras också omedelbart genom anförande av fyra svenska meningar. Av dessa har varannan negationen efter verbet och varannan före. Att finna regeln för denna växling i placeringen (i detta fall satsernas olika art) har säkerligen legat utanför iakttagarens

uppsåt. Här torde i alla fall föreligga den första svenska språkregel med tillhörande exempelsamling som blivit tryckt i Sverige.

Den omständigheten att Fecht signerat skriften med sina initialer pekar också på att han tagit större befattnings med den än som ren utgivare. Det gör också det förhållandet att den innehåller den lilla samling svenska ordspråk som givit oss den närmaste anledningen att här syssla med den. Dessa ordspråk är här och var placerade efter de latinska citat som anförts för att belysa en regel eller ett regelavsnitt. Därvid följes följande ordning: överst författarnamnet, stundom åtföljt av en hänvisning till skrift o. d., med liten kursiv, därunder det latinska citatet i tämligen stor antikva, och under detta det svenska ordspråket i liten kursiv. Stundom meddelas det latinska citatet också i »grammatisk» ordning. Det är då satt med liten kursiv och närmast under originalet. Det eventuellt kommande svenska ordspråket kommer även då sist. Den ovan relaterade anordningen vid regeln för adverbena, då fyra svenska meningar placerats omedelbart efter regeln, är ett enstaka specialfall.

Det är dessa av Fecht i hans skrift införda svenska ordspråk som nedan kommer att återgivas. Man kan säga att det är den första samling svenska ordspråk som blivit tryckt i Sverige, även om man därvid i viss mån måste reservera sig mot användningen av ordet »samling». Som sådan är den i minsta laget och uppträder icke heller i samlad trupp. Men Fechts avsikt att för sin skrift använda just ordspråk är dock uppenbar. Till tiden äldre är visserligen den samling ordspråk som ingår i Olaus Petri Domareregler vars äldsta handskrifter härrör från 1550-talet och som i gängse form anses vara avfattade under närmast föregående årtionde.¹ Men tryckta blev domarreglerna icke förrän 1616. Betydligt äldre är den svenska versionen av Peder Låles ordspråk, vars handskrift dateras till förra hälften av 1400-talet.² Men denna trycktes första gången så sent som 1840.

De i Fechts skrift förekommande ordspråken meddelas här i alfabetisk ordning. Den åtföljande kommentaren avser endast att i görlig mån tidshistoriskt orientera dem i fråga om deras förekomst särskilt i svenska källor.

1. *Betala icke ondt medh lijka mått.* B 7 a.

Utgör det tredje av de under adverbsregeln anförda exemplen. Är icke anträffat på annat håll. Det ansluter sig till den avdelning hos Peder Syv

¹ Å. Holmbäck i Festskrift tillägnad Axel Hägerström (1928) s. 267 f.

² Koock-Petersens, Östnordiska och latinska medeltidsordspråk 1 (1889) s. 38.

som är rubricerad »Lige for lige i godt og ondt, lige betaling», i vilken man bl. a. finner »Ingen giver ondt for ondt, uden hand er selv ond» (Syv, Aldmindelige Danske Ordsproge (1682) 1, s. 270).

2. *Fåfängia föder ondt aff sigh.* A 8 b.

Lat.: Homines nihil agendo male agere discut. Citatet har tillskrivits Columella. Denne har emellertid anført det som ett »M. Catonis oraculum», och därför får det ofta författarnamnet Cato. I Joh. Petri Gothus, *Dictionarium latino-sveco-germanicum* (Linc. 1640) anföres sentensen under formen »Nihil agendo homines male agere discut» med översättningen: Igenom lättia och fåfengheet lærer menniskian göra thet ondt är». Den av Fecht anförda svenska sentensen har onekligen en ordspråksartad form, men har icke anträffats annorstädes. Såsom uttryck för samma tanke har använts det kända språket ur Syraks bok (33:29): Fåfeng gå, lærer mykit ondt (Bib. 1541), som numera av de flesta torde uppfattas som ett genuint ordspråk, och detta kan tänkas ha utträngt den av Fecht anförda formuleringen.

3. *Heller skal en hielpa än stielpa.* A 8 b.

Lat.: Odi restringi et fauores conuenit ampliari. Den svenska sentensen står som det andra svenska ordspråket under den latinska sentensen som rubricerats som *Regula Iuris*; jfr ordspr. 6. Ordspråket har tydligen hört hemma i de svenska domarreglerna. Det heter i Olaus Petri *Domare-regler*: För ty Domare embete är sådant, at man skal wara snarare til at hielpa än til at stielpa (Olavus Petri, *Skr.* 4, s. 305). I en urkund från århundradets sista decennium träffar man ordspråket i mera specialiserad form: Wij haffue udij Domare Regelen, Bättre är att hielpa, thenn schyllige, än stielpe thenn Oschuldige (*Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd* (1843) I. 1, s. 39; SAOS). Även i sin krönika har Olaus Petri haft denna regel i tankarna: Och skal man altid wara mera beneghen til at hielpa, än til at stielpa (*Skr.* 4, s. 88).

4. *Iw högre pall, iw större fall.* B 1 a.

Ordspråket följer efter ett citat av tredje strofen i Horatius' ode *Rectius uives, Licini* (Od. 2,10) och ett angivande av den grammatiska ordningen av denna: *Pinus ingens agitatur saepius ventis, & turres celsae decidunt casu grauiore etc.* Det är tydligen den sist anförda delen av denna (märk *casu grauiore!*) som givit anledning till införandet av ordspråket. Detta

citeras av SAOB (under *pall*, *sbst.*¹) från en predikan av Laurentius Petri under formen: *Thes höghre pall, thes werre fall*. Formen hos Fecht ser ut att vara den ursprungliga, och det är väl den som givit upphovet till ordspråket: *Iw högre kall, jw större fall* (Grubb, *Penu proverbiale* (1665) s. 402). Innehållsligt motsvaras ordspråket hos Grubb av: *Högt på pall, giör diupa fall* (*ibid.* s. 367).

5. *Månge få skadha aff sina welgerningar.* B 1a.

Lat.: *Agnosco meas pennas in meis vulneribus*. Citatet är rubricerat som *Paraemia Lybica* (libyskt ordspråk), vilket för oss på rätt spår i fråga om dess tolkning. Det har tycke av att vara själva poängen i en fabel: en sårad fågel säger sig känna igen sina egna fjädrar i de sår den fått av de fjäderbeklädda pilarna.¹ Det visar sig att det rör sig om en fabel om örnen ur den aesopianska fabelkretsen, där örnen som blivit skjuten utropar, när han fått syn på pilen, att det bereder honom en andra sorg att han dör för sina egna fjädrar (*Fabulae Aesopicae collectae*, ed. Halm, s. 2). Fabelns mening anges vara att det är hårt, när någon råkar i fara genom det egna (gr. ἐκ τῶν ἰδίων; lat. a suis (*Aesopi Phrygis fabellae*, Basel, Froben, 1524, s. 219), *suae propriae facultates et res* (*Fabulae Aesopicae*, ed. F. de Furia, 1810, (2) s. 95). Några välgärningar är det icke fråga om i fabeln, men parallellen är ändock uppenbar: det som kommer från en själv, kan vålla en själv skada. Den svenska sentensen utgör icke någon översättning av det »libyska» ordspråket och ger icke heller någon direkt förklaring av det. Det förefaller därför rimligt att vi här ha att göra med ett svenskt ordspråk. Tanken som ligger bakom det, träffar man i åtskilliga ordspråk hos Peder Syv, av vilka »Ingen bør för sin gode villie at lide skade» (2, s. 283) är placerat under en avdelning *Velgjerning, Velvillighed*. Förhållandet mellan egna åtgöranden och den skada man därav kan få lida illustreras t. ex. av följande: *Ingen kommer i skade, uden hand hjælper self til* (2, s. 231), *Mand hjælper tidt selv til sin egen skade, som mygger ved lyvset* (1, s. 382), *Mangen streber efter det hannem dreber* (*ibid.*), *Mand gjør tidt lime (riis) til sin egen rumpe* (*ibid.*). Det sistnämnda återfinner man hos Peder Låle, i den danska versionen: *Man gør offthe lijmae tijl sijn eghen hwdh* (971), i den svenska: *Man gør opta lima til sin eghin baak* (862). Tanken skymtar man också bakom ett uttalande i Olaus Petri *Domareregler*: *Så låter han [Gud] tå komma thet ther til, at ther wij meente haffua gagn aff, ther få wij aldra största skadhan aff* (*Skr.* 4, s. 303).

¹ Jag har att tacka min vän prof. A. Wifstrand för tolkningen.

6. *Nåd̄h är bät̄ter än rätt̄.* A8b.

Lat.: *Odia restringi et fauores conuenit ampliari.* Ordspråket är det första som står under denna rättsregel. Det andra är Heller skal en hielpa än stielpa; jfr ovan ordspr. 3. Troligen hör även föreliggande ordspråk samman med de svenska domarreglerna. Man kommer lätt att tänka på det kända stället i Olaus Petri Domareregler: För ty högsta rett är högsta orett, och moste nådhen wara med retten (Skr. 4, s. 303). I reellt samma form möter ordspråket i den svenska versionen av Peder Låles ordspråk: *baetre aer nadh aen raethir* (S 466). I Karlskrönikan lägges det i dalkarlarnas mun, då Karl Knutsson frågar dem, om de ville stå till rätta: *the swaradhe honom tha alle thäth / nadh är mykit bät̄re än räth* (RK 2:4818—19).

7. *Olaga fång är ofång.* D4b.

Lat.: *Non firmatur tractu temporis q(uo)d de iure ab initio non sistit.* Den latinska sentensen är rubricerad som *Regula Iuris*. Den är här anförd som ett exempel på regeln att korrelatet till ett relativpronomen ofta kan utelämnas. Till lärjungens upplysning är också tillagt »Subintelligitur, id». Den svenska rättssatsen har icke någon relativsats och är sålunda anförd uteslutande för att visa att den romerska rättssatsen också fanns i Sverige. Den ingår bland de »allmennelighe Ordsedher» som enligt Olaus Petri ofta brukades som allmän lag (Skr. 4, s. 304).

8. *Ont bliffuer icke olönt.* C8b.

Lat.: *Virum malum vel mus mordeat.* Det latinska språkprovet är rubricerat *Prouerb*. Man återfinner det hos Margalits, *Florilegium proverbiorum universae latinitatis* (1895): *Virum improbum vel mus mordeat* (mordet) (under *mordere o. mus*). Det svenska ordspråket har förut icke blivit anträffat tidigare än hos Grubb (s. 627): *Ondt blirj sällan olöhnt*.

9. *Then icke haffuer fää han böte medh krop.* B7a.

Detta är det andra av de svenska exemplen som anföres till belysning av negationens plats i svensk ordföljd. Genom skriv- eller tryckfel har den avsedda rättssatsen i Fechts bok fått en felaktig form så till vida att det sista ordet blivit *koo*, vilket ju icke ger någon rimlig mening. I det bevarade unika exemplaret har det också med gammalt bläck blivit rättat till *krop*. Så är också lydelsen i Olaus Petri Domareregler (Skr. 4,

s. 304). Felet tycks ha tillkommit genom inverkan av andra formuleringar. I Magnus Erikssons landslag finner man bestämmelsen: Orkar ei leghodrænger pæninga, böte þen krop ei hauer ko (GiftoB 8:1). En liknande bestämmelse finnes också i Kristoffers landslag. I den fornsvenska versionen av Peder Låles ordspråk uppträder bestämmelsen som fristående ordspråk: han gælle krop thær ey hawir koo (S 877).

10. *Thet illa fås, thet illa förgås.* C1a.

Lat.: Male parta, male dilabuntur. Den latinska sentensen är av Cicero citerad från Naevius och förekommer även i andra formuleringar, t. ex. i Plautus, Poenulus: male partum male disparit (v. 844). Den klassiska bakgrunden till de germanska ordspråken av samma innebörd synes uppenbar. Hos Peder Låle uppträder ordspråket i denna version: thæth man mædh syndom ffaar thæth mædh sorghum forgaar (S 827). Den form vari ordspråket uppträder i Olaus Petri krönika: Thet illa fåász med sorger förgåsz (ed. Klemming s. 207) erinrar i sitt senare led om detta. I Sv. Ords. har ordspråket samma form som hos Peder Låle. Formen med tvenne korresponderande *illa* är först anträffad hos Fecht.

11. *Thet är icke alt sant, som sanno är lijkt.* B7a.

Det första av exemplen som anföres till belysning av negationens plats i svensk ordföljd. Ordspråket återfinnes i Konungastyrelsen: Ty at ey är alt thet sant, ther sanno är lijkt (ed. 1669, s. 51). Formen hos Fecht är tydligen mera ursprunglig än den som finnes i Sv. Ords.: Thet är icke alt sant som sannolikt är (C4a).

Så långt förteckningen på ordspråken i den fechtska läroboken. Vid eftersyn visar det sig att de ovan anförda ordspråken täcker hela det svenska inslaget i läroboken så när som på två språkprov. Det ena åtföljer den från Paulus Iurisconsultus, dvs. den under Septimius Severus och hans efterföljare levande romerske juristen Iulius Paulus, citerade sentensen: Libertas inæstimabilis res est och lyder: *Friiheet är itt dyrt ting, thes wård ingen säya kan* (A8b). Det svenska citatet är intressant nog och kan förtjäna en speciell undersökning¹. Men något tycke av ordspråk har det icke. Det andra svenska språkprovet är det sista av de fyra som anföres för att belysa den svenska negationens placering i

¹ Se numera om citatets litterära bakgrund min uppsats »Verus Aesopus» i Från Småland och Hellas. Studier tillägnade Bror Olsson (1959) s. 24 f. (korr.-not).

satsen. Det lyder: *Iagh rådher tigh at tu icke söker skencker* (B 7 a). Man kan icke förneka karaktären av tänkespråk, men några svenska ordspråk av denna formella typ tycks icke existera.

Användningen av de svenska ordspråken har givetvis samband med tidens höga uppskattning just av ordspråken. Icke minst gällde detta skolundervisningen, varpå bl. a. Peder Låles ordspråk ger ett exempel. Undervisningen i latin avsåg icke allenast inlärandet av ett för all högre bildning nödvändigt språk utan även att låta lärjungarna få del av den levnadsvisdom som man ansåg att den klassiska litteraturen rymde. De bibelböcker som innehöll tänkespråk vann särskilt beaktande. När Melanchtonlärjungen Georg Norman uppgjorde en undervisningsplan för hertig Erik, föreskrevs i denna att eftermiddagslektionen skulle börja med att »tuktomästaren» läste ett ordspråk av Salomo eller en vishetsregel av Cato.¹ Samma inställning till ordspråken har man att förutsätta hos Fecht, fastän det hos honom gäller ett något högre skolstadium. Utom i det specialfall, då några ordspråk får ge exempel på svensk ordföljd, är ordspråken knutna till de latinska sentenserna och avser att belysa dessas innehåll, icke deras form. Man lägger märke till att dessa svenska inskott i framställningen är fördelade tämligen oregelbundet. De är särskilt talrika i slutet av första och början av andra arket, men förekommer sedan endast sporadiskt. Något planmässigt inarbetande av de svenska ordspråken i framställningen har det icke varit fråga om. De har kommit med mera som en krydda än som ett fast element.

Det är relativt många latincitat som Fecht hämtat från romerska rättsregler och juridisk litteratur. Man kan t. o. m. känna sig frestad att antaga att Fecht under den jämförelsevis långa tid som han vistades i Wittenberg också har ägnat sig åt juridiska studier. En naturlig följd härav har blivit att åtskilliga av de svenska ordspråk som han anför återfinnas i en liknande miljö, t. ex. i Olaus Petri Domareregler. Olaus Petri gjorde principiellt ingen skillnad mellan de ordspråk som inkommit i lagen och de som icke gjort det² utan betraktade dem samtliga som »ordseder». Det har icke funnits något skäl att här förhålla sig på annat sätt.

¹ I. Svalenius, Georg Norman (1937) s. 35.

² Holmbäck, *ibid.* s. 273.

Arkæologisk datering af poetiske tekster.

Birger Nermans artikel «Hur gammal är Völospá?» i ANF 73. bd. p. 1 ff., har givet anledning til følgende ræsonnementer:

B. Nerman daterer Völospá til Vendeltiden, ca. 550—ca. 800, og gør det ved hjælp af træk, «som arkeologisk visa hän på Vendeltiden». En god ting er det, når en videnskab som arkæologi kan træde til og række filologien en hjælpende hånd — og meget i retning af dateringer og placeringer må kunne nås ad den vej. Ved læsning af artiklen om Völospá undgås det dog næppe, at man får visse betænkeligheder ved metoden; arkæologen synes for ivrig efter at finde træk af ovennævnte art, deres værdi drages ikke i tvivl, hvorved resultatet *kan* blive noget, der lyder som et postulat. Samlet vil mængden af «Vendeltids-træk» i digtet virke overbevisende — og jeg ønsker egentlig slet ikke at rokke ved B. Nermans datering — men nogle af eksemplerne — taget enkeltvis — vil vise metodens farlighed, når den ikke bruges skarpt kritisk og ved siden af andre metoder.

Artiklen opholder sig først ved ordet *skeggöld* i Völospás strofe 45. Den specielle økseform *skeggja* var almindelig i tiden ca. 650—ca. 800, men er yderst sjælden efter begyndelsen af 800-tallet (enkelte eksemplarer fra ca. 800—omkring vikingetidens slutning kendes dog). Heraf slutter B. Nerman: «Under (vikingatiden) skulle ingen komma på tanken att kalla «yxetid» för skeggöld.» Nej, måske ikke den almindelige sprogbruger, men digteren —? Han kan jo netop have brug for ordet (rimord med *skálmöld*), og kendt kan det have været langt op i tiden. Iflg. Ross er *skjegg* endnu brugt om en lille økse i Romsdal og Sunnfjord. Jf. desuden *skegg* «kam på en nøgle» (Þorkelsson, Supplement 3. sml. II 1894—97) og *skeggøx* (Egils saga).

Dernæst behandles str. 36: åen Slíðr med «søxom ok sverdom». *Sax* betyder dels «énægget sværd», dels «kortsværd» (én- eller tveægget). Forfatteren slutter først, at det i Völospá må betyde «kortsværd», for «Det har knappast någon mening att angiva, att i floden Slid finnas en- och tveeggade svärd, om här endast avses stora svärd». Udtrykket i str. 36 kan «endast betyda, att här både stora svärd och kortsvärd vältra i vågorna». At det sidste skulle have mere mening end det første, ses ikke umiddelbart; skulle det dog ikke kunne skyldes stilistiske hensyn snarere end omhu med de tekniske detaljer, når digteren bruger to ord i stedet for ét? Næste punkt i argumentationen er, at kortsværd efter ca. 700 er yderst sjældne, hvorfor Völospás udtryk ikke godt kan afspejle en senere tid. Selv om nu virkelig *søxom* i vores strofe betyder «kortsværd», er dermed ikke meget vundet: kortsværd er sjældne efter år 700, javel — men er ordet *sax* sjældent efter år 700? Det må blive det afgørende spørgsmål, når talen er om en poetisk tekst og ikke en våbenteknisk. Og svaret herpå er et tydeligt nej! Ordet er ganske almindeligt f.eks. i sagaerne.

Om strofe 38: «så er undinn salr
orma hryggjom»

siger Nerman: «Från vikingatiden känner jag icke någon nordisk djurornamentik, som detta uttryck passar in på. Men dylik flätning förekommer tidigare.» Det synes ikke nødvendigt at søge støtte i den bildende kunst for et udtryk som dette. Det indgår i digterens forsøg på at skabe en stemning af uhygge; jf. de foregående linjer: «fello eitdropar inn um ljóra», som jo kan have ført direkte over i tanken om de af orme eller slanger flettede vægge og lofter.

At udtrykket om guderne i str. 8: «var þeim vettergis vant ór gulli» nødvendigvis skulle stamme fra en iøvrigt guldfattig tid, forekommer meget lidt overbevisende. Når som helst, og hvor rigt end mennesket er, vil vel guderne blive udstyret med det bedste af alt, altså også guld. Den specielle, litotiske formulering siger heller intet, den er et stilmiddel og behøver ikke at forudsætte guldmangel hos mennesket. Vølospás udtryk forekommer mig akkurat lige så velbegrundet i såvel «den ytterst guldriga folkvandringstiden» og «vikingatiden, då guld är ganska vanligt» som i «den ytterst guldfattiga Vendeltiden».

Endelig fremdrager B. Nerman strofe 55: (Vidars kamp mod Fenris-ulven)

«lætr hann megi Hvedrungs
mund um standa
hjør til hjarta»

hvilket udtryk forudsætter et stikvåben, snarest en bestemt art «sax», hjemmehørende i tiden ca. 400—ca. 550 og måske straks derefter, altså folkevandringstiden! Hermed leverer forfatteren selv et eksempel på en af de ting jeg har villet fremhæve: Et udtryk kan blive en kliché; en genstand kan gå ud af brug, men genstandens navn kan leve videre, hvorved så ofte det specielt betydningsafgrænsende i ordet går tabt (f. eks. *sax* og måske *skeggja*).

En anden ting, som man ikke må overse i sin iver for at finde holdepunkter for en datering af f. eks. Vølospá, er den, at det er poesi vi har med at gøre; vi står over for en digter, der har brug for ord, «andre» ord, ugængse ord; synonymer skal han bruge, forældede udtryk kan han tage op osv.

Igen: jeg søger ikke at rokke B. Nermans datering, men blot at vise hvor meget der kan indvendes mod metoden, når man husker på at det er et stykke digterisk litteratur og ikke et museumskatalog over arkæologiske genstande, vi står overfor.

Aarhus 1959.

C. C. ROKKJÆR.

Anmälan.

Dansk-svensk ordbok utarbetad på uppdrag av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab och Nämnden för svensk språkvård av Bertil Molde under medverkan av Niels Ferlov. XV, 700 s. Stockholm 1958 (Svenska Bokförlaget—Bonniers).

Efter ett initiativ av Lis Jacobsen påbörjades 1945 arbetet på en ny svensk-dansk ordbok, som skulle bli utförligare och fullständigare än föregångarna. Bakom ordboks företaget stod Nämnden för svensk språkvård och Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Arbetet leddes av dåvarande lektorn vid Århus universitet, Bertil Molde med den danske lektorn Niels Ferlov som främste medarbetare. På den jämförelsevis korta tiden av 13 år fullbordades ordboksarbetet och förra året utkom den nya ordboken i Svenska Bokförlagets ordboksserie.

Enligt de inledande anvisningarna täcker ordboken det viktigaste i danskt språk f. o. m. Holberg. Huvudvikten har emellertid lagts vid nudanskan. Ordboken är i hög grad aktuell. Man finner i den sådana nya ord som *knallert* 'moped' och *fjernseer* 'TV-tittare'. Ur ordboken har utslutits i första hand åtskilliga sammansättningar och avledningar samt lånord, som inte beräknats vålla några förståelsesvårigheter. I några fall har likväl ord utslutits, som det funnits skäl att taga med, t. ex. *assistent*, vars betydelse inte sammanfaller med det svenska ordets. En assistent i Danmark motsvarar vanligen en amanuens i Sverige.

Flera fackområden är jämförelsevis rikligt företrädda i ordboken. Sålunda är namnen på praktiskt taget alla i Danmark hemmahörande växt- och djurarter förtecknade, varvid — förutom svensk översättning — även de latinska benämningarna anges.

Ord tillhörande vardagligt språk, familjärt språk och slangspråk har även beretts plats i ordboken — betecknade med V, F eller P. Det är givetvis mycket svårt att avgöra till vilket språkligt skikt ett ord närmast hör. Det förefaller emellertid, som om flera av de såsom familjära betecknade orden snarare kunde hänföras antingen till vardagligt språk eller till slang. Detta gäller exempelvis orden *brumme* 'fängelse, arrest, »bur», finka' och *spjæld* 'finka, arrest, fängelse', vilka torde ha familjär och förtrolig karaktär endast i begränsade kretsar.

Ett språkligt specialområde, som inte brukar uppmärksammas i nämnevärld grad i handordböcker av föreliggande slag, är barnspråket. Det är emellertid i Moldes ordbok representerat med åtskilliga uppslagsord, t. ex. *ae* 'smeka, klappa', *bebe* 'förlåt, ursäktat' och *lulle* '(barn)säng, vaggan'.

Dialektord har i begränsad omfattning tagits med i ordboken. Det specificeras därvid inte i vilken eller vilka dialekter ett ord förekommer. Enda undantaget från den regeln är, att en del ord anges tillhöra jylländsk dialekt, t. ex. pronominet *a* 'jag'.

I slutet av ordboken finns en särskild förteckning över viktigare danska ort- och personnamn med angivande av dessas uttal. Även i huvudförteckningen är namn på en del danska platser och institutioner upptagna, ofta försedda med små förklarande notiser, t. ex. *Rundetårn* [tornet till Trinitatis kirke i Köpenhamn, urspr. byggt som observatorium].

Ordens konstruktioner belyses med vanligen korta men talrika och välvalda exempel. Även ordens förekomst i stående uttryck och talesätt, ordspråk o. s. v. redovisas utförligt. Belägg med angivande av källa förekommer ej. På sin höjd anges ursprunget mera allmänt, såsom när det vid uttrycket *nachspielet bliver det artigste* 'epilogen blir det bästa; det bästa kommer till sist' hänvisas till Holberg.

Den svenska återgivningen av de danska ordens betydelser är korrekt och pregnant. Möjligen kan fackmannen när det gäller speciella termer vilja göra vissa korrigeringar eller kompletteringar. Ett exempel. *Skrællepløjning* definieras såsom 'pløjning varvid det översta (bevuxna) jordlagret vändes', men därtill kunde lämpligen facktermen 'skumpløjning' ha fogats.

I de inledande anvisningarna för ordbokens begagnande lämnas »en mycket summarisk redogörelse för de viktigaste danska uttalsreglerna och generella upplysningar om de enskilda bokstävernans ljudvärden». För utförligare upplysningar hänvisas man till Åge Hanssens skrift »Udtalen i moderne dansk». Den väsentligaste invändningen mot ordboken torde vara, att den inte själv tillhandahåller dessa noggrannare uppgifter om danskt uttal.

Om man t. ex. vill veta hur bokstaven *a* uttalas, så får man i uttalsredogörelsen beskedet att kort *a* uttalas ungefär som i svenskan, medan långt *a* skall bildas längre fram i munnen än detta. Det nämns inte något om att man i danskan har ett tredje *a*-ljud, som brukas då *a* står invid *r* och som i sin artikulation kommer relativt nära det långa svenska *a*-ljudet. Nu står det visserligen i de inledande anvisningarna, att man vid de enskilda uppslagsorden skall kunna erhålla upplysningar om de rätta uttalen, men om man slår upp t. ex. *hare* och *hane*, finner man, att uttalet av *a* anges på samma sätt i båda orden, trots att det är fråga om olika ljud. Då det gäller *ö*-ljudet har ordboken tre skilda fonetiska beteckningar och detta borde ha varit lämpligt även för *a*-ljudens vidkommande. T. ex. kunde — såsom i Niels Nielsens Dansk grammatik for svenskere — det *a*-ljud som förekommer vid *r* ha betecknats *a*, det långa, *ä*-haltiga *a*-ljudet i *hane* kunde ha tecknats *a* och vanligt *a* kunde ha förbehållits att beteckna det korta *a*-ljudet i t. ex. *tak*.

En annan ljudbeteckning, som man kan ställa sig skeptisk till är användandet av tecknet *ʃ* för att ange uttalet av *sj* i t. ex. *sjæl* (liksom i Ordbog over det danske sprog). Ett uttal med *sj*-ljud här är gammaldags. Omkring sekelskiftet har det möjligen varit fint i Köpenhamn,

men numera är det vanligaste uttalet $s+j$, jfr Åge Hansen, a.a. s. 83. Molde anför visserligen i det inledande avsnittet, att i konsonantförbindelser såsom sj varje ljud uttalas för sig samt att förbindelsen sj även kan uttalas $ʃ+j$, men detta får man sålunda ingen uppfattning av genom uttalsbeteckningarna vid de enskilda uppslagsorden.

Då ett ord har stöt, anges detta med ett accenttecken ´, som sättes efter det ljud, som avbrytes av stöten. Vid några ord har emellertid stöttecknet glömts bort eller förväxlats med accenttecknet för betonad stavelse ´, t. ex. vid ordet *dej*.

Efter lång vokal sättes ett kolon. Dock inte i de fall vokalen har stöt. Stöttecknet får då även ange, att vokalen är lång. För tydlighetens skull hade det nog varit att föredraga att — liksom Ordbog over det danske Sprog — alltid ange lång vokal på samma sätt.

Ålderdomligt, vardagligt eller vulgärt uttal anges stundom, t. ex. *kniv* [kni'v, V kniu']. Vad gäller det vardagliga uttalet kunde kanske något större utförlighet ha varit på sin plats. Man får t. ex. veta, att *dag*-vardagligt uttalas *dau-*, men ordboken upplyser inte om att samma uttal av *-ag-* förekommer även i *bag-*, *fag-*, *sag-* o. s. v.

Det kan anmärkas, att en del engelska lånord fått något märkliga uttalsangivelser. T. ex. anföres det, att *baby* skall uttalas [bä(:)'bi]. Endast engelskt uttal av ordet torde av flertalet danskar uppfattas som värdat.

Efter åtskilliga ord i ordboken står det en asterisk, men man letar förgäves efter någon förklaring av dess betydelse. En sådan finner man emellertid i föregångaren, A. F. Dalins Dansk-svensk ordbok, där det står, att asterisken »utmärker de danska ord, som motsvaras af lika-ljudande och liktydande svenska». Asterisken är emellertid långt ifrån konsekvent använd hos Molde. Den står t. ex. vid *apotek*, *atlas* och *attribut*, men inte vid t. ex. *arkiv*, *antal* och *arm*, trots att även de senare orden motsvaras av likljudande och liktydande svenska.

Angivandet av ordens bruklighet är ibland missvisande. Vid ordet *davre* '[första] frukost, morgonmål, dagvard' står det sålunda »åld. dial.», medan bruklighetsbeteckningen snarare skulle ha varit »åld. o. dial.».

Till sist några småanmärkningar. Vid *laud*, förkortning av *laudabilis*, står det »1 betygsgrad», men någon betydelse 2 följer ej. Vid ordet *service* står det en romersk I för mycket och vid ordet *paket* har en asterisk, alternativt översättningen glömts bort. I flera fall hänvisas till uppslagsord, som inte är medtagna i ordboken. T. ex. under *Regensen* står det jfr *Kvinderegensen*, men detta ord saknas.

De brister, som kan finnas i den nya, dansk-svenska ordboken, väger emellertid lätt mot bokens stora förtjänster. De förtar på intet sätt intrycket, att ordboken kommer att utgöra en utomordentligt värdefull hjälpreda för alla svenskar, som av skilda anledningar sysslar med danskt språk och dansk litteratur.

Uppsala 1959.

ÅKE HANSSON.

Till red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1957. 1958. — Archiv für das Studium der neueren Sprachen. 195. Bd 110. Jahrg. H. 4. 1959. 196. Bd 111. Jahrg. H. 1. 1959. — Arv. Vol. 14, 1958. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur herausgegeben von Th. Frings und E. Karg-Gasterstädt. 80: 3, 81: 1—2. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur herausgegeben von H. de Boor und I. Schröbler. 80: 3, 81: 1. — Budkavlen. Årg. 36 nr 1—4 1957. — Danske Studier 1959. — Edda årg. 45 bd 58 h. 4, 1958. — Études Germaniques. 14. Année N:os 1—3 1959. — Fornvännen 1958: 5—6 1959: 1—4. — Frödskaparrit. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. 7. Bók 1958. — Germanisch-Romanische Monatsschrift. Bd 40 H. 2—3 1959. — Leuvense Bijdragen 48: 1—4 1959. Bijblad 48: 1—2 1959. — Maal og Minne 1958 h. 1—2. — Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam 45:1 1959. — Moderna språk 53 1959 nr 1. — Namn och bygd 46 1958 h. 1—4. — Neophilologische Mitteilungen 60 nr 1—3 1959. — Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap Bd 18 1958. — D:o Suppl. Bd 5 1958. — Onoma. Vol. VII (1956—57) h. 1. — Selskab for nordisk filologi. Årsberetning for 1958. — Skírnir CXXXII. ár. 1958. — Sprog og Kultur. Bd 21 h. 2 1959. — Språklige bidrag. Medd. fr. sem. för slaviska språk, jämförande språkforskning, finsk-ugriska språk och östasiatiska språk vid Lunds universitet. Vol. 3 nr 11—12. 1958. — Stavanger museum. Årbok 1958. — Studia Linguistica 12:2 1958. — Studia Neophilologica. Vol. No. 2 1958. Vol. XXXI No. 1 1959. — Svenska landsmål 1958 h. 1—4+Bil. — Varbergs museum. Årsbok 1959. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur Bd 89 1958—59 H. 1—3. —

Annales Islandici posteriorum sæculorum. Annálar 1400—1800 V. 3 [s. 247—296] Reykjavík 1958. — Brasck, Samuel Petri, Den förlorade sonen. Comœdia ... 1645. Med förklaringar utg. av E. Wessén. 124 s. Sthlm 1959. (Svenska texter 4.) — Christensen, Jens, Træk af nordfynsk Landsbyliv. Udg. af Poul Andersen. XX+124 s. Khvn 1958. (Udvalg for Folkemaals Publikationer Ser. B Nr. 4.) — Die Lieder des Codex Regius (Edda) und verwandte Denkmäler. Bd II Helden-dichtung. Erster Teil. Die Dichtung von Helgi und der Walküre. Text, Übersetzung, Erläuterung bearbeitet von Bernhard Kummer. XXVIII+144 S. Zeven/Bez. Bremen 1959. — Djurhuus, N., se Svabo, J. Chr. — Ejder, B., se Skånes ortnamn. — Gammalsvenskbydokument utg. av A. Loit och N. Tiberg. 237 s. Uppsala o. Khvn 1958. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 31.) — Gottfried von Strassburg in Auswahl hrsg. v. Fr. Maurer. 142 s. Berlin 1959. (Sammlung Götschen Bd 22.) — Guldsmedernas skrå av år 1501. Faks.-tryck med texttolkning o. historisk kommentar. Utg. av J. Kroon. 142 s. Malmö 1959. — Halldórsson, Ólafur, se Óláfs saga Tryggvasonar. — Ivar Skalds martyrkvæde om tronkrävaren Sigurd slemmedjåknes död tolkat, inlett och kommenterat av Åke Ohlmarks. Sthlm 1958. — Iwein. Eine Erzählung von Hartmann von Aue. Mit Anmerkungen von G. F. Benecke und K. Lachmann. 6. Ausg. XVII+564 s. Berlin 1959. — Jørgensen, C. Ingemann, Dänisches Lesebuch. 131 S. Halle 1958. — Kroon, J., se Guldsmedernas skrå. — Kummer, B., se Die Lieder des Codex Regius (Edda). — Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957. Utg. av J. Sahlgren. 486 s. Uppsala 1958. — Livet i det gamla Överkalix skildrat av överkalixbor på överkalixmål. 1: Fonetisk text av Carin Pihl. 80 s. (Svenska Landsmål B. 59:1.) 2: Översättning och kommentar. IX s. + s. 81—256 (därst.) — Ljunggren, K. G., se Söderwall, K. F. — Loit, A., se Gammalsvenskbydokument. — Mägiste, J., se Woten erzählen. — Ohlmarks, Å., se Óláfs saga Tryggvasonar en mesta udg. af Ólafur Halldórsson. 400 s. Khvn 1958. (Editiones Arnarnagæanæ. Ser. A, vol. 1.) — Pihl, C., se Livet i det gamla Överkalix. — Sahlgren, J., se Kungl. Gustav Adolfs Akademien. — Skånes ortnamn utg. av Sydsvenska ortnamnssällskapet och Landsmålsarkivet i Lund. Ser. A Bebyggelsenamn. Del 1. Albo härad av B. Ejder. 126 s. Lund 1959. — Svabo, J. Chr., Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782. Udg. af N. Djurhuus. XXVIII+497 s.+planscher.

Khvn 1959. — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement av K. G. Ljunggren. h. 24. S. 753—784 [skyldighet — sparre]. Lund 1959. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällskapet h. 222.) — Tiberg, N., se Gammal-svenskbydokument. — Wessén, E., se Brasck, S. P. — Woten erzählen. Wotische Sprachproben. Gesammelt und herausgegeben von J. Mägiste. 225 s. Helsinki 1959. (Mém. de la Soc. Finno-Ougrienne 118.) — Vårt språk och vår litteratur utg. av R. Hillman, N. Hänniger m. fl. IV. Vårt språk. VIII+210 s. Sthlm 1959.

Bjerregaard, N. P., Årets arbejde i Ommersyssel. 98 s. Aarhus 1959. (Jyske folke-maal V.) — Björseth, B., Göteborgsspråket och skolan. Några anvisningar för modersmållärare vid Göteborgs folkskolor. 31 s. Uddevalla 1957. — Dens., Göteborgsspråket. 55 s. Sthlm 1958. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språk-vård 19.) — Bom, K. o. Krener, K., »Hørte du hvad han sae ...?» 86 s. Khvn 1959. (Danmarks radios sprogundervisning. Dansk 1.) — Brattö, O., Filipe, Henrique e outros nomes proprios em Portugal e na Europa. 59 s. Lissabon 1958. (Instituto Ibero-Americano-Gotemburgo-Sucécia). — Brøndum-Nielsen, Jhs., Fra Skaanes senmiddelalder. 151 s. Khvn 1959. (Festskrift udg. af Københavns universitet i anl. af H. Majt Kong Frederik IX:s 66 aars fødselsdag den 11 marts 1959). — Cameron, K., The Place-Names of Derbyshire. Parts 1—3. LXXI+829 s. London 1959. (English Place-Name Society XXVII—XXIX.) — Christiansson, H., Syd-skandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna. 282 s.+planscher. Uppsala 1959. — Collinder, B., Språket. Inledning till det vetenskapliga språkstudiet. 275 s. Stockholm 1959. — Dahl Midttun, S., Stadsnamn i Årdal i Sogn. 259 s.+karta. Bergen 1958. (Skrifter utg. av Inst. f. nordisk filologi Universitetet i Bergen III.) — Dumézil, G., Les dieux des Germains. 129 s. Paris 1959. — Faye, A., Dansk-norsk ordbog. 47 s. Oslo 1958. (Skrifter frå Norsk målføre-arkiv 14.) — Franzen, G., Runö ortnamn. 175 s. Uppsala o. Khvn 1959. (Skr. utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 33.) — Frings, Th., se Müller, G. — Frödin, J., Med Linné på östsvenska strandängar. 59 s. Uppsala 1958. (Medd. från Uppsala univ:s geografiska institution. Ser. A n:o 134.) — Halvorsen, E. F., The Norse Version of the Chanson de Roland. XI+289 s. Khvn 1959. (Bibliotheca Arnemagnæana XIX.) — Harding, E., Några landskaps-, socken- och bynamn. 16 s. Lund 1958. — Dens., Om det s. k. a-omljudet eller växlingen u:o i nordiskan. 21 s. Lund 1959. (Bilaga 5 till Språkvetenskapliga problem h. 8.) — Hedblom, F., Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. 213 s. Uppsala 1958. (Från Gästrikland 1957—1958.) — Helgason, Jón, Handritaspjall. 118 s. Reykjavík 1958. — Dens., Ritgerðakorn og ræðustúfar. XIII+299 s. Reykjavík 1959. — Helle, K., Omkring Boglungasögur. 119 s. Bergen 1958. (Univ. i Bergen Årbok 1958. Hist.-antikvarisk rekke 7.) — Hildeman, K. J., Medeltid på vers. 259 s. Sthlm 1958. — Hjorth, Poul Lindegård, Nordsamsisk bøjningslære. 111 s. Khvn 1958. (Udvalg for folkemaals publikationer. Ser. A nr. 16.) — v. Hofsten, N., Segerlöken. Allium victorialis i folketro och folkmedicin. 91 s. Uppsala o. Khvn 1958. (Acta Acad. Reg. Gustavi Adolphi XXXIV.) — Honko, L., Krankheitsprojekte. Untersuchung über eine urtümliche Krankheitserklärung. 258 s. Helsingfors 1959. (FF Communications 178.) — Iversen, R., Finsk på norsk grunn. Reliktstudier. Første del III+448 s. Trondheim 1959. (Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs skrifter 1958:6.) — Johannessen, Matthías, Njála í íslenzkum skáldskap. 203 s. Reykjavík 1958. (Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmennta 2. fl. II. 1.) — Karker, A., Nordiske talord i dansk. 92 s. Khvn 1959. (Dansk sprognavns skrifter 2.) — Kok, H. J., se Zender, M. — Kornhall, D., Den fornsvenska sagan om Karl Magnus. Handskrifter och texthistoria. XI+328 s. Lund 1959. (Lundastudier i nord. språkvetenskap 15.) — Krener, K., se Bom, K. — Kummer, B., Die Festung Bohus und die Stadt Konungahella. Ein Beitrag zur Geschichte des Kampfes um Völkerfrieden. 23 S. Zeven/Bez. Bremen 1957. — Körner, R., Tal och skrift. Del 2. 134 s. Sthlm 1959. — Leys, O. o. van der Schaar, J., Vlaamse vrouwenamen en hollandse naamgeving in de middeleeuwen. 51 s. (Bijdr. en mededel. d. Naamkunde-Commissie Amsterdam XIV.) — Malone, Kemp, Studies in Heroic Legend and in Current speech. Ed. by Stefán Einarsson and Norman E. Eliason. 297 s. Khvn 1959. — Moltke, E., Jon Skonvig og de andre runetegnere. 299 s. Khvn 1958. (Bibliotheca Arnemagnæana. Supplementum vol. II.) — Müller,

G. och Frings, Th., Die Entstehung der deutschen *dass*-Sätze. 55 s. Berlin 1955. (Ber. über die Verhandlungen d. Sächs. Akad. d. Wiss. Philol.-hist. Kl. Bd 103:6.) — Olsson, I., Gotländska terrängord 196 s. Uppsala 1959. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 3.) — Ottósson, Róbert Abraham, Sancti Thorlaci episcopi officia rhythmica et proprium missæ in AM 241 A folio. 127 s. Khvn 1959. (Bibliotheca Arnarnagæana Supplementum III.) — van der Schaar, J., se Leys, O. — Seip, D. A., Om et norsk skriftlig grunnlag for Edda-diktningen eller deler av den. 129 s. Oslo 1958. — Sveinsson, Einar Ól., Dating the Icelandic Sagas. XII+127 s. London 1959. — Svärdrström, Elisabeth, Runskålen från Hykie. 25 s. Sthlm 1959. (Filologiskt arkiv 7.) — Tauli, V., The Structural Tendencies of Languages. 192 s. Helsinki 1958. (Annales Acad. Scient. Fennicæ B 115,1.) — Tiberg, N., Runöbondens ägor. 89 s. Uppsala o. Khvn 1959. (Skr. utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 35.) — Wessén, E., Svensk språkhistoria. II. Ordbildningslära. 3. uppl. 152 s. Sthlm 1958. — Dens., Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden. 2 uppl. 57 s. Sthlm 1959. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 12.) — Dens., Norsk-svensk ordlista. 9. uppl. 93 s. Lund 1959. (Skr. utg. av Modersmålläraernas förening.) — Widmark, G., Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. I. A. Text. 366 s. B. Kartor. Uppsala 1959. (Skrifter utg. av Inst. f. nord. språk vid Uppsala universitet 6.) — Zender, M. och Kok, H. J., Patronheiligen en plaatsnamen. 31 s. Amsterdam 1959. (Bijdr. en Mededel. d. Naamkunde-Commissie XV.) —

Aakjær, S., Leonora Christinas skyld — et aktorat (Jyske samlinger. Ny række IV 1958). — Dens., Rec. av A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (Fortid og Nutid 20). — Andersen, H., Jens Vejmand endnu en gang (Sprog og Kultur 21). — Dens., Johannes V. Jensen og sproget (Translatøren 1959, nr 2). — Dens., Thøger Larsens »Maaneskin» (Danske Studier 1959). — Dens., Lethal (hos Johannes V. Jensen). (Därst.) — Andersson, Th., Vad omfattade den medeltida socknen Sväm i Östergötland? (Namn och bygd 1958). — Askeberg, F., Om norm och funktion i språket (Modersmålläraernas Förening. Årsskr. 1958). — Beito, O., Valdres-målet (Valdres Bygdebok II 1958). — Dens., Drag av utvecklinga i hallingmålet dei siste mannsaldrane (Svenska Landsmål 1958). — Belfrage, S., Stockholmspsalmboken 1586 (Psalm och sång. Studier tillägnade E. Liedgren. Lund 1959.) — Brøndum-Nielsen, J., De [ø: de isländska handskrifterna] er her med Rette (Verdens Gang nr 5 1959). — Carlsson, Lizzie, Tolknigen av Tjuvabalken I i Kristofers landslag (Kyrkohistorisk Årsskrift 1958). — Diderichsen, P., Sprog og livssyn (särtr.). — Dens., The Importance of Distribution versus Other Criteria in Linguistic Analysis (Proceedings of the VIII International Congress of Linguists). — Dens., Udvikling og struktur i sprogvidenskaben (Udviklingsproblemer. Nordisk sommeruniversitet 1958.) — Djurhuus, N., Dansen [på Färöarna] (Færøerne I Khvn 1958). — Dens., Dansurin (Føroyar I Khvn 1958). — Ekholm, G., Runologi och arkeologi (Nord. Tidskr. [Lett.] 1958). — Ekre, L., Place- and Family-names [Rec. av skrifter av Hallfrid Christiansen, P. Hovda, G. Høst, N. Nystu, M. Skadsem, O. Skulerud, A. Slyngstad] (Humaniora Norvegica 1958). — Eriksson, M., Tallen på torpet (Svenska Landsmål 1958). — Dens., Rec. av E. Kolb, Alemannisch-nordgermanisches Wortgut (därst.). — Dens., Rec. av d:o (Studia Neophilologica 1958). — Gjerdmann, O., Något om uttalet av långa *i*, *y*, *o* och *u* i svenskan (Tale og stemme 1958). — Hafström, G., Volkskunde und Rechtskunde (Folkliv 1957—1958). — Hjorth, P., Lindegård, »Tyveëndel» og »Aanden fra firiotte» (Politiken ²¹/₃ 1959). — Hoff, Ingeborg, Minnetale om Professor Sigurd Kolsrud (Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. Årbok 1958). — Hofmann, D., Rec. av Lie, H., 'Natur' og 'unatur' i skaldekonsten (Zschr. f. deutsches Altertum u. deutsche Literatur Anzeiger 1959). — Holtzmark, A., Rec. av H. Magerøy, Studier i Bandamanna saga (Maal og Minne 1958). — Dens., Rec. av F. Paasche, Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden (Kyrkohist. Årsskrift 1958). — Huldén, L., Namnet Vörå (Budkavlen 1957). — Dens., Döuskällorna. Ett österbottniskt ord (d:o). — Dens., Hals-fräs min gumma; brumma Dulejan! Kring en vers av Bellman (Nya Argus 1959). — Ingers, I., Språkliga förhållanden i Skåne (Translatøren 1959 nr 2). — Dens., Skånska ortnamn i dansk och svensk tid (därst. nr 3). — Janzén, A.,

Scandinavian Place Names in England. III. (Names VII 1959). — Dens., Rec. av B. Sundqvist, Deutsche und niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420 (Scand. Studies 1958). — Dens., Rec. av E. Wahlgren, The Kensington Stone, A Mystery solved (därst. 1959). — Johannisson, T., Tendenser i nutida svensk ordbildning (Modersmålläraarnas Förening. Årsskr. 1958.) — Dens., On the *be* and *have* constructions with mutative verbs (Studia Linguistica 1959). — Kiil, V. 'Marherket' og runeversene fra Årdals stavkjerke i Sogn (Maal og og Minne 1958). — Dens., Haraldskvædi og den unge Lúfa (därst.). — Dens., Egils vise om Atle skamme (därst. 1956). — Knudsen, Tr., Dorothe Engelbretsdatter i søkelyset (Maal og minne 1958). — Knudsen, Tr., o. Sommerfelt, A., Principles of Unilingual Dictionary Definitions (Proceedings of the VIII International Congress of Linguists). — Korlén, G., Nyare tendenser i väst- och östtysk språkutveckling (Riksföreningen för lärarna i moderna språk [årsbok 1958]). — Dens., Zur Datierung der ältesten Lübecker Bursprake (Zeitschr. des Vereins f. Lübeckische Geschichte etc. 39 1959). — Kummer, B., Ein Lebensbeispiel zur Frage nach Ursprung und Fortwirkung demokratischen und sakralen Königtums in Skandinavien. Sverre und Magnus (Studies in the History of Religions IV 1959). — Langenfelt, G., Härledning av namnet Vantör (Samfundet S:t Eriks Årsbok 1958). — Lindqvist, Nat., Hjalmar Lindroth (K. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957). — Dens., Erik Noreen (därst.). — Mattisson, K., Halmtak och taktäckning i Västergötland och på Dal (»Från Borås och de sju häraderna» 1959). — Moltke, E., Lindkærbrakteaten (Aarb. f. nord. oldkyndighed og hist. 1957). — Mägiste, J., Mihin menet, sen väära väänttyrä? (Wohin gehst du, Vielgefunderer?) (Eripainos Virittäjästä 1—2, 1959). — Mæhle, L., Olav Aukrust — nokre drag i hans lyrikk (Nord. Tidskr. [Lett.] 1959). — Dens., Skjenkarsveinen frå nord i leite. Nokre liner og motiv i Aslaug Vaas lyrikk (Syn og Segn 1959). — Nilsson, Martin P., At which Time of the Year was the Pre-Christian Yule celebrated? (Arv 14, 1958). — Pleijel, H., Konventikelplakatets tillkomst och historiska innebörd (På stugmötenas tid). — Roelandts, K., Verscheping en geminatie (Mededel. uitg. door de Vereniging voor Naamkunde te Leuven. Bijlagen 53 1958). — Dens., De Persoonsnamenstudie in 1956 (Bull. de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie XXXI 1957). — Sahlgren, J., Den geometriske dateringsmetoden (Namn och bygd 1958). — Dens., Alavi, fsv. Aluerui. Ett bynamn i Närke (därst.). — Salberger, E., Böneformeln på två uppländska runstenar (Medd. från Lunds univ:s historiska museum 1958). — Sandklef, A., The Combination of Seafaring and Farming (Ulster Folklife Vol. 4 1958). — Schröder, F. R., Grimmismål (Beitr. z. Gesch. d. deutschen Sprache u. Literatur hrsg. de Boor-Schröbler 80, 1958). — Schtschur, G. S., Skandinavskije infinitiv na «u». 22 s. Moskva 1959. — v. See, Freierprobe und Königinnenzank in der Sigfridsage (Zeitschrift f. deutsches Altertum u. deutsche Literatur 89, 1959). — Seip, D. A., Norskheth i språket hos Hans Egede og hans sønner (Hans Egede [minneskrift] 1958). — Dens., Die Sprachfrage in Norwegen und ihre geschichtliche Voraussetzungen (Wiss. Zschr. d. Ernst Moritz Arndt-Universität Greifswald VIII 1958—59). — Sigurd, B., Identifiering av substantivformer vid maskinöversättning från svenska (Inst. of Phonetics Univ. of Stockholm [stencilerad skrift]). — Sjöbäck, M., Hallands natur år 1569 (Halland Vår bygd 1958). — Dens., Landskapets odlingsarv. Agrarhistoriska synpunkter (Natur i Västmanland). — Stahre, N.-G., Magnus Erikssons privilegiebrev för Norberg den 24 februari 1354 (Norberg genom 600 år). — Steblin-Kamenskij, Scandinavian Breaking from a Phonetic Point of View (Studia Linguistica 1958). — Ståhl, H., Jöran Sahlgren (Orbis VIII 1959). — Sørli, M., Om gardnamna og den eldste busetnaden i Valdres (Valdres bygdebok II). — Tauli, V., A Chapter on Estonian Quantity (Phonetica 3 1959). — Tilander, G., Sällskapsdjur (Nysv. studier 37). — Tuneld, J., Bibliografier för Kungl. Gustav Adolfs Akademiens under tiden 7 nov. 1942 till 6 nov. 1957 avlidna ledamöter upprättade av John Tuneld (Kungl. Gustav Adolfs Akademiens minnesbok 1942—1957). — Törnqvist, E., Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. Svar på en kritik (Svenska landsmål 1958). — Verslag van de Commissie v. Naamkunde ... te Amsterdam over 1958 (Jaarb. d. Kon. Ned. Akad. v. Wetenschappen 1958—1959). — Vide, S.-B., Den nya tiden — det nya språket (Rig 1958). — van de Wijer, H. J., Draye, H., o. Roelandts, K., De

Plaatsnamenstudie in 1956 (Bull. de la Commission Royale de Toponymie et Dialectologie XXXI 1957). — Wikman, K. Rob. V., Om de fornnordiska formerna för äktenskaps ingående. Med särskild hänsyn till Eddadikterna Rígsþúla och Þrymskviða (Soc. Scient. Fenn. Årsbok 34 B n:o 3). — de Vries, J., Ein problem in der Bekehrungsgeschichte Islands (Zeitschr. f. deutsches Altertum u. deutsche Literatur 89). — Dens., L'aspect magique de la religion celtique (Ogam 10). — Dens., Einige Bemerkungen zum Sachsenproblem (Westfälische Forschungen 11). — Dens., Die Knaben auf dem Spielplatz. Die Geschichte eines Motivs (Études Germaniques 14 1959). — Dens., Der irische Königsstein (Antaios I 1959).